This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

WIDENER
HN PA18 +

Digitized by Google

HARVARD COLLEGE LIBRARY

Bought with the income of
THE KELLER FUND

Bequeathed in Memory of
JASPER NEWTON KELLER
BETTY SCOTT HENSHAW KELLER
MARIAN MANDELL KELLER
RALPH HENSHAW KELLER
CARL TILDEN KELLER

VE RI TAS

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

SZABÓ KÁROLY

KISSEBB

TÖRTÉNELMI MUNKÁI.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST.
KIADJA RÁTH MÓR.
1873.

Digitized by Google

Aus 81873.1 (1)

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
NOV 29 1966

Digitized by Google

ELŐSZÓ.

Midőn kissebb történelmi dolgozataim közzűl, melyek 23 év óta külömböző folyóiratokban jelentek meg, e két kötetet tevő czikkeket kiválogatva közre bocsátom, őszintén megvallva némi elfogódással lépek az olvasó közönség elébe.

Lehetetlen ugyanis azt a kérdést nem vetnem magam elébe: vajon e czikkek ujabb közlésével, melyeknek a magyar őstörténelemre vonatkozó nagyobb részét „A magyar vezérek kora“ czímű nagyobb munkámban fölhasználtam, hasznos szolgálatot teszek-é irodalmunknak?

Ugy tetszik azonban előttem, hogy azokra nézve, kik történelmünket mélyebben óhajtják tanulmányozni, a jelen gyűjtemény már csak azért sem fog fölöslegesnek tetszeni, mert nagyobb munkámban gyakran hivatkozom értekezéseimre, melyek több mint 20 év alatt

Digitized by Google

oly külömböző s egy részben ma már ritka folyóiratokban láttak világot, hogy mindent együtt találni leggazdagabb közkönyvtárainkban is alig lehet.

De érdekesnek tartottam e gyűjtemény kiadását abból a szempontból is, hogy irodalmunk történetirója irói egyéniségemről, fejlődésemről, munkálkodásom irányáról és eredményeiről abból magának hű képet alkothasson.

Éppen ezért adtam czikkeimet ugy, mint azokat évek előtt megirtam s bennök némi helyesirási és stylisticai javitásokon kivül más, a szöveg tartalmát s a dolog érdemét illető változtatásokat nem tettem.

Hogy e kötet közre bocsátását egy harmadik kötet kövesse-é, melyben némely forrástanulmányi s birálati czikkeim mellett régi magyar könyvészeti közleményeim is helyet foghatnának, a közönség érdekeltségének mértékétől függ.

Kolozsvártt, 1873. márczius 10-kén.

Szabó Károly.

Digitized by Google

TARTALOM.

		Lap.
I.	Priszkosz szónok és bölcsész életéről s történetirata töredékeiről	3
II.	Etel lakáról	61
III.	A magyarok hadszerkezetéről Árpád korában. Bölcs León császár adatai	79
IV.	A bolgár-magyar háború Kr. u. 888-ban	99
V.	Előd vajda	129
VI.	A hét magyar nemzetségről	141
VII.	A X. századi besenyőkről	185
VIII.	Erdély a magyar vezérek alatt	209
IX.	Igaz-é hogy a kárpátaljai felföldet Sz. István hódította meg?	235
X.	Piroska, Sz. László leánya	277
XI.	A magyar nemzeti büszkeségről	285
XII.	Emlékezzünk régiekről. I. A magyar ősvallásról. II. Az ősmagyar hadi élet	301
XIII.	Emlékbeszéd Benkő Károly fölött	359
XIV.	Emlékbeszéd Mike Sándor fölött	377

Digitized by Google

Digitized by Google

I.

PRISZKOSZ.

Digitized by Google

Digitized by Google

I.

Priszkosz szónok és bölcsész életéről s történetirata töredékeiről.*)

(Megjelent: Uj-Magyar Muzeum 1850, 1. I. köt.

Priszkosz szónok és bölcsész hozzávetőleg Kr. u. az V. század elején született a keleti birodalom Thráké tartományának Európa nevet viselő kerületében, Pánion városában, mely Szvidász tanusága szerint Hérakleia közelében a Propontisz partján feküdt; honnan őt némelyek eléggé határozatlanul Thráxnak is nevezik.

Szvidász (Πρίσκος *szó alatt*) irja: „Pánioni Priszkosz, bölcsész, kis Theodóziosz idejében élt; irt

*) Úgy hiszszük, igen kedvesen lepjük meg olvasóinkat s őstörténetünk minden barátját *a hún élet* ismeretének ezen legnevezetesebb forrásával. Történetiróink merítettek ebből eddig is, *úgy a hogy;* de egy sem közvetlen a forrásból, a görög szövegből, hanem külföldi tudósok által tárgyismeret és tárgyérdek nélkül készült vásári deák fordításokból, a tiszta kútfő zavaros

Digitized by Google

byzantioni és Attalosz[1]) idejebeli történetiratot 8 könyvben, irt szónoki gyakorlatokat és leveleket is.“ Ebből némelyek azt következtetik, hogy Priszkosz két munkát irt, egyet a keleti birodalom történeteiről, mást Etel idejéről és tetteiről: a mint azonban a fönmaradt töredékek gondos összehasonlításából kitetszik, melyeket a X. századi kiszemelő a szerint, a mint e töredékek vagy az idegen nemzeteknek a keleti birodalomhoz,

---

lefolyásaiból; s azonfelül egy sem méltatta az egész Priscus Rhetort (a mennyiben t. i. bírjuk), hanem leginkább csak azon töredékeket, melyeket Bél adott, és melyeket Stritter a maga egyébként nagy érdemü munkájába felvenni jónak tartott. — *Szabó Károly*, kit a közönség euripidesi fordításai után ismer már, s kinél Herodot és Thucydides jó részei készen állanak már, de melyeket eredetiei iránti tiszteletből csak folytatott tanulmányok és hosszas simítás után kiván irodalmunkba bevezetni, egy idő óta nagy gonddal forog a byzanti történetirók körül, kiket, a mennyiben nemzeti történetünket felderítik vagy csak érintik is, szintén az eredetiből s a szükséghez képest részint egészen, részint kivonva fordít s bő jegyzésekkel magyaráz és világosít. *Többi közt* elkészült *Constantinussal* és *Priscussal* is; s állíthatni, miszerint *ősi történeteinkre* s a hunok és a magyarok által lakott részek *földiratára* nézve nevezetes eredményekre segítend. Ez úttal kérésünkre Priscus egy részét közli, jegyzésekkel szinte; s hiszszük, hogy olvasóink e közlést nem csak fontosnak és tanulságosnak, hanem élvezetesnek is fogják találni. *A szerk.*

[1]) Szvidásznál hibásan áll *Ἄτταλος* a több byzanti történetiró által használt *Ἀττήλας* helyett, mely utóbbi az *Atil* (végmagánhangzóval *Atila*, másként *Etel* vagy *Etele*) névnek sokkal helyesebben felel meg.

Digitized by Google

vagy a birodalomnak a nemzetekhez küldött követségeiről szólnak, két részre osztályozott, s az első részt byzanti, a másodikat góth történetiratból vettnek hibásan czímezett, azok egyazon s kétségtelenül byzanti czímet viselt történetiratból maradtak fön. Ezen munka 8 könyvének, mint más iróknál nevezetesen Prokópiosznál is látható, hihetően külön-külön czíme volt, s ez vezethette a kiszemelőt arra a tévedésre, hogy az utóbbi részt, mint a mely hihetőleg nagyobb részét a θόιτικα (góth történetek) czímű könyvből vétetett, góth történetiratból vettnek nevezze.

Evagriosz (Egyháztört. I. 17.) így emlékezik Priszkosz munkájáról: „Ez időben támadt Attélásznak, a szküthák királyának, nagyhírű háborúja, melyet körülményesen és legokszerűbben leír Priszkosz szónok, igen ékesen elbeszélvén, miként táborzott a keleti és nyugoti részek ellen, mily és hány várost foglalt el és hódított meg s miket cselekedve tért onnan meg.“

Ugyanő (Ugyanott V. 16.) irja: „A nyugoti rómaiak követségbe küldik Anthémioszt, a rómaiak császárját, kinek Markianosz saját lányát adta nejül, s hadvezérül Gizerikhosz- ellen Baszilikoszt, León nejének Verínének testvérét, küldik a legjavából szedett táborral, miket Priszkosz szónok a legpontosabban tárgyal, mint azt is, hogy León, mintegy az ő előmozdítása iránti tartozása lerovásául, csellel megejtve miként veszti el Aszpárt, ki őt kormányra emelte, és fiait Ardaburioszt és Patrikioszt, kit előbb caesarrá tett volt, hogy Aszpár jó indulatát megnyerje.“

Digitized by Google

Mit önmaga töredékeiből róla megtudhatunk, enyiből áll: hogy II. vagy kis Theodóziosz keleti császár idejében Kr. u. 448. Maximínoszszal, a keleti birodalom követével, annak fölkérésére Etelhez követségben járt, s abban mint közbenjáró munkás részt vett, utóbb pedig Markianosz császár idejében 453. Kr. u. ugyancsak Maximínoszszal Aigüptoszban járt.

Honnan kezdte Priszkosz történetiratát, azt meghatározni nem lehet; fönmaradt töredékeiben semmit, mi Kr. u. 433. előtt történt volna, nem találunk. Azon körülményből, hogy Evagriosz szerint Aszpár megöletését megirta, mely 471-re esik, s hogy töredékeiben a lazoknak a keleti császár által a szuánnok ellen 472-ben történt segíttetéséről emlékezetet találunk, nem alaptalanúl következtethetjük, hogy Málkhosz, ki történetiratát Kr. u. 473. kezdte, az ott Priszkosz által elejtett fonalat fogta föl. Hogy Priszkosz történetirata, melynek korát 433—473. hihetően teljesen átélte s melynek több helyeit mint szemtanú, még pedig, mi munkájának egyik legfőbb becse, a barbarok s ezek közt főleg a világrettentő Etel ellen nem elfogúlva irta, ránk különösen magyarokra nézve, ha egészben birhatnók, mily roppant érdekű lehetne, csak kevés töredékeiből is láthatjuk.

Ezen töredékek fönmaradását a X. században élt *Biborban született Konstantinosz* császárnak köszönhetjük, kinek a *birodalom kormányzásáról* irt munkája nemzetünknek mostani honunkba szállása s első fejedelmei alatti történeteire, valamint belszerkezetére nézve, egyik legbecsesb forrásunk, ki mint a tudomá-

Digitized by Google

nyok s könyvek nagy becsülője és buvárlója, azon nézetből indúlva, hogy az általa a birodalmi fővárosba összegyűjtött könyvek halmazát használhatóbbá tegye, azokból a tárgyak különfélesége szerint 53 kivonatot készíttetett, melyek közzűl a XXVII-dik, *a követségekről*, szólt. E könyvben maradtak fön, fájdalom! csak a követségekről szóló helyek a IV., V. és VI. században élt *Dexípposz*, *Evnapiosz*, *Petrosz Patrikiosz*, *Priszkosz*, *Málkhosz* és különösen az avarok korára igen becses *Menándrosz* történetirataiból, melyek mint egészek mai napig elveszetteknek tartatnak.

E rövid ismertetés után, minthogy e töredékek teljes közlése e folyóirat körén túl fogna terjedni, lássuk azoknak egyik legérdekesb részét, s halljuk magát a szerzőt azon Kr. u. 448. történt követségről, melynek leirása a nagy hún, helyesebben khún [1]) király Etel jellemének, udvarának s népének ismeretére a legbiztosabb és leghitelesebb forrásunk.

Mutatvány Priszkosz töredékeiből.

Khrüszafiosz herélt Etelnek II. Theodóziosz keleti császárhoz küldött követét urának megölésére csábítja s megvesztegeti (Ex Hist. Byzant. §. 5.).

[1]) Ennek hosszasabb s történetiróink által már nagy részben kifejtett bizonyitgatását, mint e czikk körét haladót, mellőzve, legyen elég némi igazolásomúl csak annyit emliteni, hogy a byzanti történetiróknál a *Χοῦννοι*, *Χοῦνοι*, *Οὖννοι* és *Οὖννοι* (latinosan *Chunni*, *Chuni*, *Hunni* és *Unni*) nevezet azon egy nemzet, nevezetesen a magyar faj egyik ága, a *kún* (ősmagyar. kimondás szerint *khún*) nemzet nevének csak különböző leirásai

Digitized by Google

Ismét jött követül egy a háborúban nagy tetteket mivelt szkütha[1]) férfiu, Edékón[2]), a római eredetű Oresztészszel, ki a Paiónok[3]) Száosz folyó[4]) melletti tartományában lakott, mely az Aetioszszal, a nyugoti rómaiak vezérével, kötött szerződés szerint a barbarnak hódolt. Ezen Edékón a császári lakba jövén átadta Attélász[5]) levelét, melyben vádat emelt a ró-

---

[1]) A *Σκύθης* (scytha) gyűjtő név, mint közönségesen tudva van, a hellén s ezek után a római iróknál nem valamely meghatározott nemzetet vagy fajt jelentett; e név alá foglalták ugyanis ők az éjszak-keleti Európában és nyugot-éjszaki Ázsiában lakó különböző népeket. Maga e nevezet a hellén *σκύτος* szótól származik, mely *bőrt* jelent (honnan a latin *scutum*) s így a hellenek által, kik a nemzeteket rendesen külső sajátságaikról, szokásaikról stb. nevezték, az éjszak-keleti hidegebb éghajlat alatt lakó s maig is leginkább bőrbe öltözködő népekre helyesen alkalmaztatott. Szerzőnknél e név alatt legtöbbnyire s e czikkben egyenesen Etel kúnjai értetnek.

[2]) Az *Ἐδήκων* név a hellén *ων* végzet elvetésével *Ἐδηκ*, annyi mint *Edek*, vagy lágy kiejt ssel, mit a hellén leirni nem tudott, *Egyek*, melynek a Tisza partján Szabolcs vármegyében fekvő *Egyek* falu neve felel meg.

[3]) *Paiónia, Pannonia* nevezetet a Duna, Dráva és Száva közti tér különböző fölosztásokkal és határokkal viselt s e nevezet a byzanti iróknál később Magyarország helyett használtatott; így a XV. században élt *Khalkokondülász* a magyarokat Hunyadi János idejében is folyvást *Παιόνες* név alatt említi.

[4]) A *Száosz* folyó (*Σάος*) a mai *Száva*.

[5]) *Atil* vagy *Etel* nevét, (mely az ősmagyar kimondás szerint a mássalhangzókon végződő szavak után lehelett rokon magánhangzóval *Atilá*-nak és *Etelé*-nek is hangzott és iratott) Priszkosz állandóan *Ἀττήλας*-nak írja, melyből a hellén *ας* vég-

Digitized by Google

maiak[1]) ellen a szökevények ügyében, kik végett fegyverre kelni fenyegetőzött, ha a rómaiak ki nem adják, s nem hagynak föl fegyverrel szerzett földje mivelésével, mely is hosszában az Isztrosz[2]) mentében a Paiónak földjétől a thrákiai Novăiig[3]) s széltében öt napi járó földig terjed. S követelte hogy a vásár Illüriában ne, mint régebben, az Isztrosz folyó partján hanem Naisszoszban[4]) legyen, mely az Isztrosz folyótól jó gyalog embernek öt napi járó földre eső várost, mint általa

---

zet elvetésével, s a hosszú *é*-nek hosszú *i*-vel fölcserélése után, mi a hellén nyelvben éppen úgy mint nyelvünk némely szójárásában divatos, az eredeti *Attíl* vagy *Atíl* nevet kapjuk. *Otrokocsi Origines Hung. II. 44. l.* e nevet Priszkosznál *Atzélos*nak olvasta. Szomorú állása a nyelvészetnek, midőn tudományos ember ilyet is hihetett.

[1]) A *rómaiak* (*Ῥωμαίοι*) nevezet alatt a byzanti történetiróknál, mind a nyugoti, tulajdonkép római, mind az ebből alakúlt keleti vagy byzanti császárság lakói s a nyugoti birodalom leromlása után csak ez utóbbiak szoktak értetni. Priszkosznál, kinek idejében még mind a két birodalom állt, a *nyugoti és keleti rómaiak* legtöbbnyire megkülönböztetvék; hol e különböztetés, mint éppen e helyen is elmarad, ott a keleti birodalom értendő, mint a melyről szólott Priszkosz történetirata.

[2]) *Ἴστρος* (a latin *Ister*), mint közönségesen tudva van, a *Duna* hellén neve.

[3]) Ezen *Νοβάι* (latinul *Novae*), mely Thrákében a Duna partján feküdt, a hajdan *Ad Novas* nevet viselt mai *Sistow* közelében lehetett. *Hieroklésznél* ezen *Νοβάι* (*Novae*) *Νικόπολις* (a mai *Nikápoly*) mellett említtetik, melytől *Sistow* csakugyan nem igen távol esik. — Más azon hajdani *Novae*, mely Szerbország déli részén ma *Novibazar* vagy *Jenibazar* nevet visel.

[4]) *Naisszosz* ma *Nissza* Szerbországban.

Digitized by Google

meghóditottat, a rómaiak határáúl tőn. Kivánta továbbá, hogy hozzá a fönforgó kérdések felől értekezendő követekűl ne minden jött-ment ember, hanem a consulságot viselt férfiak legelőkelőbbjei menjenek, kiknek kiküldetésében ha ne talán valamitől tartanának, maga fog Szárdikébe [1]) fogadásukra átmenni. Miután a császár a levelet megértette, Edékón Vigilászszal [2]), ki mindent mit a barbar Attélász akaratja felől mondott, tolmácsola, hogy Khrüszafioszszal, a császár testőrfőnökével, mint annál legtöbbet tehető emberrel, összejöhessen, a többi lakokba is elmenvén, elbámult a császári lakok fényességén. S Vigilász, a mint a barbar Khrüszafioszszal szóba állt, tolmácsolva mondá, hogy Edékón a császári lakokat s a nálok lévő kincseket magasztalja. S Khrüszafiosz mondá: ő is arany födelü lak és kincsek urává lesz, ha a szküthákat oda hagyja s a rómaiakhoz áll. S válaszára, hogy más fejedelem szolgájának ura tudta nélkül ezt tenni nem szabad, a herélt

---

[1]) *Σαρδική* (latinul *Sardica*) vagy mint ugyancsak Priszkosznál lejebb a következő szakaszban iratik három helyütt *Σερδική*, a mai *Szófia*, Bolgárország egyik nevezetesebb városa. — *Béla király névtelen jegyzőjénél XLV. fej.* castrum *Scereducy* (Szeredőczi vár) név alatt említtetik.

[2]) *Vigilász* (*Βιγίλας*) a hellén *ας* végzet elvetésével a latin *Vigil* nevet adja. A hellének ugyanis az idegen nyelvekben előforduló *v* betüt legtöbbnyire *β*-vel fejezték ki; mire, a több irók számtalan példáit mellőzve, szerzőnknél is találhatunk példát. Így a latin *Vigil* név *Βιγίλας*-nak, a *Vandalok* *Βανδήλοι*-nak, a goth *Valamir* *Βαλάμερος*-nak, a római *Silvanus* *Σιλβανός*-nak van írva.

Digitized by Google

azt kérdé: van-é Attélászhoz szabad bejárása s van-é valami hatalma a szküthákná? S válaszára hogy Attélásznak jó embere, s őrsége is az erre kiválasztott csapattal ő rá van bizva, (mert, mint mondá, közzűlök egy-egy bizonyos napokon fölváltva fegyverrel őrzi Attélászt), mondá a herélt: ha hitet teendne, igen nagy jót mondana neki; azonban idő kell rá, s ez akkor lehet, ha ebédre Oresztész és többi követtársai nélkül jön hozzá. S ő megigérvén hogy megteszi, megjelent ebédre a heréltnél, s így Vigilász tolmácslata mellett kezet adva esküt tőnek, a herélt, hogy Edékónnak nem kárára, hanem legnagyobb javára fog szólani, s ez hogy nem mondja ki, mit neki mondand, ha végrehajtására nem ajánlkoznék is. Ekkor a herélt mondá Edékónnak: ha a szkütha földre visszatérve megöli Attélászt és a rómaiakhoz jön, boldog élete és roppant kincse lesz. S miután az ajánlkozott s mondá, hogy a kivitelre pénzre van szüksége, nem sokra, csak 50 font aranyra, melyet majd az alattavalóknak, hogy a vállalatban vele teljesen egy kézre dolgozzanak, kioszszon, s miután a herélt az aranyat azonnal megadni ajánlkozott, a barbar mondá: bocsássák el elébb őt, hirt vinni követségéről Attélásznak, s küldjék el vele együtt Vigilászt is Attélásznak a szökevények iránti válaszát átvenni; ő majd izen általa, miként küldjék meg neki az aranyat. Megérkeztével ugyanis őt, valamint a többieket is, Attélász ki fogja kérdezni, ki ajándékozta meg és mennyi pénzt kapott a rómaiaktól; utitársai miatt pedig a dolgot el nem titkolhatná. Helyeselte szavait, a herélt s a barbar

Digitized by Google

ajánlatát elfogadván, ebéd után elereszti őt s közli a császárral a tervet, ki a magisztroszi[1]) hivatalt viselő Martiáloszt hivatván, elmondja neki a barbarral történt egyezkedést. Kénytelen volt pedig ezt a hivatalnokra bízni; minthogy a magisztrosz a császár minden tanácsában részt vesz, mint például a mi a hirnököket, tolmácsokat s az ő alája rendelt császári testőrségi vitézeket illeti. S miután a tárgy fölött tanácskoztak, azt végezék, hogy Vigilászt ne magát, hanem Maximínoszszal együtt küldjék Attélászhoz követségbe.

Maximínosz követsége Etelhez, melyben Priszkosz maga is mint Maximínosz segédje részt vett, terjedelmesen leírva. (Ex Hist. Goth. §. 3.)

Miután Khrüszafiosz, a herélt, Edékónt Attélász megöletésére rávette, Theodóziosz császár és Martiáliosz magisztrosz a teendőkről tanakodva abban állapodtak meg, hogy ne csak Vigilászt, hanem Maximínoszt is küldjék követül Attélászhoz[2]), s hogy Vigilász látszólag tolmács szerepet víve intézkedjék, a mint

---

[1]) A latin *magister* szóból képezett μαγίστρος hivatalnévre nézve, miután annak helyes kifejezésére jó magyar szót nem találtam, legjobbnak véltem az eredeti címnevet megtartani.

[2]) Ezen hely, hol éppen a föntebbi szakasz végszavai ismételtetnek, legvilágosabb bizonysága, hogy e töredékek csak egy munkából vannak kiszemelve, s hogy azoknak *ex Hist. Byzantina* és *ex Hist. Gothica* fölirásai hibásak, melyeket mindemellett is az utánkeresés könnyebbítése tekintetéből a czikkek föliratai mellett zárjel közt kitenni jónak láttam.

Digitized by Google

Edékón kívánja, Maximínosz pedig, ki terveiről mit sem tudott, a császár levelét adja át, melyben meg volt irva a követségben járó férfiakról, hogy Vigilász tolmács, s Maximínosz nagyobb rangú mint Vigilász, fényes származású s a császárnak legkedveltebb embere, továbbá, hogy a szerződést áthágva ne csapkodjon be à rómaiak birodalmába; a már kiadottakon kivül küldtem neked 17 szökevényt, miután több nincsen; — e volt a levélben megirva — mondja meg azonban szóval Maximínosz Attélásznak, ne kívánja, hogy a legnagyobb rangú férfiak menjenek hozzá követekül; mert az sem az ő őseivel, sem Szküthia más fejedelmeivel nem volt szokásban, hanem akármelyik vitéz vagy hírnök eljárt a követségben, s hogy a kérdésben forgó ügyek eldöntésére nézve legjobb lenne Onégészioszt[1]) küldenie a rómaiakhoz; mert Szerdiké

[1]) Az *'Ονηγήσιος* névben a hellén *'ηγήσιος (vezér)* szóra egy tekintetre rá lehet ismernünk, a vele összetett *'Ον*-ban vagy a magyar *hon* rejlhetik, mely szerint Onégészios *honvezért* jelentene, vagy az *'Ον* szót a *'Οὖνν (hún, khún)* nemzetnévnek az összetételben egyszerűsített alakjául vehetjük, mely szerént az *ún* vagy *kún vezért* fogna tenni; bármelyik álljon e két vélemény közzül, annyi csakugyan igaz, hogy *Onégészios* nem személy-, hanem méltóságnév, milyen volt később az avaroknál a *Χαγάνος* (khán, khágán), melyet hibásan sokan személynévnek vettek, s mint a milyen czímnév volt *Biborban szül. Konsztantinosz* szerint *A birodalom kormányzásáról 40. fej.* a IX. és X. században a magyaroknál a *γυλᾶς (Gyula)* és *καρχᾶς* (karkhász, harkász).

Digitized by Google

föl lévén dúlva abban egy kormányzóságot viselt férfiúval hogyan jöhetne ő össze?[1])

Maximínosz kérve rábeszél, hogy ezen követségbe vele együtt menjek el, és csakugyan együtt utazva a barbarokkal megérkeztünk Szerdikébe, mely Konsztantinosz városától[2]) jó gyalog embernek 13 napi járó földre esik. A hol is megállapodván, illőnek gondoltuk ebédre Edékónt s a vele levő barbarokat is meghívnunk. Tehát a lakosoktól kapott juhokat és ökröket levágván vendégséget csaptunk. S a vendégség alkalmával a barbarok Attélászt, mi pedig a császárt magasztalván, Vigilász azt mondá: nem igazság istent és embert összehasonlítani, Attélászt embernek, Theodózioszt istennek mondván. Megbosszankodtak ezen az únnok és hirtelen föllobbanva szitkozódtak; mi pedig a beszédet másra fordítva haragjokat nyájas szavakkal csilapítgattuk, s a mint az ebédtől fölálltunk, Maximínosz Edékónnak és Oresztésznek selyem öltönyökkel és indiai kövekkel kedveskedett. S Oresztész Edékón eltávoztát megvárva, azt mondja Maximínosznak, hogy bölcs és derék ember, mint a ki nem esett egy hibába

---

[1]) E hely a föntebbi czikk azon helyére vonatkozik, hol Etel a keleti birodalom főrangú követeivel Szeredőczön (*Σερδική*) találkozni ajánlkozott. E hely is bizonysága annak, hogy e különböző czímek alá sorozott töredékek egy azon munkából vannak kiszemelve.

[2]) *Konsztántinosz városa* a mai *Konstantinápoly*, a régi *Βυζάντιον*, mely e nevet az azt birodalmi székvárossá emelő Nagy Constantinus császártól nyerte.

Digitized by Google

a császár tanácsosaival; azok ugyan is Edékónt nélküle hítták meg ebédre s tisztelték meg ajándékokkal. S miután mi, kik a dologról semmit sem tudtunk, beszédét mire érteni nem tudva kérdezők, miként s mi alkalommal nézték őt le s tisztelték meg Edékónt, mit sem válaszolva távozott.

Másnap út közben elbeszéljük Vigilásznak, mit mondott nekünk Oresztész. S az mondá: nem lehet neki neheztelni, ha nem úgy bánnak vele mint Edékónnal, mert ő Attélásznak csak apródja és irnoka, Edékón ellenben, mint únn eredetű s a háborúban előkelő férfiú, Oresztésznek sokkal fölötte áll. Ezt mondván s Edékónnak megmagyarázván, később azt mondta (már akár igazán mondta, akár hazudta), hogy elmondta neki a mit beszéltünk, s az ezen oly haragra lobbant, hogy csak alig csilapíthatá le. Megérkezvén Naisszoszba, melyet az ellenség földúlt[1]), a várost lakók nélkül találtuk, csak a templomok romjai közt találkozott néhány sinlődő beteg. S a folyótól[2]) kissé távolabb a tisztáson megszállván, (mert az egész part környéke tele volt a csatában elhullottak csontjaival),

---

[1]) E várost Etel az ezen követséget megelőző évben történt berohanása közben dúlta föl, mely alkalommal egészen a birodalmi főváros közelébe a tengerig nyomult, s egy ott történt szerencsés csatája után II. Theodóziosz császárt igen súlyos föltételek, többek közt 6000 font arany évi adó igérete mellett, kényszerítette békére.

[2]) Ezen *Ναίσσος* (ma *Nissa*) melletti folyó a mai *Nisszava* Szerbország délkeleti részén.

Digitized by Google

más nap Agintheoszhoz, az Illüriában lévő hadosztályok vezéréhez, mentünk, ki Naisszoszhoz nem messze lakott, hogy a császár parancsát tudtára adjuk s a szökevényeket átvegyük. Mert azon tizenhétből, mennyi Attélásznak irva volt, ötöt ő tartozott átadni. Szóba ereszkedénk hát vele s utasítók, hogy adja át az únnoknak az öt szökevényt, kiket is vigasztaló szavakkal bocsátott el velünk. Itt meghálván, a mint útunkat a naisszoszi hegyekről az Isztrosz folyó felé folytatók, egy rengeteg födött tájra bukkantunk, melynek sok tekervényes zuga és csavarúlata volt s melyben a nap föltetsztekor, midőn azt hittük, hogy nyugotra megyünk, a nap keltét velünk szemben pillantottuk meg, úgy hogy a táj fekvését nem ismerők felkiáltottak, mintha a nap ellenkezőleg járna s nem azon tájt jelölné, mint rendesen; pedig a táj szabálytalanságánál fogva az út ezen része kelet felé nézett. Ezen nehezen járható táj után lapályra jutottunk, mely hasonlóan erdős volt. Itt a barbar révészek bennünket dereglyékbe vévén, melyeket kivágott és kivájt faderekakból készítnek, átszállítottak a folyón[1]), mely dereglyéket azonban nem a

[1]) E folyó a Nisszától a *Nisszava* és *Morava* folyók völgyén a Dunához vezető útban eső *Morava* volt a partjain elterülő lapálylyal. Hogy ezen Priszkosz által meg nem nevezett folyón, bár néhány sorral lejebb mindjárt a Dunáról lesz szó, nem ezt kell értenünk, kitetszik onnan, hogy e folyón (a Moraván) átszállíttatásuk után mondja Priszkosz, hogy út közben (és igy a Morava völgyében) találkoztak Etelnek e dereglyéken átszállítandó vitézeivel, és csak ezután mondja, hogy a Dunán átkeltek.

Digitized by Google

mi számunkra készitettek, hanem a barbar nép átszállitására, mely velünk út közben találkozott is, mintha Attélász vadászatra szándékoznék menni a rómaiak földére; pedig ezt a fejedelmi szkütha háborúra készülve tette, azon ürügy alatt, hogy nem adtak át neki minden szökevényt.

Miután az Isztroszon átkeltünk[1]) s a barbarokkal mintegy 70 sztádiont[2]) mentünk, egy térségen megállapodnunk parancsolák, hogy az Edékón emberei Attélásznak jövetelünk felől jelentést tehessenek. S velünk maradván a bennünket kalaúzoló barbarok is, a mint estve felé ebédhez fogánk, lódobogást hallunk felénk közelgeni. S csakugyan két szkütha férfiú jött hozzánk, azzal a parancscsal, hogy menjünk Attélászhoz. S miután mi őket estebédre hivánk, leszállván lovaikról, jól lakoztak, s más nap az úton kalaúzoltak bennünket. S elérvén azon nap 9 óra tájban[3]) Attélász sátrait (melyek számosan valának), a mint egy halmon sátort akartunk volna ütni, az oda vetődött barbarok letiltottak bennünket, minthogy Attélász sátra síkon van. Miután tehát oda hurczolóskodtunk, hova a

[1]) A föntebbiek szerént ezen átkelés a Moravának a Dunába szakadásánál a Szerbországban fekvő mai *Szendrő* és a hazánkban a mai némettillyr végezredben eső *Kubin* (az egykori *Keve* vár és megyei székhely) közelében eshetett.

[2]) Egy *σταδίον* 600 láb, azaz 100 öl, s igy 70 sztádion $13^{3}/_{4}$ német mértföldet tesz.

[3]) A rómaiak és görögök a napot nem éjfélkor, mint mi, hanem reggel kezdvén számitani, e szerint 9 óra tájban dél után volt.

Digitized by Google

szküthákat tetszett, Edékón, Oresztész, Szkottász[1]), és több előkelőik hozzánk jövének kérdezve: mi végett fáradunk a követségben? S a mint mi e helytelen kérdésen elcsudálkozánk és egymásra tekinténk, zajosan követelőztek, hogy ők válaszért vannak itt. S válaszunkra, hogy a császár Attélászszal és nem mással parancsola szólanunk, Szkottász azt felelte: ez az ő királyuk parancsa, mert biz a maga fitogatásából nem fogott hozzánk jőni. S miután mi mondók: nem az a szokás a követek irányában, hogy azoknak kikhez küldettek, színökeť sem látva mások által izenjék meg, mi végett jöttek, s hogy ezt a szküthák magok is tudják, kik gyakorta voltak követségben a császárnál, s illő hogy viszonosságban részeltessünk, különben a követség felől nem szólunk: Attélászhoz visszafordultak s ujra megtértek Edékónon kivül, s mi járatban vagyunk mind elbeszélvén, meghagyák, hogy ha más mondani valónk nincs, minél hamarább távozzunk. E szavakra még inkább megzavarodván (mert meg nem foghattuk, hogy jöhetett világosságra, mit a császár szentséges titokban végzett) legjobbnak tartottuk semmit sem izennünk a követség felől, ha Attélászhoz bemenetelt nem nyerünk. Azért is mondók, hogy akár a mint a szküthák mondák, akár más járatban jöttünk

[1]) A *Σκόττας* név a hellén *ας* végzet elvetésével *Σκόττ*, minthogy az összetett *σκ* betű a hellén nyelvben nem létező *s* és *cs* hangot fejezi ki, annyi mint *Csót* vagy *Csát*, mely név hazánkban, a Tisza közelében a Borsod vármegyei *Csáth* mezővárosban maig is fön maradt.

Digitized by Google

követekűl, a kérdés csak királyukat illeti, és semmiképen másokkal e felől szóba nem ereszkedünk. Erre megparancsolák, hogy tüstént távozzunk. Midőn azonban már készülőben valánk útnak indúlni, feleletünkért bennünket Vigilász lehordott, azt mondván: jobb lett volna hazugságon kapatnunk, mint sikeretlen haza térnünk; ha ugyan is, mondá, Attélászszal szóba jöhettem volna, könnyen rá fogtam volna őt beszélni, hogy álljon el a rómaiakkal való versengéstől, mint ki az Anatóliosz idejebeli követségben ismeretségébe jutottam. Erre nézve mondá, elég lett volna neki Edékón jó indulatja; hogy így a követség s az akár hogyan, igazán vagy nem igazán, mondandók színe alatt alkalmat nyerhessen arról tanakodni, mit Attélász felől végeztek, s hogy miként szállíthassa el a bizonyos kiosztandó aranyat, melyre Edékónnak, mint mondá, szüksége van. Mert nem tudta, hogy el van árúlva. Edékón ugyan is, vagy azért, mert cselből ajánlkozott, vagy mivel Oresztésztől tartott, hogy Attélásznak be találja mondani, a mit nekünk Szerdikében az ebédnél mondott, midőn azt hánytorgatta, hogy a császárral és herélttel nála nélkűl ereszkedett szóba, az ellene tervezett cselszövényt s az e végre küldendő arany mennyiségét fölfedezé, s elmondá azt is, mi végre járunk a követségben. Midőn már podgyászaink a barmokra föl voltak rakva, s kénytelenségből az éj idején útra eredést is megkísértettük volna, mások jöttek hozzánk a barbarok közzűl s mondák, hogy Attélász az éji idő miatt maradnunk parancsolja. Ugyanazon helyre,

Digitized by Google

honnan fölkerekedénk, jöttek hát hozzánk néhányan, kik az Attélásztól számunkra küldött ökröt és folyóvizi halakat hozták és hajtották. Megvacsorálván hát álomnak ereszkedénk. Viradtával azt hivők, hogy a barbartól valami szelídebb és nyájasabb izenetet kapunk; de az ismét ugyanazokat küldte, azon parancscsal, hogy, ha azon kivül, mit már tudnak, semmi mondani valónk nincs, távozzunk. Semmit nem válaszolván hát útra készolódánk, jóllehet Vigilász veszekedék velünk: mondjuk, hogy más mondani valónk is van. Én ekkor Maximínoszt nagyon leveretve látván, magam mellé véve a barbarok nyelvét kitanult Rusztíkioszt, ki velünk együtt jött a szkütha földre, de nem a követség kedvéért, hanem bizonyos ügyet végezni Konsztantinoszszal, kit, mint italiótát, Aétiosz, a nyugoti rómaiak vezére, küldött irnokúl Attélásznak, elmentem Szkottászhoz (mert Onégésziosz akkor nem volt honn) s vele Rusztíkiosz tolmácslata mellett beszélvén mondám, hogy igen nagy ajándékot kap Maximínosztól, ha kieszközli, hogy Attélászhoz bemenetelt nyerhessen. Mert az ő követsége nem csak a rómaiaknak és únnoknak javokra lesz, hanem Onégésziosznak is, kit a császár követül kiván magához a két nemzet közti viszályok eligazítása végett, e járatában pedig roppant ajándékokhoz fog jutni. Azért is Onégésziosz jelen nem létében neki, mint testvérének, még inkább kell annak javán munkálkodni. Mondám azt is: úgy tudom, hogy Attélász ő rá igen hallgat; de a mit felőle hallánk, csak akkor lesz kétségtelen bizonyos, ha hatalmát tettel fogja bebi-

Digitized by Google

zonyítani. S ő válaszolva, ne kétkedjetek, mondá, hogy Attélásznál csak annyit szólhatok és tehetek, mint testvérem [1]), s azonnal lóra ülvén Attélász sátrának vágtatott. S én megtérvén Maximínoszhoz, ki Vigilászszal együtt a történtek fölött aggodalmasan okoskodott, elmondám, mit beszéltem vele, s mit hallottam tőle, s hogy ennélfogva készítsük el a barbarnak adandó ajándékokat s gondolkozzunk, miket mondunk majd nekie. Mindketten fölkelvén hát (mert a fűben heverészve találtam őket), tettemet megdicsérék s a podgyászokkal már indulóban lévőket visszaszólíták, s tanakodni kezdének, hogyan szólítsák meg Attélászt s miként adják át neki a császár ajándékait, melyeket számára Maximínosz hozott. Míg ezek fölött okoskodunk, Attélász Szkóttász által hivat bennünket, s csakugyan elérünk Attélász sátrához, melyet körben számos barbarság őriz vala. Bemenetelt nyervén, Attélászt fa karszékben ülve találjuk. S míg mi a tróntól kissé távolabb megállánk, Maximínosz közelebb lépve üdvözlé a barbárt s a császár levelét átadva mondá, hogy neki s övéinek a császár minden jót kiván. S ő válaszolá, legyen úgy a rómaiaknak is, mint neki kivánják. S azonnal Vigilászra fordítja a beszédet s őt szemtelen állatnak czímezé, hogy hozzá merészelt jönni, bár tudta a közte és Anatóliosz közt történt békekötés végzéseit, melyben meg volt mondva, hogy addig követek hozzá ne jőjenek,

[1]) E szerint *Csáth* Onégésziosz *(a honvezér)* testvére s igy nagy tekintélyű kún főnök volt.

Digitized by Google

míg minden szökevényt ki nem adnak a barbaroknak. S annak válaszára, hogy a rómaiaknál szkütha nemzetbeli szökevény nincs, (mert a kik voltak, már kiadták), még jobban fölingerűlve s őt szörnyen leszidva, lármával mondá, hogy karóba húzatva a madaraknak vettetné őt étkűl, ha a követség szentségének megsértésével szemtelen és vakmerő szavaiért ekként lakoltatni nem átallaná[1]); van ugyanis az ő nemzetökből sok szökevény a rómaiaknál, kiknek levélre jegyzett neveit az irnokoknak fölolvasni parancsolá. S miután mindezt fölolvasták, minden késedelem nélkül távozni parancsolá őt, s mondá, hogy Eszlászt is elküldi vele a rómaiakhoz, megmondani, hogy elküldjék hozzá valamennyi barbar szökevény van nálok Karpiléon idejétől fogva, ki nála, mint Aétiosz a nyugati rómaiak hadvezérének fia, kezesűl időzött. Mert nem fogja engedni, hogy ellene a maga szolgái csatára szálljanak, bárha mit sem használhatnak is azoknak, kik tulajdon földjök védelmét rájok bizták; mely város vagy mely vár állhat ugyanis meg, mondá, melynek bevételét ő elhatározta? S meghagyá nekik, hogy miután a szökevények iránti határozatát megjelentették,

[1]) Egyik nemes jellem vonása Etelnek, kit a középkori sötét fölfogásu történetirók nyomán, némely újabbak s ezek közt egy Rotteck is inkább vad állatnak mint embernek jellemez, hogy szerencséje s hatalma tetőpontján, indúlatja viharában sem feledkezett meg a követ személyének szentségéről, még pedig azon orvgyilkos irányában sem, kinek, mint Priszkosz előadásából kitűnik, az ő életére törő gaz tervét már ekkor tudta.

Digitized by Google

térjenek ismét vissza, hírűl hozni: ki akarják-é adni őket, vagy elfogadják miattok a háborút? Még elébb parancsolá Maximínosznak is, hogy várakozzék; mintha általa a levélre akarna a császárnak válaszolni; azonban csak az ajándékokat követelte. Miután azokat átadtuk, sátrunkba vonulva minden szava fölött tanakodni kezdénk. S Vigilász csudálkozására, hogy egykori követségekor szelídnek és nyájasnak tetszett előtte, most pedig haragosan szitkozódott, mondám: talán a Szerdikében velünk ebédelt barbarok közzűl tette őt valaki iránta rosz indulatúvá, bemondván, hogy a rómaiak császárát istennek, Attélászt pedig embernek mondta. Ezt a véleményt Maximínosz is hihetőnek tartá, mint a ki nem volt részes az összeesküvésben, melyet a barbar ellen a herélt eszközölt. De Vigilász habozott, s úgy láttam hogy nem foghatta meg, mi okért szidta őt le Attélász. Mert, mint később elbeszélte, sem Szerdikében elmondott szavait, sem az összeesküvést nem hitte hogy bemondták volna Attélásznak, miután a mindnyájokat elfogott remegés miatt a sok közzűl Edékónon kivűl más vele beszédbe ereszkedni nem bátorkodott; annak pedig titkolózónak kellett volna lenni, mind esküjénél mind ügye bizonytalanságánál fogva, nehogy ő is, mint ki ily tervekben részes volt, bűnösnek tartatva halállal lakoljon. Midőn ily kétségeskedésben valánk, betoppan Edékón, és Vigilászt társaságunkból félre vonván, azt tettetve, mintha a köztök történt egyezkedést komolyan akarná venni, a vele együtt a tett végrehajtásában részt veendők számára járandó arany elhozatalát követelé, s

Digitized by Google

ezzel távozék. Kérdezősködésemre, mi szava volt vele Edékónnak, meg akara csalni, pedig maga volt megcsalva, s az igazi okot eltitkolva mondá: azt beszélte neki Edékón, hogy Attélász ő rá is a szökevények ügye miatt haragszik; mert vagy mindnyáját visszakapnia, vagy legmagasb rangú követeknek kellett volna hozzá jőni. Míg ezt beszélgetjük, néhány ember jöve hozzánk Attélásztól s mondák, hogy se Vigilász, se mi római foglyot vagy barbar rabszolgát, lovat vagy eleségen kivűl bármi egyebet ne vegyünk, mind addig, míg a rómaiak és únok közti viszályok ki nem egyenlíttetnek. S ezt a barbar ravasz számításból tette, hogy Vigilászt az ellene tervezett tetten könnyebben rajta kaphassa, midőn majd nem tudja okát adni, miért hozza az aranyat?; nekünk pedig a követségre adandó válasz ürügye alatt meghagyta, várjuk be Onégészioszt, hogy az ajándékokat, melyeket a császár küldött s miket még magunk is szántunk neki, megkaphassa. Ő ugyanis éppen ekkor Attélász öregebb fiával az akatzir[1]) nemzet ellen volt küldve, mely szkütha nép, s Attélász

[1]) Az *akatzirok* (*οἱ Ἀκατζίροι*) a később *Χαζάροι*, *khazarok* név alatt ismeretes, magyar kiejtés szerint *kozár* nemzet. Ezen nemzet nevét Priszkosz alább *Ἀκατίροι Οὖννοι* (Akatír únok) és *Ἀκαττίροι* (Akattiroknak) irja, mindenütt megtartva az elölehellett *a* betűt, és mint *Kállay Ferencz* a Kozárokról irt tudós értekezésében *(Uj-Magyar Muz. 1850/1. CCXXXVI. l.)* tévedve állitja, *hatzirok*-nak, vagy ha ezt nyomtatási hibának veszszük is, *katzirok*-nak sehol sem irja; de még a külömben a hely- és személynevek leirásában pontatlan és tökéletlen latin fordításban sincs sehol az *a* előbetű elhagyva.

Digitized by Google

által következőképen hódíttatott meg. E nemzetnek törzsek és nemzetségenként sok fejedelme lévén, Theodosziosz császár ajándékokat küld nekik, hogy közakarattal mondják fel a szövetséget Attélásznak s a rómaiakkal szövetkezzenek. Azonban a ki az ajándékokat hozta, nem sorban osztogatta a nemzet mindegyik fejedelmének, úgy, hogy Kuridakhosz [1]), ki a fejedelemségben legidősb volt, mint második kapott ajándékot, s mint ki lenézetett s az őt illető ajándékoktól elesett, Attélászt hívta föl fejedelemtársai ellen; ki is nem késlekedve nagy sereget küldött oda s némelyeket elölvén, másokat meghódítván, Kuridakhoszt magához hivatá, hogy majd a győzelem díjaiban részesűljön. Ez azonban cselt gyanítván a dologban, azt mondta: nehéz embernek isten színe elé menni; mert ha az ember a nap arczának tekintetét sem állhatja ki, hogyan nézhetne fájdalom nélkűl az istenek legnagyobbikára? Igy Kuridakhosz honn maradt s fejedelemségét megtartotta, az akatzir nemzet többi része pedig mind Attélász alattvalója lett; mely nemzet fejedelmévé öregebbik fiát akarván tenni, ennek kivitelére küldte ki Onégészioszt. Miért is, mint mondám, őt bevárnunk parancsolván Vigilászt Észlászszal együtt a rómaiak birodalmába küldte, színleg a szökevények ügyében, de valósággal hogy Edékónnak az aranyat hozza el.

[1]) Ezen kozár fejedelem *Κουρίδαχος* nevét az *ος* hellén végzetet elvetve, s az *iótát* (*ι*) a két mássalhangzó közzé szúrt betűnek véve, *Kurdáh*-nak, helyesebb kiejtéssel *Kordá*-nak kell olvasnunk.

Digitized by Google

Vigilász elmentével még egy nap maradván ott, távozta után más nap az ország éjszakibb része felé útnak eredénk. S miután egy ideig a barbarral együtt haladtunk, egyszer csak más útra fordulánk, ezt parancsolván a bennünket vezérlő szküthák; minthogy Attélász egy faluba fog térni, hol egy Eszkám[1]) nevezetű lánynyal akart egybekelni, kit, bár sok neje volt, a szkütha szokás szerint, szintén nőül volt veendő. Innen sík térségen vezető úton menénk és hajózható folyókra akadánk, melyek közzűl az Isztrosz után a Drékón, a Tiga és a Tifésza[2]) voltak legnagyobbak. S ezeken

[1]) E lány nevét, minthogy a szövegben 4-ik ejtésben (*θυγατέρα Ἐσκάμ*, filiam Eskam) fordul elő, a 4-dik ejtést jelelő latin *m* betűvel megtoldva hiszem, miszerint maga a név *Ἐσκά*, valamint Etelnek neje *Réka* volt, mely nevekben a kicsinyitő s kedvesitő *ka* képzőre ismerhetünk. *Ἐσκά* pedig szerintem *Écská*-nak olvasandó, a magyar *cs* hangot jelelő *σκ* összetett betűből a *k*-t vagy maga a szerző, vagy másolói kihagyván. E nevet azon táj közelében, hol Priszkosz eddigi előadása szerint eddig ekkor utaztak, az *Écska* helynévben föltaláljuk. Hogy e vélemény bár merésznek tessék is, nem alaptalan, kitetszik abból, hogy az eddigiek szerint is a régi kún, s utóbb, mint Biborban szül. Konsztantinosz s Béla király névtelen jegyzőjéből világosan bebizonyitható, a magyar főbb emberek nevei is az általok birtoklott helységek neveiben csaknem mind fön maradtak. S hogy nők nevei is maradtak fön, s igy az Eteltől nőül vett bizonyosan fényes születésű *Écska* neve is az általa birtoklott *Écská*-ban fönmaradhatott, éppen nem hihetetlen, miután csak Priszkosz e kevés töredékeiből is Etel és Buda nejeiről alább világosan látandjuk, hogy falvak birtokosai voltak.

[2]) A *Drékón* folyót, mely a hellén *δρέω*, *δράω*, *τρέω* igétől *csavargót* jelent, meghatározni nem merem; a *Τίγας* folyót a

Digitized by Google

faderékból vágott dereglyéken kelénk át, melyeket a folyam mellett lakók használnak, a többieken pedig talpakon hajózánk át, melyeket a barbárok szekereken hordanak a vizenyős helyeken keresztül. S falunként szolgáltatának számunkra eleséget, étel helyett kölest, bor helyett pedig a honniasan *méd*[1]) nevezetű italt. Kaptak a bennünket kísérő szolgák is kölest, kik árpából készült italt is kaptak, melyet a barbarok *kámnak*[2]) neveznek. Nagy útat tévén, estve felé sátort üténk egy tó mellett, melynek vize iható volt, s melyből szoktak inni a közel falu lakosai. S hirtelen mennydörgéssel, sürű villámlással és zápor esővel szélvész támadván, sátrunkat nemcsak fölforgatta, hanem minden készületestől a tó vizébe sodorta. Ezen égi háborúra s a megesett szerencsétlenségen megijedve elhagyók e helyet s egymástól szétszakadozánk, a mint mindegyi-

---

Tiszának tartom, a *Τιφήσας* (a latin *Tibiscus*) alatt ezen korban kétségtelenül a mai *Temes* értendő. Azt a helyet, hol a Tiszán átkeltek, a mai Becse és Kanizsa közzé gondolom; mert mint alább látjuk, innen még hét napot menve, s aztán még néhány megnevezetlen csekély folyón (a Tiszába szakadó némely ereken, a *Tápión* és *Zagyván*) át érkeztek Etel udvarába, mely Priszkosz leirása szerint, mint alább látjuk, a mai *Jász-Berény* táján esett.

[1]) A méd (*μέδος*) nevezetnek nyelvünkben többé nyoma nincs. Az ezzel összevágó hellén *μέθυ*, mely Homérosnál többször fordúl elő s a fordításokban bornak vétetik, látszik vele közös eredetűnek.

[2]) Az árpából készült ital, tulajdonkép ser, *kám* neve sincs már meg nyelvünkben.

Digitized by Google

künk a sötétben és esőben erre vagy arra fordúlni jobbnak tartotta. Végre a falu kalibáihoz érkezvén (mert külömböző útakon ugyan, de mind annak tartottunk) összejövénk s nagy lármával keresgetők, a miket elvesztettünk. A zajra a szküthák kilépvén világot gerjesztendők nádat gyujtának, mivel szoktak tüzelni, s kérdezék: mi bajunk, hogy úgy kiabálunk. S miután a velünk lévő barbárok mondták, hogy a zivatar miatt zavarodtunk meg, magokhoz híva befogadának bennünket s jó csomó nádat rakván a tűzre meleget gerjesztének. A falu úrnője pedig (ki Blédász nejeinek egyike volt) [1] számunkra eleséget s mulatságunkra szép hölgyeket külde (mi szkütha megtiszteltetés) [2]; mi azon-

[1]) Egyik bizonysága e hely annak, hogy a kúnoknál Etel idejében, valamint a magyaroknál, bizonyosan ősnemzeti szokásban gyökerező törvényeink szerint, nők is birtak ingatlan jószágot: alább Etel nejéről Rékáról is van mint falu úrnéjáról emlékezet.

[2]) Ezen szokás, valamint a föntebb említett soknejűség, mely szerzőnk szerint a kúnoknál divatozott, a magyar nemzetnek e tekintetben sokkal nemesebb, a házassági életben férj és nő közt tiszta hűséget követelő jellemével, szokásaival, erkölcseivel, törvényeivel homlokegyenest ellenkezik. Ez azonban magában nem erősség arra, hogy tehát a kún és magyar nemzet nem egy nyelvű és fajú rokon. Tudjuk, hogy a XI—XIII. században hazánkba többször becsapkodott s itt részben meg is telepedett kúnoknál az erkölcsök e tekintetben az Etel idejebelieknél dicséretesbeknek éppen nem mondhatók, mint ezt honi történetiróink, különösen a kúnok feslett életmódját megkedvelt s épen azért Kún Lászlónak becsmérlőleg elnevezett királyunk idejére nézve, bőven előadják. Lehet-é azonban csak az erkölcs-

Digitized by Google

ban a hölgyeket az előttünk lévő étkekből megvendégelvén, magunkat a velök mulatozástól megtartóztatók. S a kalibákban meghálván, viradtával podgyászaink kereséséhez fogánk, s azokat részint azon helyen, hol előtte való nap megtelepedtünk, részint a tó partján, részint magában a vízben mind megtalálók és összeszedők. S azt az egész napot a szárítgatással a faluban töltők el, mert a zivatar megszűnt s a nap fényesen sütött. Miután pedig lovainkat s többi teherhordó barmainkat jól tartottuk, a fejedelmi nőhöz menénk s őt üdvözölvén viszonzásúl három ezüst kehelylyel, piros bőrökkel, indiai borssal, pálmagyümölcscsel s más csemegékkel ajándékozók meg, melyeket a barbarok, mint nálok nem honosokat, nagyra becsűlnek, s aztán a megvendégelésért jót kivánva eltávozánk. Hét napi út végeztével egy faluban megállapodánk, azt parancsolván a bennünket vezérlő szküthák, minthogy tudniillik Attélász útját annak fogja venni s nekünk utána kelletik majd utaznunk. Itt találkozánk a nyugoti rómaiak

---

beli föltünő különbségnél fogva ezen kúnokat a magyaroktól fajra és nyelvre különbözőknek gondolnunk? midőn látjuk, hogy hazánkban a kúnoknak a Tisza, Körös és Maros, továbbá a Duna és Tisza közti telepjeiben, a maig is egy részben Nagy- és Kis-Kúnságnak nevezett földön, a legvegyületlenebb, testben és lélekben igaz magyarságot találjuk, s egyszersmind tudjuk, hogy ezen, hazánkba a régi Kúnországból becsapkodott s itt megtelepült kúnok utódai, az úgy nevezett csángó magyarok, régi honukban, a mai Moldvában, bár rájok nemzetünk századok óta úgy szólván mi befolyást sem gyakorolt, maig is magyarúl beszélnek.

Digitized by Google

embereivel, kik szintén mint mi Attélászhoz követségben jártak, kik is ezek voltak: Rómülósz, egy comes ranggal diszített férfiú, Primútosz, Nórikon tartomány kormányzója, és Románosz hadosztályvezér. Velök volt Konsztantiosz, kit Aétiosz irnokúl küldött Attélászhoz, és Tatullosz, az Edékónnal volt Oresztész atyja is, kik azonban nem a követség ügyében, hanem csak barátság kedvéért útaztak velök együtt; Konsztantiosz az ezen férfiakkal még Italiában kötött régi ismeretségénél, Tatullosz pedig rokonságnál fogva; fia, Oresztész, ugyanis Romúlosz lányát vette el Pataviónból [1]), Nóriké városából. Azért jöttek pedig követekűl, hogy Attélászt kiengeszteljék, ki Szilvánoszt, a római kincstárnokot, ki kivánta magának adatni, mint a ki arany kelyheket fogadott el a nyugati galátok [2]) közzűl eredő Konsztantiosztól, kit, mint a velök levő Konsztantioszt is, irnokúl küldtek Attélászhoz és Blédászhoz. Ki is azon időben, midőn a szküthák a Páiónok földén eső Szirmiont [3]) ostromolták, a város püspökétől arany kelyheket kapott, a végre, hogy ha az ő életben maradtával vennék be a várost, őt váltsa ki, ha pedig őt megölnék, a polgá-

---

[1]) *Patavion* (a latin *Petovium*) a mai *Pettau* Stájerországban.

[2]) A nyugati *galátok* alatt a mai Francziaországot lakó *gallok* értendők.

[3]) *Szirmion* (*Σίρμιον*, a latin *Sirmium*) a Száva partján, a mai *Mitrovicz* helyén feküdt. E virágzó város bevétele, mint e hely alábbi soraiból kitetszik, még Buda életében s Etellel együtt uralkodása alatt történt.

Digitized by Google

rok közzűl elhajtandó foglyokat vásároljon rajtok. Konsztántiosz azonban a város vég romlása után az egyességre mit sem gondolva bizonyos ügyben Rómába megy s a kelyheket Szilvánosznál aranyért elzálogosítja, oly föltétellel, hogy ha bizonyos idő alatt a kölcsönzött aranyat visszaadva a zálogot vissza nem veszi, Szilvánosz azokat tetszése szerint használhassa.

Ezen Konsztantioszt Attélász és Blédász árulás gyanújába hozván karóba húzatták, s midőn idő mulva Attélásznak a kehelyről jelentést tettek, Szilvánoszt, mint ki őt meglopta, magának kiadatni kivánta. Követeket küldtek hát Aétiosz és a nyugoti rómaiak császárja, kik mondják meg, hogy Szilvánosz, mint Konsztantiosznak hitelezője, a kelyheket zálogba s nem lopott jószágúl kapta, s hogy azokat pénzért a legelső vevőkűl ajánlkozott papoknak el is adta. Mert nem is volna szabad embernek az istenek szolgálatára szentelt kelyheket saját használatára fordítani. Ha tehát ezen helyes ok és az isten félelme miatt sem állana el a kelyhek követelésétől, az érettök járó aranyat, Szilvánoszt kikérve, megküldik, mivel azt, ki semmit sem vétett, kiadni nem fogják. E volt ezen férfiak követségének oka s azért jöttek a barbar után, hogy bármi választ adva bocsássa el őket. Egy úton járván hát vele, megvárva, hogy előttünk elhaladjon, ez egész sokasággal követtük őt. És némely folyókon átkelvén egy igen nagy faluba jutottunk, melyben, mint mondák, Attélásznak bárhol levő lakai közt legfényesebb lakása állott, szépen kidolgozott gerendákból és deszkákból

Digitized by Google

összeállítva, és nem erősségre hanem ékességre számított fakerítéssel körítve. A királyé után az Onégésziosz laka volt legkitűnőbb, melynek hasonlóan fakerítése, de tornyokkal nem volt úgy diszítve, mint az Attélászé. Nem igen távol a kerítéstől egy fürdő volt, melyet a szkütháknál Attélász után legtehetősebb Onégésziosz Paióniából hozott kövekből építtetett. Mert sem kő, sem fa nincs az ezen részen lakozó barbaroknál, hanem ott másunnan hordott fát használnak [1]). A fürdő építő mes-

---

[1]) Etel ezen királyi lakának fekvését vidékének ezen rajza után a legbiztosabban s leghihetőbben a mai *Jász-Berény* tájára kell tennünk. Annyi ugyanis a föntebbiek szerint kétségtelen bizonyos, hogy az a Duna és Tisza közti síkon feküdt, miután szerzőnk a Tiszán átmentéről emlékezik, a Dunáról pedig, melyet, ha a mai magyar határőrvidéken történt áthajózása után ismét előtalált, nem gondolható, hogy meg nem említett volna, mélyen hallgat. S hogy épen Jász-Berény táján kellett feküdnie, onnan következtethetjük, hogy ennél feljebb éjszakra az ide nem nagyon távol eső Mátrában köves, erdős hegyeket, nyugotra Pestmegye éjszakkeleti részében, ismét erdőket találunk; kelet felé a Tiszához sokkal közelebb sem tehetjük pedig, mert akkor a közelében eső Tiszáról bizonyosan volna emlékezet, s lejebb azért nem gondolhatjuk, mert mint föntebb láttuk és megjegyeztük, e helységig némely megnevezetlen folyókon (a csekély Tápión és Zagyván) át kellett jutniok. E hely fekvésére nézve a különben igen tudományos és szorgalmas *Benkő József*, ki Priszkoszt bizonyosan nem eredetiből s így sem eléggé mélyen buvárlotta, s ki Magyarországot korántsem ismerte úgy, mint szülötte földét Erdélyt, nem volt magával tisztában, ezt irván róla *Imago Nationis Siculicae 17. l.:* Qua — — regione et quo vico Attilae regia steterit, difficile est definire, s e szavai után mindjárt *Timon* azon hibás véleményéhez járulván *Imago anti-*

Digitized by Google

tere, ki Szirmionból hurczoltatott fogságba, s ki azt reménylette, hogy tervéért jutalmúl szabadságot fog nyerni, meg sem gondolta, hogy nagyobb bajba jut a szkütháknál lévő szolgaságnál. Onégésziosz ugyan is fürdősének tette, s őt és hozzátartozóit kellett a fürdés közben szolgálnia. A mint Attélász ezen faluhoz ért, lányok jövének elébe, soronként lépdelve egymás után fehér patyolat fátylok alatt, melyek oly igen hosszan terültek, hogy külön-külön mindegyik fátyol alatt, melyeket mindkét felől asszonyok tartottak fölöttök, (sok ilyen fátyolt tartó sor asszony volt pedig), hét vagy

---

quae Hungariae II. 5. fej., hogy Etel laka Moldvának erdőtlen és követlen vidékén volt volna. Őt e vélemény félig-meddig elfogadására a székely földön kezdődő s Oláhországba kinyúló *Honárka* vagy *Csöszárka*, helyesebben *Csörszárka* vezette, mely ároknak ha valami bizonyító ereje lehetne Etel lakának hol volta iránt, az éppen úgy, sőt erősebben harczolna Jász-Berény mint Moldva mellett, miután a *Csörsz árka* éppen Jász-Berény alatt is húzódik el. Később azonban, *Benkő, Ugyanott 19. l.* Udvarhely, Budvár és Kadicsfalva helynevekből nem alaptalanúl következtetve, Etel lakát (ezt ő másodiknak veszi) a székely földre teszi, s azt mondja, hogy innen költözött a Duna és Tisza közötti lakába. Priszkosz szerint, mint föntebb látók, Etelnek csakugyan több laka lévén, melyek egyikének vehetjük a magyarok által *Budvár*-nak, a németektől *Etzilburg*-nak nevezett hajdani *Sicambriát* (mai *Ó-Budát*) is (vesd össze *Béla király névtelen jegyzője* I. XLVI. s több fej.), nincs okunk miért tagadni a székelyek közötti lakát. Azt azonban, hogy Etel első laka Moldvában volt volna, sehogy el nem fogadhatjuk; miután Timont ez állitására Priszkosznak ezen félre értett helye vezette.

Digitized by Google

több lány is lépdelhetett, szkütha dalokat énekelve.[1]) A mint az Onégésziosz laka közelébe ért (mert azon keresztül vezetett az út a fejedelmi udvarba), Onégésziosz neje számos szolga lányaival, kik közzűl némelyek étkeket, mások bort hoztak (mi a szkütháknál legnagyobb megtiszteltetés) elébe jőve üdvözlé őt és kéré, vegyen az étkekből, miket neki kedveskedni kivánva hozott. S ő, kedves embere nejének kedvéért, lóháton evék, mi alatt az asztalt (mely ezüst vala) az őt kisérő barbarok emelve tartották. Megízelítvén aztán a számára hozott kelyhet

[1]) Egyik bizonysága ez a magyar nemzeti költészet és nyelv Etel idejebeli virágzásának, mire alább más még jelesebb példát találunk. Szabad legyen itt megemlitenem egy ezen tiszteléshez nem kevéssé hasonlatos ősi népszokást, mely a palóczoknál, (kiknél keresendő *Toldy* szerint *A magyar irodalom története I. köt. 22. l.* a közönségesen, de hibásan, elveszettnek tartott *hún* vagy *kún* nyelv), maig is divatban van; hogy t. i. pünkösd napján 7 vagy 8 leány egy csapatban házról-házra járván, egyet magok közzűl, ki kezében kosarat visz, midőn a házba lépnek, czifra kendővel lelepleznek, s miután egy köszöntőt daloltak s érte ajándékot kaptak, a kendőt a leány fejéről leveszik s a köszöntést másutt hasonlóan ismétlendők távoznak. E köszöntő, melynek középső verse a keresztyén korban készült vagy is tán csak átváltoztatott dalból erősen kiri, következő:

Mi van ma, mi van ma? piros pünkösd napja,
Holnap lesz, holnap lesz a második napja.

Jó legény! jó legény! jól megfogd a kantárt,
Ne tiposd, ne taposd a pünkösdi rózsát.

Szálljon házatokra az egek harmatja,
Mint azelőtt szállott az apostolokra.

Digitized by Google

is, a fejedelmi lakba tére, mely a többinél magasabb volt és emelkedettebb helyen feküdt. Mi pedig Onégésziosz fölszólítására, ki Attélász fiával már megérkezett, az ő lakába szállánk és neje s rokonai által vendégeltetve megebédlénk; neki ugyanis magának, mint ki visszatérte után akkor ment legelsőben Attélász szeme elé, kinek az ügyről, melyre kiküldetett s az Attélász fián történt szerencsétlenségről (ki lováról lefordulva karját törte) jelentést volt teendő, velünk együtt mulatozni nem vala érkezése. Ebéd után oda hagyván Onégésziosz lakát, az Attélászéhoz közelebb üténk sátort, hogy Maximínosz, kinek Attélászhoz menni s mint magában érthető, a körötte lévőkkel szót kellett váltani, ne nagyon távol legyen szállásolva. Ezen éjt tehát azon helyen töltvén, hol megszállánk, nap keltével Maximínosz engem Onégészioszhoz küld, hogy adjam át neki az ajándékokat, mind a melyeket maga adott, mind a melyeket a császár küldött, s hogy megtudhassa, akar-é s mikor vele szóba ereszkedni? Oda menvén hát az azokat vivő szolgákkal, minthogy a kapuk még zárva voltak, várakozom vala, míg valaki kijövén jövetelünket bejelentené.

Itt várakoztomban a mint a lak kerítése körül sétálék, egy ember, kit öltözetéből szkütha barbarnak gondoltam, χαῖρε (légy üdvöz!) szóval hellén nyelvén üdvözöl, s el kelle csodálkoznom, hogy egy szkütha hellénül szól hozzám. Mert egyvelgesek lévén, a magok barbar nyelvét, vagy az únn vagy a góth nyelvet, be-

Digitized by Google

szélik, vagy az avszóniakét[1]) is, kik közzűlök a rómaiakkal vannak elegyedve, de hellén nyelven nem egy könnyen beszél köztök valaki, kivévén a Thrákéból és a tengermelléki Illűriszből hurczolt foglyaikat; de ezeket akárki is könnyen megismerheti szétrongyollott ruháikról s fejök szurtosságáról, hogy szerencsétlen sorsra jutott emberek; ez ellenben vagyonos szküthának látszott, szépen volt öltözve s feje köröskörűl le volt nyírva[2]). S viszont köszöntvén őt kérdém, kicsoda, honnan került a barbar földre s hogy adta magát a szkütha életre? S válaszára: mi okon ügyekszem azt megtudni, mondám: kiváncsiságomra a hellén nyelv szolgált okúl. Akkor nevetve mondá, hogy ő görög eredetű s kereskedés végett került Viminákionba[3]), Műszia Isztrosz melletti városába, ott sok időt töltött s dúsgazdag nőt

[1]) Az *avszóniak* nyelvén, miután Italiát, mint közönségesen tudva van, Avszóniának is nevezték, a latin nyelv értendő. Latin, természetesen rosz latin, nyelvet beszélő népekkel, Etel kúnjai részint az italiai gyarmatokkal népesített Pannoniában, részint a magát maig is *román*-nak (rumuny) nevező s kétségtelenűl latin eredetű nyelvet beszélő oláhok közt Erdélyben érintkezhettek.

[2]) A kúnoknál később a IX-dik században is szokásban volt nyiratkozásról *Béla király névtelen jegyzőjénél VIII. fej.* is találunk bizonyságot, ki a ruthénok s velök egyesült kúnoknak Kiov mellett a magyarok által történt megveretését leírva, nem minden gúny nélkül mondja, hogy „Almos vezér vitézei a kúnok nyirt fejeit, mint a nyers tököt úgy aprították."

[3]) Viminákiont *Otrokacsi, Origines Hung. 161. l.* a mai *Viddin*-nek veszi, *Kufscheit Hist. Geogr. Atlasában* azonban e város Viddinnél feljebb Viddin és Belgrád közzé van helyezve.

Digitized by Google

vett. Ebbeli boldogsága azonban, a mint a város a barbarok alá került[1]), oda lett s gazdag állapotja következtében magának Onégészioszsnak szemeltetett ki. Mert a vagyonosabb foglyokat Attélász után a szküthák előkelői szokták kiválogatni, mivel legdrágábban adhatják el. Később magát a rómaiak és az akatzírok nemzete elleni csatákban kitüntetvén, háborúban szerzett vagyonát a szküthéknál lévő szokás szerint barbar urának adta s szabadságot nyert. S barbar nőt vett, gyermekei is vannak s most Onégészioszszal egy asztalnál élvén, jelen sorsát az előbbinél sokkal jobbnak tartja. Mert a szküthéknál, a háborún kivül, az ember baj nélkül él, kiki a magaét élvezve és éppen nem vagy igen keveset háborgattatva: a rómaiaknál ellenben az ember a háborúban könnyen elvész, másokba kellvén megmaradása reményét helyeznie, minthogy a zsarnokok miatt fegyvert mindenki nem visel, s a kik viselnek, azoknak is igen veszedelmes a vezérek gyávasága, kik a csatában helyt nem állanak. Béke idején pedig még keservesebb az ember állapotja, mint háborúban, az igen súlyos adó-béhajtások és a gazemberek bántalmai miatt; miután a törvény nem mindenkit sujt, hanem ha a törvényszegő gazdag, vétkéért nem lakol, ha pedig szegény, ki fogásokkal élni nem tud, nyögni fog a törvény súlya alatt, ha csak a törvénykezés hosszú folyama alatt, miután már vagyona legnagyobb

[1]) Viminákion bevételét Etel által emliti Priszkosz is föntebb *(ex Hist. Byzant.* §. 1.). Történt az Kr. u. 442-ben s így e követség előtt mintegy 6 évvel.

Digitized by Google

részét elköltekezte, az itélet előtt meg nem hal; a mi pedig mindennél keservesebb, az igazsághoz is dijért kell jutni; a megsértettnek ugyanis igazságot nem szolgáltatnának, ha csak az ember a birónak és ügyvivőinek pénzt nem tesz le. S miután ő ezeket és sok egyebet beszélt, válaszolva mondám: hallgassa meg csendesen azt is a mit én mondok, s mondám: a rómaiak kormányának föltalálói, mint bölcs és derék férfiak, hogy az ügyek elkülönözve viseltessenek, úgy intézkedtek, hogy némelyek a törvények őrei legyenek, mások a fegyverrel bánjanak s hadi gyakorlatokat üzzenek, semmi egyébre nem törekedve mint hogy csatára készek legyenek, s miután harczias szellemök a félelmet leküzdötte, mint a megszokott gyakorlatra, bátran menjenek a háborúba; másokat rendeltek ismét, kik a földmivelésnek feküdve földjök munkálásából magokat és az érettök harczolókat táplálják, a hadi élelmezést viselve; másokat rendeltek a megbántottak oltalmára s azok jogainak védelmére, kik természeti gyengeségöknél fogva ön jogaik védelmére nem képesek, kik biráskodva a törvények rendeletei fölött őrködjenek. S nem helyes ok nélkül vannak a birák segédfelei sem, hanem ezekből vannak, kik ügyelnek, hogy a birói itéletet nyert fél igazát megkapja, hogy a ki ügyét vesztette, ne húzzák be jobban, mint a birói itélet parancsolja. Mert ha nem volnának, kik erre ügyeljenek, e miatt más perekre szolgáltattatnék alkalom, vagy a győztes fél fogván terhelőbben föllépni, vagy a rövidebbet huzó fél jogtalan vélekedé-

Digitized by Google

sében megmaradni. S ezeknek is díjok van rendelve a törvény előtt perlekedőktől, miként a harczosoknak a földmivelőktől. Vagy nem méltányos-é a rólunk gondoskodót táplálni s jószivüségét meghálálni? valamint a lovagnak lovát ápolni, az ökrésznek ökreiről, a vadásznak kutyáiról s az embernek mindenről, mit őrzésére és javára használ, gondoskodni kötelessége; míg más oldalról a törvénykezésért járó költség fizetését a vesztes fél nem egyébnek, mint a maga igazságtalanságának tulajdonithatja. A perlekedés hosszas folyama pedig, ha csakugyan hosszas lenne is, az igazságra való ügyelet végett van, hogy a birák hirtelenkedve a valót el ne téveszszék, jobbnak tartván később vetni véget a pernek, mint a dolgot siettetve nem csak az embert megrontani, hanem az igazság fölfedezője isten ellen is véteni. S egyformán sújtnak a törvények mindenkit, úgy hogy azoknak a császár is hódol, s nem az ő vádja szerint áll a dolog, hogy tudniillik a vagyonosok a szegényeken bátran erőszakoskodhatnának; hacsak valaki titokban ki nem kerüli a büntetést, mire nem csak a gazdagoknál, hanem a szegényeknél is lehetne esetet találni; mert vétkezve bár, de ha a vádak nem elegendők, ők sem fognának lakolni. S ez nem csak a rómaiaknál, hanem mindenütt így van. S a vele történt fölszabadittatást ne őt háborúba vivő urának, hanem a szerencsének tulajdonitsa, mert mint tanulatlant az ellenség könnyen leölhette, ha pedig megszaladt, gazdája fogta volna megbüntetni. De a szolgákkal jobban bánnak a rómaiak; mert iránt ok

Digitized by Google

atyák vagy tanitók gyanánt viseltetvén, a mennyiben őket a rosztól visszatartva abban, mit részökre jónak tartanak, részeltetik, hibáikért mint tulajdon gyermekeiket fenyítik. Nem szabad ugyanis a rómaiaknál őket halállal lakoltatni. S igen sok módja van nálok a szabadságnak, melyet nem csak éltökben, hanem halálokban is élvezhetnek, vagyonukról tetszésök szerint rendelkezhetvén, mert szent az intézkedés, melyet akárki halálakor vagyona iránt tesz. S ő könyezve mondá: a törvény szép s a kormány jó a rómaiaknál: de az uralkodók, a régiekkel nem egy úton járva, fölforgatják.

Míg ezekről beszélgetünk, valaki belűlről kijővén, megnyitja a kerités kapuit. S én oda futva tudakozám: mit csinál Onégésziosz? mert valamit akarnék neki jelenteni a rómaiaktól jövő követtől. S az válaszolá: kissé várakozva találkozhatom vele, mert éppen készülőben van kijőni. S csakugyan nem sok idő multán, a mint kijóni láttam, hozzá menve mondám: üdvözli őt a rómaiak követe, s azért jöttem, hogy ajándékait a császár által küldött aranyneművel együtt elhozzam s megtudjam, hogy vele, ki szót ohajtana váltani, mikor és hol akar értekezni? S ő cselédeinek parancsolá, vegyék el az aranyfélét és ajándékokat, s nekem mondá: jelentsem meg Maximínosznak, hogy tüstént hozzá megy. Visszatérvén megjelentém hát, hogy Onégésziosz jő, s mindjárt is belépett a sátorba. S megszólitván Maximínoszt mondá: köszöni neki s a császárnak az ajándékokat s kérdezé: mit akar vele szó-

Digitized by Google

lani, hogy hozzája küldött. S Maximínosz mondá: itt az alkalom, hogy Onégésziosz hírét a világon még nagyobbá tegye, ha t. i. a császárhoz jövén eszélyességével a viszályokat kiegyenlitendi és egyességet szerzend a rómaiak és únnok közt. S ez nem csak mind két nemzet javára, hanem az ő házának is nagy hasznára lesz, maga s gyermekei mindig kedvesek fogván lenni a császár és nemzetsége előtt. S Onégésziosz mondá: és miben kedveskedhetünk a császárnak, vagy hogyan egyenlitsem én ki a viszályokat? S azon válaszra, hogy akkor fogja a császár iránti köszönetét leróvni, ha a rómaiak birodalmába jövén, a viszályokat, azok okait kipuhatolva s a békekötés szerint kiegyenlítve, eligazítandja, azt mondá: ő a császárnak s környezetének csak azt mondaná, a mit Attélász parancsol. Vagy azt gondolják — mondá — a rómaiak, esenghetnek annyit előtte, hogy elárulja urát, elfeledkezzék szkütha neveltetéséről, hölgyeiről s gyermekeiről, s azt hiszszük, nem nagyobb becsületnek tartja Attélásznál a szolgaságot, mint a rómaiaknál a gazdagságot? Egyébiránt honn maradva többet használhat, (csilapitandja ugyanis ura haragját, ha valamiben a rómaiakra meg talál bosszankodni), mint ha hozzájok menvén azt a vádat vonná magára, hogy másként végzett, mint sem urának tetszésére volt. Ezeket mondván, azon nyilatkozattal hogy legjobb lesz ha én fogok hozzá járni, ha valamit tőle meg akarunk tudni, (minthogy Maximínoszhoz, mint követi rangot viselőhöz, gyakran oda járni nem illenék), eltávozék. Én

Digitized by Google

más nap Attélász udvarába megyek, ajándékokat vive nejének, kit Krékának [1]) hívtak, s kitől három fia volt, kik közzűl a legidősebb az akatzírokon s a szkütha tengermelléken tanyázó több nemzeteken uralkodott. Bent a keritett udvaron igen sok lak állott részint gyallott s csinosan összeeresztett deszkákból, részint meghántott s alkalmasan kifaragott gerendákból, melyek csúcsba végződő czölöpökbe voltak eresztve. S a kúpok gyűrűi a földszíntől kezdődve aránylagosan emelkedtek fölfelé. Itt múlatván Attélász neje, hozzá az ajtón álló barbarok által bebocsáttatást nyerék, s őt puha kereveten ülve találám; a padozat gyapjú szőnyegekkel vala bevonva, úgy hogy azokon kellett járni. Számos szolga környezé, szolgálói pedig szemben vele a padozaton ülve színes fonalokkal szöveteket himzének, melyeket a barbarok diszitésül szoktak öltözetök fölé venni. Belépvén tehát s üdvözletem után az ajándékokat átadván távozám, s más lakhoz menék, melyben múlatott éppen Attélász s várakozám Onégésziosz kijövetelére. S a sok nép közzé állva (mert már az Attélász őrei s az őt kisérő barbarok előtt ismerős lévén senki föl nem tartóztatott), nagy tömeget láték oda gyülekezve, kik a hely körül Attélász kijövetelére

[1]) Etelnek ugyan ezen nejét Priszkosz lejebb *Rékán*-nak nevezi. *Benkő* kétségtelenül nép monda után irja, hogy a székely földön, a róla nevezett *Réka erdejében* temettetett el: quam (Recam Attila) in silva prolixa terrae Siculicae, cui a *Reca* seu *Reka* nomen *Réka* adhaeserit, sepelivisse traditur, *Imago Nation. Sicul. 24 l.*

Digitized by Google

várakozva zajosan tolongtak vala. Ki is büszkén lépdelve s ide-oda körűl tekintgetve a lak elébe jöve, s a mint Onégészioszszal a lak előtt megállott, sokan járulának hozzá, kiknek egymással viszályaik voltak s tőle itéletet vőnek. Aztán visszatére a lakba s a hozzá jövő barbar követeket fogadá.

Míg Onégészioszra várakoztam, az arany kelyhek végett Italiából Attélászhoz jött követek, Rómülosz, Promütosz és Románosz, kikkel volt Rusztikiosz, a Konsztántiosz embere, és az Attélász alá vettetett Paióniából való Konsztántiolosz is, szóba ereszkedének velem, s kérdezék: vajjon el vagyunk-é bocsátva vagy maradni kénytelenittetünk? S én mondám: éppen azért ácsorgok itt a keritésnél, hogy ezt Onégészioszlól megtudjam, s viszont kérdezém: szelíd és nyájas választ adott-é Attélász követségök ügyében? S mondák: hogy semmiképen nem lehet szándékától elvonni, hanem háborút izen, ha a kelyheket Szilvánosz meg nem küldi neki. S midőn mi a barbar makacs elhatározottságán csudálkoztunk, a követviselt és sok ügyben forgott Rómülosz válaszolva mondá, hogy roppant szerencséje s e szerencséjéből következett hatalma kevélylyé tette őt, úgy hogy az igaz szóra mit sem hajt, ha javára szolgálónak nem gondolja. Mert soha sem Szküthia, sem más ország fejedelmei közzűl senki ily rövid idő alatt oly roppantot mint ő nem mivelt, hogy egész Szküthián kivűl az Oczeán szigetein[1]) is ural-

[1]) Az oczeáni szigeteken, melyet a régiek nem világtengeri értelemben vettek, bizonyosan a dalmatiai szigetek értendők.

Digitized by Google

kodik, s a rómaiakat adófizetőivé tette. Jelen birtokánál pedig még többre s birodalmát még nagyobbra növelni törekedve a persák ellen is szándékozik táborozni. S egy valamelyikünk kérdésére: mily úton juthat a persákhoz? mondá Rómülosz: nem nagy távolra esik Szküthiától a médok töldje s ismerik is az únnok ezen útat, s egykor, midőn országukban éhség dühöngött s a rómaiak akkor folyt háborúik miatt velök össze nem csaphattak, oda be is ütöttek s benyomultak a médok földére Vaszikh és Kurszik[1]), kik a királyos szküthákból[2]) valók és sok nép urai voltak, kik is később szövetkezés végett Rómába jöttek. S azok, kik ott benn jártak, beszélik, hogy egy puszta térséget érve s egy tavon átkelve, melyet Rómülosz a Maiótisznak gondolt, s tizenöt nap multával egy hegyet meghágva[3]) ütöttek be a méd földre. S a mint ra-

[1]) A *Βασίχ* és *Κουρσίχ* neveket, a *χ* betűt csak végleheleti *h*-nak, az *ι*-t vég utánhangzónak véve *Vasz*-nak, helyesebben *Vass*-nak és *Csürsz*-nek vagy *Csörsz*-nek olvasom; ez utóbbi vélekedésemet azon elismert tényre alapítva, hogy az Árpád idejebeli *Csörsz* neve is a byzanti íróknál *Κούρσαν*, vagy minthogy ez eredetileg igy tárgyesetben jön elő, a nevezőben tulajdonképpen *Κούρσ-ας*; valamint Árpád fia *Zsolt* vagy *Solt* neve *Biborban szül. Konsztántinosznál* tárgyesetben *Ζάλταν*, nevezőben pedig *Ζάλτας*.

[2]) Hogy a *királyos szküthák* (*βασίλειοι Σκύθαι*) nevezet alatt a magyar faj kún ágazata értendő, több történetíróink megjegyzették. Priszkosz más helyeken királyos szküthákat egyenesen Etel embereit mondja.

[3]) E hegy alatt kétségtelenül a Kavkáz hegyláncz értendő.

Digitized by Google

boltak s a vidéket beszáguldozták, egy az övéket fölülhaladó nagy persa had jött rájok, s a levegőt nyilaival megtöltötte, úgy hogy nekik a fenyegető vész elől hátra vonulva s a hegyeken át kellett szökniök, csak kevés zsákmányt hozhatva magokkal, minthogy legnagyobb részét tőlök a médok elszedték. Tartván pedig az ellenség üldözésétől, más útra tértek, és azon helytől, hol a tenger alatti sziklából láng lobog föl[1]) — — — napig utazva jutottak hazájokba, s igy tudták meg, hogy nem igen távol van a médok földje a szkütháktól. Attélásznak hát, ha oda akar jutni, nem sok fáradságába kerül, nem is nagy utat kell tennie, hogy a médokat, párthokat és persákat meghóditsa és adófizetésre kényszeritse; hadi ereje ugyanis olyan, hogy annak semmi nemzet ellent nem állhat. S midőn mi örvendeztünk, ha a persákra menne s ő rájok forditná a háborút, Konsztantiólosz mondá: attól tart, hogy a persákat könnyeden meghóditva barát helyett úr gyanánt talál visszatérni. Most ugyanis az aranyat rangja után fizetik neki: de ha egyszer a párthokat, médokat és persákat meghódithatta, a rómaiak birodalmát az övétől külön válva nem tűri többé, hanem világosan szolgái gyanánt tekintve őket, még súlyosabb és elszivelhetlen rendeleteket fog rájok parancsolni. Az a rang, melyet Konsztantiólosz említett, római tábor-

[1]) E leirás bennünket a Káspi tenger mellett eső *Baku*hoz vezet, hol a földből a maig tiszteletben tartott szent tűz lobog. — A szövegben e szavaknál hiány van.

Digitized by Google

nagyi rang volt, melynek kedvéért Attélász elfogadta, hogy a tábornagyok vezérétől a császártól a rendeletek neki megküldessenek. Mondá tehát, hogy a médok, párthok és persák meghóditása után azt a nevet, melylyel szeretnék őt a rómaiak nevezni, s azt a rangot, melylyel őt megtiszteltetve gondolják, lerázván kényszeritni fogja őket hogy tábornagyuk helyett királyuknak nevezzék. Mert már is zugolódva mondja, hogy a császárnál az ő szolgái tábornagyok, ő nála pedig a rómaiak császárjaival egyrangú férfiak. És nem sokára jelen hatalma meg fog gyarapodni; ezt jelenti már az isten is, ki Arész [1]) kardját föltüntette, mely a szkütha királyoknál, mint a hadak istenének szenteltetett és szentséges tiszteletben állott kard, a régi időkben eltünt, s akkor tájban egy ökör által födöztetett föl. [2])

---

[1]) A hellén *Ἄρης*, a rómaiaknál *Mars*, a magyar költők *Hadúrja*.

[2]) A Mars (Hadúr) kardjáról való regét Priszkosz után bővebben közli *Jornandes De rebus Geticis XXXV. fej.* Monda szerint Árpád Etel kardjával, mely fölfedeztetvén neki átadatott, hóditotta meg Magyarországot. S hogy a hadisten ezen kardjának Magyarországban léteztéről a nemzetben századokkal később is élt némi hit, *Budai Ferencz Polg. Lex. I. d. 32. l.* igazolja, ki a forrást ugyan meg nem nevezte, de bizonyosan nem költeményképen mondja Anastasiáról, I. András király nejéről, szóló czikkében: „Azt irják, hogy a Márs kardját, melyen ama Márs nevü pogány istennek képe volt, melyet a hunnusoknak régi elei nagy tiszteletben tartottak vala, de egy ideig eltévedvén, egy pásztor ember ugy talált meg, hogy az egy marhájá-

Digitized by Google

S miközben a mondottak felől mindegyikünk tetszésünk szerint beszélgetének, Onégésziosz kijövén hozzá menénk, s tőle sürgetős dolgaink felől értesülni ügyekezénk. Ő pedig elébb bizonyos barbarokkal beszélgetvén sürgete megtudnom Maximínosztól, hogy a rómaiak a kormányzói rangú férfiak közzűl kit fognak Attélászhoz követül küldeni. S a mint a sátorba menvén mondám, miket nekem monda, miután Maximí-

---

nak lábát megsértette, és a mely azután Attila kezére kerülvén, azzal magát oly nagyra tartotta és azzal oly sok pusztitást tett, azt a kardot mondom ez az Anastasia Otto bavariai herczegnek ajándékozta, abbeli háládatosságból, hogy Otto a császárt sokszor nógatta arra, hogy Salamont tegye be a magyar királyságba." *)

*) Vajjon nem tette-e ezen, a magyar történeti hagyományban szereplő kard, részét *az országos kincstárnak*, melyben sok becses emlékdarab őriztetett, mit a nép, jámbor hitében, Etelének tulajdonitott, de a királyi család némely kegyeletlen tagjai olykor megfogyasztottak? Igy a hazai krónika *Turóczinál (II. 47.)* világosan beszéli: Regem autem Salomonem in paterno solio gloriose coronatum, cum assensu et acclamatione totius Hungariae, sedere fecit (Henrik császár). Ipse vero imperator *divite gaza Hungariae* a rege Salomone *largissime remuneratus*, prospere rediit ad propria." Igy Jacobus de Voragine arany legendájának egy a müncheni kir. udv. és állodalmi könyvtárban levő codexe mellett egy a XIII. század vége felé irt, s 1224—82. éveket befoglaló krónika áll, mely többi közt IV. Béla idejére, különösen 1266-ra irja: „promittens rex Boemie (t. i. Ottokár) memorato regi Vngarie *omnem thesaurum* et ornatum reddere, quem aliquando amita ipsius regis Ladizlai asportaverat, videlicet duas coronas, sceptra, amphoram, pretiosam *et alia multa et incomparabilia chlenodia regis Atyle.*" Lásd: *Tud. Gyüjt. 1835. XI. 130. l.* *Toldy F.*

Digitized by Google

nószszal tanácskozánk, mit kelljen mondani a barbar hozzánk intézett kérdésére, visszatérék Onégészioszhoz, s mondám: a rómaiak azt akarják, hogy ő jöjön hozzájok a vitatandók fölött értekezni, s ha ettől elesnének, a kit akar, azt fogja a császár követül küldeni. S azonnal meghagyá, hivjam elő Maximínoszt, kit hogy megjött, Attélászhoz vezete. Kis idő mulva kijövén Maximínosz, mondá: azt kivánja a barbar, hogy Nómosz, vagy Anatóliosz vagy Szenátor legyen a követ; mert a mondottakon kivül másokat el nem fogad, s midőn ő erre azt felelte: nem kell a férfiakat a követségre megnevezve gyanúsokká tennie a császár előtt, Attélász azt mondá: ha nem ajánlkoznak megtenni, a mit kiván, fegyverrel fogja a viszályokat eligazitani. A mint a sátorba visszaértünk, Oresztész atyja jöve jelentve, hogy mindkettőnket lakomára hiv Attélász, mely is a nap kilenczedik órája körül lesz. S miután az időt pontosan megtartva, s az ebédre meghívatva, mind mi mind a nyugoti rómaiak követei megjelentünk, megállánk a küszöbön Attélászszal szemben. Itt a pohárnokok honi szokás szerint kupát adának kezünkbe, hogy leülésünk előtt köszöntsük el, mit megtévén s a kupát megízelitvén a zsámolyokhoz menénk, melyeken ülve kellett ebédelnünk. A székek mindkét oldalról mind a terem falai mellett állottak; s közben ült egy kereveten Attélász; háta mögött egy más kerevet állt; ez után néhány lépcső nyugágyába vezetett, mely diszítésül leplekkel és hímzett függönyökkel volt takarva, mint a milyeneket a hellének és rómaiak

Digitized by Google

menyekzőkre készitenek. S első helynek azt tartották, mely Attélásznak jobbja felől esett, másodiknak a bal kéz felőlit, melyen mi valánk; előttünk ült azonban Berikhosz [1]), egy a szkütháknál nagy nemzetségű férfiú. Onégésziosz ugyanis a fejedelmi kerevettől jobbra eső széken [2]), az Onégészioszszal szemben eső széken pedig Attélász két fia ült, az öregebbik ugyanis atyja kerevetén ült, nem közel, hanem jó távol, atyjától való szemérmében szemeit a földre lesütve. Midőn mind rendben valánk, a pohárnok előlépvén a boros kupát Attélász kezébe adja, ki azt elfogadván a sor szerint legelsőt köszönti, s az a köszöntés által megtiszteltetve fölálla, s nem volt szabad addig leülnie, míg a kupát megízelitve vagy kiíva vissza nem adta a pohárnoknak. S a mint Attélász leült, hasonló módon a jelenlévők tisztelték meg őt, a kupákat elfogadva s köszöntés

[1]) *Βερίχος*, a hellén *ος* végzet elvetésével, ha a *χ*-t végleheletnek, s az *ι* betűt utánhangzónak veszszük, a *Ber* vagy *Bere* nevet adja, melyet Szatmárban *Bere* falu nevében föltalálunk.

[2]) Vessük össze e helyet, mely szerint Onégésziosz Etel udvari ebédjén a legelső rangot jelelő széken ült, a föntebb róla mondottakkal, hogy t. i. Etel fiának kozár királylyá tételére a hadsereget ő vezérlette, hogy a birodalomban legtehetősebb, lakása, mely a fejedelmi előudvart képezte, Etelé után legszebb, ő maga Etelnek kedves embere, s testvére annál nagy befolyásu férfiú volt, hogy a perek elitélésében a király mellett állt, s mint alább látjuk a királyi válasz szerkesztését ő vitte, a tanácsban jelen volt, s nem kételkedhetünk arról, hogy ő, mint nevéről fentebb megjegyeztük, *honvezéri*, nálunk a nádori méltóságnak megfelelő, hivatalt viselt.

Digitized by Google

után megízelitve [1]). S mindenkinek egy pohárnoka volt, kiknek sorjában kellett bejőniök, miután az Attélász pohárnoka kiment. Miután így a második s a többi is megtiszteltetett, minket is hasonlón üdvözlött Attélász a székek rendje szerint. S miután a köszöntéssel mindnyájan megtiszteltettünk, a pohárnokok kimenének, s az Attélászé után asztalokat rakának elénk, három, négy, vagy több emberre is egyet, s igy kiki képes lehetett a székek sorát meg nem zavarva venni a tálczára rakott étkekből. S először az Attélász szolgája lépe be egy hússal tele tállal, s utána a többiek, kik mindnyájunkat szolgáltak, kenyeret és étkeket rakva az asztalokra. És pedig a többi barbaroknak s nekünk sokféle étel volt készitve, és ezüst tányérokon hordták föl; Attélásznak pedig fa tálon húson kivül semmi egyebet nem. S más mindenben is mértékletesnek mutatkozék. A vendégek elé ugyanis arany és ezüst kupákat adtak, Attélász ellenben fa kupából ivott. Egyszerü volt öltözete is, s a többiekétől semmiben, csupán tisztaságban külömbözött; és sem kardkötője, sem barbaros sarujának szíja, sem lova zablája nem

[1]) Tekintsük meg a magyar politikai és családi lakomákat, hol a hasonló modorban tartott pohár-köszöntgetéseknek vége-hossza nincs, tekintsük az alföldi magyar nép szokásait, hol az ajánlott poharat meg nem izelitni a legnagyobb megsértés s a poharat köszöntés nélkül illetni vagy a gazdának az „egészségére“ kivánatról elfelejtkezni illetlenség lenne: s e vendégszeretetet tanusitó ős szokást nemzetünknél maig is teljes divatjában találjuk.

Digitized by Google

volt, mint a többi barbaroké, aranynyal vagy kövekkel vagy más drágaságokkal ékesítve. S miután az első tálakon fölhordott étkek elfogytak, mindnyájan fölállánk, s a ki fölállott, elébb székébe le nem ülhetett, míg az előbbi sor szerint kiki a neki nyujtott boros kupát Attélász egészségére köszöntve ki nem itta. S miután őt igy megtiszteltük, leülénk s minden asztalra második tálat rakának, más étkekkel. S miután ebből is mindnyájan ettünk, ugyanazon módon fölállván, a kupát kiittuk s úgy ültünk le. Estvére kelve fáklyákat gyujtának, s két barbar lépe be Attélászszal szemben, s annak győzedelmeit s hadi erényeit énekelve önkészitett dalokat monda[1]). S a vendégek szemeiket rájok függeszték, s némelyek a költeményben gyönyörködnek, mások a csatákra visszaemlékezve gondolatokba mélyednek vala, mások, kiknek testét a kor elgyengítette s hevöket nyugalomra kárhoztatta, könynyekre fakadának. A dalok után egy féleszü szkütha lépe be, ki csudálatos és képtelen sületlenségeket hadarva mindnyájokat nevetésre fakasztotta. Ezután a Mavrusziosz (Mór) Zerkón sunnyoga be. Edékón ugyanis rá beszélte, hogy menjen Attélászhoz, hogy nejét az ő közbenjárására majd kikaphassa, melyet, mint Bledász igen kedves embere, a barbarok országában kapott, s midőn Attélász által Aétiosznak ajándékba küldetett, Szküthiában hátrahagyott volt: de csalatkozott

[1]) Újabb és fényes bizonysága ez a nemzeti költészet Etel idejebeli virágzásának és különös szeretetének.

Digitized by Google

reményében: Attélász ugyanis haragra lobbant, hogyan mert birodalmába belépni. Ekkor azért a vendégség alkalmával belépvén, alakja, öltözete, hangja és zűrtzavart beszédével, mennyiben az avszónok nyelvébe únn és góth szavakat kevert, mindnyájunkat annyira felviditott, hogy szünni nem akaró kaczagásba törtünk ki, Attélászt kivéve; mert ő megindulatlan s arcza változatlan maradt. Nem is lehetett észrevenni, hogy valamit mosolygással szólt vagy tett volna egyebet, mint hogy legifjabbik fiát (kinek neve Érnász[1]) volt), a mint bejövén hozzá ment, arczon csipte, nyájas szemeket vetve reá. S csudálkozásomra, hogy többi fiát föl sem veszi, s lelke ehez vonzódik, a mellettem ülő szkütha, ki az avszóniai nyelvet értette s előre megmondta, hogy semmit, a mit mond, ki ne beszéljek, azt mondá: a jósok azt jövendölték Attélásznak, hogy nemzetsége meg fog bukni, de ezen gyermek által ismét fölemeltetik. — Minthogy pedig az éjt vendégeskedéssel húzták ki, eltávozánk, nem akarva nagyon elmerülni az ivásban.

---

[1]) Az *Ἕρνᾶς* név a hellen *ας* végzet elvetésével eredeti névül *Ἕρν*-et ad, mit, a hosszú *é* annyi lévén mint *í, Irn*-nek, könnyebb kimondással *Irin*-nek kell olvasnunk. Megfelel e névnek *Irin* vagy *Iriny* falu az Ér mentében Szatmár vármegyében. — Igaz, hogy Priszkosznál két más helyt e név *Ἑρνάχ*-nak van irva, a honnan a latin *Irnach* leirás után történetiróink Etel ezen fiát *Irnák*-nak nevezik; de szerintem a *χ* betű csak véglehellet, az előtte álló magánhangzó csak véghangzó lévén, ezen leirás csak *Irn* vagy *Irin*-nek adja e nevet.

Digitized by Google

Viradtával Onégészioszhoz menénk, mondván, hogy bocsássanak el bennünket, s ne töltsük hijában az időt. S ő mondá, hogy Attélász is el akar bennünket küldeni. S kis ideig elhagyván bennünket az előkelőkkel tanácskozott az Attélász határozatai felől, és megszerkeszté a császárnak átadandó levelet, irnoka közt lévén Rusztikiosz, egy felső Műsziából származott férfiú, ki a háborúban fogságba esett, és jeles tehetségei következtében a barbarnál levelek szerkesztésével foglalkozott. S a mint a gyűlésből visszatért, esedezénk neki a Szüllosz neje és gyermekei szabadon bocsátásáért, kik Ratiaria[1]) bevételekor jutottak rabságba. S ő nem ellenkezett kiváltatásukban, hanem nagy áron akarta őket árúba ereszteni. S miután mi esedeztünk neki, hogy előbbi boldog állapotjokat meggondolva szánakozzék sorsukon, elmene Attélászhoz, s a nőt 500 aranyért átbocsátá, gyermekeit pedig ajándékba küldé a császárnak. E közben Attélász neje, Rékán, ügyei igazgatójához Adamevszhez ebédre hívata bennünket. Kihez elmenvén, a nemzet némely előkelőivel szivesen fogada, szép szavakkal láta s gazdag ebéddel megvendégele bennünket. S minden, ki jelen volt, szkütha megtiszteltetésül fölállva boros kupát ada kezünkbe, s miután kiittuk, bennünket megölelve s megcsókolva tevé el. Ebéd után a sátorba menvén, álomnak ereszkedénk. Más nap Attélász ismét ebédre híva

[1]) *Ratiaria* népes város Műsziában, a nagy kiterjedésü Illíria egyik kerületében, a Duna partján a tájon feküdt, hol ma *Rahova* áll Bolgárországban.

Digitized by Google

bennünket, s az előbbi módon menénk be, s látánk a vendégeskedéshez. Ekkor azonban nem az öregebbik fia ült vele együtt a kereveten, hanem atyai nagy bátyja, Oébársziosz. S az egész vendégség alatt nyájasan beszélgetvén velünk, meghagyá: mondjuk meg a császárnak, hogy Konsztántiosznak, kit neki irnokul Aétiosz küldött, adja oda nőül, a kit neki igért. Konsztántiosz ugyanis az Attélász által küldött követekkel együtt Theodóziosz császárhoz jövén, ha neki gazdag nőt ad, kieszközleni igérkezett, hogy a béke a rómaiak és únnok közt sokáig föntartassék. S a császár rá állt s a nagy vagyonú és fényes származásu Szatornílosz[1]) leányát igérte neki, mely Szatornílosz Athénaisz vagy Eudokia[2]), mert mind két néven nevezték, kivégeztetett volt; de igéretét nem engedé teljesittetni Zénón, egy kormányzói rangú férfiú, kinek az iszavrokból nagy hadserege volt, melylyel együtt ő rá volt bizva Konsztántinosz városának védelme a háború idején. Ekkor pedig a keleti hadosztályok parancsnoka lévén, a leányt a várból kiviszi, és egyik jó emberéhez bizonyos Rúfoszhoz adja nőül, s Konsztántiosz, a leány tőle elvétetvén, könyörgött a barbarnak, ne nézze el meggyaláztatását, hanem vagy a tőle elvett leányt, vagy más nőt, ki vagyont hozzon, adjon neki. Az ebéd alkalmával mondá azért a barbar: mondja meg Maximínosz a császárnak, hogy Konsztántiosznak a tőle vett bizta-

[1]) Eredeti néven *Saturninus*.

[2]) II. Theodósziosz keleti császár neje.

Digitized by Google

tásban nem szabad csalatkoznia, mert császárhoz hazudni nem illenék. Azért hagyta pedig ezt meg Attélász, mivel Konsztántiosz pénzt igért neki, ha a rómaiak közzűl dúsgazdag nőt kaphat.

A vendégséget éjjelre oda hagyván, negyed nap illő ajándékokkal megtiszteltetve elbocsáttatánk. S elküldé Attélász Berikhoszt is, egy előkelő férfiút, Szkütháiában sok falu urát, ki a vendégségben előttünk ült, követűl a császárhoz, mint a kit már máskor is fogadtak követűl a rómaiak. S a mint útunkat folytatva egy falunál megszállottunk, egy szküthát fogának el, ki kémlelni jött a rómaiak birodalmából a barbarok országába, kit is Attélász karóba huzatott. Következő nap más falvakon útazván keresztül, két embert vezettek hátra kötött kezekkel, kik a szkütháknál szolgaságban lévén, hadi uraikat megölték. Ezeket, fejeiket két kihegyzett karóba vonva, függesztették föl. S meddig a szkütha birodalomban jártunk, Berikhosz egy úton járt velünk, s nyájasnak és barátságosnak mutatkozott: de a mint az Isztroszon átkeltünk, ellenségünkké változék a szolgáink végett támadt holmi hitvány ürügyek miatt. S először a lovat vette el, melyet Maximínosz ajándékul kapott; Attélász ugyanis a körötte lévő valamennyi előkelőnek meghagyta, hogy Maximínosznak ajándékokkal kedveskedjenek, s mindegyik lovat küldött neki s köztök Berikhosz is; ő azonban csak néhányat fogadván el, a többit visszaküldte, mérsékeltségével magát szerénynek ügyekezvén mutatni. Elvette tehát ezen lovat, és sem együtt utazni,

Digitized by Google

sem együtt enni nem akart velünk; s igy a barbar földön történt összeismerkedésünk eddig tartott. Innen Filippúpoliszon[1]) át folytatók útunkat Adrianúpoliszba[2]), hol is megpihenvén szóba ereszkedénk Berikhoszszal, s feddők, miért nem szól hozzánk, s miért haragszik ránk, kik neki nem vétettünk? Megengesztelvén tehát ebédre hivók, s úgy indulánk tovább. Útunkban a Szküthiába visszatügyekező Vigilászszal találkozánk, kinek elbeszélvén, mit felelt Attélász követségünkre, tovább folytatók útunkat. S a mint Konsztántinosz városába érkeztünk, azt hittük, hogy Berikhosz már rég letett a haragról; pedig ő vad természetét nem tagadhatta meg, hanem versengésekre tért s vádba keverte Maximínoszt, mintha Szküthiába bejöttével azt mondta volna, hogy Areóbindosz és Aszpár tábornagyoknak a császár előtt semmi becsületök, és hogy jellemöket, barbar könnyelmüségöket hánytorgatva, becsmérlette volna.

A mint Vigilász Szküthiába visszatért s megérkezett oda, a hol éppen akkor Attélász időzött, az erre előre készen állott barbarok körülfogák, s a pénzt, melyet Edékónnak hozott, elvették tőle. S a mint Attélász elé vezették s az kérdezte: mi végre hoz annyi aranyat? azt mondá: a maga és kisérete ellátása végett, nehogy élelemben megszorúlva, vagy a hosszas útban netalán kidőlendő lovak- vagy málhás barmokban megfogyatkozva, sürgős követségében hátramaradást

[1]) Ma *Filippápoly*, törökül *Filibé*.

[2]) Ma *Drinápoly*, törökül *Edreneh*.

Digitized by Google

szenvedjen; egy része pedig foglyok vásárlására van szánva, minthogy a római birodalomból sokan megkérték őt rokonaik kiváltására. „De gaz állat" monda Attélász — igy nevezve Vigilászt — „ravaszságoddal nem hárítod el a vádat, s nem lesz helyes ürügyöd a büntetés alól kibujni; több kész pénz van ugyanis nálad, mint költségedre, de még a vásárlandó lovak és barmokra s foglyok kiváltására is kivántatnék, mit pedig, midőn Maximínoszszal hozzám jöttél, megtiltottam." Ezt mondván fiát (ki akkor jött elsőben Vigilászszal a barbarok országába) kardra hányatni parancsolja, ha igazán meg nem vallja, kinek s mi végre hozza a pénzt. S ő, a mint fiát halálra vitetni látta, könnyekre és zokogásra fakada s felkiálta: ő rá emeljék a kardot s ne gyermekére, ki semmit nem vétkezett. S minden késlekedés nélkül elmondá, mit ő, Edékón, a herélt és a császár tervezett, folytonosan csak azon könyörögve, őt öljék meg s fiát bocsássák el. S Attélász abból, a mit Edékón megmondott, látván, hogy semmit nem hazudik, bilincsekre parancsolá őt vettetni, azzal fenyegetőzve, hogy elébb el nem ereszti, míg fiát visszaküldvén váltságúl 50 font aranyat nem hozat. Megkötözék tehát, fia pedig visszamene a római birodalomba. Elküldé Attélász Oresztészt és Észlászt is Konsztántinosz városába.

Etel II. Theodósziosz császárnak azon erszényt, melyben az ő meggyilkolására szánt aranyat vitték, visszaküldvén, a cselszövő Khrüszafiosz büntetését követeli (Ex Hist. Byz. §. 6.).

Digitized by Google

Kivilágosodván, hogy Vigilász Attélász életére tört, s a Khrüszafiosz herélt által küldött 100 font arany tőle elvétetvén, azonnal küldé Attélász Oresztészt és Észlászt Konsztántinosz városába, meghagyván Oresztésznek, hogy az erszényt, melybe rakta Vigilász az Edékónnak adandó aranyat, nyakába akasztva menjen a császárhoz, s azt neki és a heréltnek megmutatván, kérdje meg: ismerik-é? Észlász pedig szóval mondja meg, hogy Theodósziosz nemes atyának gyermeke, ő is nemes születésű, s mint atyja Mundiukhosz [1]) utódja, nemességét meg is őrzötte: Theodósziosz ellenben azt elvesztvén, neki adófizetőjévé válva, szolgájává lett. Nem becsületesen cselekszik hát, midőn nála különb ember ellen, kit még e mellett a sors is urává rendelt, mint rosz szolga alattomosan incselkedik; nem fog azért — mondá — ellene elkövetett vétkéért előbb megbocsátni, míg a heréltet vesztőhelyre nem küldi. Ezek hát ezen parancscsal Konsztántinosz városába jövének.

[1]) Etel atyjának nevét Priszkosz *Μουνδίουχος*-nak irja, miből a véghangzóval és véglehelettel *Mungyuh*, ezek nélkül egyszerüen *Mungy* vagy *Mongy* név tünik elő.

Digitized by Google

II.

ETEL LAKÁRÓL.

Digitized by Google

Digitized by Google

II.

Etel lakáról.

(Megjelent: Delejtű. 1859. 49. sz.)

Honunk területének minden történeti emlékű pontja, melyről ősi dicsőségünk sugára ragyog felénk a századok homályából, nemzeti önérzetünk erejét emeli, s a földhöz, melyen őseink nehéz küzdelmek közt nagy tettekben gazdagon éltek és haltak, az anyagi érdekeknél sokkal erősebb s nemesebb szellemi érdekkel, a honszerelem varázserejével vonzza lelkünket.

Melyik igaz magyar nem óhajtaná ismerni a helyet, hol a világtörténet menetelére oly hatalmas befolyást gyakorolt nagy hún király Attila vagy Etele büszke palotája állt, vagy a halmot, mely alatt e néptünk emlékezetében másfél ezredév óta maig is ünnepelt nemzeti nagy hősünk hamvai nyugszanak? Ez utóbbit legrégibb honi évkönyveink Kézai, Thúróczi, a

Digitized by Google

budai és pozsonyi krónikák a Dunán túl Keveházához, a nagy nemzeti hún temetőbe helyezik, míg népünk hagyománya, melynek forrását többé ki nem kutathatjuk, túl a Tiszán Dombegyházán keresi; az elsőnek meghatározását az Attilával egykorú byzanti iró az V-dik században élt Priscus Rhetor adataiból kisérthetjük meg, ki 449-ben Kr. u. az Attilához küldött byzanti követség tagja volt, s kitől ez útjának igen érdekes leirása maradt ránk.

Mindazon hazai iróink, kik Etel egykori lakának meghatározásával foglalkoztak, csakugyan Priscus előadását vették vizsgálataikban alapúl, és mégis az eredményre nézve egymástól mennyire eltértek. Bél Mátyás, Timon Sámuel, Benkő József, Attila e lakát Moldvában keresték; Desericius Incze és az ő nyomán legközelebb Mogyorósi János a tiszántúli síkra Gyula mezejére helyezték; Otrokocsi Fóris Ferencz a XVII-ik, Huszti András a XVIII-ik század végén s legközelebb én is Priscus fordításához mellékelt jegyzeteimben azt a Duna s Tisza közére, Jász-Berény tájára hittem helyezendőnek; legújabban Révész Imre ez állitás ellenében fölszólalva „Etel laka" czimű tudományos értekezésében a Pray György, Sinai Miklós és utána Budai Ezsaiás által már fölemlitett azon állitásnak ügyekszik ujabb és a leggondosabban összeállitott erősségekkel érvényességet szerezni, hogy Etel laka a felső-tiszai síkon, nevezetesen a Szabolcs vármegyei Balmaz-Ujváros közelében az egykori Ethelaka nevezetű pusztán állott.

Digitized by Google

Révész Imrét, mint munkájának előszavában kifejti, egyedűl az általam a mult években többször kétkedés nélkül említett meghatározás fölötti megütközése birta arra, hogy Etellakáról már több mint egy évtized óta táplált véleményével a nyilvánosság mezejére lépjen, s igy én méltán örömömet nyilvánithatom a fölött, hogy e munka, melylyel történetirodalmunk minden esetre nyert, az én munkásságom következtében, bár egyenesen ellenem irányozva, látott világot. Nyereség lenne az irodalmunkra nézve még abban az esetben is, ha a vélemény, melyet történeti bizonyosságra akar emelni, a szigorú birálat előtt csak puszta vélemény maradna; minthogy lapjain több egyes eddig kérdéses tétel teljesen kitisztázva bizonyosságra van emelve; de nézetem szerint még azért is, mert e munka mintegy példányúl szolgálhat, miképpen kelljen tudományos kérdésekben az ellenvélemények ellenében szigorú birálattal ugyan, de mindig a dolog érdemét tartva szem előtt, tisztán tudományos védvekkel harczolni.

A mily nyilt, férfias hangon szól Révész ellenem emlitett munkájában, éppen oly egyenes nyiltsággal fogom én arra ellenészrevételeimet előterjeszteni; nem mintha e tudományos vitában a diadalt erőnek erejével részemre kivánnám döntetni, s az ellenvéleményt, mennyiben alaposan tanít és megigazít, kellően nem tudnám vagy nem akarnám méltányolni, hanem azért, hogy kimutassam az általa felhozott erősségek azon gyengébb oldalait s hiányait, melyek nem engedik,

Digitized by Google

hogy előbbeni meggyőződésemtől, miszerint Attila kérdéses laka a Duna-Tisza közén feküdt, elálljak. Módot kivánok ez által az elfogulatlan szigorú birálatnak nyujtani, hogy e kérdésben közöttünk mind kettőnk kihallgatása után itélhessen.

Mindketten Priscus útleirását tartottuk, mint alapot, szemünk előtt; s igy az a kérdés: vajjon annak egyes helyeit magyarázva nem tévedtünk-é?

Hogy Priscusékat, mielőtt a Dunán átkeltek, a hún révészek a mai Morava folyón szállitották volna át s a követség még a Dunán túl a mai Szerbországban találkozott volna Attila hún hadaival, — miként én Priscus erre vonatkozó sorait a bennök rejlő anachronismusra nem ügyelve értelmeztem, — tévedésnek elismerem, s igy e kérdésre nézve, mely ugyan a főkérdés lényegére nem tartozik, Révész megigazitását helyesnek elfogadom. Óvó figyelmeztetésül veszem továbbá azon megrovást, miszerint Priscus fordításához mellékelt jegyzeteimben az Écska, Rof, Csát, Egyek mai helyneveket csak puszta hangzásuk alapján hún személyekkel és történetekkel hoztam kapcsolatba, mely eljárás, mint Révész mondja, vigyázat és ellenőrség nélkül gyakorolva irodalmunk mezejét gyommal boríthatná el: bár lehetetlen elhallgatnom, hogy ha Etele, Buda, Keve, Kadicsa hazánkban helynevekül a késő századokra fönmaradtak, teljességgel nem tartom hihetetlennek, sőt bizonyosnak merem állitani, hogy más előkelő hún férfiak és nők nevei is az általok birt földön mint helynevek századokról századokra

Digitized by Google

átörökültek; s Árpád magyarjai által, kik a bejövetelökkor létezett hún, avar, vagy idegen, például szláv, germán eredetű helyneveket nem irtották ki, elfogadva mai napig is élnek. Elismerem végre, hogy én azon három legnagyobb folyó nevének megfejtésében, melyeken Priscusék az Al-Dunán átkelve mai hazánkban áthajóztak, tévedtem: a mennyiben Priscus Drékón, Tigász és Tifézász nevei közzűl a Tifézászt, a Tisza ujabbkori latin Tibiscus neve által félrevezettetve, Tiszának vettem; holott az alatt, mint Révész alaposan kimutatja, valósággal a Temes értendő; s mennyiben a Tigászt minden bővebb okadatolás nélkül Bégának, a Drékónt pedig Temesnek magyaráztam; holott Révész valódi alapos bizonyitása után, — melyet én értekezése egyik legbecsesebb részének tartok, — kétségtelen, hogy a Tifézász alatt a Temes, a Tigasz alatt a Tisza értendő. De már a harmadik folyam meghatározására nézve, hogy t. i. „a Drékón nem lehet más mint a Maros", mit Révész maga sem támogathat semmi régi iró, oklevél vagy emlék tanuságával, miután e név tudtunkra egyedül Priscusnál s az őt átiró Jornandesnél maradt fön Dricca alakban, bizonyos meggyőződésre Révész erősségei után nem juthatok.

Priscusnak azon szavai ugyanis, hogy ezen három folyó hajózható, vagy ha Révész értelmezését elfogadjuk, valósággal hajózott volt is, (a Jornandes szerkesztményének ingentia flumina kifejezését tekintetbe se vehetve, mennyiben a Temest, Marost, sőt még a

Digitized by Google

Tiszát sem illetheti az ingens nevezet), nézetem szerint nem zárják ki azon értelmezést, hogy a Drékón a Maroson kivűl más folyó például a Béga is lehetett; mert ha Priscus e folyón, mindkettőnk értelmezése szerint a Tiszába szakadásához nem igen távol, Écska vagy Becskerek táján, kelt át, úgy azt hajózhatónak méltán nevezhette. Azonban ha Priscus ezen helyét bővebben vizsgáljuk, azt vehetjük észre, hogy ő a hajózható (ναυσίπορος) jelzővel nem kereskedelmi hajózásra valósággal használt folyót akar értetni, hanem azzal mintegy csak azt akarja tudtúl adni, hogy e három legnagyobb folyón hajóval, tulajdon szavai szerint „faderékból vájt dereglyéken" kelt át, míg a többi csekélyebbeken, mint maga mondja „talpakon hajóztunk át, melyeket a barbarok szekereken hordtak utánok a vizenyős helyeken keresztül." Azon erősség sem nyom többet, hogy Priscus szerint, midőn Anatoliosz és Nómiosz byzanti követek a Dunán átkelve Attilához útaztak s a Drenkón folyóig érkeztek, Attila eléjök jött s velök itt értekezett: mert ebből éppen nem következik, mit Révész állit, hogy e folyónak a Dunától messze, s Attila székhelyéhez nem igen távol s éppen annyira kellett volna lenni, menynyire a Maros esik az Ujváros melletti Ethelakához; annyival inkább nem, mert Priscus ezen szavaiból: „Anatoliosz és Nómiosz kíséretökkel együtt az Isztroszon átkelvén a Drenkón nevezetű folyóig mentek bé Szkütbiába; Attélász ugyanis ezen férfiak iránti kiméletből, hogy messze útra ne fáradjanak, azon he-

Digitized by Google

lyen tartott velök összejövetelt," azt lehet és kell következtetnünk, hogy ezen folyó Attila lakához még messze útra feküdt, s igy az Al-Dunához inkább minél közelebb mint sem távolabb keresendő. Azon harmadik erősségre nézve, hogy „nem lehetetlen, miszerint a Drékón vagy Dricca folyónév a Zaránd megyében éppen a Maros mellett eső Drejka nevű kis bányászati községben maradt fön", ellenvetésem az, hogy ily nevű község a mai Zarándban nem létezik; de e megyében a Maros éppen nem, hanem a fehér Körös folyván, a Maros mellett nem is létezhetik; a régi Zaránd megyének a mai Arad megye egy részét alkotó Maros melletti vidékén sem voltam pedig képes ily nevű helységet, melyet Lenk von Trenkenfeld Siebenbürgens Lexiconában, honnan-honnan nem igtatott be, földrajzi segédeszközeim segitségével fölfedezni.

Révész Imre kelleténél nagyobb súlyt helyez arra, hogy Priscusék a Maroson átkeltek, s így a helynek, mely felé törekedtek, t. i. Attila lakának, a tiszántuli vidéken kellett volna feküdni: holott föltéve de meg nem engedve, hogy a Drékón csakugyan a Maros volt, hogy e folyón a követség valósággal át is kelt, ebből magából még teljességgel nem következik, hogy Attila lakának, melyhez igyekeztek, múlhatatlanúl a Tiszán túl kellett lenni s az a Duna-Tisza közti síkon nem fekhetett volna. Ugyanis ha valaki Szendrőnél a Dunán, Tomasovácznál a Temesen, Becskerek táján, mint Révész magyarázza, a Bégán átkelt, Torontál megyén át, mely korántsem oly járhatatlan mint Révész gon-

Digitized by Google

dolja, egyenesen éjszakra a Marosnak vonulhat, ezen átkelve a Tiszának tarthat, s azon egy alkalmas réven, milyen volt már Árpád korában a magyar hadak által használt bőldi rév Szentes közelében, átkelhet, s minden kerülés és kitérés nélkül juthat el Jász-Berény vidékére. Sőt az Al-Dunától az egész mai Bánságon, a Maroson, de még a Körösön is átkelve, s a Tiszán Vezseny vagy Szolnok táján átlépve is eljuthat az ember Jász-Berény vidékére, a nélkül, hogy csak egy lépéssel hosszabb útat kénytelen lenne tenni, mint ha Révész szerint a Tiszán Török-Becsénél átkelve a Duna-Tisza közén ügyekeznék éppen e pont felé. Azért ha megengedjük, sőt elfogadjuk is, hogy Priscus nemcsak a Temesen, Bégán, Maroson, hanem a Körösön is átkelt, magából ebből még nem győződhetünk meg, hogy Etele lakának Szabolcsban kellett s Jász-Berény táján nem lehetett feküdni.

Annyival kevésbbé vagyok képes erre nézve meggyőződni, mert Priscus világosan mondja, hogy ő a Tiszán is átkelt. Ezt Révész maga is elismeri, s hogy mégis őt a Debreczen vidéki síkságra, még pedig a Maroson keresztül vezethesse, kénytelen ahoz az erőltetett s Priscus szavaiból éppen nem igazolható magyarázathoz folyamodni s azt természetesnek vitatni, hogy ő a Tiszán Török-Becsénél átkelvén, azon Kanizsa fölött Martonos és Keresztúr körül ismét visszament, és igy érkezett Szeged és Makó közt a Maroshoz. Hogy Révész ezen tiszai kétszeri átmenetelt hihetővé tehesse, kénytelen azt állitni, hogy Priscus út-

Digitized by Google

leirásának ezen része az eredetiben hihetően bőven és részletesen le volt irva s csak a kivonat készitője rántotta azt összébb s ez hagyta ki a Tiszán másodszor történt átmenetelről szóló szavakat. Azonban én ezen igen is merész és semmivel sem bizonyitott állitást éppen nem hiszem tarthatónak; mert ha Priscus töredékeit gondosan áttekintjük, meggyőződhetünk, hogy azokban oly csekély fontosságu részletek oly terjedelmesen leirva maradtak fön, miszerint az átiróról éppen nem tehetjük föl, hogy Priscus előadásán röviditni akart volna; ugyhogy nézetem szerint e töredékeket nem is kivonatoknak, hanem szemelvényeknek kell tartanunk Priscus góth és byzanti történetek czimü nagyszerü műveiből.

S miképpen indokolja Révész a Tiszán való állitólagos kétszeri átmenetelt? Szerinte a Becskerektől Attila lakához (Debreczen vidékére) ügyekező követeknek a Becskerektől jobbra balra terülő roppant mocsárok miatt kellett a Tiszán átmenni. Azonban a ki Torontál vármegye területét akár a valóságban, akár csak jó térképekről is ismeri, meg fogja vallani, hogy az ember Becskerekről Makónak tartva éppen nem kénytelen Becsénél a Tiszán át s Kanizsánál ismét viszszakelni, hogy czélját érhesse, miután ezen fáradságos és időrabló kitérés nélkül is, semmivel sem talál több mocsáros vidéket útjában, mint a mennyit a Kanizsától Makóig terülő szintén vizenyős tájékon találhat. S tudjuk, hogy a térképeinket elsötétitő viszáradások és mocsárok nyáron által, — mikor történt

Digitized by Google

Priscus utazása, mert erős dörgés villámlásról, záporról és utóbb verőfényről emlékezik útja közben, — honunkban rendesen csak a térképeken szoktak létezni. De ha valósággal akadtak is Priscusék útjokban némi kiöntésekre, erekre és mocsárokra: éppen arra valók voltak a barbarok által szekereken utánok hordott talpak, hogy az ily vizenyős helyeken átkelhessenek, valamint valósággal a három nevezett nagyobb folyón kivül a többieken, mint maga Priscus irja, talpakon keltek át. S vajjon képzelhetjük-é, hogy valaki Becskerektől Debreczen vidékére ügyekezve, céljától eltérőleg, idejét vesztegetve a Tiszán kétszer is átkeljen; holott oda a Tisza érintése nélkül hamarább és kevesebb akadálylyal eljuthat?

Ugy hiszem, hogy egyedül Priscus olvasása után sem Révész, sem már előbb Sinai arra a gondolatra nem jött volna, hogy Attila lakát Debreczen vidékén keresse, ha az oklevelekből a Szabolcs vármegyei Ethelaka nevü pusztáról tudomást nem nyertek volna. Sinai ez okleveleket csak határozatlanul emlegeti, s Révésznek köszönettel tartozunk, hogy azt a négy darab XV. és XVI. századi oklevelet, melyek e helyre vonatkoznak s Ujváros vidékére nézve becses földrajzi adatokat szolgáltatnak, kinyomozta s emlitett munkájához függelékül egész terjedelmökben közölte. Azonban ha tudjuk, hogy Ete nevü személyek éppen Magyarország első századaiban többen éltek, mint Ete, Ónd fija, Etö, az Árpádhoz csatlakozott hét kún vezér egyike, és Ethei a Taks korában beköltözött Bila vagy Bija és

Digitized by Google

Baks izmaeliták utódja,[1]) s ha látjuk, hogy Komáromban Ette falu, Tolnában Ete puszta, a székely földön Etéd és Etfalva helységek léteznek, melyek kétség kivül hasonnevü birtokosaiktól vették nevöket, nem gondolhatjuk-é igen természetesnek, hogy ezen Szabolcs vármegyei Ethelaka helynév is valamely Ethe nevü birtokosától nyerte nevét?

Érezte ezen ellenvetés sulyát maga Révész is, s ezt azzal ügyekezett elháritni, hogy az Ethelaka helynevet Ethellaka vagy Ethele lakából összevontnak nyilvánitja; mi szerinte éppen ugy történhetett, mint a hogy a Közép-Szolnok vármegyei egykori Ethel falu neve idővel Ethelyre lágyult, s ma mint puszta saját vidékén is széltére Ethének hangzik. Megemlitvén az utóbbi helynévre nézve, hogy én azt még 1855-ben is Ethej-nek találom nyomtatva,[2]) s igy ezen bizonyitás nem áll minden kifogáson fölül, meg kell jegyeznem, hogy ha e névváltozást megengedjük is, még maga az Ethellaka nevezet sem győzhet meg bennünket arról, hogy itt valósággal a nagy hún király Etel lakott; miután nemcsak 1333-ban fordul elő oklevelesen, mint Révész idézi is, egy Ethele nevü férfiu, hanem az egykorú Biborbanszületett Konstantin császár tanusága szerint Árpád második fiától való unokáját is, hihetőleg a nagy

[1]) Ete, Ónd fija. *Anonymus Belae Regis Notarius VI., XIV., XV. s több fej.* — Etö (Etu) kún vezér *U. o. VIII. X. fej.*, Ethey *U. o. LVII. fej.*

[2]) *Erdély nagy fejedelemség minden községe betürendes névtára. Összeállitotta Posch János. Kolozsvártt 1855. 26. l.*

Digitized by Google

Ethele emlékére, Etzelének hivták,[1]) de a XIII. század elején is élt egy Attila nevü férfiu, kinek birtoka éppen predium Athile név alatt emlittetik a váradi regestrumban.[2]) S igy még mindig kérdés maradhat, hogy a Szabolcs vármegyei Ethellaka melyik Eteltől nyerhette nevét?

„Mindezen kétségeket — mond Révész — teljesen eloszlatja és megdönti a hagyomány, mely a kérdés alatti Etellakát egyenesen Attila hún királylyal hozza összeköttetésbe.“ E hagyomány igy hangzik latinul: Attila natus est Engaddi; educatus est in Zelemér, sepultus est in Dombegyháza. Nem feszegetem e hagyomány Zelemérre vonatkozó részének eredetét, melyet Révész sem képes a Rofi Borbély család egyik nem rég elhalt tagjának emlegetésénél feljebb vinni, s hajlandó vagyok elfogadni, hogy az a népmonda után alakult, bár mint Révész maga is elismeri, a nép ma többé Etellakának nevét sem ismeri, s a vele szomszéd Zelemér pusztáról sem tud semmi Attilára vonatkozó mondát: hanem elfogadom e mondát ősréginek, melynek eredete sötét homályban vész el. De ha a hagyomány valósággal igaz volna is, ha Attila csakugyan Szabolcsban Zeleméren növekedett volna is, vajjon azért állithatnók-é biztosan, hogy Attilának azon fa-palotája, melyben ő a byzanti követséget fogadta,

---

[1]) *Constantinus Porphyrog. De administrando imperio 41. fej.*

[2]) *Endlicher, Monumenta Arpadiana. S. Gallen 1849. 662. l.*

Digitized by Google

éppen a Zelemér mellett eső Etellakán feküdt? Ezen hagyománynak csak azon esetben lehetne döntő nyomatéka, ha Priscus leirása minden kétségen kivül egyenesen Zelemér tájára vezetne bennünket, mi föntebbi ellenvetéseim szerint éppen nem áll, annyira nem áll, hogy Priscus valamennyi magyarázója közzül az egyetlen Pray volt az, ki Etellakáról nem tudva e palotát a felső-tiszai síkra Tokajtól délre helyezte: de ő is csak azon tévedéssel helyezte azt ide, hogy a követségnek a Tiszán átmenetelét, miről pedig Priscus világosan szól, kellő figyelemre nem méltatta.

S ha Priscus minden esetre döntő szavain kivül nekem a Jász-Berénybe vezető vélemény támogatására, mit a maga véleménye mellett Révész is tőn, saját okoskodásomat erősségül lehet felhoznom, e kérdés eldöntésére nézve figyelembe merem ajánlani azt az észrevételemet, hogy valamint a hún birodalomnak, ugy az avarokénak és Magyarországnak, természetes súlypontja, hol uralkodóik székeiket s kormányuk középpontját tartották, mindig a Duna és soha nem a Tisza völgye volt. A Duna mellett feküdt az Etelről és testvéréről Budáról nevezett Etzelburg, a magyaroknál Buda vára (a mai Ó-Buda); a Duna mellett feküdt az avar khánok legerősebb Ringje, azaz győrje, éppen a mai Nagy-Győrnél; Fejérvár, Esztergom, Visegrád, Buda Árpádtól fogva fejedelmeink székhelyei s Magyarország kormányának központjai mind a Duna vidékén fekütsznek. S vajjon éppen Attiláról, ezen éles belátásu uralkodóról és lángeszü hadvezérről, kinek

Digitized by Google

tervei különben is éppen Nyugat-Európa ellen voltak intézve, tehetnők-é fel, hogy birodalmának természetes súlypontját föl nem ismerve a Tisza mögé huzódott, s itt ütötte volna föl deszka-palotáját, melyben Jornandes szerint minden más lakai között legörömestebb mulatott? Attilának e vonzalmát a tiszántúli síkhoz a másfél ezer éves gyakorlat ellenében ugy hiszem igen bajos volna igazolni.

De tegyük föl, hogy e nehézség mint tisztán okoskodás, a történelmi tények valóságára nézve mit sem nyom, Attila tiszántúli laka ellen van még egy alapos, éppen Priscus előadásából vett ellenvetésem, melyet ugy látszik Révész nem is sejtett, hogy t. i. Attila palotájának közelében fővezérének kőből épitett fürdője állott, az egyetlen kőépitmény Attila székhelyén, melyhez a követ Pannoniából, azaz túl a Dunáról, szállitották. Hihetőnek tartjuk-é, hogy e fürdő épittetője Debreczen vidékére, az oda oly távol eső Pannoniából hordatta volna a követ, melyet Tokaj vidékéről sokkal közelebbről hozathatott volna? míg ellenben a Duna s Tisza közti síkon a kövek Dunántúlról hordatását igen természetesnek találjuk.

Ezek után ugy hiszem meg fog engedni nekem tisztelt tudományos ellenfelem, ha Jász-Berényhez és Kerekudvarhoz, melyekhez, éppen csak Priscus útleirását követve, hozzávetőleg okoskodás utján jutottam, mint Attila kérdéses lakának kétségtelenül biztos pontjaihoz nem ragaszkodva, azon eddigi véleményemben megmaradok, miszerint Attila laka a Duna s Tisza

Digitized by Google

közti síkon feküdt. Ha az ő erősségei engem az ellenkezőről meggyőzhettek s vélekedésem alapjait megdönthették volna, én volnék az első, ki vele e kérdésben kezet fognék, annyival örömestebb, mert én is mint ő a tiszántúli síkon születtem, s gyermek- és ifjukorom legszebb éveit az általa ezzel is dicsőitni kivánt Debreczenben éltem át, s igy engem is sokkal kedvesebb emlékek vonzanak e tájhoz, mint Jász-Berény vidékéhez, melyen életemben csak meg sem fordultam.

Digitized by Google

Digitized by Google

III.

A MAGYAROK HADSZERKEZETÉRŐL ÁRPÁD KORÁBAN.

Digitized by Google

Digitized by Google

III.

A magyarok hadszerkezetéről Árpád korában.

Bölcs León császár adatai.

(Megjelent: Uj-Magyar Muzeumban 1851/2. I. köt.)

León, e néven a keleti császárok közt VI-dik, Baszileiosz Makedón császár fia, s negyedik nejétől Zóétól, Konsztántínosz Porfürogennétosz atyja, kit említett fia, valamint a később élt Zónarász, Glükász és Konsztántínosz Manaszszész bölcs (φιλοσοφώτατος) névvel diszítenek, a birodalom kormányát atyja Baszileiosz halálával Kr. u. 886. mart. 1-jén átvevén, 911-ben május 12-én történt haláláig, és így több, mint 25 éven át birta. E szerint uralkodása honunk alapitója Árpád vezér idejét teljesen magába foglalja, sőt mintegy 4 évig ennek fia Zsolt idejébe is átterjed.

Digitized by Google

Bölcs León császár több bennünket éppen nem érdeklő leginkább vallásos tartalmú munkán kivül[1]) írt a birodalmi vezérek számára egy terjedelmes hadműtani kézikönyvet is[2]). Ennek XVIII-dik fejezetében a külömböző nemzetek hadszerkezetét s az ellenökben használandó hadműtani szabályokat adván elő, a magyarokról is, még pedig minthogy ezek akkor a keleti birodalomban legkevésbbé voltak ismeretesek, jóval bővebben értekezik, mint az arabokat kivéve a többi általa említett nemzetekről[3]). Annyival becsesbek ránk nézve ezen az Árpád idejebeli magyarok hadi életét

---

[1]) Bőven megismerteti ezeket *Fabricius, Bibliotheca Graeca. Hamburgi, 1801. 4r. VII. köt. 693—713. l.*

[2]) Címe: *Λεόντος — τῶν ἐν πολέμοις τακτικῶν σύντομος παράδοσις.* Legelsőben tökéletlen latin fordításban *Checus János* tette közzé *Basel*, 1554. 12r., majd az eredeti szöveget latin fordítással és a szöveg olvasására vonatkozó némi jegyzetekkel kiadta *Meursius, Leyden.* 1592. 4r., mely kiadás uj czímlappal Ailiánosznak *Arcerius Sixtus* által kiadott hadműtana mellett is megjelent. *Ugyanott.* 1613. 4r. Meursius kiadását, a szöveget egy legteljesb kéziratból kipótolva ujra kiadta *Lamius János, Joannis Mevrsii Operum Vol. VI. Florentiae. 1745. fol. 531—991. l.*, melyet mint a föntebbi kiadások közt legjobbat, én is használtam.

[3]) *Jerney Keleti Utazása I. d. 82. l.* azon szavaival, melyekben e hadműtant mint *Leo Sapiens görög császár az árpádi magyarok haditudományáról irott munkáját* említi, könnyen abba a tévedésbe hozhatná az eredetivel ismeretlen olvasót, hogy e munkát egyenesen a magyarok hadműtanáról írottnak gondolja, holott León császár általános hadműtanában csak alkalmilag szól a magyarokról *e. h. 793—802. l.*

Digitized by Google

kellő világba helyező s minden más erre vonatkozó tudósításainknál részletesebb adatok: mert azokat az egykorú, elméletileg és gyakorlatilag képzett hadtudós császártól, még pedig — mint előadásából látni fogjuk — azon tapasztalása után bírjuk, melyet az őt segitő magyaroknak a bolgárok ellen (Kr. u. 888-ban, uralkodásának harmadik évében) viselt háborúja alkalmával szerzett. Hogy León császár e munkáját Kr. u. 904. előtt már megírta, bizonyítja az a firenzei könyvtárban lévő codex, melyben León hadműtani gyüjteményének táblázata is foglaltatik, 6412, Kr. u. 904. évről[1]).

Ezen rövid ismertetés után legczélirányosb szolgálatot reménylek tenni a nemzeti őstörténetben gyönyörködő magyar közönségnek, ha saját előadásom és nézeteim helyett magát a forrást nyujtom át a leglelkiismeretesben hű fordításban az olvasó szellemi élvezetére s a nemzet akkori hadi, erkölcsi és miveltségi életét vizsgáló történetbuvár használatára.

Következzék tehát kivonata León császár hadműtanának.

XVIII. fej. 22. §. — — A sereget a már föntebb eléd szabott módon fegyverezd, különösen minél több íjjal és nyillal; mert nagy és hathatós fegyver az íj, különösen a szarakén[2]) népek és

[1]) *Fabricius, Bibl. Graeca 14. köt. 701.* .

[2]) *A szarakénok (Σαρακηνοί)* nevezet alatt a byzanti irók az arabokat értik. Maga León császár jelen hadműtanában XVIII. fej. 110. §. világosan mondja, hogy a szarakénok arab nemzet-

Digitized by Google

turkok [1]) ellen, kiknél a győzedelem minden reménye nyilazásukban fekszik.

23. §. Mert ezeknek a nyillövésben gyakorlott ijászaik sőt lovagjaik lovai ellen is nagyon hatályosak a mi seregünk által lőtt nyilak és az ellenségnek nagy kárt tesznek, nagyra becsült lovaiknak a folytonos nyilazás miatti elhullása s ennek következtében a csatában előszáguldni szerető szarakénok merészségének elmetszése által. (*A következő 24—39 §§-ban az arabok harczmodora és az ellenök használandó hadműtani szabályok adatnak elő; ezek közzül az utolsó szakot összefüggés kedvéért közlenem mulhatatlan.*)

39. §. A hadmozgalmak, t. i. az előnyomulások és a hátrálás közbeni visszafordulások ne szemben tétessenek az ellenséggel (*az arabokról van szó*), hanem oldalukba kell fordulni s hátba kell őket fogni; mert némely nemzetek, miként a persák is, néha hadrendjöket megbontani nem akarván hátukat könnyen oda engedik, a mögéjök kerültek ellen mintegy futtokban

---

ségüek. A görög *Σαρακηνὸς* s ennek megfelelő latin *Saracenus*-ból alakúlt a magyar *szerecsen* név, melyet nyelvünkben most már a néger (*Αἰθίωψ* = fekete arczú) fajra alkalmazunk.

[1]) A IX. és X. századi byzanti irók, *Bölcs León, Biborban született Konsztántinosz, Theofanész névtelen folytatója, Szümeón magiszter, Georgiosz Monakhosz, León Grammatikosz* turk (*Τοῦρκοι*) nevezettel határozottan Árpád magyarjait illetik; a későbbi byzanti irók a magyarokat részint *Οὖννοι*, részint *Οὖγγροι* név alatt emlitik, s turkoknak a mai törökök őseit nevezik.

Digitized by Google

harczolva[1]); de az előttök hátrálva visszavonulók se merészeljenek megfordulva üldözőikkel szembe szállani, minthogy ezek jól rendezett hadsorára bukkanva kárt vallanak.

40. §. Mert némely nemzetek ugyan, mint a turkok, az üldözésben rendetlenül nyomulnak az üldözöttek után, a honnan az üldözöttek jó rendben hátrálva és visszafordulva őket könnyen megronthatják[2]):

41. §. De ezek (*t. i. az arabok*) jelesen és jó rendben üznek; azért is visszafordulva nem kell velök szembe szállni ügyekezni, hanem a fordulatot oldalukba vagy hátok mögé kell intézni, miként mondottam.

42. §. Miután azonban a turkokat említők, nem tartjuk czéliránytalannak megmagyarázni, miként rendezik hadaikat s miként kell ellenökben rendelkezni, mit azon alapos tapasztalásból tanultunk, midőn mint szövetségeseket használók őket a békeszerződést megszegett és Thráké vidékét beszáguldozott bulgárok ellen, kiken a büntető igazság, a Khrisztosz isten, a

[1]) A futva hátra nyilazás, melynek a párthoknál és magyaroknál divatoztáról *Jerney, Kel. Utaz. II. köt. 262—272. l.* számos régi iró tanúságait jelesen összeállította, ez adat szerint a persáknál is szokásban volt.

[2]) A magyar nemzet keleti tüzes véralkatán alapuló ezen túlzó hevességéért, mely által a hadi szerencse kedveztével elragadtatva magát korlátozni s ne talán cselt vető ellenfele irányában elég óvatos lenni nem képes, több izben, például a várnai és mohácsi gyászos emlékű csaták alkalmával, keservesen meglakolt.

Digitized by Google

mindenség királya, nevére tett esküjök megszegéséért bosszút állandó rögtön mutatkozott. Míg ugyanis a mi seregeink a szarakénokkal foglalkoztak, az isteni gondviselés a rómaiak helyett a turkokat táboroztatá a bulgárok ellen, kiket birodalmunk hajóhada az Isztroszon átkeltökben segített és átszállított, s kik a gonoszúl keresztyének ellen fegyverzett bulgár sereget három csatában keményen megverték, mintegy hóhérokúl rendelve ellenök, nehogy keresztyén rómaiak önkényt keresztyén bulgárok vérével fertőztessék magokat [1]).

43. §. Tehát a szkütha nemzetek ugy szólván egy életmódúak és hadszerkezetűek, sokfejüség alatt és munkátlanul pusztailag élvén csaknem mindnyájan; csupán a bulgárok és turkok ügyelnek minden más szkütha népeknél erősebb hadszerkezetre, rendezett csatákat viselve s egy fejedelemnek hódolva [2]).

---

[1]) Ezen bolgár-magyar háborúról a X. század első felében írt s föntebb említett byzanti írók bővebben emlékeznek, kiknek adatai után azt egy külön czikkben szándékozom tárgyalni.

[2]) Meg kell itt jegyeznem, hogy *Bíborban szül. Konstántínosz hadműtanában,* mely Meursius munkái VI. kötetében szintén közölve van, s mely nem egyéb mint León munkájának némi pótlékokkal toldott kivonata, a XVIII. fejezetnek megfelelő s e felirat alatt: *Miként kell a szküthákkal, azaz avarokkal, turkokkal és más hasonló életmódú nemzetekkel harczolni?* töredékesen közlött czikkben, valamint e helyen, ugy alább, hol León turkokról és *bolgárokról* szól, mindig turkokat és *avarokat* ír. Ha látjuk már most, hogy ő Etel vagy Attila királyt

Digitized by Google

44. §. De miután a bulgárok a Kriosztoszban békét ápolnak és az ő benne való hitet a rómaiakkal megosztják, hitszegésökért való meglakolásuk után nem akarjuk kezeinket ellenök fegyverezni, mintegy rokonaink ellen fogván hadműködéseinket ellenök intézni; azért is nem kívánjuk leírni hadszerkezetöket ellenünkben, sem a miénket ellenökben, kik az egy hit által testvéreink s rendeleteinknek engedelmeskedni igérkeznek.

45. §. Hanem szólunk a turkok állapotjáról és hadszerkezetéről, mely a bulgárokétól keveset vagy mit sem külömbözik. Népes és szabad ezen nemzet s minden kényelem és élvezet fölött arra törekvő, hogy ellenségei ellen magát vitézül viselje [1]).

(a birodalom kormányzásáról 28. fej.) egyenesen *avarok királyának* czímezi: nem de egy új erősséget találunk azon több byzanti irónál találtató adatra, miszerint a bolgárok, kik a déli szlávok közt csak később szlávosodtak el, hún (khún) eredetűek és így velünk fajrokonok; mit igazolnak León adatai is, melyek szerint hadszerkezetök, jellemök és szokásaik még a IX. század végén is a magyarokéival csak nem teljesen egyenlők voltak. E tárgy azonban külön értekezésben bővebb vitatást érdemelne.

[1]) Szontagh Gusztáv „A magyarok eredete" czímű értekezésében *Uj-Magyar Muzeum 1850/1. I. köt. 88. l.* azt állitja, hogy Biborban szül. Konsztántinosz császár a magyarokat ezen szavakkal jellemzi: „gens ingenua et libera, nullius unquam dominationi obnoxia." Szontagh ezen tévedését Wenzel Gusztáv „Eszmetöredékek a magyarok eredetéről" czímű czikkében *U. o. I. köt. 380. l.* élesen megrója, kimutatván, hogy az idézett helyet Konsztántinosznál hijában keresnők és így Szontagh a

Digitized by Google

46. §. Ezen nép tehát, mint a mely egy fejedelem alatt van, s melynek vétkeseit főnökeik kegyetlen és nehéz büntetésekkel lakoltatják, nem szeretet, hanem félelem által fékeztetve, a bajt és fáradságot nemesen tűri, hideget meleget kiáll s a szükségesekben való fogyatkozást, mint pusztai nép, föl sem veszi.

47. §. Nagyon óvatosak és tervöket titokban tartók a turkok törzsei, és szeretetlenek, hitetlenek és telhetetlen pénzvágyók lévén[1]), esküvel nem gondolnak, sem szerződést meg nem tartanak, sem ajánforrásokat fölcserélte s hibetőleg nem is olvasta. Azonban Wenzel maga is éppen azon tévedésbe esett, melyért Szontaghot méltán megrótta, midőn azt állitja, hogy a kérdéses hely „bölcs Leó taktikai munkájában találtatik.“ Az idézett szavak ugyanis a XI-dik századi Kedrénosz munkájának latin fordításában olvashatók, ki azonban e helyen nem Árpád magyarjairól, hanem a mostani törökök őseiről beszél. Lásd: *Georgius Cedrenus. Bonnae. 1839. II. köt. 566. l.*, hol a Szontagh által nem éppen pontosan idézett hely igy áll: Turcorum gens Unnica fuit, habitans ad Caucasi montis partes septentrionales, populosissima et libera nullius unquam nationis dominium experta. — Hogyan mondhatta volna e szavakat a magyarokról León császár, hogyan állithatta volna soha senki uralma alatt nem lévőnek a magyar nemzetet, melyről már föntebb, de mindjárt a következő sorban is, mint egy fejedelem alatt lévőről (μοναρχούμενον) emlékezik?

[1]) León császár őseinket szeretetleneknek az idegen nemzetek irányában, hitetleneknek mint nem keresztyéneket mondhatta, telhetetlen vagyonvágyóknak pedig méltán nevezhette; mert állitását Árpád magyarjainak fél századnál tovább tartott csak nem folytonos zsákmányló hadjáratai igazolják.

Digitized by Google

dékkal be nem telnek; hanem mielőtt az adományt elvették, már cselt és szerződésrontást terveznek.[1])

48. §. S a kedvező alkalmakat gondosan kilesik, s ellenségeiket nem annyira kézzel és erővel, mint csellel, meglepésekkel és a szükségletek elzárásával igyekeznek legyőzni.

49. §. Karddal, vérttel, íjjal és láncsával fegyverkeznek; a honnan csatákban többen közzülök kettős fegyvert viselnek, vállaikon láncsát hordanak, kezökben íjat tartanak, s mindkettőt, a mint a szükség kívánja, használják; üzetve azonban a nyilat jobban szeretik.

50. §. De nem csak magok vannak fegyverben, hanem az előkelők lovai is eleiken vassal vagy lemezzel vannak boritva.

51. §. Nagy szorgalmat és gyakorlatot forditnak a lóhátról nyilazásra.

52. §. Nagy csapat jószág, lovak és teherhordó barmok követik őket, részint hogy élelmet s italukra tejet szolgáltassanak, részint hogy annál többeknek látszassanak.

53. §. Sánczokba nem szállanak mint a rómaiak, hanem a csata napjáig nemzetségek és törzsek szerint el vannak széledve, lovaikat nyáron és télen folytono-

---

[1]) A szerződések meg nem tartásának, különösen az ugynevezett hitetlenek ellenében, milyeneknek az ős hitü magyar az idegeneket szintén tekinthette, fájdalom! nem egy példáját mutathatja föl a miveltebb keresztyén világ története is.

Digitized by Google

san legeltetve. S háboru idején a szükséges lovakat magokhoz véve s béklyóba téve turk sátraik közelében őrzik a had rendezkedéséig, melyet éjjel szoktak megkezdeni.

54. §. Örseiket távolban, de egymáshoz közel állitják, hogy könnyen meg ne lepettessenek.

55. §. Csatában nem rendezkednek mint a rómaiak három osztályba, hanem külömböző csapatokban ezredenként állnak össze, s a csapatok egymástól oly kis távolra állnak, hogy az egész hadrend egynek látszik.

56. §. Van a hadrenden kivül fölösleg erejök is, melyet titokban kiküldenek az ellenök gondatlanul táborozók ellen, vagy nyomott hadosztályuk segélyére is tartanak. Podgyászukat a hadrend mögött attól jobbra vagy balra mintegy 2000 lépés távolban tartják, hagyván a mellett is egy kis őrséget.[1])

57. §. Gyakran a fölösleg lovakat összekötözve hátra, azaz a hadrend mögé, állitják annak védelmére. Hadrendjök tagjainak mélységét, azaz a sorok számát határozatlanul intézik; minthogy jobban ügyelnek a hadsor tömöttségére, mint mélységére, s az arczot egyenlően és sűrün állitják.[2])

---

[1]) Miért kellett a podgyászt a hadrendtől hátrább, de jobbra vagy balra tartaniok, az 58. szakaszból kitetszik, mely szerint az ellenség cselbe ejtésére szinlelt hátrálásokat szerettek használni, s e végett a háttért természetesen szabadnak kellett hagyniok.

[2]) Ezen utolsó pont Meursius latin fordításában, — mely-

Digitized by Google

58. §. Leginkább szeretik a távolról csatázást, az ellenség cselbeejtését és bekeritését, a szinlelt hátrálásokat és visszafordulásokat és a szétszórt csatározást.

---

nek eddig is található számos apróbb hibáit az olvasót terhelni nem akarva mellőztem, — ily bámulatosan elferditve áll: manipulos confuse, atque inordinate adparant, ut densata altaque sit (acies) permultum laborant, frontem vero aequabilem densamque faciunt. — *Kollár Historiae Jurisque publ. Hung. amoenitates I. d. 30. l.* ezen helyet igy közli: Turmarum militarium series sive ordines indefinita profunditate instruunt, quod profunditatis, quo acies sit validior, majorem curam gerant: denique ut aciei frons condensa sit et aequalis, efficere student. Fordításom igazolásául az eredetit is közlenem mulhatatlan, mely igy hangzik: *τὰ μὲν βάθη τῶν ἀκιῶν τῆς παρατάξεως ἤγουν τοὺς στίχους ἀορίστως ποιοῦσι, διὰ τὸ παχεῖαν εἶναι τὴν παράταξιν βάθους μᾶλλον φροντίζοντες, καὶ ἴσον ποιοῦσι καὶ πυκνὸν τὸ μέτωπον.* Ha az itt eléjövő hadtani műszavakat, melyeket a gyakorlati hadműtan legelső elemeiben is avatatlan szobatudósok mint látszik nem értettek, kellő jelentésökben adjuk vissza, e hely értelme legkevésbbé sem homályos. Olvassuk el szerzőnknek a hadsereg osztályozásáról és rendezéséről szóló IV. fejezetét s tisztán látni fogjuk, hogy *ἀκία* nem egyéb mint a hadsor egy *tagja* (die Rotte), mely León idejében 5 egymás mögött álló emberből állt, de a szükség szerint 4, 8 vagy 10 emberből is állhatott. Ezt, t. i. az egymás mögött álló harczosok számát, jelenti a *βάθος τῶν ἀκιῶν (a tagok mélysége)*, mely szerint a 16 emberből álló tag természetesen a 8, vagy 5 emberből állónál *mélyebb* volt. Világosan igazolja ezt León császár IV. fej. 74. §-a, midőn mondja, hogy a régieknél csatákban a gyalogságnál a tagok mélysége (*τὸ βάθος τῶν ἀκιῶν*) 16 emberből állott. Azt mondja tehát León a magyarokról, hogy a tagok mélységére, azaz arra hány lovas állott egymás mögött, nem ügyeltek any-

Digitized by Google

59. §. Ha elleneiket megszalasztják, mire sem ügyelve, kiméletlenül nyomulnak utánok, nem gondolva másra, mint az üldözésre, s nem érik be, mint a rómaiak s más nemzetek, a kellő üldözéssel és a vagyon zsákmánylásával, hanem mind addig nyomulnak, míg az ellenséget teljesen szét nem verik, erre nézve minden módot fölhasználva.

---

nyit, mint az arcz egyenességére és tömöttségére; mi igen természetes volt. minthogy fő erejök a nyilazásban állván, ha sok sorral álltak egymás háta mögött, a hátul állók nyilaikat nem használhatták volna. — *Jerney, Kel. Ut. I. d. 83. l.* a Kollárból idézett latin fordítás *profunditas* szavából, mely hogy mit tesz az eredetiben, kimutattuk, a magyar tábor kürtalakuságát ügyekszik bizonyitani, mondván, hogy annak eszméje León császárnál, — hol ugyan azt én föltalálni nem tudtam, — hiven benfoglaltatik. Ha Árpád tábora, mely *Jerney* szerint a Nyak, Mejjere, Kürtgyomra, Tarja, Könyök, Karja, Keze hadosztályokból állott, (ezek a *Biborban szül. Konsztántinosznál 40. fej.* elősorolt 7 magyar nemzetség = γενέα s nem hadosztályok neveinek némely részben a magyar nevek fejtegetéseiben oly igen szerencsétlen Dankovszky után közlött erőltetett elmagyarázásai), kürt alakban volt volna fölállitva, még pedig ugy, hogy a Nyak elül, a Kürtgyomra közepett, a Keze szélen stb. legyen fölállitva. mi gyakorlatilag kivihetetlen volt volna. s mire egy egykoru iróban sincs legkisebb bizonyság sem, ugy a tábor minden pillanatban a kettészakitás s körülszárnyaltatás veszélyének volt volna kitéve; ugy Árpád egy rohamot, egy szinlelt hátrálást, szakaszonként, ezredenként jobbra vagy balra kanyarodást sem vezényelhetett volna, a nélkül, hogy a sereg a legveszélyesebb rendetlenségbe ne jöjjön, s a legalkalmatlanabb alakban ne fejlődjék; — ugy ő tiszta lovasságával hazánkat soha meg nem hóditja.

Digitized by Google

60. §. Ha ellenségeik közzül némelyek erősségbe menekültek, szorgosan kiokoskodva ügyekeznek őket a lovak és emberek szükségleteiben szorultságba hozni, s folytonos megszállásban vagynak, hogy ezek szűke miatt ellenségeiket kézre kerithessék vagy kényök szerint egyességre birják. S először könnyebb föltételeket kivánnak, s ha ellenségeik rá álltak, más nagyobbakat toldanak hozzá.

61. §. A turkok ezen szokásai csupán annyiban külömböznek a bulgárokéitól, mennyiben ezek a keresztyén hitet elfogadván, a római erkölcsökhez egy keveset hajlottak, elvetvén egykori hitetlenségökkel vad és pusztai életmódjokat.

62. §. Ellenökre van a turkoknak háborúban a legelő szűke, nagy lévén barmaik száma, melyeket magokkal hordanak.

63. §. Ütközet alkalmával tömegbe rendezett gyalogság legjobban megronthatja őket, ők ellenkezőleg lovasok lévén s lovaikról le nem szállhatván; mert gyalog megállani nem birnának, mint a kik lóháton növekedtek föl.

64. §. Ellenökre van a sík puszta vidék és a tömötten rendezett s őket szakadatlan üldöző lovasság is.

65. §. Ellenökre van a kézviadal nehéz gyalogsággal és a biztosan történt éjjeli megtámadás, ugy t. i. hogy a megtámadók egy része hadrendben, más része rejtekben legyen.

Digitized by Google

66. §. Nagyon szomoritja őket, ha közzűlök némelyek a rómaiakhoz pártolnak. Tudják ugyanis, hogy nemzetök állhatatlan gondolkozásu, hogy haszonvágyók és sok törzsből vannak összeszerkesztve, s hogy e miatt rokonaikra és az egymás iránti jó indulatra nem sokat adnak.

67. §. Mert mihelyt néhányan át kezdenek pártolni és általunk szivesen fogadtatnak, egész tömeg követi őket[1]). Azért is nehezen veszik, ha valaki tőlök elpártol.

68. §. Ha valaki csatába akar velök ereszkedni, mindennél inkább arra ügyeljen, hogy gondosan és kis távolra szakadatlanúl állított örsei legyenek; aztán balszerencse esetére előre gondoskodjék, hogy, ha

---

[1]) A pártosság, nemzetünknek mint látszik eredendő bűne, e szerint őseinknél már Árpád idejében is divatozott, mi azonban minden szabad és nemzetségenként pusztailag élő nemzetnél az emberi természet törvényei szerint ma is mindenütt föltalálható. León e szavaiból következtetve kétségtelenül több ily elpártolási eset fordult elő, mit a byzanti udvar pénzzel dolgozó politikája is elősegithetett; történetiróinknál csak egy ily esetről van emlékezet, nevezetesen az Árpáddal rokon Szoárd és Kadocsa kiköltözéséről Görögországba, kiknek azonban *Béla király névtelen jegyzőjének* szavai s talán saját nézete szerint *XLIV. fej.* Árpád adott szabadságot Görögországba menni és magoknak földet foglalni. — Meursius latin fordítása e szakaszt a szöveg világos értelme daczára ily ferdén adja: Quum paululum ad fugiendum retrocesserint atque hilarentur (mit akar ez jelenteni?), multi e nostris statim consequuntur. Itaque moleste admodum ferunt, si quis ab illis deficiat (furcsa összefüggés!).

Digitized by Google

ellenök harczolva meg kellene futamodnia, szerencsétlenség esetére legyen valami erősített helye, s oda néhány napi eleséget vigyen, ha lehet a barmoknak is, de az embereknek minden esetre, leginkább vize legyen[1]). Aztán a podgyászt is úgy rendezze, mint az erről szóló fejezetben mondottam.

69. §. Ha gyalogsággal vegyes táborod van, legkivált az első csatában, mi alatt a sereg ezen néppel megismerkedhetik, azonként rendezd, mint már másutt mondám, hogy t. i. a lovasok a gyalogság mögé legyenek állítva.

70. §. Ha pedig az ellenök rendezkedők csupán lovasok, még pedig azok ereje ellen harczolni képesek, azokat is a hadrendről szóló előadásban foglalt ezen módon rendezd:

71. §. Két oldalt számosabbakat helyezz s a legjavát. Ezek mögött elegendők az úgy nevezett védvagy segédlovasok. A száguldozókat vagy előcsatárokat három vagy négy nyillövésnél továbbra ne bocsásd üldözés közben a védektől, s ne engedd utánok száguldozni, és mindenkép azon igyekezzél, hogy lehetőleg sík és nyilt teren rendezd a hadsort, hol sem sűrű

---

[1]) Meursius fordítása e helyet is oly visszásan adja, mintha León császár a megfutamodott és erősségekbe menekült magyarok ostromlásáról akarna hadvezérének tanácsot adni. Mit lehet ily fordításra, pedig a byzanti iróknak többnyire a XVI., XVII. században készült latin fordításai, kivált a keleti nemzeteket illetőleg, kissebb-nagyobb különbséggel ilyenek, annyival inkább azok egyes szavaira építeni?

Digitized by Google

erdők, sem emelkedettségek, sem mélyedések nincsenek, a turkoktól terveztetni szokott cselek tekintetéből.

72. §. Az örsöket illő távolra a hadrend mind négy oldalára kiállítsd.

73. §. Ha lehető, jó, ha a hadrend mögött valamely gázolhatatlan folyó, meredekség vagy mocsár van, hogy a hát biztosan fedezve legyen.

74. §. S ha a csata jól üt ki, nem kell mohón utánok nyomulni, sem gondatlanul üldözni, mert ezek, első csatában meggyőzetve, más népek módjára nem hagynak föl a harczczal, hanem míg csak erősen le nem veretnek, sokképen igyekeznek elleneiket megejteni. Ha vegyes a sereg s több a gyalogság, ez esetben szükség a barmok eledeléről is gondoskodni; mert a közel ellenség lovasai a takarmány összehordását engedni nem fogják.

75. §. A turkok ezen hadszerkezete és jelleme a bulgárokétól, mint mondám, némi csekélységekben külömbözik, egyebekben azokéval egyezik.

76. §. Nem azért írtam ezt, mintha a turkok ellen fognál hadakozni; mert nem is szomszédaink, nem is ellenségeink most, sőt inkább a rómaiak alattvalóiként igyekeznek mutatkozni [1]).

---

[1]) Ezen szavakban a bölcs császár némileg magának hízelgőleg, habár az igazság rovására, azt látszik állítni, hogy a magyarok Árpád alatt a keleti birodalomtól némi függésben voltak volna; de hogy a dolog teljességgel nem így áll, azonkivül hogy erről byzanti, magyar vagy más történetirók nem

Digitized by Google

77. §. Hanem hogy tudhasd vezér! a különféle hadszerkezeteket és hadműködéseket s azokat kellő alkalommal tetszésed szerint használhasd.

---

emlékeznek, maga León császár fia *Bíborban szül. Konsztántinosz* tökéletesen megczáfolja. midőn a *birodalom kormányzásáról* írt munkájában *8. fej.* mondja, hogy a császár egykor abból a nézetből, hogy a vele szövetséges magyarok birodalmához közelebb lakva őt szükség esetében könnyebben segíthessék, követe Gábriel pap által fölszólítván őket, hagynák oda új hazájokat, s a besenyőket vernék ki honukból, melyben előbb ők lakoztak, a magyarok minden fejedelmei egy szívvel lélekkel fölkiáltottak: „mi a besenyőkkel össze nem ütközünk; mert nem vagyunk képesek ellenök harczolni; minthogy földjök nagy, népök sok s fene gyermekek (*κακὰ παιδία εἰσί*) s többé erről előttünk szót se tégy, mert hallani sem szeretjük."

Digitized by Google

Digitized by Google

IV.

BOLGÁR-MAGYAR HÁBORÚ.

Digitized by Google

Digitized by Google

IV.

A bolgár-magyar háború Kr. u. 888-ban.

(Megjelent az uj Magyar Muzeumban 1851 2. I. kötet.)

A jelen értekezés tárgyául választott bolgár-magyar háború, melyről honi évkönyveink, valamint a nyugotiak mélyen hallgatnak, de a byzanti egykorú vagy kevéssel később élt történetirók érdekes adatokat közlenek, a magyar őstörténet szempontjából annyival figyelemre méltóbb; mert ez szolgált legközvetlenebb okul arra, hogy őseink Etelközből uj hont szerezni induljanak, s igy a nagy Árpád vezér alatt ezredéves magyar hazánkat s abban önálló nemzeti létünket megalapitsák.

Maga az Árpáddal egykorú León császár, kinek pénzzel nyomatékossá tett fölszólitására keltek át a

Digitized by Google

magyarok a Dunán a császári birodalmat dúló bolgárok ellen, hadműtanában ezen háborúról alkalmilag emlékezve csak annyit mond, hogy a magyarok, míg az ő seregei az arabokkal foglalkodtak, hajóhada által a Dunán átszállitva, a bolgárokat három csatában keményen megverték.[1])

Részletesen tárgyalják ezen háborút Georgiosz Monakhosz, León Grammatikosz, kiknek éviratai Kr. u. 945-ben végződnek, és Theofanész névtelen folytatója, ki történetiratát a X. században Biborban született Konsztántinosz császár meghagyásából irta, s azt annak fia Biborban szül. Románosz császár idejében is 963-ig folytatta.

Ezen három iró közzül, kik csak nem szóról szóra egyező előadásukat bizonyosan vagy egymástól kölcsönözték, vagy régibb közös forrásból meritették, s kik után e háboruról Szümeón Magiszter is közöl

---

[1]) Lásd bővebben León császár e helyét XVIII. fej. 42. §. *Uj Magyar Muzeum 1851/2. I. köt. 302. l.* — León császárnak a bolgár-magyar háboruval egy időben történt s általa csak mellesleg emlitett arab háborujáról bővebben emlékezik *Theofanész névtelen folytatója, León Grammatikosz, Georgiosz Monakhoz, és Szümeón Magiszter,* kik egymással csak nem egészen egyező éviratikban bölcs León uralkodását tárgyalva, Számosz bevételét az agarénok (arabok) által éppen a bolgár-magyar háboru előtt emlitik. Lásd: *Corpus Script. Hist. Byzant. Theophanes Continuatus, Joannes Cameniata, Symeon Magister, Georgius Monachus. Ex recognitione Immanuelis Bekkeri. Bonnae. 1838. 357. 701. és 849. l. és Leonis Grammatici Chronogr. Bonnae. 1842. 266. l.*

Digitized by Google

egy igen rövid kivonatot, s kikből meritették e tárgyról szóló előadásukat a XI. századi Kedrénosz, és XII. századi Zonarász, elég lesz magát a legrészletesebb Georgiosz Monakhoszt hallanunk, ki León császár korának tárgyalása közben ez eseményt igy adja elő [1]): „Izenet érkezett Makedónia hadvezérétől, hogy Bulgária fejedelme Szümeón a rómaiak (görögök) ellen akar táborozni. Az ok, melyért Szümeón megharagudott, ez volt: Zautzásznak a császáratyának [2]) volt egy Műszikosz nevü herélt szolgája. Ez megbarátkozott némely nyerészkedő kereskedőkkel Hellászból, Sztavrákioszszal és Koszmászszal, kik aljas hasznukat tekintve Műszikosz közbenjárásánál és hatalmánál fogva a bulgároknak Theszszaloniké városabeli kereskedelmét megrontották, a bulgárokkal kereskedés közben gazúl bánván. A bulgárok ezt megizenik Szümeónnak, ki mindezt León császár elébe terjeszti. De a császár a Műszikosz pártját fogó császáratyától gátoltatva, mind erre mit sem hallgatott. Fölingerülvén tehát a bulgár a rómaiak ellen táboroz. Ezt a császár megtudván, kiküldi Krénétész hadparancsnokot a bulgárok ellen nagy sereggel és a város előkelőivel. S ütközetre kerülvén a dolog Makedóniában a rómaiak visz-

[1]) *Corpus Script. Hist. Byz. e. h. 583—585. l.*

[2]) Ezen férfiuról *Georgiosz Monakhosz* néhány sorral föntebb, *e. h 582. l.*, ugy emlékezik, mint a kit León császár leánya Zóé iránti szerelméből, kinek férjét Theodóroszt méreggel elveszité, kegyelt, s ezért disztitett az addig szokatlan „császáratya“ czimmel.

Digitized by Google

szaveretnek, Krénétész, Arménész, Kurtikiosz s a többiek mind leöletvén. Szümeón a León testőrhadbeli khazarokat,[1]) kiket elfogott, a rómaiak gyalázatjára lemetszett orral küldte a városba. Ezek láttára a császár Nikétászt, az ugynevezett Szkléroszt (keményt), küldi hajókkal a Danubiosz folyóba, hogy adjon ajándékot a turkoknak[2]) s támaszszon hadat Szümeón ellen. S az elmenvén, és azok fejeivel Arpadészszel

---

[1]) A szövegben előforduló *ἑταιρεία* (szó szerint baráti kör, bajtársság, Cameradschaft, Bruderschaft) a byzanti iróknál a császári birodalommal barátságos és szövetséges nemzetekből a birodalmi fővárosban szolgáló s a császári palota őrzésére használt vitézek testületét jelenti. Volt nagy, közép és kis hetairia, melyek parancsnokai hetairiarkhész czimet viseltek. — Hogy ezen testőrhadban, mely különféle idegen nemzetek fiaiból állott, a X. században magyarok is szolgáltak, bizonyitja *Luitprandus Legat. 485. l.* mondván, hogy Nikéforosz Fókász, X. század utolsó felében uralkodott császár, 40 magyart gazdag öltönyökkel diszitve testőreivé és védőivé tett.

[2]) Mint közönségesen tudva van, Árpád magyarjait a IX. és X. századai byzanti irók határozottan mindig *turk* (*Τοῦρκοι*) névvel illetik. Ez elnevezés okát jelesen megfejti *Theofülaktosz Szimokatta* VII. századi byzanti iró, ki *III. könyv. 6. fej.* világosan mondja, hogy a keleten észak felé lakó húnokat szokták a persák turkoknak nevezni, s maga is a *hún* (igazán *khún*, a szövegben nála *Οὖννοι* és *Χουννι*) és *turk* nemzetneveket vegyesen használja. Világos bizonysága e hely is azon számtalan hiteles adat által támogatott történeti igazságnak, hogy a magyar nemzet, mely a vezérek alatt a nyugati iróknál gyakran *Hunni*, a byzantiaknál a XI., XII., XIII. században is *Οὖννοι* név alatt emlittetik, a kún nemzettel, melynek történetei fajunk sajátja, egy test és egy vér.

Digitized by Google

és Kurszanészszel (Árpáddal és Csörszszel) összejövén,[1]) miután azok a háborura rá állottak, túszokat vett tőlök s visszatért a császárhoz. S a császár viszont

[1]) A szöveg szavai szerint: *συντυχῶν ταῖς κεφαλαῖς αὐτῶν Ἀρπάδῃ καὶ Κουρσάνῃ.* Hogy az itt görög *ης* végzettel ragozott és ejtegetett *Ἀρπάδης* honunk első vezérének Árpádnak neve, kétségtelen. Ő már ez adat szerint a bolgár-magyar háboru idejekor (888-ban) nemzetünknek feje volt, s mint a X. század közepe táján virágzott, a magyarokkal diplomatiai viszonyban állott, s igy igen hitelre méltó *Bíborban szül. Konsztántinosz* császár *a birodalom kormányzásáról 38. fej.* bizonyitja, őseink által Etelközben (a Szeret, Prút, Dnieszter. Búg és Dnieper folyók közti téren) a kozár khán fölszólitására választatott s kozár szokás szerint pajzson emeltetett főnökké, még pedig atyjának Álmosnak elmellőzésével. Ezen, nemzetünk történeteiben korszakot képző, nevezetes eseményt a tudós császár említett helyen, miután a magyaroknak Lebediából, mint *Jerney, Keleti Utazás II. köt. 81. l.* jelesen kifejtette, a lebedi síkról, a besenyők által kiszorittatását s egy részben Persia felé, más részben Etelközbe költöztét előadta, igy indokolva terjeszti elő: „Kevéssel ezután a Khazárián uralkodó khagán izent a turkoknak, küldjék hozzá csolnakon első vajdájokat (*βοΐβοδος* — vojvoda, vajda). Lebédiász tehát Khazaria khagánjához menvén, kérdezte az okot, melyért őt hivatta. S a khagán monda nekie: azért hivattunk, hogy miután nemes, bölcs, vitéz és a turkok közt első vagy, nemzetednek fejedelmévé tegyünk, hogy szavunknak és rendeletünknek engedelmeskedjél. S az a khagánnak válaszolva monda: irántam jó indulatodat s megkülömböztetésedet nagyra veszem, és azért illő köszönettel viseltetem: de miután ily fejedelemségre alkalmatlan vagyok, nem lehet rá állanom; hanem van kivülem más vajda, Álmos nevezetü, (*Σαλμουτζης*, az előlehelt *sz* és a rendes *ης* végzet elvetésével, miután a byzanti iróknál az idegen nevekben és szavakban

Digitized by Google

küldé a tengeren Eüsztathiosz patrikioszt és ezredest hajósereggel; Nikéforosz Fókász patrikioszt és udvarnokot pedig a tartományok hadaival szárazon küldé,

---

találtató τζ összetett betü a görög nyelvben nem létező *s* hangot képviseli = Álmos vagy palóczosan Álmus), kinek Árpád (Ἀρπάδης) nevü fia is van; inkább ezek közzül akár Álmos, akár fia Árpád legyen fejedelem, s engedelmeskedjék rendeleteidnek. Tetszett e beszéd a khagánnak, s embereket adván mellé, azokat a turkokhoz küldötte; s miután azok e felett a turkokkal értekeztek, a turkok inkább választák fejedelmökké Árpádot, mint sem atyját Álmost, mint a ki tekintélyesebb, észre, tanácsra és vitézségre igen nevezetes, s ily fejedelemségre termett férfiu volt, kit a khazárok szokása és törvénye szerint pajzsra emelvén fejedelemmé tettek. Ezen Árpád előtt más fejedelmök a turkoknak soha sem volt, s ettől fogva mind mai napig ennek nemzetségéből tétetik Turkia fejedelme." — Ezen adatok teljesen megczáfolják a csak nem két századdal Árpád után élt *Béla király* (szerintem I. Béla) *névtelen jegyzőjének* előadását, ki szerint *13. fej.* a magyarokat mai honunkba Álmos vezette, s ez fiának Árpádnak a vezérséget csak Ungvárt adta át; mit ő csak azért költött, hogy szerencsétlen szószármaztatását, mely szerint a *Hungarus* nevezet *Hung vártól* eredne *(2. fej.)*, igazolja s Árpádot *dux Hunguariae*-nak és vitézeit *Hunguari*-nak keresztelhesse. — *Horváth Mihály, Magyarok történetei I. k. 3. l.* Konsztántinoszra hivatkozva *Stritternél Mem. Pop. III. köt. II. rész. 607. l.* azt tanitja, hogy a magyarok Lebediában a khazar fejedelem befolyása által Lebed első vajdát választották fővezérül. Mennyi történeti valótlanság a nagy tekintélyü Stritter után! Maga Konsztántinosz szavai szerint, ezen választás nem Lebediában, de Atelközben történt, miután őseink Lebediából a besenyők által kiverettek, s Lebed (Eleved = Eleűd = Előd) az ajánlott fővezérséget éppen nem fogadta el, sőt egyenesen Álmost vagy Árpádot ajánlotta maga

Digitized by Google

s az Bulgáriáig előnyomult. A császár azonban békét ohajtván, azután küldé Konsztántiniakész quaestort Szümeónhoz. De Szümeón az ellene szárazon és tengeren

---

helyett. E tévedés aztán többet huz maga után. — Igy péld. *Horváth e. h. 4. l.* Lebedet, mint a khazár fejedelem befolyásával választott fővezért vereti ki a besenyők által Lebediából Atelközbe; holott a vezérválasztás csak Atelközben történt, s ő soha fővezér nem volt; s hogy Árpádot fővezérré tehesse, kénytelen azt mondani: „ugy látszik, hogy Árpád Lebed eleste után választaték fővezérré," holott magából Konsztántinoszból ellenkezőleg látszik, mert Árpádot maga Előd ajánlá fővezérül. Igy jár mindenki, ha Stritter szavait, ki egy részt őstörténetünkben tájékozással sem birt, más részt igen felületesen dolgozott, sokat nem értett, sokat kihagyott, önkényes összefüggéseket csinált és a rosz latin forditások hibáit hiven átvette, csalhatatlan tekintélyül fogadva vizsgálatlanul utánmondja. Az Árpáddal együtt a magyarok fejéül nevezett Csörszöt (*Κουρσάνης*), kit *León Grammatikosz, Corpus Script. Hist. Byz. Leonis Gramm. Chonographia. Bonnae. 1842. 267. l.* bizonyosan csak leirási hibából emlit *Κουσάνης* név alatt, minden más adataink ellenére Árpáddal együtt fejedelemnek éppen nem, csak kitünő hadi férfiunak lehet elfogadnunk. Hogy nemzetünk a vezérek korában is fönmaradt vérségi rendszer mellett, csak egy főnek, Árpádnak és utódainak hódolt, honi évkönyveink és Biborban szül. Konsztántinosz után fölösleges lenne hosszasan mutogatnunk; maga az Árpáddal egykoru *León császár hadmütanában XVIII. fej. 46. §.* őseinket világosan egy fejedelem alatt lévőknek (*μοναρχούμενον*) irja; *Béla király névtelen jegyzője 6. fej.* Csörszöt, kit Georgiosz Monakhosz leirásával teljesen egyezőleg *Curzan*nak ir, a hét magyar vezér egyike *Köud (Cundu = Köndö,* utánhangzó nélkül *Köud)* fiának mondja, de róla egyebet, mint hogy egy várát saját nevéről nevezte, mely név még az ő korában nem ment feledékenységbe *(46. fej.)*, nem jegyzett föl. —

Digitized by Google

inditott seregről értesülve, a quaestort börtönbe vetteti, mint ki cselből jött volna hozzá. Átkelvén tehát a turkok,[1]) míg Szümeón Fókász seregeivel foglalkodik, egész Bulgáriát földulják, mit Szümeón megtudván, a turkok ellen indul. Azok a bulgárokkal szembe szállva megütköznek, és Szümeónt megverik, hogy alig tudott Disztrába [2]) menekülni. S a turkok követelték a császártól: küldjön hozzájok s vegye meg bulgár foglyaikat, mit a császár meg is tőn, a polgárokat azok megvételére kiküldvén. Szümeón pedig

---

Turóczinál II. rész, 6. fej. bizonyosan az általa használt régibb évkönyv hibás leirása szerint *Könd (Cund)* ezen fiának neve *Kusid*-dá van elferditve. E név kiejtésére nézve Lethenyeivel és Mándyval, kik a névtelen jegyző *Curzan*-ját *Csörsz*-nek forditották, teljesen egyet érthetünk, fölvévén, hogy a *Csörsz* (régi leirás szerint *Curz)* névből a *Csörszán* (Curzan) épen ugy alakult, mint *Zsolt*-ból, kit *névtelen jegyzőnk 50—57. fej. Zultanak, Biborban szül. Konsztántinosz e. h. 40. fej. Σάλτας*-nak ir, a későbbi *Zoltán* név. Hasonlóan a Tisza melletti régi *Lád* helynevet, melynek révét a *névtelen jegyző 20. fej.* portus *Ladeus (ládi* név) néven emliti, s melyet a maig is fönlévő Sajó-*Lád* helynév is igazol, ma *án* végzettel toldva Tisza-*Ladán*-nak mondjuk.

[1]) *Jerney, Kel. Ut. I. köt. 16. 17. l.* őseinknek ezen átkelésével hozza kapcsolatba a Galacz fölött Moldvában északra egy negyed órára fekvő *Vad Ungur* (magyar kelő) helység nevét, mit annak fekvése igazol is.

[2]) *Disztra* (*Δίστρα*, Kedrénosznál *Δοροστόλον* és *Δρίστρα*) ma *Szilisztria* népes város és erős vár Bolgárországban, a Duna jobb partján a Disztránnak ebbe szakadásánál. *Korponay, Hadi Földirás II. köt. 128. l.*

Digitized by Google

Eüsztathiosz ezredes által békéért könyörgött, melyre a császár hajlott, s León Khoiroszfaktészt küldé a béke megkötésére. S Nikéforosz parancsot kapott a sereggel visszatérni, hasonlóan Eüsztathiosz ezredes is. Leónt azonban Szümeón szóra sem méltatta, hanem bilincsbe vettette, s táborát a turkok ellen kivivén, minthogy azok segitségi gyámolt a rómaiaktól nem kaptak s véletlenül támadtattak meg, mindnyájokat leölte[1]), s fönhéjazását ezzel is növelte. S visszatérvén, Leónt Mudragában találta, s monda neki: nem kötök addig békét, míg minden bulgár foglyot vissza nem kapok. A császár tehát visszaadatásukban megegyezett; azért is eljött Leónnal együtt a bulgár Theódorosz s őket átvette."

Ezen előadásra, mely mint megjegyzők, nem csak Georgiosz Monakhosznál, hanem a vele részint egykorú részint nála később élt föntebb említett byzanti iróknál is egy két szó változtatással, de nem lényeges külömbséggel olvasható, különösen azon részére, melyben a Dunán át honukba visszatért magyaroknak a bosszút szomjazó Simon bolgár fejedelem általi megveretése említtetik, jeles világot vet az ős magyar történetre nézve megbecsülhetetlen érdemű Bíborban született Konsztántínosz császár[2]), ki, miután a kozá-

[1]) Hogy e szavakat nem betűszerinti értelemben kell venni, már csak az a körülmény is mutatja, hogy őseink éppen ezen megveretésök után, sőt egyenesen annak következtében, léptek föl hóditókúl mai hazánkban.

[2]) *Constantinus Porphyrogenitus, De thematibus et De administrando imperio. Bonnae. 1838., 172., 173. l.*

Digitized by Google

roktól elszakadt kabaroknak a 7 magyar nemzetséggel egyesültét előadta, őseinknek e háborújáról s annak következtében Etelközből mai hazánkba költöztéről ekként emlékezik: „Azután (t. i. a magyarok Etelközbe telepedte után) a Khrisztoszt szerető dicső León császár által meghivatva, átkeltek (t. i. a Dunán), és Szümeónt haddal megtámadván, erősen legyőzték, s előnyomulva Preszthlabonig [1]) száguldoztak, miután őt egy Mundraga nevezetű várba [2]) rekesztették és vissza-

[1]) Bandurius jegyzetei szerint *Constantinus Porphyrog. e. h. 368., 369. l.* két ily nevű város volt; a nagyobbat, a bolgár fejedelmek lakát, Anna Komnéna, Zónarász és Skülitzész a Duna mellé Distrához nem messze, a másikat *Nikétász Khóniatész* (Iszákios Angelosz császár történetében *I. könyv. 5. fej.*) a Haimosz (ma Balkán) hegyláncz vidékére helyezi. — Schlözer, *Nestors Russische Annalen II. d. 246. l.* Presztlabont, meddig a magyarok száguldoztak, *Persthlava*nak írja, s a Duna mellett Dristra (ma Szilisztria) közelében feküdtnek állítja. Véleményét azonban nem fogadhatjuk el; mert hogy a magyarok Galacz táján a Dunán átkelve, csak annak partján a mai Szilisztria tájáig nyomultak volna elő, Georgiosz Monakhosz föntebb említett előadásával, mely szerint egész Bolgárországot földúlták, meg nem egyeztethető. Helyesebben vehetjük tehát azt a Nikétász Khóniatész által a Balkán vidékére helyezett hasonnevű városnak. — *Prestova* nevet, mely Konsztántinosz *Πρεσθλάβον*-jának és Nikétász *Πρεσθλάβα*-jának megfelel, maig is visel egy hegyszoros a Balkán hegylánczon és Filippápolyon túl. *Korponay, Hadi földleirás II. köt. 153. l.*

[2]) Ezen *Mundraga* vár ugyanaz, melyet Georgiosz Monakhosznál föntebb *Mudraga*, León Grammatikosznál pedig *Muldraga* alakban találunk írva. A byzanti irók magyarázói jegyzeteikben e hely fekvéséről nem szólnak, s a térképek ha-

Digitized by Google

tértek saját országukba. Ezen alkalommal Liuntinész[1]), Árpád fia, volt vezérök. De azután, hogy Szümeón a rómaiak császárjával békét kötött és magát bátorságba

---

sonló helynevet Bolgárországban nem közlenek. Azon körülményből, hogy Georgiosz Monakhosz föntebb közlött előadása szerint Simon megverettetvén, alig tudott Disztrába menekülni, itt pedig Mundragába rekesztettnek állíttatik, nem alaptalanúl következtethetni, hogy e két név tulajdonkép egy helyet jelel, s alatta a mai Szilisztria értendő.

[1]) Kit kelljen ezen *Liuntinész* alatt (mert *τὸν Λιούντινα* negyedik ejtésben áll, s így a *Liuntina*, valamint a latin fordító által minden alap nélkül írt *Liuntica* név helytelen), Árpád fiai közzül értenünk, bajos meghatározni. E nevet történetiróink közzül többen *Leventére* magyarázták, mit a görög leirásból csak némi erőtetéssel lehet kifejteni; hogy azonban Liuntinész, vagy, ha megengedjük Levente, Árpád négy fia közzül, kiket *Bíborban szül. Konsztántinosz c. h. 40. fej. 174—175. l.* elősorol, melyik volt: tisztára hozva éppen nincs. Említett császár ugyanis, ki egyedűl tartotta fön Liuntinész emlékét, s egyedűl sorolja el név szerint Árpád fiait, ezek között Liuntinészt nem említi, miből azt kell következtetnünk, hogy e név a négy fiú neve közzül valamelyiknek változéka vagy éppen fordítása. Árpád négy fiáról ő így emlékezik: „Tudni kell, hogy Árpád, Turkia nagyfejedelme, négy fiat nemzett: elsőt *Tarkast* (*τὸν Ταρχατζοῦν*, ennek első ejtése *Ταρχατζούς* az *ους* végzet elvetése után, minthogy az idegen nevekben előjövő *τζ* összetett betü a görög nyelvben nem létező *s* hangot képviseli, *Tarkas* nevet ad), másodikat *Jelét* (*τὸν Ἰέλεχ*, mely leirásban a végső *χ* betű, mint ez számos példából bizonyítható, csak utánlehelt *h*, és így *s*-nek vagy *cs*-nek, mint a latin oklevelekben a *ch*, éppen nem olvasható), harmadikat *Jutost* (*τὸν Ἰουτοτζάν*, mely név az *ας* végzet elvetésével *Jutos* nevet ad), negyediket *Zsoltot* (*τὸν Ζαλτάν*, e név gyöke

Digitized by Google

helyezte, követeket küldött a patzinakitákhoz (besenyőkhöz), s velök a turkok megtámadására és kiirtására szövetkezett. S midőn a turkok egy kis hadjá-

---

Zalτ Zsolt vezérünk nevét eléggé helyesen irva adja). — *Jerney, Keleti Utazás I. k. 135. l.* Árpád ezen négy fia közzül, kiknek neveit ő *Torkos, Jeles, Jutos* azaz Ütős (?) és *Soltnak* olvassa, a másodikról mondja, hogy „ez nem lehetett egyéb annál, kit más helyütt Constantinus *Liuntina* névvel illet, szépen megfelelvén ez egyedül Leventére magyarázható név a *Jeles* fogalmi tartalmának:" azonban ez állítása mellett szilárdan állani maga sem akar, mert mindjárt utána veti: „vagy ha ez nem volt s *Öles* szó lappangana benne: akkor az *Jutotz* nevet szükségkép *Vitézre* azaz *Leventére* kell értelmeznünk." E két vélemény közzül az elsőt éppen nem fogadhatjuk el, minthogy *'Ιέλεχ*-ből *Ölest* magyarázni nem lehet, a másodikat is csak ugy tehetnők némileg valószínűvé, ha az *'Ιουτοτζάς* nevet betűcserével *Vitos*nak olvasnók, s ezt a *ví* gyökből eredő *vita* szavunk *vit* törzséből *os* képzővel származtatva az *éz*, eredetileg *ész* képzővel alkotott *vitéz* szavunkkal egynek vennők és *Leventével* azonositnók. De e vélemény is, mely csak némi erőtetéssel járó betűcsere által támogatható, nem egyéb mint puszta vélemény, miután a dunántúli *Jutas* helynév igazolja, hogy Árpád ezen fiának neve valósággal *Jutos* vagy Jutas volt. — *Horváth Mihály, a magyarok tört. I. köt. 4. l.* Konsztántinoszra hivatkozva *Stritternél III. d. 2. rész 616. és 621. l.* Árpádot mondja a bolgárok elleni háborúban a magyarok vezérének. Ily hibát nem egyet, de ezeret fog elkövetni, ki a byzanti iróknak a keleti nemzetekről szóló adatait Stritter kivonataiból idézi. Ha mind azon tévedéseket, melyek őstörténetünkbe Stritter kivonatainak vagy a byzanti irók igen hibás latin fordításainak használása s az eredeti szövegnek meg sem tekintése miatt tódultak, ki akarnók mutatni, könyvet kellene irnunk.

Digitized by Google

ratra kimentek[1]), a patzinakiták Szümeónnal a turkok ellen mentek, s családjaikat tökéletesen kiírtották, s az ország védelmére hátra hagyott turkokat csúful kiüzték[2]). S a turkok visszatérvén s országukat így

---

[1]) Itt éppen nincs meghatározva, hol jártak ekkor őseink táborozni. Újabb történetiróink legnagyobb része, inkább egyik a másik után indulva mint a forrásokat nyomozva, ezen táborozás alatt határozottan a magyaroknak Arnulf német császár fölszólítására a morva fejedelem Szvatopluk ellen 892-ben történt hadjáratát értik, s ez állításuk támogatására Konsztántinosz császár ezen helyére alaptalanúl utalnak is; de hogy véleményök nem áll, ez értekezés folytán bővebben föl fogjuk világositani.

[2]) Ezen pusztitó beütés idejére tehetjük az öreg Álmosnak, Árpád atyjának, megöletését, melyet a XIV. századi bécsi képes krónika nyomán *Thuróczi Chron. Hung. II. rész, 3. fej.* Erdélybe helyezve ekként említ: „Huius (Arpadi) autem pater Almus in patria Erdelen occisus est, non enim potuit in Pannoniam intrare." E szavakban a *patria Erdelen* kifejezést bizvást a magyarok etelközi hazájának Erdélylyel határos részére, a szintén erdős Moldvára, magyarázhatjuk. — *Horváth Mihály e. h. 5. l.* hivatkozva *Engel*re *Gesch. d. ungr. Reichs 4r. I. d. 281., 348., 353. l.* azt mondja, „hogy ezen alkalommal Leuntin, Árpád fia, ki a haza védelmére honn maradt, megöletett; megvert serege pedig a mai Erdély széleire futamodott, kiknek maradékai székely név alatt mind maig ott laknak." Erről Konsztántinosz, ki Liuntinról egyedül emlékezik, mit sem tud, s az egész előadás minden alap nélkül csak a székelyeknek Etel húnjaitól származása ellen van irányozva, mely ellen Engel *Cornides*nél *Vindiciae Anonymi 348—350. l.* Konsztántinosz jelen helyéből igen erőtett okoskodással sikeretlen harczolt; de ennek a nemzeti hagyomány, honi évkönyveink és a byzanti irók nyomán való igazolása bennünket fölvett tárgyunktól

Digitized by Google

elpusztítva és kiírtva találván, azon földre szállottak, melyen most is lakoznak."

Az évet, melyben a bolgár-magyar háború történt, Szümeón Magiszternek ezen háborúról közlött rövid előadása után kétségtelenül Kr. u. 888-ra kell tennünk. Ő ugyanis Számosz bevételét az arabok által, melylyel egy időben történt maga León császár szerint a bolgár-magyar háború, León császár uralkodásának harmadik évére teszi, s ezt csak ugyan mindjárt az után e szavakkal említi: „Szümeón, Bulgária fejedelme, a rómaiak ellen táborozik és a turkok őt haddal megtámadván legyőzik, s a császár minden foglyaikat megveszi, azután viszont megveri a turkokat, követelésére a foglyokat visszakapja s békét köt[1])." Hogy León császár Kr. u. 886. mart. 1-jén lépett trónra, s igy uralkodásának harmadik éve Kr. u. 888-ra esik, az ellenkező vélemények ellenében tudományosan megvitatva és tisztába van hozva[2]).

---

messze vinne. — Hogy Horváth, ki egyébiránt Engelnek a magyar őstörténetben elkövetett hibáit hiven utánírja, ezen adatra nézve Engelre, mint forrásra hivatkozik, ki maga forrást nem bírván nem is idéz, nagy birálati tapintatlanságot árul el.

[1]) *Corp. Script. Hist. Byz., Theophanes Continuatus etc. Bonnae, 1838. 701. l.*

[2]) *Fabricius, Bibliotheca Graeca VII. köt. Hamburgi 1801. 4r. 694. l.* ezen adatra nézve hivatkozik Becknek León császár novelláiról irt s Zepernick által Hallében 1779. jegyzetekkel kiadott munkájára, hol León császár életének körülményei bőven tárgyaltatnak, s különösen ez adat is megállapittatik.

Digitized by Google

Emlékezik röviden ezen háborúról az orosz történetirás atyja a XI. század végén és a XII. elején élt Nestor is, ki előadását kétségtelenül a byzanti évkönyvekből írta ki, e szavakkal: „902-ik esztendőben León császár a magyarokat a bolgárok ellen bérelte. A magyarok beütöttek és egész Bolgárországot elpusztították. Midőn ezt Simon megtudta, a magyarok ellen fordult, ezek ellent állottak és a bolgárokat megverték; alig tudott Simon Dersterbe (Disztrába) menekedni [1].“ Hogy a XII. század elején írt Nestor időszámlálása a IX. századi honi és külföldi eseményekre nézve hibás, azt Nestor szláv szövegének bíráló kiadója Schlözer, jegyzeteiben több helyen elismeri és bizonyítja [2]; hogy magára ezen adatra nézve az évszámot a kültörténetekben avatatlan orosz barát,

[1]) Lásd: *Nestors Russische Annalen von A. L. Schlözer III. d. 243. l.* — Schlözer, ki a byzanti történetirókkal oly annyira ismeretlen volt, hogy, ha Nestornak, ki a korát megelőző századok külföldi eseményeit, s némely részben még az oroszokra vonatkozókat is, a byzanti forrásokból merítette s fordította szlávra, némely helyére nézve a byzanti forrásnak vélétlen nyomába akadt, ezt mint nagy szerencsét hirdeti, Nestor forrásaiúl ez adatra nézve Kedrénosz és Zónarász XI. és XII. századi irókat nevezi; de Nestor szövegének szavai régibb byzanti forrásokra, Theofanész folytatójára, León Grammatikoszra, Georgiosz Monakhoszra utalnak bennünket; ezekből irták ki némi változtatással ez eseményt Kedrénosz és Zónarász is, kiknek iratai, kivált az utóbbié, Kiovban Nestor korában még alig lehettek ismerve.

[2]) Lásd *Nestors Russ. Ann. Einleitung 14. l., III. d, 244. l. stb.*

Digitized by Google

vagy hihetőbben későbbi még avatatlanabb másolója önkényesen s hibásan tette föl, már csak az eddig ismertetett források után is kétségtelen. Schlözer e hibát kimutatva, mintegy annak czáfolatául emliti, hogy a fuldai évkönyv ezen háborúnak, vagy legalább a magyarokkali egyezkedésnek kezdetét 895-re teszi, Ritter pedig megmutatta, hogy az 893-ban kezdődött: de föntebbi állitására hivatkozva (*c. h. III. d. 139. l.*), mely szerint a magyaroknak ezen időtájbeli történeteire nézve a byzanti és nyugoti irók adatai, melyeket ő ugyanott igen gyenge criticával s a forrásokat különösen nem nevezve állit össze, nem egyeztethetők, az évet meghatározni nem meri. Hogy Schlözer a byzantiakat a nyugoti évkönyvekkel ezen háborúra s őseink ekkori történeteire nézve egyeztetni nem tudta, már csak azért sem igen csudálható, mert a byzantiakat alaposan koránt sem ismerte; de, ha legalább Béla király névtelen jegyzőjét, kit mindenütt ostoba meseköltőnek, s egyéb szép czímek közt lázrohamban bolondot fecsegőnek stb. czímez, vak elfogultsággal egészen félre nem ismeri, nem volt volna kénytelen, éles de nagyon gyakran ferde birálata mellett, ezen adatok egyeztetésére nézve tudatlanságát bevallani. Mert ha a névtelen jegyző minden adatát, ki mint ember de mint régibb évkönyvek kiirója is tévedhetett, sőt egy-két helyen, mint magam is tévedése okát kimutatva bebizonyíthatom, tévedt is, általánosan fecsegésnek és hazugságnak nem tartotta, megtanulhatta volna, hogy a magyarok már e mai hazájok nagy ré-

Digitized by Google

szének elfoglalása után is folytattak egy hadjáratot a bolgárok ellen[1]), s nem kivántatott volna valami különös lángész annak kiismerésére, hogy azon bolgár háború, melyet a nyugati évkönyvek 895 tájra helyeznek, Ritter pedig 893-ban kezdődöttnek bizonyít, nem a byzanti irók által említett s Etelközből 888-ban Árpád fia Liuntin vezérlete alatt folytatott diadalmas de következtében szerencsétlen háború, hanem azon hódító hadjárat, melyet a névtelen jegyző előadása szerint Árpád a felső-magyarországi hóditó táborozás vagy más szavakkal Szvatopluknak Arnulf fölszólítására 892-ben történt megtámadása után rokona Szoárd és Kadocsa vezérlete alatt, kik a Balkánon túl Filippápolyon át Durazzóig nyomultak, a bolgárok ellen intézett. Ezen utóbbi háborúra nézve a nyugoti irók adatai, kik az első etelközi bolgár-magyar háborúról mit sem tudnak, s bennünket nem ismervén nem is tudhattak, nagyon is igazak s névtelen jegyzőnk által, s ez általok viszonosan támogattatnak.

Azon történeti igazságra nézve, hogy őseinket Etelközből, hová Bíborban szül. Konsztántínosz szerint Lebediából, azaz a lepedi síkról a velök határos besenyők által nyomattak, a bosszút szomjazó Simon bolgár fejedelem s az általa fölizgatott besenyők szorították ki, s igy kellett Árpádnak új hont keresve mai honunkba vonulni, az egykorú német apát Regino is megegyezik, őseink kijövetelét a nép megszaporo-

[1]) *Anonymus Belae Regis Notarius* XLV. fej.

Digitized by Google

dása mellett a velök szomszéd besenyők nyomásának tulajdonítván[1]). Honi évkönyveink ellenben igen hihetően kiméletből nemzetünk hadi dicsősége iránt, melyet pedig a velünk testvér népes és vitéz besenyők tulnyomó ereje éppen nem homályosít el, mélyen hallgatnak. Hogy névtelen jegyzőnk, ki Reginót nem csak ismerte, de több helyt szóról-szóra kiírta, annak ezen adatát mellőzte, csak nemzeti buzgóságából eredő fölfogásának tulajdoníthatjuk; mert hogy ez adatot ismerte, onnan kétségtelen, hogy, midőn nemzetünk emberhús-evéséről és embervér-ivásáról beszélő némely történetirók előadásáról szól, Reginónak éppen azon lapjára céloz, melyben az nem csak ezen nemzetünkre, mint az egyházak és kolostorok dúlóira, könnyen megfejthető ellenszenvből és sötét fölfogásból ráfogott vad szokást, de éppen őseinknek a besenyők (Picenaci) általi nyomattatását is említi.

Vessük össze az említett byzanti irók föntebb közlött előadását őseink ekkori történeteit tárgyazó más szinte hiteles adatokkal, s tisztán ki fog tűnni, hogy ezek egymással nem csak egyeztethetők, hanem egymást annyira kiegészitők, hogy őstörténetünknek azon igen érdekes korszakára nézve, míg a Volga mellől megindult magyarság mai hazánkba hatolt, biztos vezérfonalat csak mindezen adatok egybevetése és egyeztetése után birhatunk.

---

[1]) *Regino, Chron. Pistoriusnál Script. Rerum Germ.* I. d. 90. l.

Digitized by Google

Legrégibb honi történetirónk, Béla király névtelen jegyzője, őseinket scythiai hazájokból, melyet ő az Etel (Volga) vizén túl helyez, Kr. u. 884-ben mondja megindultaknak, s ez adatát évkönyvekre, még pedig kétségtelenül honiakra alapítva igy adja elő: „Urunk születésének 884-dik esztendejében, miként az esztendők szerénti krónikákban megvagyon, a hét fejedelmi személy, kiket hét magyernek nevezünk (Hetumoger = hétö magyer, mai kiejtés szerint hét magyar), kijött a scythiai földről nyugot felé [1]).“ Ő ugyan őseinket a Volgán átkelve Sudzsán, Kiovon, Vladimiron és Halicson át csaknem egyenes vonalban hozza a havasokon keresztül hazánkba, nevezetesen Beregbe: de hogy e költözés nem szakadatlan vonalban, nem is éppen ezen irányban történt, hogy őseinknek e rövid korszak (884—889) alatt két más ideiglenes telepjök is volt, Bíborban szül. Konsztántínosz fölvilágosítja. Ezen ránk nézve felejthetetlen emlékű császár, ki Árpád fiával Zsolttal egy korban uralkodott, nemzetünkkel diplomatiai összeköttetésben állt, kinek udvarában magyar követek, s mint egy őseinkkel kötött béke iránti kezesek Gyula és Bulcsú főem-

[1]) *Anonymus Belae Regis Notarius* VIII. fej. — Hogy azon évkönyv, melyre itt hivatkozás van, csak hazai lehetett, onnan következtethető, mert az idegen nyugati irók, kikből a byzantiakat nem ismerő névtelen jegyző merített, őseink keletázsiai hazájokbeli történeteiről, mint a kik *Regino* szavai szerint *e. h. 89. l.* előttök gens retro ante seculis ideo inaudita quia nec nominata voltak, tudomással nem birhattak.

Digitized by Google

berek tartózkodtak, ki e szerint nemzetünk Árpád előtti történeteiről több és hitelesebb adatot bírhatott, mint a XI. században élt névtelen jegyző, a magyarok első lakáúl, Volgán túli honukról nem szólván, Lebediát, a mai lepedi síkot említi, hol azok mint a kozár khánnak minden háborújában segitői (és nem mint némelyek akarnák, alattvalói) három évig tanyáztak[1]). Ezen három évi időközt, alapúl a névtelen jegyző által meghatározott kiköltözési évet véve, 884—887-re kell határoznunk, igy a két irót egymással szépen egyeztetvén. Innen őket az Atíl és Jeik (Volga és Ural) folyók mellékén tanyázott s a szövetkezett kozárok és úzok által nyomott besenyők szorították első vajdájokkal Előddel Etelközbe, hol a kozár khán fölszólitására a nemzet, melyet előbb vajdák kormányoztak, kétségen kivül a veszélyes szomszéd besenyők ellen erejét öszpontositandó, Árpádot a nemzet közös fejedelmévé emelte.[2]) Etelközből történt a ma-

[1]) *Constantinus Porphyr. De administr. imperio 38. fej. e. h. 168. l.*

[2]) *Ugyanő ugyanott 170. l. — Kállay, Magyar és kozár kapcsolatok* czimű értekezésében, *Uj-Magyar Muzeum II. év VII. füz. 213. l.* Konsztántinosz adatait Stritter után használva azt vitatja, hogy említett császár a magyaroknak mai hazánk előtt három lakát különbözteti meg, t. i. Lebediát, ez után Etelközt, s utóbb a Szeret, Prúth s több ezekkel együtt nevezett folyók közti tért: holott Konsztántinosz csak a két elsőről emlékezik, s midőn az említett folyók mellékéről szól, mint a hol az ő korában a besenyők laktak, mint szavaiból kitünik, csak azon földet, azaz Etelközt, akarja körülményeseb-

Digitized by Google

gyaroknak a bolgárok ellen intézett hadjárata, még pedig Szumeón Magister föntebb közlött adata szerint kétségtelenül Kr. u. 888-ban. Ennek következtében a bosszut szomjazó Simon bolgár fejedelem a besenyőkkel szövetkezve Etelközre üt, azt földulja s igy őseinket ujabb hon keresésére kényszeriti,[1]) még pedig,

ben leirni, honnan a magyarokat a besenyők kiszoritották. Ismét egy ujabb tévedés a tekintélyül elfogadtatni éppen nem érdemes Stritter kivonatainak használása után! E tévedés vonja maga után a másikat, miszerint Kállay Etelközt, mely nevét is éppen az emlitett egymással egyenközüleg folydogáló vizektől vette, ezen folyóktól távolabb keletre kénytelenittetik keresni. Igen különösen jön ki, midőn *Kállay*, ki Konsztántinosz szövegét nem használta, Häuflert önkénynyel vádolja *e. h. 218. l.* azért, hogy Konsztántinosz Atelközét az emlitett folyók közével, mi a szövegben világosan van előadva, egynek veszi. Ez t csak az teheti, ki Stritter önkényesen szerkesztett szavait a byzanti irók szavainak képes elfogadni. Igy tett *Kállay e. h.*, midőn Konsztántinoszra utalva, a kabaroknak a magyarokkal kétizbeli csatlakozását irja (Konsztántinosz egyetlenegyről ir), és a szegény császár szavai gyanánt idézi Stritter compositioját az ő általa képzelt második csatlakozásról, melyet a tudós Stritter a görög szöveget meg nem tekintve, a hibásan értett latin fordités szavaiból nyomozott ki. Has. *Constantinus Porph. e. h. 39. és 40. fej.* — Etelköz öt nagy folyóját Konsztántinosz szövege után meghatározni, s igy annak a Szeret, Prúth, Dnieszter, Búg és Dnieper között fektét kimutatni külön czikkben fogom megkisérteni.

[1]) *Constantinus Porph. e. h. 170. l.* — Hogy az Árpád vezérré választása után a magyarok által Etelközben töltött s a császár által határozatlan kifejezéssel néhány évnek mondott időn (*μετά δέ τινας χρόνους*) csak egy pár évet, t. i. a 887. és 888-dikat kell értenünk, az események összefüggéséből világos.

Digitized by Google

mint a byzanti irók föntebb közlött előadásából kitünik, Bolgárországnak a magyarok által történt földulatása után igen hamar, leghihetőbben ugyanazon 888-dik évben. Az az adat ugyanis, mely Georgiosz Monakhosz föntebb közlött előadásában s a vele egyező két más byzanti iróban találtatik, hogy a magyarok által megvert Simon a császártól békéért könyörögvén, az ennek megkötésére kiküldött császári követet börtönbe vettette s Etelköz földulása alatt is fogva tartotta, valamint az a körülmény, hogy mind ezen események egymással szakadatlan lánczolatban adatnak elő, igazolja, miszerint Etelköz földulásának legnagyobb hirtelenséggel kellett történni, hogy a császárnak követe jogtalan megsértéséért bosszut állani ideje ne legyen, s ha később akarná is, a diadalmas bolgár fejedelmet megtámadni ne merje. S hogy a kijátszott császár csakugyan igy járt, mutatja az a körülmény, miszerint a bolgár foglyokat, kiket a magyarok kivánatára előbb meg kellett vásárolnia, most a kevély Simonnak, ki a békét e föltételhez köté, nem csekély megalázódással vissza kénytelenittetett szolgáltatni. Igazolja ezen megállapodásunkat Regino is, kinek szavai után bizonyos, hogy őseink mai hazánkban 889-ben tüntek föl s ettől fogva lettek a nyugotiak előtt ismeretesekké.[1]) Nestor a magyaroknak Kiov melletti

[1]) *Regino* szavai *Pistoriusnál Script. Rer. Germ. I. d. 89. l.* ezek: „Anno dom. incarnationis DCCCLXXXIX. gens Hungarorum ferocissima et omni bellua crudelior *retro ante seculis ideo inaudita quia nec nominata* a Scythicis regnis et a paludi-

Digitized by Google

elmenetelökről emlékezvén, — mi nem egyéb, mint az Etelközből a bolgárok által kiszoritottaknak uj hont kereső utazása, — azt 6406-ra, azaz: Kr. u. 898-ra teszi ugyan[1]); de hogy ezen évszám hibás, azt Schlözer maga is elismeri, ki egyébiránt a magyar őstörténeti forrásokat egyeztetni nem birván, az évet meghatározni nem meri.[2]) Mi azt a föntebbiek után bizvást 888-nak végére tehetjük, annyival is inkább, mert Nestor szerint is a Radziwill-codexben ez esemény éve 888—896 közzé tétetik.[3])

bus, quas Tanais sua refusione in immensum porrigit, egressa est.“ Innen azt következtetni, hogy a magyarok 889-ben indultak ki a Tanais mellől, nem lehet, ez nem is állana; mert, mint tudjuk, 888-ban már Bolgárországot dúlták, sőt egyenesen azt látjuk, hogy Regino őseinket, mint nagyon természetes, csak itteni honunkba léptökkel kezdte ismerni, s azért teszi kijövetelöket, rólok a régibb évekről mit sem tudván, feltünésöknek s ismeretessé létöknek évére, 889-re. *Hermannus Contractus, Pistoriusnál e. h. 250. l.* Arnulf császárnak 892-ben történt morva hadjáratáról irván, azt *Ungaris etiam auxiliatoribus nuper in illas partes adventantibus* történtnek mondja, miből világos, hogy ezen hadjárat alkalmával a magyarok a morva birodalom közelében, azaz mai hazánkban voltak, s igy a Regino által emlitett 889-dik év alatt az őshonból kiindulás ideje éppen nem érthető; különben Konsztántinosz szerint Lebediában 3. Etelközben egy pár esztendeig hogyan lakhattak volna, mielőtt mai hazánkban Nagy-Moráviáig hatottak?

[1]) *Nestors Russ. Annalen von Schlözer, III. d. 107. l.*

[2]) *Schlözer, ugyanott. III. d. 139. l.*

[3]) Maga *Schlözer* megvallja *e. h.*, hogy a Radziwil-codexben ezen esemény elébe 6396. (888) évtől fogva 9 egymás után következő évszám tétetik ki, a nélkül, hogy ezen évekre valami

Digitized by Google

Ezen egymással öszhangzatba hozott hiteles adatokhoz ragaszkodva, bízvást ellene mondhatunk mind azon történetvizsgálóinknak, kik a magyarokat hosszasabb ideig vélik Etelközben laktaknak, valamint Jerney azon nem eléggé határozott s adatok nyomán éppen ki nem fejtett állításának is, mely szerint Etelközt egy helyen Árpád régi de nem több mint tíz évig lakott hazájának, másutt ugyanazt a magyarok és a kozároktól elszakadt kúnok ideiglenes t. i. tiz évig bírt tartózkodási helyének mondja[1]). Hasonlóan tévedésnek ismerjük ki azon majd minden történetvizsgálóinknál, legközelebb pedig a magyarok őshelyeinek kinyomozását czéljául tűzött Jerneynél is, találtató véleményt, mely szerint Etelköznek a szövetkezett bolgárok és besenyők általi földulatása azalatt történt volna, míg a magyarok Arnulf német császár által 892-ben, a morva fejedelem Szvatopluk ellen segélyül szólítva, honuktól távol táboroztak[2]). Nem alapszik ez állitás

más tény emlittetnék, mi azt jelenti, hogy Nestor tulajdonkép nem tudta: ezen évek közzül melyikben történt a magyaroknak Kiovnál elvonulása. — Midőn azonban Schlözer ezen évek egyikét sem mondja a magyarok béjövetelére nézve a többi általa idézett forrásokkal egyeztethetőnek, nagyon csalatkozik: mert még a maga által hibás hozzávetésekkel összeszerkesztett s a források névszerinti emlitése nélkül előterjesztett adatokban sincs egy sem, mely őseink bejövetelét 889 előttre és 896 utánra helyezné; ezen évek pedig a Radziwill-codex éveiben 6396—6404-ig benfoglaltatnak.

[1]) *Jerney, Keleti Utazás. I. d. 72. l.*

[2]) *Ugyanö, ugyanott. 86. l.*

Digitized by Google

egyeben, mint Bíborban szül. Konsztántínosz föntebb közlött azon szavain, hogy Etelközt a bolgár Simon a besenyőkkel együtt akkor dúlta föl, „midőn a turkok egy kis hadjáratra kimentek[1])". Azonban föntebbi kimutatásunk nyomán, mely szerint őseink Etelközből 888-ban kinyomatva, 889-ben már mai hazánkba léptek, ezen Arnulf császárnak 892-ben nyujtott segélyöket Etelközből küldöttnek elfogadnunk nem lehet. S nem sokkal természetesebb-é hinnünk, hogy Arnulf a mai hazánkban folytatott hódításairól elhíresült Árpádot s a Vág és Garan vidékeit biró Szvatoplukkal már szomszéddá lett magyarokat hívta meg a morva fejedelem megalázására, mint sem a Szeret és Deneper közt lakó s akkor még nyugati Európában ismeretleneket kereste volna föl? Midőn Árpád 892-ben e táborozást folytatta, akkor már névtelen jegyzőnk előadása szerint a Tiszamelléket a határhavasoktól Poroszlóig s a szepesi Tátrától a Sajó völgyén át a Mátráig, más felől Tiszántúlnak felső részét a Meszesig bírta, sőt a hét vezér egyike Töhötöm az oláh

[1]) *Ὅτε οἱ Τοῦρκοι πρὸς ταξείδιον ἀπήλθον. Constantinus Porph. e. h. 40. fej. 173. l.* — Már maga a szövegben használt *ταξείδιον* (hadjáratocska) szó is utasít bennünket, hogy itt nem valamely nagyszerű messze táborozásról, hanem oly kissebbszerű hadjáratról van szó, melyekkel szüntelen nyeregben pusztailag élő őseink úgy szólván rendesen foglalkoztak. Ezt leghihetőbben az Etelközzel éjszakra szomszédos szlávok ellen intézettnek hihetjük, kiknek földén vonultak át csakugyan őseink mai hazánkba *Nestor e. h.* és *Béla király névtelen jegyzője VII—XI. fej.* szerint.

Digitized by Google

vezért Gyelót megvervén és megölvén, Erdélyt is meghódoltatta. Ezen birtokából intézte ő Szvatopluk elleni hadjáratát Arnulf kívánságára, de egyszersmind saját hóditásainak terjesztése végett, melyeket névtelen jegyzőnk Nógrád, Bars, Zólyom, Nyitra és Trencsín vidékeinek meghóditását beszélve részletesen előad[1]). Kik ezzel ellenkezőleg Arnulf segittetését Árpád által Etelközből történtnek teszik föl, kénytelenek nemzetünknek mai honunkba költözését 892 utánra tenni; így Péczeli azt 895 tájban történtnek mondja, Horváth Mihály 894-re teszi, s legujabban Jerney is minden bővebb bizonyitás nélkül 894-ben állapítja meg[2]).

Nem tartom érdektelennek még közleni Bíborban szül. Konsztántínosznak a bolgár-magyar háborúról mellesleg közlött nem nagy fontosságú, de őseink jellemére jeles fényt vető következő helyét, melyben a legelsőben bölcs León által építtetett, császári magánhasználatra szolgáló, ladikról értekezvén, a többek közt mondja: „Fősajkásává tette (León császár) amaz öreg Mikhaelt, ki akkor a ladik főkormányosa s előbb a Khrisztoszt szerető Baszileiosz úr csolnakjának alkormányosa volt, és a másik Mikhaelt, Barkalász nevezetűt, ki előbb Eüsztathiosz ezredes és patrikiosz hajóján főkormányos volt, midőn az a turkokat átszál-

[1]) *Ugyanő XXXIII—XXXVII. fej.* — Ezen felsőmagyarországi táborozást már *Budai Ferencz, Polg. Lex. I. d. 62. l.*, igen helyesen azonositja Árpádnak Arnulf részére 892-ben Szvatopluk ellen mai hazánkból nyujtott segitségével.

[2]) *Jerney, Keleti Utazás 1. d. 134. l.*

Digitized by Google

lította és Szümeónt Bulgária fejedelmét haddal megtámadtatta. Ezen Szümeón bolgár fejedelem ugyanis meghallván a turkokat átszállítandó hajóhadnak a folyóba érkeztét, igen erős és kemény köteleket csináltatott, hogy a turkok át ne kelhessenek; mely gondoskodása által azok a kiszállásban eleinte gátoltattak is. De a mondott Barkalász Mikhael két más révésszel pajzsot és kardot ragadva, vitéz és hősi rohammal a csolnakból kiszállván, elvagdalták a köteleket s útat nyitottak a turkoknak. A turkok ekkor Barkalász vitézségének láttára, hogy maga a két révész élén legelsőben metszette el a kötelet, bámulva mondának: „ezt illetné meg hogy patrikioszszá neveztessék és a hajóhad fejévé legyen[1]).“ Világosan bizonyítja e hely, mily nagyra becsülték harczos őseink a veszélyek hideg megvetésével összekötött személyes bátorságot és vitézséget.

[1]) *Constantinus Porph. 51. fej. e. h. 238., 239. l.*

Digitized by Google

Digitized by Google

V.

ELŐD VAJDA.

Digitized by Google

Digitized by Google

V.

Elöd vajda.

(Megjelent: Uj-Magyar Muzeum 1851/2. I. köt.)

Kállay Ferencznek a magyar akadémiában fölolvasott s annak hivatalos közlönyében megjelent „Magyar és kozár kapcsolatok“ czimű értekezésében (*Uj M. Muzeum 1851/2. VI. füz. 219., 220. l.*) ezen föltünőleg különös magyar őstörténeti állítás olvasható, hogy „Álmos nagyatyja, kit Turóczi Eleudnak nevez, Anonymus szerint Árpádtól a vértesi erdőt nyerte birtokúl.“

Ezen első tekintetre képtelennek tetsző tételen elálmélkodván, számítni kezdettem: mily idős lehetett ezen Elöd, Árpád atyjának Álmosnak nagyatyja, midőn Kállay szerint Árpádtól, unokájának fiától, a vértesi erdőt nyerte volna birtokúl?

Digitized by Google

A dunántúli részek meghódítása Árpád által a névtelen jegyző előadásának nyomán őseinknek bejötte (Kr. u. 889.) után több évvel, mint legbiztosabban számítható, 895. táján történt. Az ekkor teljes férfiúi erőben diszlő honalkotó Árpád atyja Álmos, a névtelen jegyző szerint 819-ben születvén, ekkor meglehetős hajlott korú, mintegy 76 éves lehetett, ha némely régi évkönyveink s ezek nyomán Túróczi szerint (*Schwandtner Script. Rer. Hung. I. d. 82 l.*), még mielőtt az új honba léphetett, meg nem ölték volna. Ennek atyja Ögyek (Vgek) ha Álmost csak 24 éves korában nemzette is, 100 esztendős, Ögyek atyja Előd pedig, ha fiánál Ögyeknél csak 20 évvel teszszük is idősebbnek, 120 esztendős lesz; ha pedig a származtatási évek számításában oly igen engedékenyek lenni nem akarunk, könnyen másfél századot élt aggastyánnak gondolható.

Örülni fog tán valaki az ezen számitásból levonandó következtetésnek, hogy e szerint a szabad természet keblén nőtt ősapáinkban az életerő oly óriási mértékben nyilatkozott volna, hogy 120—150 éves agg korukban a honkeresés és foglalás roppant fáradalmaiban részt vehettek, s az évekig tartó lóháton útazás és csatázások sanyarait kiállhatták: de ezen öröme ugyan alaptalannak fog mutatkozni. Azon Előd (Eleud) ugyanis, ki a névtelen jegyző szerint (50. fej.) Árpádtól a Vértes erdejét nyerte birtokúl, nem egy személy a régi évkönyveink s ezek után Túróczi által említett Előddel, Ögyek atyjával, Álmos nagyatyjával, s így

Digitized by Google

Árpád ősatyjával; mert a névtelen jegyző Árpád származékrendét Ögyeknél feljebb vinni nem tudván, ennek atyjáról Elődről említést sem tesz, az általa emlegetett Elődről pedig világosan mondja, hogy az a hét magyar fejedelmi személy egyike, Szabolcs atyja s a Csák-nemzetség törzsöke[1]). Említi ezen Elődöt, ki a névtelen jegyző szerint a honfoglalás nagy munkájában fiával a már ekkor jeles vezér Szabolcscsal együtt osztozott, Bíborban született Konsztántínosz császár is (*A birodalom kormányzásáról 38. fej.*) Leved (görög végzettel Λεβεδίας) név alatt[2]), ki szerinte nemzetünknek Árpád fejedelemmé választatása előtt első vajdája (πρῶτος βοέβοδος), szerintem más szavakkal az önhatóságú nemzetségfőnökök elseje vagy feje volt, s róla azt jegyezte föl, hogy, midőn őseink etelközi laktában a kozár khán nemzete fejedelemségének elvállalására fölszólította, ezen tisztet elfogadni vonakodván, maga helyett Álmost (Konsztántínosz szerint egy másik vajdát, a névtelen jegyző szerint a hét fejedelmi személy egyikét és nem Kállay szerint Előd tulajdon unokáját),

[1]) Eleud, pater Zobolsu, a quo genus Saac descendit. *Béla király névtelen jegyzője VI. fej.*

[2]) *Λεβεδίας* a görög végzet élvetésével *Λεβεδ* nevet ad, melynek *Leved* olvasás felel meg; *Leved*-et szerintem a görög császár *Eleved* helyett irt, mint ki a magyar nyelvben járatlan lévén, nem tudhatta, hogy az *Eleved* névben az első *e* betű nem kihagyható előlehelet, *Eleved* pedig egy *Előd*-del (ma is mondjuk *elő* helyett *eleve*), palócz kiejtéssel *Eleüd*del, mely kiejtés van kifejezve a névtelen jegyző és Túróczi *Eleud* leirásában.

Digitized by Google

vagy ennek fiát a később csakugyan még Etelközben fölemeltetett Árpádot ajánlotta. Ez adatok figyelmes egybevetése után a névtelen jegyző Előjét, Konsztántínosz Levedjét, a honfoglaló hét nemzetség-főnök egyikét, Túróczi Előjével, Álmos nagyatyjával azonosítni, ha csak az adatokat minden birálat nélkül össze nem zavarjuk, lehetetlen.

E most megczáfolt tétel után mondja Kállay: „a császár előadása szerint Lebedias éppen Almust s Árpádot ajánlotta boebodnak[1]) azaz vajdának a kozár chánnál, következőleg Lebediasnak igaz magyar neve Eleud, azaz Előd volt, aminthogy annak úgy léte Katona, Dankovszky s Kassai által fölismertetett.“ Az, hogy Konsztántínosz császárnál a Λεβεδίας név, mint föntebb megjegyzők, a magyar Előd, palóczosan Eleüd vagy Eleveddel egy, nagyon hihető: de hogy Lebedias igaz magyar neve Előd volt, ezt abból következtetni, hogy Álmost és Árpádot ő ajánlotta a kozár khánnál nem vajdának, mint Kállay hibásan mondja, (mert Konsztántínosz szerint a magyar nemzetnek Árpád előtt éppen vajdái voltak, s maga Leved vagy Előd is éppen első vajda volt), hanem fejedelemnek[2]), megvallom, képes nem vagyok.

---

[1]) A *βοεβόδος* leirásnak az *ος* végzet elvetése után *voevod* vagy *voivod* kimondás felel meg; honi okleveleinkben is a *vajda* hivatalnév *voivodá*-nak hangzik.

[2]) *Bíborban szül. Konsztántínosz* szerint *e. h.*, ki megjegyzi, hogy a magyaroknak Árpád előtt fejedelmeik nem voltak, ekkor fejedelem (*ἀρχῶν*) választásáról volt szó.

Digitized by Google

Mi Elődnek Konsztántínosznál Λεβεδίας alakban irt nevét illeti, erre nézve Kállay (*e. h. 219. l.*) úgy nyilatkozik, hogy „a rejtélyes Lebedias névnek igaz értelmét sehogy sem deríthetjük fel a magyar nyelvből.“ Miután ő a Lebedias névnek azonosságát Előddel, ha ki nem fejtette is, Katona, Dankovszky és Kassai után elismerte, ez állítás előttem következetlennek tetszik. Az Előd név ugyanis előljáró értelemben éppen csak a magyar nyelvből fejthető meg.[1]) S hogy e névnek e szerinti megfejtése éppen nem önkényes magyarázat, a magyar őstörténet két leghitelesebb forrásának, Konsztántinosz császárnak és Béla király névtelen jegyzőjének adatai tiszta világba helyezik. Az első ugyanis Levedet vagy Elődöt *első* vajdának czimezi, a második pedig ez adattal gyönyörűen öszhangzólag Elődöt a hét fejedelmi személy közt a szerinte fejedelemmé emelt Álmos után[2]) mindjárt *első* helyen említi, mit a föntebbiek után puszta véletlenségnek éppen nem tulajdonithatunk.

---

[1]) Igy, a minthogy másként nem is lehet, fejtette meg e név értelmét *Jerney is Kel. Ut. II. d. 80. l.* Az *előd* szó antecessor, praedecessor értelemben ma is közdivatú; ujabb *elnök* szavunk éppen az *előd* gyökéből van képezve.

[2]) Hogy Béla király névtelen jegyzője hibásan mondja Álmost nemzetünk első fejedelmének Árpád helyett, azt mint a mi e czikk czéljától igen messze vinne, maga helyén éppen a névtelen jegyzőnek nálam műben levő fordításához melléklendő jegyzeteimben, terjedelmesen és kétségtelenül bebizonyitani reménylem.

Digitized by Google

Föntebbi állitásának támogatására alaptalanúl hozza föl Kállay, hogy „ha lett volna magyar Lebedias tartomány [1]) hasonnevü magyar vezérrel, annak nyoma fenn is maradt volna a régi magyar emlékekben, mint más magyar hangzatu vezér- és földnevek egész épségben fentartattak a krónikákban és oklevelekben“: mert az Előd név, melyet ő maga Konsztántinosz Lebediászával egynek elismert, a névtelen jegyzőnél, kiből azt maga Kállay is idézi, teljes épségben fönmaradt; a régi Lebedia síkján pedig, mint Jerneynél az Utazásához mellékelt térképen látható, a Deneperen túl, léteznek Kis- és Nagy-Lebedika helységek, melyek a Lebedia helynevet föntartják. [2]) Természetes tehát, hogy az a következtetés, melyet Kállay mindjárt említett szavai után „igen természetes“ gyanánt állit föl, hogy t. i. „a császárnak Lebediast illető közlései félreértésen alapulnak, azaz szláv-orosz kereskedők, Konstantinápolyt gyakran látogató szláv-orosz követek s utazók szájából került az egész közlés“ az alaptétel éppen nem állván, azzal együtt összerogy. De megfejthetetlennek is tetszik előttem, miként lehessen ily állítást, melynek alapja puszta gyanitás, ez esetben éppen nem okadatos gyanitás, történeti igazság gya-

[1]) *Konsztántinosz* császár, ki e névre nézve egyetlen forrásunk, *e. h.* ezen tartományt nem Lebediasnak, hanem *Λεβεδία*-nak irja, s a vajdát nevezi *Λεβεδίας*-nak

[2]) Lebedia fekvéséről s e név értelméről jelesen értekezik *Jerney e. h. 79—81. l.*, kinek itt fölhozott erősségeit, ugy látszik, Kállay egészen mellőzni akarja.

Digitized by Google

nánt árulni, s miként itélhessen az ember Konsztántinosz császár adatainak forrásairól, ha Kállay szerint nemcsak az eredeti szöveget, de még annak latin fordítását sem használja, hanem Stritternek, a magyar őstörténet irányában kevés műgonddal, kevesebb lelkiösméretességgel és még kevesebb avatottsággal önkényesen szerkesztett szavait a császár szavai gyanánt veszi és adja, mint péld. Kállay (*e. h. 218. l.*) midőn a császárra ráfogja, hogy az „a kozár belső háborut előadván, melynek folytában a kabarok egy része leöletett, más része Atelközbe üzetett, ujabban irja: Post id vero tempus septem aliae gentes similiter a Chazaris discessione facta ad Turcos concesserunt. Stritter Tom. III. p. 572." Ezt Konsztántinosz soha nem irta, hanem igen is hibásan irja Stritter, ki Konsztántinosz említett munkájának a kabarok és turkok (magyarok) nemzetségeiről szóló 40-dik fejezetében az első néhány sort, hol a császár a kabarokat s utánok a hét magyar nemzetséget név szerint elszámlálja, az eléggé pontatlan latin fordítás után annyira félre értette, hogy az ott előszámlált hét magyar nemzetséget is a kozároktól elszakadtaknak s a magyarokéitól külömbözőknek képzelte.

Igen különös ezek után *Kállaynál e. h. 220. l.* olvasnunk, hogy „a császár, ha hiteles kutfőből irhatna,[1])" igy vagy amugy irt volna, nevezetesen Elődöt

[1]) Igen könnyü egy 9 századdal előbb élt történetirót forrásai hitelességére nézve pusztán gyanusitani; de adatokat

Digitized by Google

illetőleg igy jegyezte volna fel a dolog állását: A magyar leventa Eleud [1]) Almust s ennek öregségét tekintve, annak vitéz fiát Árpádot ajánlá fel vajdának" [2]). Ezt Kállay annak következtében mondja, mert a Lebediasz nevet a magyar nyelvből megfejthetetlennek tartván, Bayer gyanitása után hihetőnek tartja, hogy Elődnek turk-kozár neve Lewads, azaz Levente volt. Honnan vette ez adatot Bayer? tudott Bayer turk-kozárul? e kérdések közzül az elsőre aligha felelhetne,

---

kérünk, adatokat! Hogy Konsztántinosz igen hiteles forrásokból irt, nevezetesen az általa saját tapasztalása után éppen nem ismert külömböző nemzetek, mint péld. magyarok, besenyők, szerbek, horvátok stb. őstörténetét, bel- és külviszonyait illető megbecsülhetetlen adatait egyenesen azon nemzeteknek a császári udvarban tartózkodó követeitől, és nem e részben éppen nem eléggé tudós és hiteles jött-ment utazóktól vette, azt, ki e tudományszomjazó császár munkáját figyelemmel vizsgálja, kétségbe nem vonhatja. S a magyar őstörténetre nézve mi szüksége lett volna e császárnak orosz utazókat kérdezgetni, kinek udvarában magyar, besenyő és kozár követek laktak, s kinél éppen a munkájának megirása előtti években két legkitünőbb magyar főnök, Gyula erdélyi fejedelem és Bulcsú a nemzet birája időzött, kinél a magyarok és a császári birodalom közötti béke kezesei 5 évig tartózkodtak.

[1]) A magyar nyelvet nem értő császárnak *Elöd* nevét *Eleud*-nak kellett volna-é irni, éppen ugy mint honi iróinknak latin betükkel a palócz kiejtés szerint irniok kellett?

[2]) Ha Konsztántinosz Kállay tanácsa szerint Árpádot *vajdául* választatta volna, mint föntebb megjegyzők, maga magával jönne ellenkezésbe, s ugy munkáját őstörténetünkre nézve oly hitelesnek és becsesnek, mint most érdemli, méltán nem tarthatnók.

Digitized by Google

a másodikra igen világosan megfelel maga Kállay (*e. h. 255. l.*), ki Bayert ismervén, ha Bayer a turk-kozár nyelvet ismerte volna, arról ekként nem nyilatkoznék: „milyen volt a kozár nyelv kezdetben, míg az a törökkel meg nem kevertetett, azt már ma hiába kutatjuk.“ Ez elismerés után nekem, ugy hiszem, igen is megengedhető lesz, ha Bayer tekintélyét Előd turk-kozár nevére nézve kétségbe vonni bátorkodom, s midőn azt a magam által értett magyar nyelvből megfejthetem, az egyikünk által sem értett, nem ismert turk-kozár nyelvhez folyamodni tökéletesen céliránytalannak tartom.

Végre Kállaynak azon észrevételét, hogy a Vértes erdővel Árpád által megajándékozott Előd nevét tán a Vas megyei Olad mezőváros tartja fön, nem lehet elfogadnunk; mert ha a névben leglényegesebb magánhangzókat, Előd-ből Oladot alakítván, ekként változtatjuk, ugy magyar őstörténeti személy- és helynevet a térképeken a világ legtávolabb részeiben is eleget találhatunk. Ha Előd nevének helynévül fönmaradtát nem lehet is kétségtelenül bizonyitnunk,[1]) de fönmaradt fiáé Szabolcsé a Vértes alatt, melyet szerintem ő Árpádtól nem adományul, hanem hóditás közben osztályrészül nyert,[2]) Fehér megyében a mai Nagy- és

[1]) *Jerney Kel. Ut. II. d. 80. l.* Előd nevét hiszi a Fehér megyei *Elöszállása* nevü helységben rejleni, mi hihető ugyan, de más bizonyitványok nélkül nem kétségtelenül bizonyos.

[2]) Mi jogon adományozhatott volna Árpád a nemzetségek közerejével hóditott s azok által bizonyosan minden ado-

Digitized by Google

Kis-Szabolcs pusztában, fönmaradt az Elődtől származó Csák nemzetségé szintén a Vértes tövében Csákvár és Csák-Berény mezővárosok neveiben, melyektől, Elöd és utódai valódi birtokától, a Vas megyei Olad mezőváros igen távol esik.

---

mányozás nélkül is birtokba vett földekből tetszése szerint bárkinek is? vagy őseink, kiket León császár a IX. század végén s X. elején is pusztai (nomad) népnek ismert, a Volga mellől a hűbérrendszert magokkal hozták? — Béla király névtelen jegyzője gyakran mondja ugyan Árpádról, hogy egyik vagy másik főnöknek vagy vitéznek földet adott, földet ajándékozott; de ezen kifejezések csak a szerző saját kora viszonyait és fölfogását tükrözik vissza, s ki annak e szavait az általa előadott események minden hitelessége mellett is betüszerinti értelemben igazaknak venné, nagy elfogultságot tanusitana.

Digitized by Google

VI.

A HÉT MAGYAR NEMZETSÉG.

Digitized by Google

Digitized by Google

A hét magyar nemzetségről.

(Megjelent az Uj-Magyar Muzeumban 1851/2. I. köt.)

Jelmondat: Egy az igazság, melyet emberi találmány el nem töröl, rozsda meg nem emészt.
Arab mondat. Jerney, Keleti Utazás I. k. 87. l.

Hogy keletről Árpád vezérlete alatt mai hazánkba szállott őseink vérségi szerkezetet hoztak magokkal, nevezetesen hét nemzetségre voltak osztva, melyek legrégibb történetirónknak, Béla király névtelen jegyzőjének, tanusága szerint a hét fejedelmi férfiú vagy is hét törzsfőnök vérszerződése által választott közös fejedelmök felsőbbsége alatt egy tömör nemzetté szövetkeztek[1]), hogy ezen szövetséges nemzetségi szerkezet vezér-fejedelmeink korában is létezett, s csak

[1]) *Anonymus Belae Regis Notarius 5. és 6. fej.* — Ő ugyan Álmost, Árpád atyját, állítja a magyarok első választott fejedelmének, ezen történeti valótlanságot nézetem szerint csak azért hirdetvén, hogy az öreg Álmossal a fejedelemséget fiára

Digitized by Google

első királyunk szent István által, mint az általa behozott tiszta egyeduralmi rendszerrel össze nem egyeztethető országos intézmény töröltetett el, de ezen jellemének elveszte után is a nemzetségek ágaiból származó személyek közt magánjogi viszonyaikra nézve több mint három századon át érvénynyel birt: mind ezen történeti tényekre a bel és kül történetirók, okleveleink, a velünk faj- és nyelvrokon kozárok, kúnok, besenyők és székelyek nemzetségi szerkezetének hasonló volta oly világos bizonyságokat nyujtanak, hogy azok valósága iránt alapos kétségünk fön nem foroghat.

Legrégibb belföldi történetirónk, Béla király névtelen jegyzője, uj hont kereső őseink főnökeiül hét

---

Árpádra Ungvárnál átruházván, a *Hungarus* névnek szerinte *Hungvár*-tól eredő származását igazolni láttassék: hogy azonban Árpád és nem Álmos volt az első választott fejedelem, *Bíborban született Konsztántinoszon* kivül, ki Árpád választását még Etelközben világosan atyja Álmos mellőzésével mondja történtnek, igazolják *Georgiosz Monakhosz* és *León Grammatikosz* Kr. u. 945-ig terjedő évkönyveik, melyekben Árpád még Etelközben a magyarok fejéül emlitettik; igazolják honi évkönyveink *Kézai, Túróczi, a budai és pozsonyi évkönyvek*, melyek a magyarok első kapitányának világosan Árpádot irják, sőt Kézain kivül azt is följegyezték, hogy Álmos, Árpád atyja, mielőtt az új honba léphetett volna, megöletett; igazolja végre a *Sándor-féle régi székely évkönyv* is, mely szerint Árpád, még mielőtt Munkácshoz ért, a Ruthénia szélein elébe ment székely követeknek bizonyos kőre metszett alaptörvényeket ajándékozott. Csakugyan első fejedelmeink és királyaink okleveleikben, történetiróinknál és a közéletben mai napig nem Álmos, hanem Árpád házából és véréből valóknak neveztetnek.

Digitized by Google

fejedelmi személyt (septem principales personae) említ, kik magokat a vérszerződésben szabad akarattal és közértelemmel választott fejedelmök (szerinte Álmos, igazán Árpád) felsősége alá vetették, de oly világos kikötéssel, hogy magok és fiaik a vezér tanácsából és az ország tisztjéből soha ki ne rekesztessenek, mi által a hét nemzetségnek az ujdon alakitott fejedelmi hatalom ellenében önkormányzási hatóságát kivánták föntartani, s e hét fejedelmi személy neveit ekként sorolja elő: *Álmos*, Árpád atyja, *Előd*, Szabolcs atyja, *Könd*, Csörsz atyja, *Önd*, Ete atyja, *Tas*, Lél atyja, *Huba*, a Szemere nemzetség törzsöke, és végre *Töhötöm*, Harka atyja, Gyula és Zsombor nagyatyja [1]).

Névtelen jegyzőnk után legrégibb történetirónk Kézai Simon, ki a maga korát, a XIII. századot, megelőző eseményeket kétségtelenül valamely régibb évkönyvből írta ki, s ki a névtelen jegyzőt, mint munkájából kitetszik, éppen nem ismerte, őseinket hasonlóan hét kapitány vezérlete alatt hozza be mai hazánkba, kiknek neveit ekként sorolja elő: első kapitány *Árpád*, második *Szabolcs*, harmadik *Gyula*, negyedik *Örs*, ötödik *Könd*, hatodik *Lél*, hetedik *Bulcs* [2]).

---

[1]) *Anonymus Belae R. Notar. VI. fej.*

[2]) *Simon de Keza, de originibus et gestis Hungarorum, II. könyv 1. fej. 4—11. §. Podhradczki kiadásában 37—39. l.* — Összehasonlitván a hét vezérnek ezen Kézai által közlött névsorát a névtelen jegyzőével, csak egy vezér *Könd* nevét találjuk ugyan mind kettőnél teljesen egyezőnek, de észre fog-

Digitized by Google

Annyira egyeznek ezen előadással Kézai után csaknem szóról-szóra átírt évkönyveink, Túróczi s a budai és pozsonyi név alatt ismeretes évkönyvek, hogy ezen átiratokra különös tekintettel lenni itt egészen felesleges lenne. — Ezen hét magyar nemzetségfőnököt emlegeti a névtelen jegyző *Hetumoger* (hét ma-

juk azt is venni, hogy Kézai három kapitánya *Árpád, Szabolcs* és *Lél* a névtelen jegyző által említett *Álmos, Előd* és *Tas* fiai, a Kézai *Gyulája* a névtelen jegyző *Töhötöm*-jének unokája, és igy Kézai hét kapitánya közt csak kettőt találunk, ki a névtelen jegyző vezéreivel nem egyezne vagy azoktól nem egyenes vonalban származnék. E kettő *Örs* és *Bulcs*, kik közzül az első névtelen jegyzőnk szerint a magyarokhoz Kiovnál csatlakozott kúnok egyik vezérének *Acsád*nak fia, a második pedig *Bogát* fia volt, s mindkettő nevezetes szerepet vitt a honfoglalási hadjáratokban. Örs úr *a névtelen jegyző XXXII. fej.* szerint Borsodban a Nyárád vize körül kapott földet, s annak forrásánál épitette Örs úr várát, *Kézai* szerint pedig *e. h. 8. §.* a Sajó mellett, és igy csakugyan azon vidéken ütötte föl sátrait. *Bulcsot* névtelen jegyzőnk több helyt *Lél*nek Tas fiának társaságában említi hadparancsnokúl, s igy nem csodálhatjuk, ha Kézai, ki névsorát szintén mint a névtelen jegyző hagyomány után, de annál később szerkesztette, ezen igen nevezetes hadi férfiút bajtársával Léllel együtt a hét kapitány közzé sorolja; mit annyival inkább is tehetett, mert egy másik Bulcsút (*Βουλτζούς*), Kál fiát, *Biborban szül. Konsztántinosz, A birodalom kormányzásáról 40. fej.* csakugyan ugy említ, mint ki az ő idejében (949. Kr. u.) Magyarország harmadik fejedelme és karkhásza volt; mire megjegyzendő, hogy szerinte Magyarország első fejedelme az Árpád véréből való *nagyfejedelem*, második a *gyula*, harmadik a *karkhász*, mely két utóbbi birói tisztet viselt, de a gyula a karkhásznál előbb való volt. — Ezen összehasonlitás után, melyből kitünik, hogy Kézai kapitányai

Digitized by Google

gyar), Kézai pedig és követői *Septem Hungari* és *Septem Capitanei* név alatt[1]).

Honi évkönyveinkkel, melyek őseinket hét fejedelmi személy vagy hét kapitány alatt mondják beköltözteknek, szépen öszhangzik az Árpád fiával Zsolt-

közt több férfiú nevét találjuk, kik csak a névtelen jegyző szerint Árpáddal egykorú atyjaik után léphettek a nemzetségfőnöki hivatalba, azon nevezetes eredményre jövünk, hogy valamint az országfejedelmi méltóság Árpád családjában, úgy a nemzetségfőnöki tiszt is az illető családokban firól-fira szállt; mi a nemzet vérségi szerkezete mellett nagyon is természetes volt, s a vérségi szerkezetet legtovább megőrzött székelyeknél a tisztségekre nézve még a XVI. század közepén is divatozott. Lásd a Maros széki hadnagyi és birói tisztségek 6 nem és 24 ág szerinti névjegyzékét 1548-ból *Engel* által a gróf Eszterházi-féle kéziratból közölve *Supplementa ad Vindicias Anonymi Cornidesianas e. h. 350—352 l.* és innen *Kállainál, Hist. értekezés a székely nemzet eredetéről 90—91 l.* — Hogy a hivatalok az ősmagyar vérségi szerkezet korában egy családban állandók voltak, arra mutatnak *Konsztántinosz* császárnak e szavai *e. h. 40. fej.* „tudni kell, hogy Bulcs, a karkhász, fia Kálnak a karkhásznak", melyekből kitünik, hogy az ország harmadik méltósága, a karkhászság, a császár idejében apáról fiúra szállt.

[1]) Tévedésben van *Podhradczki* az általa kiadott *Chronicon Budense 44. lapjára tett jegyzetében*, midőn Horváth István nyomozódásai alapján azt állitja, hogy ezen nevezetek alatt a hét, u. m. *palócz, magyar, jász, kún, vál, székely* és *úz* magyar fajú nemzetek értendők: mert az említett irók szavai arra nézve, hogy ők e nevezett alatt a hét magyar fejedelmi személyt vagy kapitányt értették és akarják értetni, kétségtelen világosak, de különben is nálok a *palócz, jász, vál* és *úz* nemzetekről emlékezet sincs.

Digitized by Google

tal egykorú Bíborban született Konsztántínosz császár előadása, ki a magyarok közt szintén hét nemzetséget említ, s ezeket a kozároktól elszakadt és hozzájok állott kabarok nyolczadik nemzetségével együtt „a kabarok és turkok (magyarok) nemzetségeiről" című czikkében név szerint ekként sorolja el: „Első nemzetség a khazároktól elszakadt s föntebb említett *kabarok* (szerintem *kóborok*) nemzetsége, második a *Nyéké*, harmadik a *Megyeré*, negyedik a *Kürtgyermaté*, ötödik a *Tarjáné*, hatodik *Jenő*, hetedik *Kara*, nyolczadik *Kaza*" [1]).

Nem számlálja ugyan el a császár ezen hét magyar nemzetség főnökeit külön-külön, de előadása folytán világosan mondja, hogy a magyaroknak első fejök az Árpád nemzetségéből sor szerint következő fejedelem, és két más, a gyula és karkhász, „de van minden nemzetségnek is fejedelme;" [2]) miből tisztán kitünik, hogy a nemzetségi fejedelmek hatósága a X. század közepén Zsolt halála után is, midőn a császár e

[1]) Minthogy értekezésünk folytán ezen nemzetségnevek megfejtésénél az eredeti szöveg szavait, még pedig nem egyenként kikapkodva, mint az eddigi magyarázók tették, hanem teljes összefüggésben, szem előtt kell tartanunk, múlhatatlannak láttam fordításom és fejtegetéseim igazolásául e helyet eredetiben is közleni: *Πρώτη ἡ παρὰ τῶν Χαζάρων ἀποσκαθεῖσα ἢ προορηθεῖσα τῶν Καβάρων γενεά, δευτέρα τοῦ Νέκη, τρίτη τοῦ Μεγέρη, τετάρτη τοῦ Κουρτυγερμάτου, πέμπτη τοῦ Ταριάνου, ἕκτη Γενάχ, ἑβδόμη Καρή, ὀγδόη Κασή. Bíborban szül. Konsztántínosz c. h. 40. fej.*

[2]) *ἔχει δὲ ἑκάστη γενέα ἄρχοντα. Ugyanő u. o.*

Digitized by Google

sorokat irta,[1]) hazánkban teljes épségben fönállott. S nem lehet előttünk föl nem tünni, hogy a császár mindjárt az imént idézett szavak után a nemzetségi fejedelmek és a nemzet közös fejedelme közt a különbséget kiemelendő, Árpádot Magyarország nagyfejedelmének czimezi.[2])

Vegyük még ez adatokhoz az Árpáddal éppen egykorú Bölcs León császár tudósitását, mely szerint a magyarok „sánczokba nem szállanak mint a rómaiak, hanem a csata napjáig *törzsek és nemzetségek szerint* el vannak széledve",[3]) s ugy hiszem ezen teljes hitelü adatok után kétségtelen bizonyosságban áll, hogy az Árpáddal hazánkba költözött magyarok nemzetségekre, még pedig hét nemzetségfejedelem vagy kapitány főnöksége alatt hét nemzetségre voltak oszolva.

Ennek megállapitása után következik, hogy a Konsztántinosz által közlött magyar nemzetségnevek általam föntebb adott magyarázatot megfejtsem és igazoljam. Ezt tennem annyival is inkább mulhatatlan,

---

[1]) Hogy említett császár e sorokat Zsolt fejedelem halála után irta (ki a *névtelen jegyző L. VII. fej.* szerint fia Taks uralkodásának harmadik évében és igy 949-ben halt meg), kitetszik e következő szavaiból: „tudni kell, hogy Árpádnak minden fia meghalt, de unokái *Vál* és *Tas* és ezek unokatestvére *Taks* élnek." *Ugyanö ugyanott.*

[2]) *'O 'Αρπαδής ὁ μέγας Τουρκίας ἄρχων. Ugyanö u. o.*

[3]) *Bölcs León hadmütana 18. fej. 53. §. Lásd Joannis Mevrsii Opera Vol. VI.*

Digitized by Google

mert e nemzetségneveket már Dankovszky igen avatatlanul fejtegetvén és nagyon elferditve magyarázván, azok állitólagos értelméből azt erőszakolta kimutatni, hogy ezen nemzetségek a magyar hadseregben való foglalkozásuktól és rendeltetésöktől nyerték nevezetöket;[1]) Dankovszky nyomán pedig legujabban Jerney még tovább menvén, s e neveket részint Dankovszkyval egyezőleg, részint tőle eltérőleg, de nem szerencsésebben magyarázván, a szöveg világos szavai ellenére azt vitatja, hogy ezen szerinte az emberi test tagjaitól vett nevezetek nem a hét magyar nemzetség, hanem a kürt alakban táborozó magyar hadosztályok értelmes elnevezései.[2])

Konsztántinosznál a magyar nemzetségek közt első helyen van emlitve a khazároktól (magyarosan ejtve kozároktól) elszakadt *kabarok* nemzetsége (ἡ τῶν Καβάρων γενεά), de hogy ez nem eredeti magyar nemzetség, a császár világosan megjegyzi, a magyarokhoz csatlakoztának okát és körülményeit pedig ekként adja elő[3]): „Tudni kell, hogy az ugy nevezett *kabarok* (Κάβαροι) a khazárok nemzetségéből valók. Pártosság ütvén ki közöttök és belső háború támadván, előbbi kormányuk lett diadalmas, s egy részök leöletett, más

[1]) *Dankovszky, Hungarae gentis avitum cognomen etc. Posonii 1825. 16—18. l.*

[2]) *Jerney János, Keleti Utazása a magyarok ös helyeinek kinyomozása végett. Pest, 1851. I. köt. 80—88. l.*

[3]) *Biborbanszül. Konsztántinosz e. h. 39. fej.*

Digitized by Google

részök elfutamodott s a turkokhoz (magyarokhoz) menvén, megszállott velök együtt a besenyők földjére,[1]) s megbarátkoztak egymással és holmi *kabarok*-nak (szerintem kóboroknak) neveztettek. A honnan a khazárok nyelvére a turkokat megtaniták és mai napig is ezen szójárást (διαλέκτον) használják, de tudják a turkok másik nyelvét is.[2]) Mivel pedig a hadakban a nyolcz nemzetség közt a legerősebbnek és legvitézebbnek mutatkoztak, s a hadban előljártak, első nemzetségnek választattak. Egy fejedelem van köztök, t. i. a kabarok három nemzetségében, ki mai napig is vagyon."[3]) Ezen kabarok, mint nem eredeti magyar nem-

---

[1]) A *besenyők* (*Πατζινακῖται*) *földjén* a császár azon földet, melyen az ő idejében a besenyők laktak, azaz a magyaroktól a besenyők által elfoglalt Etelközt érti.

[2]) Világos bizonysága e hely annak, hogy a magyarok és kozárok nyelve egymástól csak szójárásilag külömbözött; különben néhány évtized alatt hogy tanulhatták volna meg egymás nyelvét, midőn látjuk, hogy mai hazánkban a magyar nép szláv, oláh s német elemektől környezve ezek nyelvét s ezek viszont a miénket csaknem ezer év alatt sem sajátitották el. Lásd *Jerney* jeles értekezését e tárgyban *e. h. 88—91. l.*

[3]) Ujabb bizonyság e hely arra, hogy a nemzetségfőnöki hivatal őseinknél a X. század közepén még létezett. — Mi Konsztántinosznak a kabarokról szóló egész előadását illeti, abban hogy a nála kabar név alatt emlitett kozár felekezet *Béla kir. névtelen jegyzőjének* kúnjaival, — kik szerinte *10. fej.* hét vezér alatt Kiovnál csatlakoztak a magyarokhoz, miután mint az oroszok segédfelei őseink ellen egy szerencsétlen csatát vivtak volna, — egy és ugyanazon nép, történetvizsgálóink köz értelemmel megegyeznek; ebből pedig természetesen azt lehet és

Digitized by Google

zetség nevének megfejtését Dankovszky mellőzi, Jerney pedig előre bocsátván, mit mi is megengedünk, hogy annak a kaukazusi *Kabardah* vidékkeli egybefüggése be nem bizonyitható, s röviden és kiméletlen kimondván a döntő itéletet, hogy e név „bizonyára nem is a kóborlásról ragadt rájok, mint némely szónyomozók álmodják," azt állitja, hogy az csupán földirati nevezet, s a régi Etelközben a mai Moldva alsó részén a *kohurlui* vagy *kovarlui* kerületben létező régi *kővár*-tól eredett, hol laktak szerinte a magyarokkal egyesült kabarok. De hol van arra legkissebb bizonyság is, hogy a kabarok éppen ezen régi római kővár vidékén laktak, s hihető-é, hogy egy külön eredetü nemzetség

---

kell következtetnünk, hogy a kozár nemzet kún faj volt, mely a magyartól csak szójárásban különbözött. Igazolja a kozár eredetü kabarok és a névtelen jegyző kúnjainak azonságát az is, hogy azon földön, melyen a *névtelen jegyző 31. fej.* szerint Ed és Edömér kún vezérek megtelepedtek, a maig is külön magyar szójárást beszélő palóczságban, a Mátra mellékén *Kazár* és *Kozárd* nevü helységek léteznek, valamint Baranyában, hol a *névtelen jegyző 48. fej.* szerint a kún Ődö vezér hóditott, s megtelepedvén székhelyéül Székcső várát épittette, Nagy-*Kozár*, Kis-*Kozár* és Rácz-*Kozár* nevü helységek találtatnak, melyek ezek kúnoknak, vagy Konsztántinosz szerint kozároktól elszakadt kabaroknak, eredeti *kozár* nevét tartották fön. — Mi a névtelen jegyző előadásának a Konsztántinoszétóli eltéréseit illeti, ezeket mint ide lényegesen nem tartozókat jelenleg mellőzvén, a névtelen jegyző nálam munkában lévő fordításához melléklendő folytonos jegyzeteimben fogom érdemlegesen tárgyalni.

Digitized by Google

őseink egy pár évi etelközti lakta alatt,[1]) egy az ő történetével mi viszonyban sem lévő ottani régi vártól nyerte volna nevezetét? mely nevezet a geographiai helyzet megszüntével nem is enyészett el, mint Jerney állitja, mert Konsztántinosz, mint föntebb közlött helyéből látjuk, a kabarok három ágazatát s ezeknek egy külön fejedelmét, mint az ő korában itt mai hazánkban létezőket világosan említi. Jerney véleményét tehát el nem fogadhatván, bátor vagyok azon némely szónyomozóink által nyilvánitott nézethez ragaszkodni, miszerint a *kabar* nevezetben a magyar *kóbor* szó rejlik, s e nézetemet maga a szöveg szavaival igazolhatónak hiszem, mely szerint ezen honukból kibujdosott s magyarokhoz csatlakozott kozárok „holmi kóboroknak neveztettek.“ [2]) De különben is a *kóbor* nevezet,

[1]) Hogy őseink Etelközben nem tiz évig, mint *Jerney e. h. I. d. 72. és 86. l.* állitja, hanem csak egy pár évig 887- és 888-ban laktak, a *Bolgár-magyar háborúról* szóló értekezésemben *Uj Magy. Muzeum 1851/2. 527—529. l.* az ezen korról szóló történetirók adataiból kimutattam.

[2]) A szöveg szavai szerint *Κάβαροί τινες ὠνομάσθησαν.* Az itt utánvetett *τινες* szó, melynek a magyar *holmi* kifejezés felel meg, útasit bennünket, hogy az azt megelőző szónak bizonyos értelmének kell lenni; ezt pedig legbiztosabban a *kóbor* szóban találjuk meg, melyhez a *holmi* kifejezés igen is illik. Ugy hiszem azért, hogy *Jerney*, ki munkájában *e. h. 86. l.* Konsztántinosznak nem eléggé pontos latin forditását használta és idézi, melyben a *τινες* szó értelme egészen ki van hagyva, azon magyar szónyomozókat, kik a *kóbor* név megállapitása közben éppen a szöveg ezen szavát tartották szemök előtt, álmodozással méltatlanul vádolja.

Digitized by Google

mely még a X. század közepén is létezett, ezen nemzetségre, mely Konsztántinosz szerint a csatákban előljárt, azaz a mai hadműtani nyelv szerint előcsatár volt, mai hazánkban is illhetett, mi az állitólagos *kővári* nevezetről éppen nem mondható.

Második nemzetség Konsztántinosz szerint a *Nyék* nemzetsége (δευτέρα, t. i. γενέα, τοῦ-Νέκη). Dankovszky ezt igy magyarázza: Secunda stirps *Neki*, id est latine Impete, germanice Los darauf, s ez szerinte hihetőleg azért neveztetett igy, mert mint az előbbi nemzetség előcsatározásra, ugy ez az ellenség megrohanására volt rendeltetve. Jerney *Nyaka* hadosztálynak veszi, mely szerinte a kürt alaku magyar hadseregben az előcsapatot képző s legfölül eső kőváriak után következett. Én *Nyék*-nek azért olvasom, mert ezen második ejtésben álló névnek tiszta gyökéül, ha ezen ejtés η végzetét elvetjük, Νέκ marad;[1]) minek, ha tudjuk, hogy a görögök a nyelvökben nem létező *ny* hangot az annak alapjául szolgáló *n* betüvel fejezik ki, mely igen természetes szokás a régi magyar irásmódban is divatozott,[2]) *Nyék* kiejtés felel meg. E nemzetség emlékét

[1]) Hasonlóan a *Konsztántinosznál e. h.* második ejtésben találtató τοῦ Ἀρπαδή és τοῦ Καλή személynevek *Árpád* és *Kál* eredeti magyar alakját a görög η végzet elvetésével találjuk meg. Különös, hogy ezt Dankovszky görög nyelvtanár és magyar nyelvész létére sem vette észre.

[2]) Más igen számos példákat mellőzve Béla király névtelen jegyzőjénél fluvius *Naragy* áll *Nyárágy* vagy *Nyárád* vize helyett, *Nyr* áll *Nyir* helyett, *Nitra Nyitra* helyett.

Digitized by Google

hazánk külömböző vidékein számos helynév hirdeti, mint a *néki* halom Szoboszló határában, a *Nyék* ér és *Nyék* hát Zsáka határában Biharban, s ezeken kivül, mint Fényes névjegyzékében látható, még 8 *Nyék* nevezetű puszta, falu és város Borsod-, Hont-, Pozsony-, Fehér-, Tolna- és Sopron vármegyékben. Meg kell jegyeznem, hogy Jerneynek azon állitása, miszerint ha a *Nyék* olvasás áll is, ebből csak az lenne következtethető, hogy a *nyak* egykor *nyek*-nek mondatott, s innen lenne *nyeggetni*, *nyaggatni* helyett, éppen nem áll, mert *nyeg*, *nyög*, *nyekeg*, *nyekken* s innen *nyegget*, *nyikog*, *nyikkan*, *nyafog*, *nyávog* stb. szavaink mind hangutánzó szavak, melyeknek *nyak* gyökszavunkkal mi összefüggésök sincs.

Harmadik nemzetség Konsztántínosz szerint a *Megyer* nemzetsége (τρίτη — t. i. γενεὰ — τοῦ Μεγέρη.) Ezt Dankovszky *Mejer*őnek és Jerney, ki szerint ezen hadosztály a *Nyaka* után következett, vele egyetértőleg *Mejj-er*őnek magyarázza. Dankovszky magyarázata igazolására azt állitja, hogy a γ betű ε előtt *j*-nek olvasandó, az *ő* hangot pedig a görög császár η betűvel helyesen igyekezett kifejezni. Azonban itt is áll föntebbi észrevételünk, hogy a második ejtés görög η végzete elvetendő, ekkor pedig Μεγερ név áll elő, melyet *Mej-* vagy *Mejj-er*őnek nem tudom hogyan lehessen olvasni. Én e nevet *Megyer*nek azért olvasom, mert látom, hogy Konsztántínosz a görög nyelvben nem létező *gy* hangot az annak alapúl szolgáló *g* betűvel szokta kifejezni, így például a besenyők föl-

Digitized by Google

dén létezett *Gyula* tartományt, hol a mai Moldvában *Gyula* népes magyar város feküdt, melynek temploma romjáról 1646-ban még Bandin is emlékezik[1]), s melynek helyén most az oláh *Dzsulest* helység áll, Γύλα-nak s a nemzetünknél még a X. század közepén létezett *gyula* birói méltóságnevet γυλᾶς-nak irja[2]). Egyszerü *g*-vel iratott e név régi kéziratainkban is, a névtelen jegyzőnél és régi oklevelekben *moger*, és a sz. Margit életirójánál *mager* alakban. Egy és ugyanaz ezen *Megyer* nevezet az attól csak szójárásilag különbözött régi *magyer* és mai *magyar* nemzetnevünkkel, mit igazol az, hogy a hová a névtelen jegyző (46. fej.) a dunai *portus Moger*-t *(Magyer* révet*)* helyezi, ott ma Békás-*Megyer* és Káposztás-*Megyer* helységeket találunk; igazolja továbbá az is, hogy a Békes megyei mai *Megyer* puszta II. Endre király 1214-diki

---

[1]) *Gegő Elek, A moldvai magyar telepekről. 139. l.*

[2]) E névre nézve *Jerney e. h. I. d. 135. l.* minden indokolás nélkül, mi igen könnyü és kényelmes, röviden kimondja: „a *gylas és kárkhán* nem más, mint *gyülés* meg *kár-kán* (kárbíró), akár mikép okoskodjanak bár a mongolismussal bibelődők.“ Én megvallom, a mongolismussal, melyhez mit sem értek, soha sem bibelődtem, de magát Konsztántínosz *γυλᾶς* szavát tekintve látom, hogy abban az *ας* görög végzet és a tiszta magyar gyök *Гул* = *gyul* vagy utánhangzóval *gyula,* s igy azt *gyülésre* magyarázni nem merem, annyival inkább nem, mert a *gyula* méltóságnév léteztét a Sándor-féle régi székely krónika (lásd: *Székely nemzet constitutiói. Pest 1818. 276—295. l.)* és a X. századi erdélyi fejedelmek közt találtató két *Gyula* neve is igazolja.

Digitized by Google

oklevelében a Körösön túl fekvő *predium Mager* néven van emlitve[1]). Hogy *Megyer Magyar*ból keletkezett, azt Jerney megengedi, a magánhangzók egyenlítésének nyelvünkben erős divata tekintetéből; — én azt hiszem, hogy a *magyer*, *magyar* és *megyer* kiejtés nyelvünknek már Árpád előtt is létezett szójárási külömbözése, — de hogy az egész nemzet neve egy hadcsapattól vonatott volna le, az szerinte a történetek fejleményével és az ős régiségek „Magyar" nemzetet emlegető tanútételével ellenkezik, ellenkezik a névtelen jegyző hajdanibb időkre vonatkozó Dentu-Mogerjeivel és a legrégibb krónikák Mogeriájával, úgy Magyarváros állásával s több efféle alaptételekkel. Erre nézve szabad legyen megjegyeznünk, hogy bár a *magyer* vagy *magyar* név létezte a VI. században Kr. u. bizonyos[2]), de az oly ősrégiségi tanuságtételek, milyek

[1]) Közli az oklevelet *Katona, Hist. Crit. V. d. 118. l.* — *Horvát István*, ki régiségekbe mélyedve hazánk helyneveivel, mind annyi élő történeti és nyelvemlékekkel, keveset foglalkozott, *Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből 47. l.* e Körösön túli *predium Magert* hibásan magyarázza az Arad megyei *Magyarát* helységnek; mert ez Aradtól egy órára a Maros és nem a Körös közelében esik, ellenben a Békes megyei *Bél-Megyert* a Körös jobb, és ahoz közel *Mezö-Megyert* a Körös bal partján találjuk.

[2]) Tudtomra a *Magyar* név legelső kétségtelen nyoma a VI. században tünik föl a kúnok közt *Theofanésznél Corpus Script. Hist. Byz. bonni kiadás 269—271. l.*, kinek erre vonatkozó szavai következők: „Ez évben (520. Kr. u.) a Boszporosz melléki únnok *Korda* (*Γόρδας*, *Gord* utánhangzóval *Gorda* vagy *Korda*) nevezetű királya a rómaiak pártjára kelt, keresz-

Digitized by Google

gyűjtésében Horvát István buzgólkodott, ki hogy egyebet mellőzzek, minden görög Μακρα (hosszú) nevű szigetben, Μακροπόλις-ban (hosszú városban) s az arab *Agarénok*-ban magyarokat látott, sőt Homérosz boldog isteneinek μακάρες θέοι nevét is a magyar névvel hozza kapcsolatba, a magyarországi jászok latin *philistaeus* nevét, mely a φιλοισταιος tiszta görög szónak latinos leirása, s nem egyebet tesz mint *ijszerető* vagy *íjász* (φιλεῖν = szeretni és οἰστος = nyíl gyökökből képezve), syrus, koptus, zsidó, chaldaeai, szerecsen nyelvekből *bujdosóra* magyarázza stb[1]), melyekhez sorolhatjuk

tyénné lett s megvilágosíttatott. S a császár őt szivesen fogadván s ajándékokkal elhalmozván elküldé saját országába, hogy őrizze a római részeket és Boszporosz városát · · · · · Ebben a városban nagy forgalom volt a rómaiak és únnok közt. S az únnok keresztyénné lett királya elmenvén saját országába s találkozván testvérével elbeszélé neki, hogy keresztyénné lett, s a császár őt mint szereté és becsülé, s fogván a szobrokat, melyeket az únnok tiszteltek, öszveolvasztatá, ezüstből voltak ugyanis és borostyánkőből. Megharagudván ezért rá az únnok, testvérével *Magyer*-rel összefogva (*Μουαγέρης* a görög *ης* végzet elvetésével *Muager* vagy *Magyer* nevet ad) őt megtámadták, megölték s testvérét *Magyert* tették fejedelmökké." Ez adat után igen hihetőnek látszik, hogy ezen *Magyer* fejedelmétől kapta a *magyer* nevezetet az Etel halála után a Fekete és Azovi tenger vidékére visszavonult kúnok egyik törzse.

[1]) Számos ily tévedések láthatók *Horvát István Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből* című munkájában, hol minden merészen állitva, de okadatolva s bizonyitva úgy szólván semmi sincs. Ha e roppant olvasottságú tudósunk görögül ért, nem fogott volna különösnek föltünni előtte, hogy a szentirás magyar forditói a *Philistaeus*okat *Jászok*nak irják

Digitized by Google

a Jerney által Ovidiusnál a *megyer* nemzetnévről találni hitt tanúságtételt is[1]), a nyelvészeti és földirati

(ezen forditók a görög nyelv annyi ismeretével birtak, hogy e két név ugyanazonságát tudták) és azt meghatározni, hogy szószármaztatása, mely szerint ő a *Philistaeus* nevet a *Pelasgus, Exul* és *Allophylus* nevekkel egy jelentésünek s *bujdosónak* veszi, alapos-é? nem fogta volna *e. h. 113. l.* Európa tudósaira bizni, mert azt a görög nyelv ismerete mellett bármely igénytelen magyar tanuló is megczáfolhatja.

[1]) *Jerney e. h. I. d. 107. l.* Ovidiusnak ezen szerinte eddig nem értett és meg nem fejtett versében (Trist. Lib. II. v. 96.):

> Jazyges et Colchi, *Metereaque* turba Getaeque
> Danubii mediis vix prohibentur aquis.

a *jász, bess* (vas, scytha), *magyar* és *palócz* népség nevét hiszi rejleni, s azt állitja, hogy itt a *meter* szóban a *megyer* vagy *magyar* név van eltorzítva. Ezen állítás alaptalanságát megczáfolja a Bolgárországban a Duna és Fekete tenger közti vidéken, hol Ovidius számüzetve lakott, találtató *Meteri* város nevezete. Mi az e versben felhozott többi neveket illeti, elismerem, hogy *Jazyges jászokat* jelent; miután a görög nyelvben létező *ίός* szóból (mely magyarúl *íj*-at vagy *ív*-et jelent) származó *Ἰῶν, Ἰάς, Ἰάζων* és *Ἰάζυγες* nevek értelme csakugyan *íjász* vagy *jász:* de hogy ezeken magyar nemzetiségü népek legyenek értendők, nem következik; hiszen tudjuk, hogy a kisázsiai *ión*-ok (*Ἰῶνες*) hellén nemzetbeliek voltak. A *Colchi* nevezet, ha a görög *χαλκός (rész)* szóval hozzuk is kapcsolatba, hogyan tehessen *vas*-at, miként lehessen e *vas* nevet a *besenyő* nemzetnévben föltalálni, s a görög *Σκύθης* (Scytha) névvel, melyben igen-igen hihetőleg a maig is létező *csúd* nemzetnév rejlik, azonosítani, annak megértésére nyelvészeti ismereteim nem elégségesek; végre hogy a *Getae* név, mely szó görög eredetü s *Γητής* és többesben *Γῆται földmivelöt* jelent, miként tehessen

Digitized by Google

ismeretek fénye előtt, mint ábrándos ködképek szétfoszlanak; *Dentumoger* és *Mogeria* pedig régi, de nemzetünk keresztyén korában készült évkönyveinkben létezik, midőn már a *magyer* nevezet általános nemzetnevünkké változván, iróink által őseink régi keleti lakára is könnyen átvitethetett; végre *Magyer* vagy *Madzsar* város keleten eredetét egy külön *Magyar* vagy *Magyer* nevü törzstől is vehette, mely alá még akkor egész nemzetünk nem foglaltatott. — *Megyer* nevü helységet Fényes geographiai jegyzékében, hol a hasonnevű puszták és tájnevek nem soroltatnak elő, tizenegyet, ezeken kivül egy *Megyerit* és egy *Megyerest* is találunk; nem kevesebb a *Magyarád*, *Magyarát*, *Magyarka*, *Magyarlak*, *Magyarfalva*, *Magyaród*, *Magyaros*, *Magyarosd* nevü helységek száma, melyekhez még a Dráva és Száva közti *Majar*, *Majarecz*, *Magyary*, *Magyerovo*, *Megyurics*, *Megyurecso*, *Megyuracse*, *Magyuracsa* helységeket sorolhatjuk, mely igen számos helynevek ezen nemzetségnek nevezetes túlsúlya felől tesznek bizonyságot.

Negyedik nemzetség Konsztántínosz szerint a *Kürt-gyermaté* (τετάρτη — t. i. γενεά — τοῦ Κουρ-

---

palócz-ot, melynek értelme szlávban *mezei*, megfejteni nem tudom. Egyébiránt igen föltünőnek tetszik előttem, hogy Jerney Ovidiusnak Kr. u. I. század elején irt verseiben a *Meterea turbát Megyer* vagy *Magyar* nemzetnek veszi, a X. században irt Konsztántínosz *Μεγερ* nemzetségnevében pedig a *Megyer* nevet elismerni nem akarja, csak azért, mert ott a kürt alakú tábor eszméje *Mejj-erő* magyarázatot kiván.

Digitized by Google

τυγερμάτου). Dankovszky ezt igen erőltetve így magyarázza: Quarta stirps *kürtől jármat* id est ad castra movenda signum dat; de hogy a *kürtől jármat*, ha e hibás olvasást megengednők is, őseinknél ezt tette volna: ad castra movenda signum dat, azt Dankovszky minden magyar nyelvészeti okoskodása mellett sem hiheti magyar ember[1]). Jerney e nemzetségnevet Κουρτυγερμα του alakban megszakasztva írván, *Kürt gyomrának* magyarázza, mely hadosztály szerinte a kürt alakban táborozó magyar hadsereg legközepére, azaz *gyomrába* esett. Azonban a ki a görög nyelvtan elemeit ismeri, észre fogja venni, hogy a Jerney által e névből elmetszett του végszótagból csak az ου a második ejtés végzete, s csak ez elvethető, a τ betű pedig magához az eredeti névhez tartozik, melyet ekként megcsonkítni csak önkénynyel lehet[2]). Ha Jer-

---

[1]) Ezen erőltetett okoskodás így hangzik: Constantinus scripsit *kurty jermat*, et bene, nam loco *kürtől* plebs dicit *kürtö* omissa litera l, *jermat* autem scripsit pro *jármat*, ut sonum literae *j* indicaret, *g* enim ante *a* ut *g* enunciatur. Ceterum *járom* venit ab *járni* et abitum quoque designat. Ehez nem kell commentár.

[2]) Már ezen csonkitás is megengedhetetlen nyelvészeti hiba, de még ezzel sem olvasható a *Κουρτυγερμα Kürt-gyomrának*; még tehát betücseréhez is kell folyamodni, min Jerney ekként sikamlik át: „Csak említenem kell azt e helyütt. hogy Constantin némi kéziratában *Kurtugemrati* áll *Germati* helyett" (talán *Κουρτυγεμρατου*, mert a görög kéziratban a második ejtés bizonyosan *ου*-val és nem a latin *i* végzettel fejeztetett ki). Én Konsztántinosznak kezemnél csak bonni kiadását

Digitized by Google

ney erre figyelmezett, bizonyosan fölhagyott volna az általa valami nagyszerü fölfedezésnek hitt kürtalakú magyar tábor eszméjével, melyre egyedül ezen hibás szófejtegetés után juthatott.[1]) Én e nevet *Kürt-gyer-*

birom Bandurius bő jegyzeteivel: ezekben, valamint a szöveg alatt kijegyzett változékok közt, e betücseréről nincs emlékezet; de bár lenne is, ha azt elfogadjuk és elfogadtatni akarjuk, nem csak igy felületesen említni, hanem hogy az a szöveg eddig közönségesen elfogadott olvasásánál helyesebb, bizonyitni is kellene.

[1]) Jerneynek azon erősségeit, melyeket a kürt alakú magyar tábor eszméjének igazolására nézve Bölcs León császár hadmütani munkájából merithetni hitt, *A magyarok hadszerkezetéről Árpád korában* czimü czikkben *Uj Magyar Muzeum 1851/2. V. füz. 305—306. l.* magokból az eddig hibás latin fordításban használt szöveg szavaiból érvényteleneknek mutattam ki. Most, miután a *Kürt gyomra* olvasás alaptalansága meg van mutatva, ezzel együtt pedig a kürt alaku tábor eszméjének alapja is összedől, fölöslegesnek tarthatnám Jerneynek ennek bizonyitása végett mindenhonnan összeszedett erősségeit ostromolni. Nehogy azonban ezeket érvényeseknek elismerni láttassam, szabad legyen ellenészrevételeimet előterjesztenem. — Reiske idézett állitását, hogy a középkorban a görögöknél, latinoknál, araboknál és a keleti népeknél szokás volt a serget 5 részre (in quinque *μοίρας*, nem mint Jerney idézi *μυιρης*) osztani, megengedem, de ennek a magyar tábor kürt alakúságával mi köze sincs. Olvasom továbbá Nikétász Khóniatésznek Reiske által idézett helyében, hogy nem Nikétász osztja a sereget 5 részre, mint mondja Reiske, hanem Nikétász beszéli, miszerint Andronikosz Komnénosz vezér egy csatában az örmények ellen ugy rendezte a görög sereget, hogy annak feje (*κεφαλή*), hátrésze (*μέρος τὸ κατόπιν*) és tagjai (*μέλη*) voltak, mint valamely állatnak: de nem tudom, hogyan magyarázhatja ezt Reiske igy:

Digitized by Google

mat-nak magyarázom, s ez összetett szavak elsejét (Κουρτυ), jóllehet azt betü szerint *Kurt*-nak kellene hangoztatni, azért merem *Kürt*-nek (utánhangzóval

---

In quinque partes quoque dividit Nicetas p. 72 (mit? a sereget) et cum animali comparat, *caput, armos, truncum* et *crura* habens, midőn a szövegben karokról, derékról és lábszárakról szó sincs, s a *fej, derék, két kar* és két *lábszár* nem is 5, hanem 6 tagra ütne. Bizony ezen erősségek után még nem nagy joggal irhatta *Jerney e. h. I. d. 325. l.* hogy „nem tartotta szükségesnek többet fölemlíteni állitása támogatására, mint a miket Leó Sapiens- és Constantinus Porphyrogenitusból, úgy a többi egykorú nemzeteknéli divat iránt Reiskéből fölhozott.“ Miután azonban a *Toldy Irodalom-Történetében I. k. 25. l.* a magyar nemzetségnevek általam e czikkben bővebben kifejtendő magyarázatát olvasta, czélszerünek tartotta még egy függelékben *e. h. 325—329. l.* állitását erősebben támogatni, bár, mint kissé merészen állitja, mind a kürt alakra, mind az osztályrészekre nézve az emlitett irókból elég tanúságos adatokat idézett és állitását biztos alapra fektetve. látta. Mi e függelék tartalmát illeti, Jerneyvel én is fölöslegesnek tartanám e tárgyra nézve, hol a Konsztántinosz által elősorolt magyar nemzetségek neveiről van kérdés, a hadi mesterség és evolutiók koronkénti változásait Aeneas Polyorceticus, Polybius, Jul. Frontinus, Cl. Aelianus, Modestus, Fl. Vegetius Renatus munkáin kezdve az ujabb idei irók Bismark. Decker, Xylander, Hügel stb. dolgozataiból előadni; mert ezen különben derék irók a X. századi magyarok hadszerkezetére nézve nem források; — elismerem a *cornu, cuneus, globus* latin műszavak léteztét, de hogy ezen régi nevezetek a Jerney által fejtegetett kürt alakú magyar tábor fogalmát és fölosztása valóságát, mint ő mondja, rendithetlenül gyámolitnák, nem láthatom át; — elhiszem Bulgarin Taddé nagyhirü orosz történetbuvár idézett szavai után, hogy a régi szlávoknál a varägok hozzájok érkezte előtt sem volt isme-

Digitized by Google

Kürtü-nek) olvasni, mert erre utasit bennünket a hazánkban található 11 *Kürt* és két *Kürtös* nevü helység, melyek nevét ezen nemzetségével hiszem össze-

---

retlen a *Vorhut, Nachhut,* a keilförmige Schlachtordnung (der Schweinkopf), s hogy a szlávok a zászlót, hadi tárogatókat vagy *kürtöket* (Hörner) nem ezektől kölcsönözték. de mint Jerney akarja. ezen osztályzatban a kürt alak általa kifejtett részeinek hü képmását nem szemlélhetem; meggyőződöm Jornandes idézett helyéből, hogy Etel táborában ő maga a legvitézebbekkel közepett (in medio) állott. s a két szarvat (cornua) vagy mai kifejezés szerint szárnyakat a meghódított különféle nemzetek seregei képezték: de ebből a kún tábor kürt alakúságát nem következtethetem, mert itt valamint Livius, Vegetius, Modestus idézett helyein a *cornu* csak hadi műszó és nem az egész tábor állására vonatkozik, hanem annak csak két szárnyát jelenti; szint igy Liszti jegyzetében is a *dextrum* és *sinistrum cornu* jobb és bal szárnyat tesz. hasonlóan a görög irókban κέρας (cornu) műszót számtalanszor találhatni. s Jerney a helyett hogy Kedrénosz némi helyének latin fordításából a *sinistrum cornu* szavak közzül az utolsót nagy betükkel nyomatva idézi, iveket irhatott volna ki a byzanti irók helyeiből, melyekben a jobb és bal κέρας (cornu) és τά κέρατα (cornua) emlegettetnek. ezzel azonban a kürt alakú tábor eszméjére nézve mit sem nyert volna, mert vegyünk kézbe bármely görög szótárt, s a κέρας mint hadi műszó értelmét szárnynak (die Flügel einer Armee) fogjuk találni; mellesleg említve a magyar hadi műnyelvben is megvannak az *őrszemek, szárnyak, derék, hát, oldal* műszavak. de azért nevetséges volna állítani. hogy valaha a magyar tábor madár alakban rendeztetett; végre látom Vegetius idézett szavaiban az *ala cornu sinistrum, globus, cuneus, caput porcinum, forfex* és *serra* műszavakat, de mind ezzel Jerneyként elődeink kürt alaku szerkezetét bizonyithatónak nem ismerhetem. „De nem is abban lehet itt a nehézség. hogy

Digitized by Google

függésben, s mert tudom, hogy a görög irók az idegen szavakban előjövő *ü* és *ö* hangok kifejezésére az *u* (ου) betüt is használják, igy péld. a *türk*, *törk* vagy *török* név, melylyel a byzanti irók a IX. és X. századi magyarokat illetik, Τοῦρκοι, *Atelköz* vagy utánhangzóval *Atelközö* Konsztántinosznál Ἀτελκούζου alakban van irva, s viszont forditva az *ü* (υ) betüt is használják az idegen szavakban előjövő *u* hang kifejezésére, például Konsztántinosz a besenyő *Gyula* tartományt

ez be nem bizonyitható" — mond Jerney — „hanem abból eredhet a kétség, mivel eddigelő nem tanitotta az iskola, de hogy is tanitotta volna, midőn az elődöknek ezen források mélyébe süllyedt életmüködési és nyelvi drága gyöngyeit szakemberek nem buvárlák még ki?" Ez éppen a baj, hogy Jerney e nyelvi gyöngyöket nem mint szakember buvárlotta ki, — ez fejtegetéseim közben ugy hiszem bőven be lesz bizonyitva, — és mégis a kürt alakú magyar táborrendszer tudományát, melyet ezen a görög nyelv ismerete nélkül meg nem fejthető magyar nemzetségnevekből vett, oly történeti alapességunak vallja és tartja, hogy azt szerinte még tagadni is konokság volna. Tisztelem kinek kinek szorgalmát, buzgalmát és érdemeit, s megvallom Jerney ur Keleti Utazásában azon helyeket, hol egyebeket nem említve, a moldovai magyarok jelenéről és multjáról vagy a magyarországi besenyőkről, kúnokról, tatárokról, ezek nyelvéről stb. jelesen értekezik, örömmel és haszonnal olvastam; de azért meg fog engedni tisztelt tudósunk, ha őt minden érdemei mellett a görög szöveg szavainak magyarázatában tekintélyül elfogadni vonakodom, s midőn e részbeli tévedéseit okadatolva megtagadom, — mit tenni a legnagyobb tekintély ellenében is szabad, sőt hol a nemzeti tudományosság érdeke parancsolja, kötelesség, — azért még magamat a nem igen kiméletes „konok" czimre érdemesnek tartani hajlandó nem vagyok.

Digitized by Google

Γύλα-nak irja. A második γερματ szót pedig *gyermat*-nak olvasom, s e szóban mai *gyarmat* szavunk eredeti alakját látom föntartva, mely *gyermek* szavunkkal együtt bizonyosan a *gyerm* gyökből származik, melylyel a latin *germen germ* gyöke megegyezik. E gyökből hiszem eredtnek a Dunán túl Komárom megyében eső *Gyermel* vagy *Gyermely* magyar falu nevét is, mely bár más képzővel alakitva, ugyanazt jelenti mit *gyermat*, vagy a nyelvünkben annak nem nagy szépségére tulságos erőt vett hangegyenlités után *gyarmat*.

Ötödik nemzetség Konsztántínosz szerint a *Tarjáné* (πέμπτη — t. i. γενεά — τοῦ Ταριάνου). Ezt Dankovszky így magyarázza: Quinta stirps *Tárgyan* id est ad metam, excubiis enim exterioribus agendis erat destinata, (hogy *tárgyan* ezt tegye: ad metam, született magyar létemre soha nem hallottam, sem fölfogni nem birom), s szerinte a császár jól irta *Tárgyan* nevet *Tarian*nak, mert különben a *gy* hangot ki nem fejezhette; de ez teljességgel nem áll, mert mint láttuk Konsztántínosz a *Gyula*, *Megyer*, *Kürt-gyermat* nevekben a *gy* hangot *g*-vel fejezte ki. Jerney *Tarja* hadosztálynak értelmezi, itt is mint föntebb a végszótagot s ezzel együtt a névhez tartozó *n* betüt minden ok nélkül elhajítván, holott e nevet a görög 2-dik ejtés ου végzetének elvetésével másnak mint *Tarján*-nak olvasni nem lehet. E nemzetség emlékét tartja fön szerintem a 6 *Tarján* és 3 *Tarány* nevű magyar helység.

Digitized by Google

Hatodik nemzetség Konsztántínosz szerint a *Gyenő* vagyis *Jenő* (ἕκτη — t. i. γενεά — Γενάχ). Dankovszky e nemzetséget *jó nyak*-nak magyarázza, mivel szerinte kemény nyakú és makacs harczos volt (vajjon a többiek gyenge nyakuak voltak?), Jerney pedig *Könyök* hadosztálynak értelmezi, mely szerinte a *Tarja* után éppen a kürt meghajlásánál tovább haladva következett, s e szónak változatos irását *Gönyő* falu nevével, hol a Duna *könyököt* képez, a könyv szóval, mely *begöngyöl*-tet, *köngyöl*tet tesz, igazolja. Úgy de nem arról van itt a kérdés, hogyan változik a magyar könyök szó gyöke, hanem hogy Γενάχ olvasható-e *könyök*nek? Én ezt azért tagadom, mert az első Γε szótag az eddig több helyt kifejtett helyesirási szabály szerint *Gye*nek olvasandó, a második szótag pedig szorosan a betűkhöz ragaszkodva *náh* kiejtést ad, minthogy az idegen nevek görög leirásában a vég χ (*kh* vagy *h*) betű csak utólehelet[1]), és így e név szorosan véve *Gyenáh*-nak olvasandó[2]). Ha már most

---

[1]) Ezt *Jerney* úgy látszik nem sejtette, sőt a χ betűt a latin *ch* példájára *cs* hanggal ejthetőnek hitte, midőn a *Γενάχ* nemzetségnévvel a Borsod megyei *Gencs*- helység nevét hozza kapcsolatba, másutt pedig *e. h. I. d. 134. l.* a kozár *kháán* vagy *khán* nevének χαγάνος görög leirását *csákán*-ná változtatja. Az idegen szavakban előjövő *cs* hang kifejezésére a byzanti irók részint σκ részint τζ összetett betűket használnak, de hogy a görög χ betű bármely nyelvbeli idegen szavak és nevek leirásában *cs* hangnak felelne meg, arra példát nem találtam.

[2]) A nyelvünkben egykor gyakori szelletek, és pedig nem csak a gyenge torokszelletek (h) de a *kemények* (ch) léteztét

Digitized by Google

meggondoljuk, hogy a magyar *ő* hangnak megfelelő betű a görög nyelvben nincs, úgy hiszem nem vehető valami hihetetlen merészségnek azon állításom, hogy a Γενάχ leírásában az α a magyar *ő* hangot fejezi ki, s így e név utólehelettel, mely a köznép kiejtésében maig is igen sok szavunkban hangzik, *Gyenőh*-nek, a nélkül *Gyenő*-nek, vagy mi azzal egyre megy *Jenő*-nek olvasandó[1]). Nem fog a görög császár Γενάχ írásmódja *Gyenő* helyett igen különösnek tetszeni, ha látjuk, hogy a XVII. században élt Mayer, ki német létére a magyar *ő* hangnak megfelelő betűt könnyebben találhatott volna, a magyar *Jenő* vár nevét *Genea*-nak irja[2]). — *Jenő* nevű helység hazánkban Fényes jegyzéke szerint 10 találtatik; ezekhez csatolhatjuk a *Jene* és két *Jenke* nevű helyeket, mint melyeknek neve ezen magyar nemzetség nevével hozható kapcsolatba.

Hetedik nemzetség Konsztántínosz szerint *Kara* (ἑβδομη — t. i. γενεά — Καρή). Ezt Dankovszky stirps *Kari* id est brachialisnak, Jerney *Karja* hadosztály-

---

is, s nem csak a szók elején és közepén, de *végökön* is kimutattam a *M. Irod. Történetében I. 89. 105. 173. II. 110. l. Toldy F. jegyzete.*

[1]) Nyelvünkben a *gy* hang *j*-re s ez viszont amarra gyakran átváltozik, például *gyógyúlt* ejtünk *jójúl* (jóúl vagy javúl) helyett, *gyön* és *gyerét* ejt a nép *jön* és *jer* helyett, *kerékjártót, kötéljártót* és *szíjjártót* mondunk kerék-, kötél- és szíj-*gyártó* helyett, sőt túl a Tiszán magát a *Jenő* helynevet is meghallhatjuk Boros-*Gyenő* és Kis-*Gyenő*nek ejtve.

[2]) *Ortelius redivivus, Frankfurt. 1665. 33. levél.*

Digitized by Google

nak veszi, én pedig *Karú*-nak azért olvasom, mert e névből az η betűt mint a nőnem végzetét elvetvén Καρ azaz *Kar* marad, mely a régi magyar nyelvben igen divatos utánhangzóval a *Kara* nevet adja. Megjegyzendő, hogy *Kara* törökül feketét tesz, s ha e gyök nem, de *Korom* származéka nyelvünkben maig is él. E nemzetség nevét tartották fön a kis-kúnsági *Kara* puszta, a Bács megye felső részén eső *Gara* helység, és a Bodrog-közön egymáshoz közel találtató *Karád*, *Karos* és *Karcsa* helységek, mely legutolsó néven 12 egymás mellett eső falut találunk Pozsony vármegyében, hol két *Nyék*, két *Megyer* és két *Kürth* nevű helység is találtatik.

Nyolczadik nemzetség Konsztántínosz szerint *Kaza* (ὀγδόη — t. i. γενεά — Κασή). Ezt Dankovszky *kézi* id est manualisnak, Jerney szintén *Keze* hadosztálynak magyarázza, mindketten minden ok nélkül az α betűt *é* vagy *e*-nek olvasván, csak hogy éppen a sereg legvégére szükséges *kéz* nemzetség vagy hadosztály kijőjön. Én *Kazá*-nak azért olvasom, mert itt is mint a föntebbi névnél a nőnem η végzete elvetendő lévén gyökül Καζ marad, mi *Kasz*, utánhangzóval *Kasza* vagy *Kazu* kiejtést ad. Különösen jő ki, midőn Jerney a *Kaza* olvasást megengedvén azt mondja, miszerint ez csak azt tanusítja, hogy a *kéz* egykor *kaz*-nak mondatott, honnan *kacsó*, *kacsócska* kezecske helyett. Hogy a *kacsó* szó, melyet Erdélyi János igen helyesen a gyermeki nyelv egészen saját szavai közzé soroz, *kaz*-tól származott s ezen egykori *kaz* változéka

Digitized by Google

volna mai *kéz* szavunk, ugy hiszem Jerney maga sem hinné, ha a *Keze* hadosztály nevének bizonyitása végett ez erőltetésre szüksége nem volna. A *Kasza* vagy *Kaza* nemzetségnévvel hiszem összefüggésbe hozhatónak a Borsod vármegyei *Kaza* és *Kazincz*, a Bereg vármegyei *Kaszon* mezőváros és a Szala vármegyei *Kaszaháza* helységek neveit. *Kasza* nevű nemes család is létezik hazánkban.

Ezek szerint megállapitván a hét magyar nemzetség nevét, melyeket, jóllehet Konsztántinosz világosan nemzetségekről beszél, Jerney vérségi neveknek éppen nem akar elismerni, hanem a helyett, hogy a forrást tartaná szeme előtt, a középkori népek hadszerkezetének általános szempontbóli fölfogásából kiindulva hadosztályi nevekké változtat, azon nagy nyomatékúnak vélt kérdésére: hol van ezen nemzetségek nyoma történetünkben vagy hagyományunkban? könnyü lesz felelnem, miután a *megyer* vagy *magyar* név fönlétét maga Jerney is elismeri, s ez nemzetünk életével annyira összeforrt, hogy csak ennek kihaltával veszhetne el, de a történelem lapjain akkor is több helyt fényben ragyogna, s miután, valamint ezen, úgy a többi nemzetségek élő emlékei a neveiket viselő helységek, melyek nem, mint Jerney mondja, a Tisza mellett néhányan, hanem hazánk minden magyarlakta vidékén összesen a százat meghaladó számban találtatnak. Azon, hogy ezen nemzetségnevek oklevelesen fön nem maradtak, mit sem fogunk csodálkozni, tudván, hogy okleveleink mind Sz. István király ide-

Digitized by Google

jétől fogva keltek, midőn a nemzetségneveknek a vérszerződés által biztosított önhatósága már megdöntetett, s így országos létök megszünt; de találunk okleveleinkben igen számos nemzedékeket vagy ágakat (genus, generatio), melyek kétségtelenül a hét nemzetség osztályai voltak, és bizonyosan időről-időre fogytak vagy szaporodtak, a mint némelyik kihalt vagy elpusztúlt s valamely kitünő férfiú nevére másik alapíttatott, mi által a régi nemzetségnevek legkönnyebben feledségbe merülhettek. Igy tudjuk Béla király névtelen jegyzőjéből és Kézaiból, hogy a hét fejedelmi férfiú egyikének Előd nek unokája *Csák*, Szabolcs fia, a *Csák* nemzetség alapitója lett, és így azon nemzetség nevét, melyből származott, átváltoztatta; hasonlóan Kézai szerint *Lél*-től, a hét kapitány egyikétől, a *Szoárd* törzs és vérség (tribus et cognatio) származott. A XI-dik századi névtelen jegyző ezen nemzedékek vagy ágak számát nem emliti, de már a XIII. századi Kézainál 108-ra és nem többre tétetik a tiszta magyar nemzetségek száma s a többiek jövevényektől vagy foglyokból eredteknek bizonyíttatnak [1]).

[1]) *Simon de Keza Chron. Hung. I. könyv. 1. fej. Podhradczky kiadásában 13—14. l.* és *Appendix ugyanott 76. l.* — Midőn Kézai s utána a későbbi évkönyvek szerzői ezen a magyarok közt a XIII. században létezett 108 nemzetséget a kúnok (Hunni) IV. századi berohanása előtt, sőt már azoknak Scythiába berontásakor létezteknek állitják, bizonyosan anachronismust követnek el; mert hogy a 108 magyar nemzetség az ezer év előtti 108 hún nemzetségtől származott vagy azzal egy volt volna, józanúl senki sem hiheti. — *Horváth István Ma-*

Digitized by Google

Hogy a föntebb elősorolt hét, vagy ha Konsztántínoszszal a kabarokat vagy kúnokat is hozzájok számitjuk, nyolcz magyar nemzetség egymással honvédelmi tekintetben szövetségben állott, bizonyítják Konsztántínosz császár következő szavai: „A turkok ezen nyolcz nemzetségei saját fejedelmeiknek nem alattvalóik (ez szerintem ugy értendő, hogy a nemzetségfőnökök saját nemzetségöknek nem uralkodói, hanem csak vezérei és birái voltak, kik hatóságukat az ország köztörvényei szerint, milyek voltak például a puszta-szeri végzemények, gyakorolták), hanem szerződésben vannak egymással a folyamok szerint, hogy a mely részen háború üt ki, azt egy szívvel-lélekkel segítendik[1]). Még világosabb képét adja a szövetséges vérségi szerkezetnek Béla király névtelen jegyzője a hét fejedelmi személy vérszerződésében, mely által az addig központosítatlan nemzetségek egy szilárd nemzettest tagjaivá alakultak, s melynek öt pontja az ujdon alakult magyar álladalom közjogának alapköveit képezi[2]). Jól tudom,

---

gyarország gyökeres nemzetségeiről irt munkájában még csak 68 hazai és 30 jövevény nemzetséget sorol elő, ujabban *Podhradczky* a Kézai kiadásához mellékelt függelékben az eredeti magyar nemzetségek számát éppen 108-ra egészíti ki; igen hihető azonban, hogy oklevélbuvárainknak sikerülhet még több ujabban alakult vagy új nevet fölvett ágazatokat is kinyomozni.

[1]) *Bíborban szül. Konsztántínosz e. h. 40. fej.*, melyben a császár kissé föntebb említi, hogy a magyarok szállásai az ő idejében az ottani folyókról neveztettek.

[2]) *Béla király névtelen jegyzője 5. és 6. fej.*

Digitized by Google

hogy a nemzetünk és története iránt igen elfogult Schlözer, ki Árpád magyarjait bárdolatlan, vad, éhen és meztelen bolyongó, míveltség és országultság fogalmával sem biró csordának (Horde) rajzolja, és követői, kik e nem minden tekintetben alapos történetbiráló szavait vizsgálatlanúl utána mondják, ezen vérszerződést a névtelen jegyző számos nekik nem tetsző adataival együtt a mesék sorába igyekeznek taszítni: azonban azon kivűl, hogy e pontokban semmi nincs, mi magában hihetetlen, mesés lenne, vagy a mi nemzetünk IX. és X. századi köz életével ellenkezésben állott, és így a történet által megczáfoltatott volna, hitelességét a Sándor-féle csíki székely krónika is igazolja. Ezen régi iromány hiteles személyekből álló szerkesztői, kik azt Sándor Menyhért Csík széki alszegi házában 1533-ban ezen család 153 darab régi irományából kivonatilag irták össze [1]), a névtelen jegyző

[1]) Ezen irományok közt, mint azt a latin kivonatba megrontva átvett, de eredeti alakjokba könnyen visszaállitható egyes görög szavak mutatják, több Árpád előtti és utáni korra vonatkozó görög iratok is voltak, melyek bizonyosan a székelyek közt élt görög eredetű keresztyén papoktól származtak, miután tudjuk, hogy Gyula erdélyi fejedelem Konstantinápolyban Bulcscsal együtt Kr. u. 950 előtt megkeresztelkedvén, Hierotheus nevü görög szerzetest és hihetőleg több görög téritőt is hozott magával Erdélybe, hol sokakat megkeresztelvén, a keleti egyház tanait terjesztette. Csak néhány darabot bírhatnánk e megbecsülhetetlen kéziratokból, melyeket az emlitett kivonat szerkesztői nem elég avatottsággal és részletességgel használtak föl, s a székelyek s ezzel együtt nemzetünk őskora nem reménylett világosságot nyerhetne.

Digitized by Google

munkáját, mely csak a mult század közepén lett ismeretes, nem használhatták, és még is az általok szerkesztett kivonatban közölve van egy hat pontból álló, kőre metszett alaptörvény, mely még 1533. az összeiró Csík széki hites férfiak tanúsága szerint az Árpád alatti első rhabonbánoktól származó Sándor Menyhért házában látható volt, melyet Árpád akkori székely rhabonbán Zandirhám hozzá küldött követeinek, midőn mai hazánk elfoglalására a Kárpáton túl Munkács felé igyekezett[1]), a székelyek jövendőbeli törvényéül átadott, melynek pontjait a rhabonbán Bud várában a Küküllő mellett tartott nemzeti áldozat után fölolvasván, a székelyek örömkönnyek közt elfogadták, és e napot lakomával megüllötték. E hat pont a rhabonbáni áldozatra vonatkozó utolsó pont kivételével a névtelen jegyző vérszerződésének öt pontjától csak szavakban külömbözik, de tartalmára nézve azokkal tökéletesen egyezik[2]). Lehet-é ennél

---

[1]) *Kézai* szerint *I. könyv. 4. fej. Podhradczky kiadásában 38. l.* az Etel kúnjaitól származó székelyek Árpádnak Ruthénia szélein (in finibus Rutheniae) mentek elejébe. az említett székely krónika szerint pedig Árpád, miután az itt szóban forgó alaptörvényeket a székely követeknek átadta, indult hadánkba s érkezett Munkácshoz, hova vezeti őt a névtelen jegyző is, s így az évkönyvek egymás hitelességét kölcsönösen igazolják.

[2]) Ezen alaptörvények pontonként megolvashatók az említett székely krónikában. *A székely nemzet constitutiói 277. l.*, melyből van meritve ezekről szóló egész előadásom. Has. *Béla kir. névtelen jegyzője 6. fej.*

Digitized by Google

kétségtelenebb bizonyság ezen szerződési pontok valóságos létezte és igazán történt följegyeztetése iránt?

Árpád és utódai választattak a vérszerződés első pontja szerint a magyar nemzet fejedelmeivé: a székely alaptörvény első pontja is ezt tartalmazza; de már a vérszerződési harmadik pontban a fejedelmi hatalomkör korlátoltatik annak kimondásával, hogy a hét fejedelmi személy és fiaik soha a vezér tanácsából és az ország tisztjéből ki ne rekesztethessenek, mely pont a székely alaptörvények közt ily változékkal áll, hogy a közügyek a nép megegyezésével végeztessenek. Kitetszik ebből, hogy hazánk kormánya a vezérek korában, meddig ez ősi alkotmány változatlan állt, nem tiszta egyeduralmi, hanem előkelő és — mint alább látni fogjuk — népuralmi elemekkel vegyes volt. Jelesen tájékoz bennünket az ekkori magyar kormány alakja iránt Bíborban szül. Konsztántínosz császár, ki a byzanti udvar szertartásairól irott munkájában előszámlálván a kül nemzetekhez intézendő császári levelek czímeit, a többek közt irja: „A turkok (magyarok) fejedelmeihez két aranyat nyomó pecséttel a czím ez: Konsztántínosz és Románosz Khrisztoszt szerető római császárok levele a turkok fejedelmeihez“ [1]). Kitetszik e czimből, hogy Konsztántínosz és fia Románosz együtt uralkodó császárok Árpád unokája Taks idejében a magyar állodalommal

[1]) *Constantinus Porphyrogenitus, De ceremoniis aula-Byzantinae Libri II. Volum I. Bonnae, 1829. 691. l.*

Digitized by Google

hivatalosan érintkezve annak fejéül nem Taksot magát, hanem az országos ügyek vezetésében résztvevő nemzetségfőnökökkel és országos főtisztekkel együtt ismerték el. Annyival nevezetesebb ezen körülmény, mert mindazon ázsiai, afrikai és európai állodalmak közzűl, melyekkel a byzanti udvar diplomatiai viszonyban állt, mint a hozzájok intézendő levelek részletesen elősorolt czimeiből kitetszik, a magyarokon kivűl egyedűl a besenyők azok, kiknek nem fejedelméhez, hanem fejedelmeihez intéztettek e korban a császári levelek; mi bizonyitja, hogy e két rokon nemzetnél maradt fön legtovább teljes országlati érvényben a szövetséges vérségi kormányszerkezet.

Nem alkottak azonban a nemzetségek az élökön álló nemzetségfőnökök alatt a magyar állodalomban külön állodalmakat, nem birtak saját törvényhozói hatalommal, mert ez, valamint a közigazgatás legfontosabb ügyeinek kezelése, mint Kézai s utána több évkönyveink feljegyzették, — a „község," azaz a nemzeti közgyűlés jogkörébe tartozott. Ily törvényhozó nemzetgyűlés legelső példáját találjuk a puszta-szeri gyűlésben, hol a névtelen jegyző szavai szerint Árpád és vitézei 34 nap alatt elrendezték az ország szokásos törvényeit és minden jogait, miképpen szolgáljanak a vezérnek és előkelőiknek, vagy miképpen tegyenek itéletet minden elkövetett vétek fölött.[1]) De a törvényhozáson kivűl a közigazgatás és birói hatalom

[1]) *Béla király névtelen jegyzője 40. fej.*

Digitized by Google

szálai is a község kezében öszpontosíttattak. Igy tudjuk Kézaiból, hogy a nemzet kapitányait vagy vezéreit időnként a község választotta,[1]) a biró rosz itéletét a község megsemmisithette, s a hibázott birót vagy kapitányt, mikor akarta, letehette.[2]) A nemzet fegyverre szólitása is, mielőtt a magyarok keresztyénekké lettek, nem a fejedelem nevében történt, hanem mint Kézai följegyzé, a hirnökök által ekként hirdettetett: „Isten és a magyar nép szava, hogy ez s ez napon kiki fegyveresen itt és itt pontosan megjelenni tartozzék, hogy a község tanácsát és parancsát meghallja“[3]). Kézai idézett helyei szerint a község a föntebb elősorolt jogokat Gyejcs[4]) vezér idejéig gyako-

[1]) Communitas — Hungarorum cum suis Capitaneis. *quos pro tempore preficere vsa erat,* usque tempora ducis Geychae, hinc inde huic mundo spolia et pericula dinoscitur intulisse. *Kézai II. könyv. 1. fej. Podhradczky kiad. 45. l.*

[2]) *Kézai I. könyv. 2. fej. e. h. 16. 17. l.* elbeszélvén, hogy a keletről berohanandó kúnok a köz sereg fölötti birás-kodás, a perek elitélése és a gonoszok büntetése végett egy Kádár nevü birót választottak, de ugy hogy ha ezen biró helytelen itéletet hozna, azt a község megsemmisithesse. a hibázó kapitányt vagy birót. mikor akarja letehesse, utána veti: Consvetudo ista legitima inter Hunos sive Hungaros usque ad tempora Ducis Geychae filii Tocsun inviolabiliter extitit observata.

[3]) *Kézai e. h. 17. l.*

[4]) Ezen eddig hibásan *Gejzá*-nak hangoztatott és irt nevet azért irom *Gyejes*-nek, mert mind a névtelen jegyző *Geisa,* mind Kézai s krónikáink *Geicha* leirása, a korukban divatozott helyesirás szerint, minthogy a *g* vékony hangzó előtt lágyan ejtendő, az *s* és *ch* pedig a magyar *cs* hangot fejezi ki. *Gyejcsa*

Digitized by Google

rolta, és igy az Árpád alatti magyar állodalmi szerkezetet teljes erejében fönn állottnak csak Gyejcs vezér idejéig mondhatjuk, ki kezdette hazánkban a keresztyénséget terjeszteni, s egyszersmind az ebben gátúl szolgáló állodalmi szerkezetet átalakítani; ekkor a község vagy is nemzetgyülés jogai bizonyosan szűkebb korlátok közzé szorittattak, mit ismételve igazol Kézai, midőn beszéli, hogy a magyarok Etel király czimerét, melyen a magyarúl *turul*-nak nevezett madár, fején koronával, vala ábrázolva, zászlaikon táborozásaikban magokkal hordák, míg magokat községben kormányozták, Gyejcs vezér idejéig [1]): de az ősi korántsem tisztán egyeduralmi alkotmánynak tökéletes átalakítását s ezzel együtt a vérségi szerkezetnek mint országos intézménynek megsemmisítését csak első királyunknak Szent Istvánnak tulajdoníthatjuk, ki hazánkban nem csak a keresztyén vallásnak, hanem az európai egyeduralmi elveken nyugvó ujdon szervezett

---

vagy utánhangzó nélkül *Gyejcs* nevet ad. Hasonlóan a XII. századi *Kinnamosz* Γειτζάς leirása másnak mint *Gyeics*-nek nem olvasható; az ugyanő nála előjövő Ἰατζάς, valamint a nyugoti évkönyvekben található s *Cornidesnél, Vindiciae Anonymi 59. 60. l.* elősorolt *Goutso, Goutsko, Joitsko, Jonotsa* nevek pedig, bár az eredeti hangoztatástól elütnek is, de annyit kétségen kivülivé tesznek, hogy e nevet *cs* hanggal kell ejtenünk.

[1]) Illud banerium Huni usque ad tempora Ducis Geyche, *dum se regerent pro communi* (a budai évkönyvben Podhradczky kiad. 19. l. dum se regerent *per communitatem)* in exercitu semper secum gestavere. *Kézai I. könyv. 2. fej. e. h. 22. l.*

Digitized by Google

alkotmánynak minden erőszaktól nem ment behozatalával a királyi hatalomnak is első alapitója volt.

Hátra van még bizonyitanunk, hogy a vérségi szerkezet a velünk faj- és nyelvrokon nemzeteknél is divatozott. Hogy a kozároknál Etel idejében törzsenként és nemzetségenként külön fejedelmek uralkodtak, világosan mondja az egykorú Priszkosz szónok,[1]) s hogy a vérségi szerkezet nálok a IX. század végén sem enyészett el, mutatja az a körülmény, miszerint a Konsztántinosz által emlegetett kozároktól szakadt kabarok (honi évkönyveinkben kúnok) ugyancsak ezen császár tanúsága szerint még a X-dik század közepén is három nemzetségre voltak oszolva. A kúnok között, kik a IV. században nyúgotra özönlöttek, honi évkönyveink szintén több nemzetséget említnek. Igy Kézai ezen kúnok kapitányai közzűl Bélát, Csele fiát, s testvéreit Kevét és Kadocsát a *Szemény* nemzetségből, Etelt testvéreivel Rof és Budával az *Érd* nemzetségből, a kúnok országos biráját, Kádár nevezetűt, a *Torda* nemzetségből eredtnek állitja.[2]) Élő bizonyságai az Etel kúnjainál létezett vérségi szerkezetnek az ezektől származott székelyek, kik a tisztségeket még 1548-ban is, a 6 nem és 24 ág szerint viselték, mint kitetszik a Maros széki hadnagyi és birói tisztségek föntebb is említett jegyzékéből. Ebben, vala-

[1]) *Dexippi, Eunapii, Petri Patricii, Prisci etc. Historiarum reliquiae. Bonnae 1829. 181. l.*

[2]) *Kézai I. könyv. 2. fej. e. h. 15. 16. l.*

Digitized by Google

mint a székely nemzetségek és ágak egy más jegyzékében,[1]) a hat székely nemzetség nevei így vannak adva: *Adorján*, *Megyes*, *Jenő*, *Halom*, *Ábrán* és *Örlöcz*, s mindegyik nemzetség ismét 4 ágra oszlik, melyek nevei közzűl a *Megyes* nemnek *Kürt* ágát tartom különösen kiemelendőnek. Összevetvén ezeket a hét magyar nemzetség nevével, a székely *Adorjánt* a magyar *Tarjánnal*, a székely *Megyest* a magyar *Megyerrel* némi betükülönbséggel, a székely *Jenőt* pedig a magyar *Jenő*-vel, s a székely *Kürt* ágat a magyar *Kürt* nemzetséggel teljesen egyező nevűnek találjuk,[2]) mely meglepő tünemény okát ugyan biztosan meghatároznunk nem lehet, miután a székely nemzetségnevek mikor keletkeztéről adataink nincsenek, de igen hihetőnek látszik, hogy az említett egyező nemzetségnevek a székelyek közt nemzetünk beköltözte után honosúltak meg, és nem előbbi korszakból maradtak

[1]) Ezen jegyzéket e czím alatt: *De generibus Siculorum, ex codice Mscr. Decreta Regum Hung. continente olim Kollariano p. 446. közli Kovachich, Scriptores rerum Hung. minores I. d. 339. 340. l.*

[2]) *Engel*, ki a Konsztántinosznál közlött magyar nemzetségnevek olvasásával tisztában nem volt. *Supplementa ad Vindicias Anonymi Cornidesianas 353. l.* ezeken kivűl az Ábrán nemnek *Nagy* ágát a magyar *Nyék*, a Megyes nemnek *Gyarnos* ágát a magyar *Kürt-gyermat* vagy *gyarmat*, az Ábrán nem Gyerő ágát a magyar *Kara* nemzetség nevével akarja összefüggésbe hozni, de hogy ezen magyar nemzetségnevek helyes kiejtése a fölhozott székely ágak neveivel nem egyezik, föntebbi fejtegetéseim nyomán bebizonyítottnak hiszem.

Digitized by Google

fön. Mi a besenyők vérségi szerkezetét illeti, ezek tartomány- s illetőleg nemzetségneveit, melyeket Jerney szintén mint a magyarokéit értelmes hadosztályi nevekké változtat, külön czikkben lévén szándékom megfejteni, s mennyire lehető a hazánkbeli régi besenyő telepekben nyomozni, elégnek tartok jelenleg annyit említeni, hogy azon kúnok közt, kik a besenyőklakta Etelközből, mely később Kúnországnak (Cumania) is neveztetett, a mai Moldva- és Besszarábiából a XIII. században a mongol járom elől hazánkba költöztek, és IV. Béla által a Körös, Maros és Temes mellékén s a Duna és Tisza közt, a maig is egy részben Nagy- és Kis-Kúnság nevet viselő földön, telepittettek meg, a vérségi szerkezet még 1279-ben is teljes erejében létezett, és az őket különösen kegyelő Kún László királyunk által kiváltságilag törvényesíttetett.[1])

[1]) Kitetszik ez az említett királynak 1279-ben ezen kúnok részére adott kiváltságleveléből, melyet *Horvát Péter, Commentatio de initiis ac majoribus Jazygum et Cumanorum 72. és kör. l.* egészen, ugyane munkájának magyar fordításában pedig *71—73. l.* töredékesen közöl. Ebben László király rendelvén, hogy azon kúnok, kik IV. Béla alatt a Duna és Tisza közt, a Körös, Maros és Temes mellékén telepedtek meg *nemzetségeikkel együtt*, most is ott szálljanak meg, hová Béla király eredetileg *mindegyik nemzetséget* sátraival telepitette, továbbá némely ezen telepek közzé eső földeket, melyeknek birtokosai mag nélkül kihaltak, és a tatár pusztitás óta üresen maradt némely nemes jobbágyok földeit nekik adományozván mondja, hogy azokat a kúnok *mindegyik nemzetségből* magok

Digitized by Google

Miután ezek szerint a vérségi szerkezetnek a magyar és a vele faj- és nyelvrokon népek közt létezték, a magyar nemzetségfőnökök hatáskörét, a vérségi szerkezetnek hazánkban mikor történt elenyésztét kimutattam, a hét magyar nemzetség nevét megfejtettem s hazánk helyneveiben nyomoztam, nem vagyok ugyan annyira elbizott, hogy különösen ez utóbbi pontokra nézve Jerneyvel el merném mondani, miszerint „magyarázatom a történeti való örök maradandóságát igényli, midőn majd a puszta vélemények soronként sírba szállandanak“ : de annyit bizvást mondhatok, hogy nem általános nézetekből és elvekből indulva, — melyek a történetek vizsgálásában igen gyakran tévútakra vezetnek, — hanem magokat a forrásokat nyomozva jártam el a kitüzött tárgy fölvilágosításában, s állításaimat mindenütt okadatolni ügyekeztem. Ha azon homályt, mely e tárgyat mind eddig boritotta, s melyet Jerney fejtegetései által eloszlatottnak nézetem szerint balúl hitt, némileg földerithettem, s a történeti igaz-

---

oszszák föl magok közt; végre őket, mint Béla király idejében volt rendelve, a nádor birósága alá rendeli, ki a régi szokás szerint a kúnoknak más lakosokkali pereiben *az illető kún nemzetség birájával vagy fejedelmével együtt* (assidente eidem Judice seu principe qui in generatione qualibet fuerit institutus) itéljen, azzal a kivétellel, hogy két kún között biró maga a vétkes fél nemzetség birája legyen, az ily perbe a nádor ne avatkozhassék, s az itélet a király személye elé fölebbeztessék, ki abban a *nemzetség birájával együtt* (assidente nobis similiter judice generationis) személyesen hozand itéletet.

Digitized by Google

ságot, melynek keresése volt egyedűl czélom, részint saját fejtegetéseim, részint netalán másoknak erre következendő bővebb és alaposabb vizsgálatai által az eddiginél tisztább fénybe helyezni segíthettem, fáradságom teljesen megnyugtató jutalmául tekintem.

Digitized by Google

Digitized by Google

VII.

A X. SZÁZADI BESENYŐKRŐL.

Digitized by Google

Digitized by Google

VII.

A X. századi besenyőkről.

(Megjelent: Uj-Magyar Muzeumban 1853. I. köt.)

A besenyő nemzet, mely az általa nyomott magyar nemzettel egy időben nyomúlt Európába, mely a X. és XI. században s a XII. század elején a leghatalmasabb haderővel rendelkezett, s a vele szomszéd keleti birodalom, hazánk és az akkor emelkedett Oroszország ellen folytonos rabló hadjáratokat, pusztító véres csatákat viselve, bár többszöri megveretése után erejében mind inkább fogyatkozott, csak a keleti Európát elözönlő mongol hadjárat által szorittatott le mint önálló nemzet a világ színpadáról, a magyar történetvizsgáló előtt annyival gondosabb buvárlatok méltó tárgya, mivel, mint több történetnyomozónk s legújabban Jerney Keleti Utazásában bőven fejtegette s jelesen bizonyította, kétségünk nem lehet, hogy e

Digitized by Google

nemzet a magyarral rokon s egy nyelvű kún faj volt, mely a mongol roham elől nagy részben hazánkba költözve s a magyar fajjal összeforrva maradékaiban köztünk maig is él, egykori honában pedig a mind inkább fogyatkozó csángó magyarokban részint a legközelebb multig (Besszarábiában), részint (Moldvában) maig is nemzeti nyelvét megőrizve fönmaradt.

Maga a *besenyő* nemzet neve, mely az arab Abulfedánál *Bedzsnak*, a byzanti iróknál, kik hihetőleg az arab kiejtést követték, Pacsinak (Πατζίνακαι és Πατζινακῖται) az oroszoknál *Pecseneg*, a hazai és külföldi latin évkönyvekben és okleveleinkben *Besseni*, *Bessi*, *Bisseni*, *Biceni*, *Picenaci* stb. alakban változik, nem csak hangzása hanem a magyar *ő* képző által azon alapos véletre vezethet bennünket, hogy e név eredeti magyar, még pedig érthető magyar melléknév volt, melynek elveszett értelmét elég alap nélkül meghatározni nem bátorkodhatunk. Annyit azonban szükség megjegyeznünk, hogy azon állitás, miszerint a *besenyő* név annyi mint *bes*, *bas* vagy *vas*, ezen *bes*, *bas* vagy *vas* nemzetnév pedig a görög Σκύθης (Scytha) névvel egy volna, mit Jerney említett munkájában két izben találunk elfogadva, bár ki nem magyarázva [1]), nem egyéb mint Stephanus Byzantinusnak egy Horváth István és utána Jerney által félreértett, sőt egészben át sem olvasott helyéből igen helytelen következtetéssel vont óriási botlás, melynek a görög szöveg nem értése miatti elkövetése

[1]) *Jerney, Kel. Ut. I. d. 43. és 107. l.*

Digitized by Google

e csaknem csalhatatlanságot igénylő történetbuváraink tekintélyét teljességgel nem képes emelni [1]).

---

[1]) Horváth István, mint *Wenzel Gusztáv Eszmetöredékek a magyarok eredetéről, Uj-Magyar Muzeum 1850 1. érf. 457. lap.* röviden említi, íveket írt a *Vas* nemzetről, melyek egy „Magyar régiségekről" című mind eddig meg nem jelent munkának töredékei lévén, fölötte ritkák. Nem vagyok szerencsés e ritka nyomtatvány birtokában lehetni, s így annak tartalmáról részletesen nem szólhatok: de hogy Horváth Istvánnak ezen *Vas* nemzete, melyet rajta és hivő tanitványain kivül a világnak nálunk nyelvészetben sokkal erősebb történetbuvárai mind eddig nem ismertek, az ő saját teremtménye (e teremtő erővel említett történetbuvárunk nem megvetendő mértékben megáldatott), igen is kimutathatom. A *Vas* nemzetet Horváth István kétségtelenül Stephanus Byzantinusnak e szavaiban fedezte föl: *καὶ Σκύθης ὁ σίδηρος*, mi szerinte azt tenné: *Scytha* annyi mint *vas*. Most még csak a *vas* szót kellett fölfedezni valamely nemzet nevében; ezt *besenyőből* ily formán: *bes* (besenyő) = *bas* = *vas* könnyű kideritni, sőt *Jerney e. h. 107. l.* ezt még Ovidiusnál a *Colchi* nemzetnévben is, a görög *χαλκός (réz)* szót, melynek a *Colchi* névvel mi köze sincs, *vassá* keresztelvén, könnyen fölismeri; s ime már kétféle *vas* nemzetünk is van. Azonban ne resteljük magát Stephanus Ryzantinust fölütni, s azon helyet, melyből egy pár szót, az egészet nem értve, Horváth István kikapott, egészben elolvasni, s a *Σκύθης ὁ σίδηρος* szavakban megkapjuk nem a *Vas* nemzet nevét, hanem a — *borotvát*. *Stephanus Byzantinus* Kr. u. V. század végén élt görög földleiró *Ἐθνικά* czim alatt irt egy nagy földirati szótárt, melybe számos nyelvészeti megjegyzéseket szőtt. E munkában, mely azonban csak a Hermolaosz által a VI. század közepén készitett kivonatban maradt fön s *De urbibus et populis* latin czimmel is forog, *Amstelodami 1678. fol. 609. és 610. l.* a *Σκύθης* szó tárgyalásánál olvassuk:

Digitized by Google

Jelen értekezésben a besenyők X. századi állodalmi szerkezetét s akkori tartományaik neveinek meg-

Σκύθαι, ἔθνος Θρᾴκικον· ἐκαλοῦντο δὲ πρότερον Νομαῖοι. Σκύθαι δὲ ἀπὸ Σκύθου παιδὸς Ἡρακλέους. Τινὲς δὲ ἀπὸ τοῦ σκύζεσθαι· ὀργιλώτατοι γάρ. Σκυθία τοίνυν, καὶ Σκύθαι καὶ Σκυθικοί· καὶ Σκυθικὰ λέγεται, καὶ Σκυθική. Ἔστι καὶ ὑποδήματος εἶδος, ὡς Περσικαί. Καὶ Σκυθίη, καὶ Σκύθης ὅμιλος· καὶ Σκύθην εἰς οἶμον. Καὶ Σκύθης ὁ σίδηρος· ὅθεν, ἀποσκυθίσαι τὸ τῷ σιδήρῳ τὰς τρίχας τεμεῖν. Ἡ κλητικὴ ὦ Σκύθα ἐχρῆν, ὡς Πέρσα. Ἔστι δὲ Σκύθη καὶ Σκυθὶς τὸ θηλυκόν· καὶ Σκύθαιναν, ὡς Κυρίκαιναν· καὶ Σκυθίζειν.

Scythae, gens Thraciae. Vocabantur vero prius Nomaei. Scythae autem vocati fuere ab Scythe, Herculis filio. Aliqui sic dictos putant *ἀπὸ τοῦ σκύζεσθαι* i. e. irasci, sunt enim iracundissimi. Scythia igitur et Scythiae et Scythici. Et Scythica et Scythice. Est etiam calceamenti genus, ut Persicae. Dicitur etiam Scythie, et Scythes coetus, et Scythen in viam (deducere). Et Scythes, ferrum. Unde *ἀποσκυθίσαι* i. e. ferro capillos secare. Vocativus debebat esse O Scytha, ut, O Persa. Est vero Scythe, et Scythis foemineum. Et Scythaenam, ut Cyricaenam (dicimus), et Scythizare i. e. mores Scytharum imitari.

Magyarúl: Szküthák, thrák nemzet. Előbb Nomáioi (pusztai) nevet viseltek. Szküthákoknak neveztettek Szküthésztől, Héraklész fiától; némelyek szerint a *σκύζεσθαι* (haragoskodni) szótól, mert igen haragosak. Mondjuk: Szküthia, Szküthai, Szküthikoi, mondjuk ezt is: Szküthika és Szküthiké. Bizonyos bocskor neme is, mint perszikái (persa saru). Mondjuk: Szküthié, Szkütha tömeg, szküthát útra vezetni (ez a commentator szerint is példabeszéd, t. i. Aiszkhüloszból). Szküthésznek hivunk vasat is (vas szerszámot, borotvát); honnan *ἀποσκύθισαι* azt teszi: vassal a hajat levágni (borotválkozni) stb." Ez adat szerint Scytha =

Digitized by Google

fejtését szándékozván tárgyalni, legczélirányosabbnak tartom Bíborban született[1]) Konsztántínosz császárnak

---

vas se több se kevesebb joggal, mint Scytha = *bocskor* (*ὑποδήμα*). Ha azonban Horváth István és Jerney a *Vas* nemzetnevet ugyancsak Stephanus Byzantinus e szavaiból is: *Σκυθόπολις Παλαιστίνης πόλις, ἡ Νύσσης κοίλης Συρίας, Σκύθων πόλις, πρότερον λεγομένων Βαίσων, ἀπὸ τῶν Βαρβάρων* kiolvashatónak gondolná, s ezen helyből azt következtetné, hogy a scythákat a barbarok előbb *Baiś* (Vas?) néven nevezték, utalunk Stephanus Byzantinus commentatorára, *Thomas de Pinedo Lusitanusra,* ki e helyre igen helyesen jegyzi meg, hogy a görög irók által több helyütt emlegetett *Σκυθόπολις*-nak héber neve *Beth-san* i. e. *domus San* volt. (*Josephus Flavius Antiquit, XII. könyv 12. fej.* írja: *διαβάντες δὲ τὸν Ἰορδάνην, ἦκον εἰς τὸ μέγα πέδιον, οὗ κεῖται κατὰ πρόσωπον πόλις Βεθσάνη, καλουμένη πρὸς Ἑλλήνων Σκυθόπολις.*) s a Stephanus Byzantinus *Βαίσων-α* kétségtelenül nem egyéb, mint a héber *Bethsan* elcsavarása. Nec unquam Scythae dicti sunt *Baesi,* mondja, quod procul dubio corruptum est ab urbis nomine *Bethsan.* — Kérdem ezek után, hol van Stephanus Byzantinus *Vas* nemzete? hanemha „a magyar történelem fölött dermesztő köd gyanánt borongó hibás fogalmakban", melyeket, mint Jerney legújabb előfizetési hirdetésében olvassuk, ugyanő „magukból az eredeti tiszta forrásokból meritett győző okaival a kritika biráló széke előtt eloszlatni törekszik." Igazán becsülendő s történetirodalmunkban igen szükséges törekvés, melyben csekély tehetségem szerint magam is mindig kész leszek vele osztozni.

[1]) Jól tudom, hogy Jerney a magyar akademiában fölolvasott s annak „*Hivatalos Közlönyé*"-ben *1852/3. évf. 1. l.* kivonatképpen közlött czikkében, mely a *Magyar Östörténeti Tanulmányok* legelső czikkéül egész terjedelmében közöltetni fog, erősen megleczkéz a *Bíborban született* (*Πορφυρογέννητος*) melléknév használatáért, mint a mely fordítás szerinte nem csak

Digitized by Google

„A birodalom kormányzásáról“ írt becses munkájából azon czikket, melyet ő egyenesen a besenyő nemzet

---

hibás, de képtelen is. Megvallom magam is képtelenségnek tartanám az e czimmel illetett császárokról azt gondolni, hogy azok valósággal biborpalásttal jöttek volna a világra, de képes kifejezésekben gazdag keleti nyelvünkben az ily kifejezések használatát képtelenségnek nem ismerhetem. Vagy midőn valakiről mondjuk: kiemelkedett a porból, jégre vitték, tönkre tették, tejbe-vajba fürösztik stb. mind ezt betűszerinti értelemben kell-é vennünk, s e kifejezések, melyek igen is képesek, vajjon képtelenek-é? — *Jerney e. h.* tudósan kifejti magokból a byzanti történetirókból, jelesen Anna Komnénának több rendbeli nyomos állításából, miszerint a Porphyrogenitus melléknév azon porphyrból épült palotarésztől származott, mely egyenesen a koronás császárnők gyermekágyas palotája volt. Ez ellen vitatkozni nem akarok, s mit sem támaszkodom Reiske véleményére, ki *Konsztántinosznak a byzanti udvar szertartásairól* írt munkájára tett jegyzetei közt *(bonni kiadás 253—254. l.)* e szóról írja: Nota vox, illosque significat, qui a patre iam imperium tenente procreati fuerunt. Verisimillimum est a purpura, veste imperiali, eam repetendam esse, ut sint qui in purpura nati, purpura excepti et fasciati fuere: miután maga Reiske mindjárt mondja, hogy már *Liutprandus* (a X. században) *Hist. 426. l.* e nevet a porphyr palotától hitte származottnak, s miután ugyan ő utasít bennünket Du Cangenak éppen Anna Komnéna Alexiászára tett jegyzeteire és Glossariumára, melyekben ugyan ezen értelmezés adatik; hanem egyenesen csak azért vagyok bátor a *Bíborban született* czímnevet tovább is használni, mert az a Jerney által ajánlott „porphyr palotában született“-nél rövidebb is, szebb is, magyarabb is. Egyébiránt föltéve, de meg nem engedve, hogy én a porphyr palotáról mit sem olvastam, mit sem tudtam volna, jóllehet bármelyik valamire való görög szótárban a kérdéses névnek a porphyr palotától vett értelmezését meg-

Digitized by Google

leírásának szentelt, mint e tekintetben egyetlen egykorú forrást, kellő észrevételeimmel kisérve egész kiterjedésben közleni.

A nevezett császár, miután említett munkájának első fejezeteiben a besenyőket több helyen mint igen hatalmas, a velök szomszéd nemzetek, mint az oroszok, magyarok, bolgárok fölött túlnyomó erejű s rettegett nemzetet rajzolta, kikkel a birodalom érdekében a mondott nemzetek ellenébeni barátságos szövetkezést, illő ajándékokkal ellátott követek általi összeköttetést fiának különösen szivére köti,[1]) ugyan e munkájának 37-dik fejezetében „a besenyő nemzetről" ekként ír.

„Tudni kell hogy a besenyők elejétől fogva az Atel (Volga) folyónál lakoztak, mint szintén a Jeikh (Γεήχ, ma Ural) folyónál is, határosak lévén a mazarokkal[2]) és az ugynevezett úzokkal. Ötven év előtt

---

találjuk. megengedve. hogy e név tudományos értelmezésére nézve Jerneynek teljes igaza van, szabad legyen azon igénytelen kérdést intéznem tudós ellenfelemhez, melylyel Jókai a római hölgyek nevéről ellene támasztott hasonló fontosságu vitát befejezte, hogy: „akár nekem van igazam. akár neki, akár pedig mind a kettőnknek. immár mi haszon háramlik ebből a világra? s tegyük hozzá: mennyiben tartozik e név fejtegetése „A magyar őstörténeti tanulmányok" körébe?

[1]) *Biborban szül. Konsztántinosz e. h. 2—8. fej.*

[2]) Bandurius a szöveg e szavára megjegyzi, hogy a kéziratokban és kiadásokban *Μαζάρους* áll, de mind e mellett némelyek *Χαζάρους*-t hisznek olvasandónak; minthogy, mint mindjárt utána a császár írja, az úzok a khazárokkal szövetkezve

Digitized by Google

azonban az úgynevezett úzok a khazárokkal szövetkezve a besenyők ellen hadat indítottak s őket legyőzvén országukból kiűzték s azt mind a mai napig a mondott úzok bírják. S a besenyők megfutamodva bújdostak, helyet keresendők, melyen megszálljanak, s elérkezvén a most általok bírt földre s azon a turkokat (magyarokat) találván lakosokúl, háborúban legyőzték, s kivervén elkergették őket; és megtelepedtek ott s uralkodnak ezen földön, mint mondám, mai napig 55 esztendőn át."[1])

---

verték ki a besenyőket ősi lakhelyükből. Azonban maga ezen körülmény nem elég ok arra, hogy a szövegen ily lényeges változtatást elkövetve, *mazarok* helyett, kiken keletiesen *madzsar*nak is nevezett nemzetünket hiszem értendőnek, khazárokat olvassunk; miután a császár ezen adatát honi történetiróink előadásával, kik szerint őseink a Volgán tulról költöztek Európába, igen jól egyeztethetjük.

[1]) Itt az évszámitásban kétségtelenül hiba van, mely hihetőleg a szöveg többszöri másolása közben csúszott be. Először a császár a besenyők kiüzetését 50 évvel ezelőtt történtnek mondja, s azután azt állitja, hogy ezek a lakásukból (Etelközből) kiszorított magyarok földjét már 55 esztendeje birják. Látni való ebből, hogy az első időszámítás nem áll. De a második évszámítást sem vehetjük pontosnak, miután azon adatból, mely szerint szerző *e. h. 39. fej.* Zsolt vezérről mint megholtról emlékezik, kitűnik, hogy munkáját Zsolt halála (Kr. u. 949) után irta; ez időtől számitva pedig a besenyők Etelközt, honnan őseinket, mint a *Bolgár-magyar háborúról Kr. u. 888-ban* czimű értekezésben *Uj Magyar Muz. 1851 2. évf. 515. és köv. lap.* kimutattam, mindjárt a 888-ki bolgár-magyar háború után szorították ki. már mintegy 60 és nem 55 esztendeig birták.

Digitized by Google

„Tudni kell, hogy az egész Besenyőország (Πατζινακία) 8 tartományra van osztva ugyanannyi nagyfejedelemmel.[1]) A tartományok következők: az első tartomány neve *Értém* (Ἡρτήμ.), második *Súr* (Τζούρ), harmadiké *Gyula* (Γύλα), negyediké *Kulpei* (Κουλτέη), ötödiké *Harovoi* (Χαροβόι), hatodiké *Talmat* (Ταλμάτ), hetediké *Hopon* (Χόπον), nyolczadiké *Csöpön* (Τζόπον). Azon alkalommal, midőn a besenyők saját országukból kiűzettek, fejedelmeik ezek voltak: Értém tartományában *Majsa*[2]), Súrban *Kuel*, Gyulában *Kurkut*, Kulpeiben *Ipa*, Harovoiban *Kaidüm*, Talmátban *Koszta*,

---

[1]) E szerint a besenyő nemzetnek a 8 nemzetség szerint 8 önálló nemzetségi főnöke volt, kik éppen úgy, mint Konstantinosz szerint Árpád elválasztatása előtt a magyarok vajdái, magok fölött egy közös fejedelmet nem ismertek. A kormány egységének ezen teljes hijányában, a nemzetségfőnökök öröködési rendjének bizonytalanságában, mely az oldalágiak részéről kétségtelenül számos viszályt idézett elő, az ezekből eredő viszszavonásban és erőmegoszlásban kereshetjük azon különös tünemény legalaposabb okát, hogy az Európába fölléptekor oly hatalmas nemzet alig egy pár század mulva néhai nagyságából oly méltyen alásülyedt, s önállóságát, nemzeti létét elvesztette, míg a nála egykor gyengébb magyarság a nagy Árpád főparancsnoksága alatt ezredéves hazát bírt alapítni és föntartani.

[2]) A *Μαϊτζας* leírás, miután az összetett τζ betű a byzanti iróknál a görög nyelvben idegen *s* és *cs* hang kifejezésére használtatik, a görög *ας* végzet elvetésével *Mais*, utánhangzóval *Maisa* nevet ad, melyet a Kis-Kúnságon, a besenyők földjéről a mongolok elől beköltözött kúnok telepjén, *Majsa* helység nevében föltalálunk.

Digitized by Google

Hoponban *Gyász*, és Csöpön tartományban Vata.[1]) Ezek halálával a fejedelemségeket unokaöcscseik vették át: mert nálok az a régi szokás és törvény uralkodik, hogy nem szabad gyermekeikre vagy testvéreikre szállítani a méltóságokat; hanem elégedjenek meg az uralkodók, hogy éltök fogytáig uralkodnak, halálok után pedig unokaöcscseik vagy unokaöcscseik gyermekei választatnak el, hogy a méltóság ne egészen a nemzetség egy ágán szálljon végig, hanem az oldalágiak is osztozzanak és részesűljenek a tisztségben. Idegen nemzetségbeli azonban be nem csúszik s nem lesz fejedelemmé. A 8 tartomány 40 részre van osztva s vannak kissebb fejedelmeik is."

„Tudni kell, hogy a besenyők négy nemzetsége, t. i. *Karcsi-Sür* (Κουαρτζιτζούρ) tartománya, *Szürü-Kulpei* (Σνρουκουλπέη) tartománya, *Boro-Talmat* (Βορο-τάλματ) tartománya és *Bula-Csöpön* (Βουλάτζοσπόν) tartománya a Danaprisz (Dnieper) folyón túl fekszik, inkább a kelet-éjszaki részek: Úzia, Khazária, Alánia, Kherszón és a több tartományok felé; a más négy nemzetség pedig a Danaprisz folyón innen fekszik a nyugot-éjszaki részek felé; t. i. *Gyászi-Hopon* (Γιαζι-χοπόν) tartománya határos Bulgáriával, *alsó Gyula* (κάτω Γύλα) határos Turkiával (Magyarországgal), *Ha-*

[1]) A *Βατάς* leirás az *ας* végzet elvetésével *Vat*, utánhangzóval *Vata* nevet ad, mely hazai történetünkben is az ősi vallás mellett a keresztyénség ellen föllázadt *Vata* által nevezetes.

Digitized by Google

rovoi tartománya határos Rózsiával (Oroszországgal), *Jabdi-Értim* (Ἰαβδιηρτίμ) tartománya határos a Rószi-ának adózó tartományokkal; a vltinokkal,[1]) dervleninokkal,[2]) lenzeninokkal[3]) és a többi szlávokkal. Besenyőország Úziától és Khazáriától 5 napi, Alániától 6 napi, Mordiától (a mordvinok földétől) 10 napi, Rósziától 1 napi, Turkiától 4 napi, Bulgáriától fél napi távolra esik; Kherszónhoz igen közel van, még közelebb a Boszporoszhoz."

Vizsgáljuk most az itt megnevezett 8 besenyő tartomány neveit, mely tartományoknak, mint látjuk, ugyanannyi nemzetség felel meg. Nem állapíthatjuk ugyan meg ezeket kétségtelen bizonyossággal, kivált miután némelyik csak kétszer fordulva is elő némi változékkal van írva, de némelyek igen valószinű meghatározásán kivül azt az eredményt még is nyerjük, hogy teljesen meggyőződhetünk Jerney állításának alaptalanságán, mely szerint mindenik thema (tarto-

[1]) A *vltin* (*Οὐλτινοι*) nemzetnév a mai *Volhynia* tartomány nevével látszik egyezni, mely csakugyan a Dnieperen innen fekszik.

[2]) A *dervlenin* (*Δερβλενίνοι*) nemzetnevet föltaláljuk az orosz történetirók atyjánál, a XI. század végén és a XII-dik elején élt Nestornál *Derevliane* alakban. Lásd *Nestors Russische Annalen von A. L. Schlözer II. d. 83. l.* Maga Nestor e népet erdőben lakónak irja; neve, mint *Schlözer e. h. 84. l.* megjegyzi, *derevo* = fa szláv szótól származik, lakása Kiov és a Pripecs folyó közt, s így csakugyan a Dnieperen innen volt.

[3]) A *lenzenin* (*Λενζενίνοι*) nemzetnévben vajjon nem a *lengyel* név lappang-é?

Digitized by Google

mány), ha a Gyulát kiveszszük, különös hadi foglalatosságról, működése- vagy fegyverneműtől vette volna nevét. Hogy ő e fölfedezést tehesse, arra, mint maga mondja, „Constantin munkáinak gyakori olvasása, azon kor szellemébe s körülményekbe behatás, de főleg az idegen neveknél minden lépten nyomon mutatkozó hiányának megfontolása (így), úgy a görög irásmód nyelvünkre alkalmatlan voltának, sőt még a leirók tétovázásának is szem előtt tartása segítette.“ [1]) Lássuk e nagyot igérő szavak mit szülnek?

Első tartomány és nemzetség neve Konsztántinosz szerint *Értém*, összetett alakban *Jabdi-Értim*, Jerney szerint *Érdem*, *Hadi érdem*, azaz hadban kiszolgáltak, kiérdemlettek, *Emeriti*, *Veterani*. Miként lehessen a kiszolgált harczosokat *Érdem* nemzetségnek gondolni (Konsztántinosz nemzetségekről beszél), nem könnyen foghatjuk föl, de még nehezebben, hogyan lehet *Jabdi* szóból *hadit* faragni? Én, mintsem ily erőltetett megfejtéshez folyamodjam, inkább elismerem, hogy e név értelmét megfejteni nem tudom; különben is saját hazánk létező helyneveit sem tudjuk mind megfejteni, s hány magyar család van, ki ősi magyar nevét megfejteni nem képes?

Második tartomány és nemzetség neve, *Súr*, összetett alakban *Karcsi-Súr*. Jerney ezt *Sor*nak, *Harczi-Sor*nak vagy *csürhé*nek magyarázza, mely szerinte

[1]) *Jerney, Kel. Ut. I. d. 76. l.* — Az alább idézendő névfejtegetések olvashatók *ugyanott 74—78. l.*

Digitized by Google

harczoló csoport, *Turba militantium*, *Bellatores* volt. A többi nemzetség, vagy Jerney szerint hadosztály, nem volt-é szintúgy mint ez harczoló, s vajjon azon kor szelleméből lehetett-é kitanulni, hogy a harczoló besenyő hadosztály *csürhe* disznévvel is ékeskedhetett? Én a görög leirásból csak *Súrt* vagy *Csúrt* és *Kuarcsi-* vagy *Karcsi-Súrt* olvashatok. Léteznek a Vág mellett, Pozsony vármegye legszélén, Nyitra határán, mely vidéken, mint *Jerney e. h. I. d. 247. lap*, nyomozza, a Bars, Nyitra és Komárom megyei, valamint csallóközi besenyők egy külön nagyobb csapatot alkottak a hajdani századokban, a Nyitra megyei *Pecsenéd* helységtől nem igen távol, Nagy-*Súr*, Valtha-*Súr* és Vára-*Súr*, ugyancsak Pozsony vármegyében Hegy-*Súr* és Pintek-*Súr* nevű helységek; létezik Nyitrában a Bars megyei *Besenyő* helységhez egy mértföldre *Surány* mezőváros, ugyancsak Nyitrában, hol *Jerney e. h.* több besenyő telepet mutatott ki, *Suránka*, melyeknek neveit ezen *Súr* nemzetségre utalóknak vehetjük. A *Karcs* előnévvel egyezik a Csallóközben egymás mellett eső 12 *Karcsa* helység neve.

Harmadik tartomány és nemzetség neve *Gyula*, mely föntebb *alsó Gyula* s alább összetett alakban Χαβουξιγγυλά néven is előfordúl. Ezt Jerney is igen helyesen földirati névnek veszi, ezen *Gyula* besenyő tartomány nevét, mely mint láttuk a magyar hazával határos volt, a székely határhavasoktól nem messze eső egykor nevezetes város *Gyula*, ma oláhosan *Dzsulest* (Gyulafalva) falu nevével hozván kapcsolatba s az

Digitized by Google

összetett Χαβουξιγγυλά nevet igen elfogadhatólag s a tartomány fekvésével egyezőleg *Havasi Gyulá*nak értelmezvén. E megfejtésben vele egyetértvén azt kell kérdeznünk: miért kellett ezen egy tartomány nevének, s éppen ez egynek, mint ő mondja, kivételképen földiratinak lenni, midőn a többi szerinte mind különös hadi foglalatosságról, működése- vagy fegyverneműtől nyerte nevét?

Negyedik tartomány és nemzetség neve *Kulpei*, összetett alakban *Szüru-Kulpei*. Jerney ezt *Kopiás*, *Szúró-kópiás*nak, azaz: kopjával, dárdával, gerelylyel, lándzsával, dzsidával harczolóknak, *Lanceati*, *Alani*, *Ulani*, *Spiculatores*nek magyarázza, hozzá vetvén: „mondatik ma is bizonyos egyénekről „nagy kópé" átalvitt értelemben." Mit akarna ez utolsó védv bizonyítni, valamint hogyan lehessen a görög Κουλπέη leirásból *kopiást* kiolvasni, Jerney meg nem fejti s megfejteni magam sem vagyok képes; azért a *kopiás* értelmezést el nem fogadhatva olvasom e nevet úgy, mint a szövegben, mely e névre nézve egyetlen forrásunk, irva találom.

Ötödik tartomány és nemzetség neve *Harovoi* (Χαροβόη) Jerney szerint *Káróvó* azaz: határőr, végőr, őri, kártól őrző, szíkel, *Custodes limitum*, *Confiniarii*, *Euri*, *Spiculatores*, Marchiones, mely magyarázat szerinte bővebb fejtegetést alig kiván. De ha látjuk, hogy a többi tartományok Jerney által alkotott hadi foglalkozási nevei a kritika előtt meg nem állhatók, nem kell-é természetesen kétségeskednünk, hogy

Digitized by Google

e tartomány neve az azzal véletlenűl ha nem teljesen is, de közelitőleg, egyező *károvó* lett volna, annyival inkább, minthogy a byzanti irók az idegen nevekben előforduló *h* betűt χ-vel fejezik ki; például *Hunyadi* Χωνιάτης, *Halil* Χαλίλης, *Hamza* Χαμουζάς, *Ilasszán*, Χασάνης, *Haleb* (Aleppo) Χάλεπ, *Horan* (Hauran) Χαράν, *Hems* (Emessa) Χέμψ, stb., mely példák nyomán a *Harovoi* olvasás inkább elfogadható. Maga Jerney is a Χαβουζιγγυλά (Havasi Gyula) névben a X betűt ekként s helyesen olvasta *h*-nak.

Hatodik tartomány és nemzetség neve *Talmat*, összetett alakban *Boro-Talmat*, Jerney szerint *Ótalm*, *Vár-ótalma* azaz várótalmazó védő sereg, *Castrenses*, *Castrorum defensores*, *Milites Castrorum*. De hogyan lehessen a *Talmat* nevet *Ótalm*nak, hogyan lehessen a *Boro-Talmat* összetett nevet *Vár-Ótalmá*nak magyarázni? hanem ha az elő *Boro* szóból a vég *o* betűt az utóbbihoz szakasztjuk, s akkor is hogy lehessen *Bort Vár*nak olvasni, s miért kelljen a *Talmat* névből a vég *t* betűt egyszerűen elhajítani? mind e kérdésekre Jerneynél semmi megfejtést sem találunk. Ha így szabad bánnunk a helynevek magyarázásával, akkor a világ bármely szegletében ezer meg ezer helynevet érthető magyar elnevezésekké varázsolhatunk. — A *Boro* előnév, melyben igen hihetőleg az akkor e tartományban uralkodott nemzetségfőnök neve rejlik, mert mint a XI. századi *Kedrénosz* a Jerney által is idézett helyen (*bonni kiadás II. d. 561. és 562. l.*) mondja, a besenyő nemzetségek, már ekkor

Digitized by Google

tizenhárman, a közös *besenyő* néven kivül saját nemzetségfőnökeiktől külön nevet is nyertek és viseltek, egyezik a magyar *Bor* nemzetség (de genere *Boor*) nevével, melynek emlékét évkönyveink és több okleveleink föntartották.

Hetedik tartomány és nemzetség neve *Hopon* (Χοπόν), összetett alakban Gyászi-Hopon, melyről Jerney ily megfejtést ad: „*Giazichopon*, *Chopon: Jász csapat*, *Csapat*, azaz: íjjasok, jászok, nyilazók; *Pharetrarii*, *Sagittarii*, *Jasones*, *Philistei*. Ezen név is eléggé megfejti a dolgot; a csapatnak változatosan *tzopon* itt *chopon* iratása a nyelv nem értéséből származott.“ Azonban erre meg kell jegyeznünk, hogy a X betű a föntebb idézett példák nyomán *h*-nak olvasandó, s hogy Jerney a latin fordítást tartva szem előtt, annak *ch* betűjét, mint a középkori latin oklevelekben, *cs*-nek olvasta, egyenesen a görög χ betű jelentésének nem értéséből származott. — A *Hopon* besenyő nemzetségnévvel látszik összefüggni a Nyitra vize mellett, hol Jerney besenyő telepeket oklevelesen kimutat, Nyitra vármegyében fekvő *Apony* vára s Nagy- és Kis-*Apony* helység. A mi a *Gyász* vagy Jerney szerint *Jász* előnevet illeti, hogy ezt nem vehetjük hadi foglalkozási névnek, hanem egyenesen személynévnek kell vennünk, világosan kitetszik Konsztántínosz föntebbi soraiból, hol mondja, hogy akkor midőn a besenyők országukból kiűzettek, *Gyász* (Γιαζής) volt a fejedelem *Hopon* tartományban, mely mint

Digitized by Google

látjuk e főnöke nevét még a nevezett császár idejében is viselte.

Nyolczadik tartomány és nemzetség neve *Csöpön* (Τζοπόν), összetett alakban *Búla-Csöpön* (Βουλατζοπόν); itt a közbecsúszott σ betűt leirási hibának kell vennünk. Jerney szerint ez is mint a föntebbi „*Csapat. Előcsapat;* azaz: Előljárók, Elősereg, *Antesignani*, *Praeculcatores*, *Primipyli*, kik *Haram*, *Latrones*, *Latrunculi* néven is fordulnak elő régiségeinkben.“ A helyett, hogy az itt és föntebb elősorolt számos latin nevezetek ugyanazonságát a kérdéses besenyő nemzetségnevekkel bebizonyittatni kivánnók, lehetetlenségre senkit sem kötelezhetünk, csak annyit jegyzünk meg: micsoda nyelvészeti vegytannal lehet a *Búla* (Βουλα) névből a magyar *elő* szót kifejteni? — Miért bátorkodom én a betűszerinti *Csopon* helyett *Csöpönt* olvasni, oka az, mert a besenyő *Súr* nemzetség nevét viselő Pozsony vármegyei három *Súr* helység mellett tőszomszédságban Alsó-, Felső- és Közép-*Csöpöny* helységeket találunk, melyek e nemzetség nevére látszanak utalni, s mert azon, hogy a görög iró a nyelvében nem létező magyar *ö* hangot *o*-val fejezte ki, meg nem ütközhetünk.

Végig menve e szerint a 8 besenyő tartománynév fejtegetésén, melynek részletes hosszadalmasságáért a szíves olvasótól bocsánatot kell kérnem, de nem tehettem róla, hogy még némely görög betűk jelentését is kénytelen voltam magyarázni, ne vonjuk meg illő álmélkodásunkat Jerneynek a maga nemében

Digitized by Google

egyetlen nyelvészeti fölfedezésén, melyet az említett névfejtegetések után röviden oda vetni jónak látott ekképen „A mely Kegenes (Kökényes?) vezérhez csatlakozott két hadáról a besenyőknek Cedrenus *Bélemarni* és *Pagumani* nevezettel élve említést teszen, az sem egyéb *Előmenő* és *Hátumenő* csapatot kifejező borzasztóan elrontott magyar szónál.“ Halljátok magyar nyelvészek: *Bélemarni* = *Előmenő*, *Pagumani* = *Hátumenő*, s minél kevésbbé vagytok képesek e fölfedezést szülő nyelvbuvárlat szellemébe hatni, annál inkább és méltóbban bámuljatok.

Fogjuk föl e kitérés után Konsztántínosz félbeszakasztott szövegének fonalát. „Tudni kell — mond ő — hogy azon alkalommal, midőn a besenyők saját országukból kiüzettek, némelyek közzülök önszántukból ott maradtak s az úgy nevezett úzokkal együtt laktak, maig is köztök vagynak, s oly jeleket viselnek, hogy meg lehet őket azoktól külömböztetni, s megtudhatni, miként történt feleiktől elszakasztatásuk. Öltönyeik ugyanis térdig érők s ezek újjai el vannak metszve, mintegy ez által mutatván, hogy saját feleiktől el vannak vágva“ [1]).

„Tudni kell, hogy a Danaprisz folyón innen a Bulgária felé néző részen az ezen folyóni átkelőknél puszta várak vannak. Az első várat a besenyők *Fejér-*

[1]) Ez adatból következtethetjük, hogy a besenyők ekkori viselete térden alól érő hosszú öltöny volt.

Digitized by Google

nek (Ἄσπρον) nevezik, minthogy kövei fejérlenek [1]), második vár *Tungát* (Τουγγᾶται), harmadik vár *Krakнakát* (Κρακνακάται), negyedik vár *Halmakát* (Σαλμακάται), ötödik vár *Szakakát* (Σακακάται), hatodik vár *Gyaiukát* (Γιαουκάται) [2]). Ezen régi várak alapjai közt találtatnak némi egyházak nyomai és fövenykőbe metszett keresztek; honnan némelyek azon hagyományt mondják, hogy itt valaha rómaiak lakoztak" [3]).

---

[1]) *Jerney* szerint *e. h. I. d. 77. l.* ez bizonyosan Neszter-Fejérvár, és hibásan tétetik Neszter folyó helyett a Dnieperhez. Egy különben hiteles egykorú irót csak alapos bizonysággal lehet hibáztatnunk.

[2]) Az itt a többes számi *αι* raggal előforduló *γᾶται* és *κάται* szavakban a magyar *gát* szóra, mely e révek mellé épített várakra igen alkalmazható volt, könnyű ismernünk. E várak elsejét *Jerney e. h.* egyszer *Fö-gát*nak másszor *Tö-gát*nak magyarázza, az utóbbi inkább elfogadhatónak látszik. *Halmagát*at vagy *Halm-*, *Halomgát*at azért olvasok, mert a szláv *szlamá*ból vett *szalma* szavunk várra bajosan lett volna alkalmazható, s mert az előlehelt *h* a görög nyelvben az *sz* hanggál rokon lévén (innen ἕξ latinban *sex*, ὑπέρ = super, ὑπὸ = sub, ἕδος = sedes, ὕδωρ = sudor, ὗς = sus stb.) igen föltehető, hogy e névben az *sz* mint előlehelet a magyar *halm* szó *h* betűje helyett áll. Magánál Konsztántínosznál még a magyarban előlehelet nélkül hangoztatott *Álmos* vezér nevét is *Σαλμουτζης*-nek találjuk. *Szakagát* helyett Jerneyvel *Csák-gát*at azért nem merek olvasni, mert arra hogy görög iró a *cs* hangot, melynek kifejezésére ők *σκ* és *τζ* összetett betűket használtak, *sz*-szel (*σ*) fejezte volna ki, példát nem találtam.

[3]) Jerney az *Ótalm*, *Vár-ótalma* hadcsapat léteztének lehetőségét az itt említett puszta várak létezéséből is következteti: úgy de a puszta várromoknak őrsereg nem kellett, s a

Digitized by Google

„Tudni kell, hogy *Kánkar*nak (Κάγκαρ) is neveztetnek a besenyők, de nem mind, hanem csak három tartomány, Jabdi-Érti, Karcsi-Súr és Havasi Gyula népe, mint a többieknél vitézebb és nemesebb, mert ezt jelenti a *Kángar* (Κάγγαρ) nevezet“ [1]).

Itt áll Konsztántínosz császárnak a besenyők állodalmi szerkezetének ismeretére nézve hasonlíthatatlan becsű tudósítása. Miután azt Jerney tévedéseinek kimutathatása végett az olvasó közönséggel mint

---

Boro-Talmat (Jerney szerint *Vár-ótalma*) tartományt Konsztántínosz éppen nem a Dnieperen innen, hol e várak, valamint a nagyobb erősségül fölhozott gertinai és szorokai régi római várak feküdtek, hanem a Dnieperen túl helyezi.

[1]) A mi a *Kánkar* vagy *Kángar* nevezetet illeti, melynek Konsztántínosz vitéz és nemes értelmet tulajdonít, én ezt inkább *Kán-kar*nak mint *Jerney* szerint *e. h. I. d. 80. l. kankar*nak olvasom, s e nevet a *khán* vagy *kán* (fejedelem) és a *gar* vagy *kar* szóból, mely a *karok* és rendek, valamint a tiszti *kar*, orvosi *kar* stb. kifejezésekben *kar*-(brachium)tól eltérő értelemben maig is fönmaradt, összetettnek vélem; miszerint *kánkar* vagy *kángar* fejedelmi rendet, előkelő osztályt jelentene. Föltünő, hogy e *gar* szót számos keleti nemzetek neveiben föltaláljuk, mint a besenyők *kángar*-nevén kivül a magyarok *hungar* (hún vagy khún gar), a tatár *neugar*ok, a kelet-ázsiai *dzsungar*ok és az Indiából eredt czigányok *singar* nevében; miből azt kell következtetnünk, hogy e *gar* szónak érthető jelentésének kellett lenni, mely talán éppen a magyar *kar* föntebb említett jelentésével egyezik.*)

*) Némelykor *gar* a szláv *gor*, hegy; másszor a perzsa *gar*, *kar*, mely inkább húz a magyar *kar*hoz, még máskor egyebet is jelenthet. A *kankar* különösen a finn *szankar* = vitéz, nemes, szóval egyezik. H. P. *(Hunfalvy Pál.)*

Digitized by Google

köztünk biróval közlöttem, legyen szabad őt fölkérnem, hogy a Magyar Őstörténeti Tanulmányokban megjelenendő hét első czikk mellé, melyek azon „beavatlanok“ közzűl, kik által „őstörténetünk arany mezeje vadóczczal s idegenszerű törpe bozótokkal szándékoltatik elárasztatni“, különösen az én tönkre-tételemre lesznek irányozva, legyen szíves e kérdéses tárgyról még egy nyolczadikat, s ha kedve és ideje engedi, akár egy kilenczediket is függeszteni a „*Vas* nemzetről“ [1]) s mind azon avatatlanok előtt, kik az ősz régiségek szellemébe be nem hatva csak annyit tudunk és hiszünk, mennyit hiteles forrásokból merithetünk, s kik e szerint igen sok nagy dolgokat nem tudhatunk és nem hihetünk, e *Vas* nemzet „vastaghomálylepte“ léteztét napfényre deríteni.

[1]) A *Vas* nemzet történeteibe igen alkalmasan lehetne illeszteni *Aczélos* királyt, miként Otrokocsi az *Ἀττήλας (Attila)* nevet olvasta.

Digitized by Google

Digitized by Google

VIII.

ERDÉLY A VEZÉREK KORÁBAN.

Digitized by Google

Digitized by Google

VIII.

Erdély a vezérek korában.

(Megjelent: Erdélyi Muzeum. Almanak. 1857.)

Erdély történeteit a IX-dik század utolsó tizedétől a X-dik század végéig, meddig hazánkat az Árpád véréből származott vezérek igazgatták, a történetirás mai fejlődöttségéhez s a tudomány jelen követeléseihez méltón, a nemzet életét hiven tükröző kép gyanánt előállitani oly feladat, melynek kivitelét az e korból fönmaradt gyér adatok hijányossága miatt a mai kor emberétől a legmélyebb tanulmány, kitartó szorgalom s erős itélőtehetség mellett is csak megközelitőleg lehet méltányosan követelnünk.

Erdélyt e korban a történetvizsgáló csak a föltünő hajnal kétes szürkületében láthatja. Mint a hajnal derengő fényében az óriás hegyek egy-egy kopár sziklaorma, ugy tünik föl lelke előtt az őskor néhány

Digitized by Google

hősi alakjának körrajza: de mint a bérczek lábainál elterülő völgyek és rónák, melyeken az éj sötéte alig oszlik, oly borongó homályban s néma csendben terül előtte a nemzeti élet multjának halovány képe.

S midőn én e kor történeteit és jellemét inkább csak egyes vonásokkal vázolni, mint ecsetelni merészlem, számitani merek a közönség méltányos elnézésére. Ujabb források hiányában, melyeket elődeim, hazai történeteink szorgalmas vizsgálói nem ismertek és föl nem használtak volna, történelmünket e korszakra nézve uj, ismeretlen adatokkal természetesen nem gazdagithattam, s igy inkább csak a fölfogás, összeállitás és kidolgozásra kellett munkám fősúlyát helyeznem. E szerint rövid czikkemnek egyedüli érdeme csak az lehetne, ha Erdély ezen korszakát a történetirás halvány mécsének világánál helyesebb szempontból foghattam föl s hűbb és élénkebb színben tüntethettem elő, mint ez eddigi történetiróinknak sikerült, vagy mint azt némelyek elfogultságból és ellenszenvből láttatni akarták.

I. Erdély Árpád előtt.

A bérczekkel övezett Erdélyt, melyet a természet Magyarhon kiegészitő részévé, ennek mintegy fellegvárává látszott alkotni, őseinknek mai hazánkba jövetele előtt, a székelyeken kivül, kik Attila roppant birodalmának romlása után Erdély keleti havasai közt függetlenségüket Árpád koráig ötödfél századon át fön birták tartani, nagyobb részben oláhok lakták. E né-

Digitized by Google

pet, a római irók adatai s kétségtelenül latin eredetü nyelve után itélve, a tudományos világ a régi dák nemzetnek római gyarmatok által elrománositott utódainak ismeri.

E vegyes eredetü fajhoz a népvándorlások zavaros korában idegen elem, t. i. szlávság is vegyült. Legalább honi történetiróink ősatyja, a XI-dik századi Béla király névtelen jegyzője, Erdély lakosaiul Árpád bejövetelekor az oláhok mellett mindig emliti a szlávokat is. S bár e hihetőleg kissebbségben volt szláv faj Erdélyben a későbbi századokban a magyar és különösen az oláh elem túlnyomósága miatt lassankint elenyészett is, annak a régibb korban az oláhok közt léteztét kétségtelenné teszik az oláh nyelvben maig fönmaradt számos szláv eredetü szavak, melyek abban csak a szlávokkal közös lakás, szoros érintkezés, s végre a szlávságnak az oláh elembe olvadása által gyökerezhettek meg.

Az oláhok nemzeti életéről és tetteiről a régibb történelem lapjai mélyen hallgatnak. A polgárosító római uralomnak nagy müvekben és emlékekben gazdag, de a meghóditott népekre nézve keserves korszakában, a harczos de miveletlen nemzet roncsolt maradványa, melyet az aranydús Erdély birtokaért küzdött rómaiak fegyvere megkímélt, szomorú szolgaságba süllyedt, s a miveltebb rómaiak szellemi fensőbbsége, katonai túlsúlya, s a gyarmatositó kormány polgári intézményeinek szigorúsága által nyomatva, nemzeti önérzetét, sőt idő folytán nemzeti nyelvét is elvesz-

Digitized by Google

tette. A római birodalom hanyatlásával, midőn a góthok hatalmas rohama elől a legiók Daciából kivonulni kényszerültek, az elrománosodott dák utódok a harczos germán nép járma alá kerültek. Az V-dik században, a húnok világrenditő berohanása s a góthok kiveretése után, e dák-román népvegyület az Attila alatt oly roppanttá növendő hún birodalom hóditott népeinek nehéz sorsában osztozott; e birodalom fölbomlása után pedig alig egy század mulva az avar khánok még súlyosabb igájában görnyedt. E viharos korszakban, mely a szellemileg s anyagilag gyenge népek kifejlődését hosszú századokra hátravetette, az oláhság, ha mint hóditott nép létét föntarthatta, sőt számra szaporodhatott is, nemzeti önállóság nélkül, nagy és maradandó emlékű tettek dicsőségét nem hagyhatta késő unokáira.

A X-dik század vége felé, midőn Árpád hóditó hadai a tiszántúli síkról a Meszesen át Erdélybe törtek, találkozunk legelsőben a történetirás lapjain egy önálló oláh vezér Gyeló nevével, kinek emlékét egyedül Béla király névtelen jegyzője tartotta fön. Csak e században, miután az avar haderőt Nagy Károly császár hadai többször tönkre tették, s az egykor rettegett s most megalázott avarságot a rá özönlött germánok és szlávok roppant tömege erejében végkép megtörte, lehetett képes az oláh nép némi önállóságra emelkedni. Azonban kedvezőtlen multjából természetesen következett csekély szellemi miveltsége mellett s elzsibbasztott anyagi erejével, szilárd alapra, józan törvényekre fektetett s a nemzet hadi szelleme és er-

Digitized by Google

kölcse által századokra fönmaradandó hont magának nem alkothatott. Igaz, hogy névtelen jegyzőnk Gyelót mint az erdélyi oláhok közös vezérét tünteti elénk; azonban azon kor szellemét, és az oláh nép polgári és miveltségi viszonyait tekintve, ugy hiszszük nem csalatkozunk, ha Gyelót inkább csak az egyes vidékek vajdái, e patriarchalis viszonyt képviselő népfőnökök, leghatalmasbikának, mint sem az egységes nemzetté alakult oláhság fejedelmének gondoljuk. S birtokát terjedelmesnek, hadi erejét hatalmasnak nem igen képzelhetjük, mert habár a névtelen jegyző szavait, ki az Erdélyt lakott oláhokat és szlávokat magyar nemzeti elfogultságból igen is lealázólag jellemzi, betű szerinti értelemben veendőknek nem tartjuk is: tekintetbe kell vennünk, hogy a székelység Erdélyből, ha többet nem, azon tért, melyen ma lakik, e korban is birta, s mint kiválólag harczias szellemű nép fegyverben kevésbé gyakorolt oláh szomszédait gyakori beütéseivel már Árpád hadainak megérkezte előtt tetemesen gyengitette; s tekintetbe kell vennünk, hogy az oláhok mellett vegyesen szlávok is laktak, mely külön faj igen hihetőleg saját külön főnökei alatt állott. S ha az oláhoknak az Árpád- és vegyes házakbeli magyar királyok alatti viszonyaiból régibb szerkezetökre is szabad következtetést vonnunk, tekintve azon oláh vajdaságokat, melyekkel Erdélyben, s a vele szomszéd Magyarhon keleti vidékein a magyar hóditás után több század mulva is találkozunk, ezen vajdák hatóságában az oláhoknak eredeti hadi s polgári szerkezetét lát-

Digitized by Google

hatjuk mintegy megöröködve, melyet a magyar hóditók, nemzeti fensőbbségök föntartása mellett, e nekik, mint látni fogjuk, egy csata kisérlete után önkényt meghódolt népnél, ha tán szűkebb hatáskörre szoritva is, föntartottak.

Erdélynek már Árpád előtt századokon át meghonosodott másik nemzetiségét a székelyek képezték, kik e hon keleti bérczei közt önálló állodalmat alkottak. A firól-fira öröklött nemzeti hagyomány szerint, melyet már a XI-dik századi névtelen jegyzőnél, később pedig minden ettől független krónikánkban följegyezve találunk, a székelyek Attila népének maradványai, kik a germánok által véres csaták után a Fekete tenger mellékére visszaszorított húnok közzül mintegy vég őrszeműl visszamaradva, védelemre kedvező fekvésű bérczeik közt szilárd állomást foglaltak. Itt, mind addig, míg Attila fiainak birodalma a Fekete tenger mellékén virágzott, s a húnok mind inkább-inkább kelet felé nem nyomattak, hogy utóbb más-más nevek alatt tünjenek föl és szerepeljenek, összeköttetésben és függési viszonyban lehettek nemzetök ezen még akkor is tekintélyes erejű birodalmával. Legalább az ősrégi székely hagyomány, mely Attilának Görögországba bujdosott fiáról Csabáról oly élénken emlékezik, mely Attila neje Réka sírhelyét is ismeri, a székelység legelső nemzeti főnökéül, a Sándorféle csíki székely krónika szerint, Attila fiát Irnákot emlegeti, ki a Duna torkolata körűl, a mai Dobrudzsában székelt, melyet a húnok a VI-dik századi Jornandes ta-

Digitized by Google

nubizonysága szerint saját nyelvökön *Hunnivár*nak neveztek.

A legközelebb említett krónika szerint, melyet 1533-ban az ősrégi székely Sándor család irományaiból csíkszéki hiteles férfiak szerkesztettek, s melynek tartalmi hitelességét ez előtt két évvel az uj Magyar Muzeumban mind eddig senki által meg nem czáfolt erősségekkel bizonyitottam, a székely nemzet Attila fiától Irnáktól fogva Árpád bejöveteléig magát saját, szabadon választott fő rovó-bánjai alatt függetlenül kormányozta. A fő rovóbán hatósága alatt, ki a nemzetnek nem csak hadi és polgári feje, hanem egyszersmind legfőbb birája és az ős pogány szertartások szerint legfőbb papja is volt, kinek személyében volt tehát az állami minden hatalom központositva, volt mind a hat székely törzsnek külön-külön nagy rovóbánja és gyulája, kik közzül amazok a törzsek polgári és hadi kormányát vezették, emezek pedig birói tisztet viseltek. A nagy rovó-bánok vagy törzsfőnökök alatt állottak a kis rovó-bánok, mint a törzsek ágazatainak főnökei és vezérei, s a gyulák alatt a harkászok, mint ezeknek albirái. Minden kis rovó-bántól két százados, egy lovag s egy gyalog század parancsnoka, függött. Ezek számát az emlitett krónika útmutatása szerint 360-ra, s igy a székelység nemzeti haderejét 36,000-nyi, fele lovag, fele gyalog vitézre tehetjük, s e számot bizonyosan nem tarthatjuk szerfölött nagynak, ha tudjuk, hogy e korban, sőt régi törvényeink szerint századok mulva is, minden székely egy iránt szabad

Digitized by Google

és fegyverviselő volt, s ha tekintetbe veszszük a XVI. századi esztergomi érsek Oláh Miklós tanubizonyságát, ki szerint a külömbség nélkül katonának termett székelység 50,000 vitézt, sőt többet is könnyen síkra állithatott.

A székelység, melynek ezenkori politikai érettségét fényesen igazolják vérségi szerkezetén alapuló ősi törvényei, melyek a magyar királyok alatt is több kevesebb módositással a XVI-dik századig, sőt némileg a legujabb korig fönmaradtak, s melynek műveltségét, azon kort tekintve, kedvező fényben tünteti föl azon számos irónknál emlegetett körülmény, hogy saját irásmódja volt, csak oly törvényeknek hódolt, melyeket a nemzet gyűlése köz akarattal hozott és szentesített. E gyűléseket a székelyek a hagyomány szerint Attila székhelyének tartott Udvarhely közelében tartották, ama romjaiban is alig látszó Budvár mellett, melynek nevét Attila testvére Buda nevével hozzák kapcsolatba. Itt székelt a nemzet fő rovó-bánja; itt tartatott az ősi áldozó pohár, mely a Sándor családnál, a székely krónika szerint a régi rovó-bánok maradékainál, maig is családi ereklyeként fönmaradt. Itt hirdeté ki, e pohárral áldomásozva, a fő rovó-bán a nemzet végzéseit; itt osztá ki a község parancsait; itt itélte halálra a nemzeti parancs megszegőit; innen hívta föl kültáborozásra a nemzet fiait.

Csak ezen öszpontositott, de mind e mellett az egyes törzsek és ágazatoknak bel ügyeikben szabad kezet engedő, a nemzetben a szabadság érzetét és

Digitized by Google

őseitől öröklött harczias lelket ébren tartó erős katonai kormány tarthatta fön annyi idegen elem és viszontagságok közt e maroknyi népet, hogy az Árpád alatt mintegy uj életre támadandó ősi hon megalapitásában segédkezet nyujthasson, s e pillanattól fogva annak örömében és dicsőségében, fájdalmában és gyászában, hű testvér gyanánt osztozzék.

II. Erdély meghódítása.

Midőn Árpád, a hét magyar nemzetségnek már Etelközben, a Szereth és Dnieper folyók közti téren, szabadon választott közös fejedelme, délről a bolgár fejedelem Simon boszút szomjazó hadai által, kinek országát a magyarok mint Bölcs Leó keleti császár szövetségesei Kr. u. 888-ban kegyetlenül földulták, s kelet felől a bolgárokkal szövetkezett besenyőktől, Etelköz rónáiról kiszoritva népének uj hazát kénytelenittetett keresni, s Kiovon és Vladimiron átvonulva 889 tavaszán a Kárpátok felé közelgetett, hogy nemzetének számára mai honunkban biztosabb hazát vívjon ki, útja közben, mintegy szerencsés előjelül nehéz föladata végrehajtására, a rokon székely nemzet követségével találkozott.

A székelyek ekkori fő rovó-bánja, kit a székely krónika Zandir-hám név alatt emleget, értesülvén a hagyomány szerint Attila véréből származott Árpád közelgetéséről, őt ünnepélyes követséggel üdvözölte, és nemzetének, Attila egykori népének, haderejét ön-

Digitized by Google

kényt sietett fölajánlani az ősi hon, Attila hagyományos öröksége visszavívására.

Árpád, ki nemzetének a Volga mellől Kr. u. 884-ben történt megindulásától fogva öt éven annyi viszontagságon keresztül ment haderejét csak imént gyarapitotta a kozár uralomtól elszakadt s Kiov alatt hozzá csatlakozott hét kún vezér vitéz hadaival, csak örömmel fogadhatta ezen ujabb szövetségi ajánlatot, mely számára több ezer hű rokon kart, s a meghóditandó hon határainak keleti védfalát biztosította. Értekezvén azért a székelyek követeivel, közlötte velök az Etelközben alkotott vérszerződési pontokat, a magyar álladalom e sarkalatos alaptörvényeit, melyeknek elfogadásával a székelység magát a magyar nemzeti test tagjává, a megszerzendő hon szabad osztályrészesévé avassa.

A követek visszatértével Zandir-hám az ősi Budvár alá nemzeti gyülést hirdettetett, s rovó-báni tiszte szerint ünnepélyes áldozatot tartván, az Árpádtól hozott s kőre metszett alaptörvényeket, melyeket a székely krónika *hat kő-szer*-nek nevez, következő pontokban olvasta föl:

1. Árpád fiú maradékain kivül senki ne emeltessék a főhatalomra Magyarország földén.

2. A mely földet kiki szerzend, sajátja legyen; mit közerővel szerzendnek, oszoljék igazságosan a szerző felek közt.

3. A közügyek a nép megegyezésével végeztessenek.

Digitized by Google

4. Ki a fejedelemnek tett hitét megszegi, fejét és jószágát veszítse a fő rovó-bán áldozata előtt; ki a fő rovó-bánok méltósága ellen vét, tűz- és víztől tiltassék el (azaz számkivettessék).

5. Ha valaki a nagy vagy a kis rovó-bánok vagy harkász tisztviselők közzül a nemzet ellen törne, az örökösen Apolt nemzetségéből választandó fő rovó-bán itélete alá vettessék.

6. Ki a fő rovó-bán áldozatára (azaz a nemzeti közgyűlésre) meg nem jelenik, ketté vágassék.

Mely fölolvasott pontok a nemzet örömriadásával fogadtatván, s a törvénylap a rovó-bán udvarába Budvárba helyeztetvén, azoknak elfogadását a nemzet előkelői ős szokás szerint kiontott vérök cseppjeivel pecsételték és ünnepélyes áldomás-ivással szentesítették.

E törvényeket a székelyek önkényt elfogadván Árpád nemzetének tagjaivá s a megalkotandó közös hon polgáraivá lőnek, mielőtt Árpád a négy folyam mellékének csak egy talpalattnyi területét meghódította volna.

E szövetkezés után Árpád a székely nemzet fő rovó-bánjává *Apoltot*, Apor és Ugron atyját, emelvén, a Kárpátokon átvonulva Munkácsnál szállott meg, s itt az új hon területén az alaptörvényeket nemzeti áldomás közben ujolag szentesité.

A székely krónika ezen részletes előadását igazolják honi krónikáink (Kézai, Túróczi, a pozsonyi s budai krónika), melyek egyhangú állitása szerint, a

Digitized by Google

székelyek, a húnok maradványai, megtudván, hogy a magyarok Pannoniába ismét visszajönnek, a ruthén föld szélén eléjök mentek s Magyarországot együtt megszerezték. S Béla király névtelen jegyzője, Magyarország meghóditását részletesen leirva, a székely segédhadak vitézségét Marót kozár vezér Bihor vagy Belhrad (Fejérhegy, Fejérvár) nevű sziklavárának megvívásában kiemelve emlegeti.

Ily harczedzett, szabad bérczek közt növekedett népnek Árpád rohanó lovasságához csatlakozásával Erdély meghóditásának alapköve le volt téve. A szigorú fegyelemben tartott s Magyarhon síkjain Erdély nyugoti határáig diadalittassá vált magyar hadak rohamát az ezredéves szolgaság jármától alig menekült oláhság, öszpontosítatlan erejével föl nem tarthatá, annyival kevésbbé, mert ugyanazon pillanatban a kelet felől összevágólag működő székelyek támadását is le kellett volna küzdenie. E helyzetben az oláhoknak hódolni, vagy pusztulni kellett. S ők csak ugyan egy megkísértett csata szerencsétlen kimenetele után e két baj közzűl a kissebbiket, a hódolást választák.

Mielőtt azonban Erdély hóditásának folyamát előadnók, szükségesnek tartottuk némely krónikáink s utánok több történetirónk azon hibás állitását megczáfolni, miszerint őseink legelsőben Erdélyt foglalták el, s innen intézték volna Magyarország meghóditását. Erre nézve előre kell bocsátanunk, hogy a XV-dik századi Túróczi, kinél legelsőben találjuk, természetesen hibás mondai alap után, e tévedést, nem tudta,

Digitized by Google

mit mi a X-dik századi s Árpád fiával Zsolttal egykorú Biborbanszületett Konsztántinosz császár tanúbizonyságából tudunk, hogy t. i. őseink eredeti hazájokból a lebedi síkra, s innen Etelközbe a besenyők által nyomattak, s innen ismét ezek és a délről, a mai Oláhországból, rájok rohant bolgárok által szoríttattak ki; mikor természetes menekülési vonaluk a Szereth és Dnieper közti síkokról csak éjszak felé a szlávok közzé lehetett. Csak igy vonulhattak Kiov alatt, s a Kárpátokon át, merre őket a XI-dik század végén élt orosz történetiró Nestor is vezeti, mai hazánkba; miként ezt a XI-dik századi névtelen jegyző, ki a honfoglalás történetét a még akkor élénk emlékezések és hagyományos mondák után szerkesztette, sőt a hozzá krónikásaink közt korra legközelebb álló, de tőle egészen független Kézai is bizonyítja, őseinket Kiovon s a Kárpátokon át vezetve Munkács és Ungvár alá.

E tévedés kimutatása után természetesen történelmileg valótlanoknak kell ismernünk mind azon mondákat, melyeknek alapjok csak a föntebbi hibás állitás lehet. Például mit Túróczi s Bonfini mond, hogy Árpád Erdélyből küldte volna az ismeretes mondai fehér lovat Szvatoplughoz, s a visszatérő követe által hozott Duna-vizet és fekete földet mintegy áldva fölemelvén, őseink, — kik a Volga partján bizony latin iskolába nem jártak, — háromszor *Deus*-t kiáltottak, s ezen hely mai *Dézs* neve innen származott volna! — Igy az ezen mese mellett Kővári által (Erdély régiségei-

Digitized by Google

ben) emlegetett dézsi hagyományos emlékű kődarab fölött is, melyen űlve tanácskozott volna a hét vezér Magyarország meghóditásáról, s még inkább a dézsi óvári torony föliratának történelmi jelentősége fölött, — miután e fölirat 1578-ban egyedűl Túróczi, Bonfini és Heltai hitelére készült, — pálczát kell törnünk. A dézsi tanácskő mondájának valami emlékezetes tény szolgálhatott ugyan alapjáúl, de bizonyosan nem a hét magyar vezér űlt rajta tanácskozva. Szabolcsban éppen ezzel egyező mondát hallottam magam is 1842-ben az e megyében Nagy-Falu s Királytelek közt eső *Vaskapu* nevű halmos helyről és szoros útról, hol a regélő szabolcsi földmives szerint a hét magyar vezér tanácskozott.[1]) De vajjon vehetjük-é ezen, annyival inkább a dézsi tanácskozást valódi tényűl, ha a hóditásra egyetlen hiteles forrásunk, a névtelen jegyző után tudjuk, hogy Árpád főtáborával folyvást a Tisza bal partján tartózkodott, s Tiszán túl Szabolcs, Tas és Töhötöm, Erdélyben csak ez utolsó hadai hóditottak.

Azon tévedést, miszerint Erdély a hét kapitány által emelt hét vártól nyerte volna *Septem Castra*

---

[1]) Azt hiszem, nem fölötte merész az a gyanitásom, mely szerint ezen *Vaskapu* helynév nem egyéb, mint a névtelen jegyzőnél éppen itt, a Tisza és Nyír közt, emlegetett *Tas kapu* (Forum Tosu), melyet a nép, Tas vezérről többé mit sem tudva, igy változtatott el. Ez esetben könnyen megfejthető lesz előttünk ezen minden esetre emlékezetes helyről mai napig fönmaradt hagyomány.

Digitized by Google

Siebenbürgen nevét, fölöslegesnek vélem bővebben czáfolni, miután közönségesen tudva van, hogy e név csak a szászok által épitett hét keritett városról ragadt Erdélyre, mely régebben csak *Ultrasylvania* s majd *Transsylvania* név alatt fordul elő okleveleinkben.

De ha megczáfoltuk a mondákat, melyek Erdélynek e korra nézve a valónál többet adnak, nem hagyhatjuk megrovás nélkül a hires Schlözer és utódai ellenszenvből és elfogultságból eredt azon állitását sem, hogy Erdély Sz. István előtt nem a magyar állam része, hanem mintegy bitang jószág (res nullius) s a szászok betelepedéséig kétes birtokú föld (dubiae possessionis solum) volt volna, melyet a vad besenyők kényök kedvök szerént bitangolhattak. Ezen állitás némi látszólagos alapjául azt vetik, hogy Konsztántinosz császár a X-dik századi besenyők 8 tartománya közzül egyet *Értém* neven említ, s ez szerintük *Erdély* volt volna; melynek fekvését azonban amazzal azonosítani, s igy Erdélyt e korban besenyő tartománynyá tenni az emlitett császár adataiból, ellenkező hiteles tanúságok ellenére, teljességgel nem lehet. Azokat pedig, kik nemzetünk iránti ellenszenvből a történelem mind azon adatát, mely kedvencz eszméikkel és czéljaikkal összeütközik, a helyett, hogy meg birnák czáfolni, egyszerüen mesének, koholmánynak kiáltják, érdemleges czáfolatra méltóknak sem ismerhetjük.

Digitized by Google

Erdély meghóditásának történetét, erre nézve egyetlen részletes forrásunk a névtelen jegyző után, röviden következőleg adhatjuk.

Árpád főtáborával Szerencsen táborozván, hogy a Tisza partján lejebb nyomulását biztosítsa, a Tiszán túli kozár fejedelem Marót ellen, ki neki a hódolatot egyenesen megtagadta, tetemes haderőt küldött három nemzetségfőnök: *Szabolcs*, Előd fia, *Tas*, Lél atyja és *Töhötöm* vezérlete alatt. Ezek megbizatásukban szerencsével jártak s a Tisza, Szamos és Körös közti tért meghódítva a Meszesig nyomultak. E hegylánczot Magyarhon természetes határául jelölvén ki, a meszesi szorost erős zár- és védművekkel megerősítették.

Azonban a három vezér egyike Töhötöm, a siker által fölbátoritva, s magának jó hirt nevet és földet akarván szerzeni, a Meszesen túl eső Erdély meghóditásán gondolkozott. E végből beküldé kémül az agg Mándot, s midőn ez küldetésében ügyesen eljárván őt Erdély jó földéről, aranyfövenyes folyóiról, gazdag arany- és sóbányáiról magasztaló szavakban értesítette, s e mellett elmondta, hogy az e földet lakó oláhok és szlávok, kiknek íjon és nyilakon kivül más fegyverök nincs, gyenge harczosok, s vezérök Gyeló jó katonasággal nem rendelkezhetik, s hadaival, melyek a szomszéd besenyők és húnok, azaz székelyek, becsapásaitól már is sokat szenvedtek, a magyaroknak ellent állni képes nem lehet: követei által Árpádtól

Digitized by Google

engedelmet kért, hogy Erdélybe nyomulva ezen földet magának és utódainak elfoglalhassa.

Az Árpádtól vett fölhatalmazás folytán Töhötöm a szorosokat tartalékcsapatokkal megrakván, maga nemzetsége hadaival átkelt a Meszesen. Egy nap alatt az Almás patakhoz ért, s Hid-Almás és Rákos falvak táján, hol a hagyomány némely rég bemohosodott sánczokat Gyeló táborhelyének ismer, találkozott az oláh vezér sietve összegyüjtött seregével, mely a magyar had előnyomulását e keskeny völgyön szándékozott megakadályozni. Az éjt a két sereg egymással szemben töltötte, csak a csekély folyó által választva egymástól. Hajnalban Töhötöm seregét két részre osztván az egyikkel a köztök folyó vizet a tábortól kissé föntebb átgázoltatá, s midőn ezen csapat az oláhokat véletlenül oldalban megtámadta, maga is szemben a főerővel rájok rontott. Heves csata után a diadal a magyarok részére dőlt: az oláhok közzül sokan hullottak el, s még többen jutottak fogságba. Gyeló a csata vesztével menekülni akarva futásnak eredt, s Szamos melletti várába, melynek romjait egy meredek hegyormon Gyalu közelében az oláhok maig is mutogatják, ügyekezett. De az utána száguldó magyarok őt a Kapus vize mellett elérvén megölték.

E csata vesztének s Gyeló elestének hírére a föld népe Töhötömnek önkényt meghódolt, s az oláh főnökök kezet adva őt uroknak elismerték, és hódolatukat hittel erősítették. A hely, hol ez eskü történt, *Esküllö* nevet nyert, s Felső- és Alsó-Esküllő oláh

Digitized by Google

falvak közt egy kerek hegy, melyen állva esketteté föl a hagyomány szerint Töhötöm az oláhokat, maig is *Eskövökő* nevet visel.

Ezen önkénytes hódolat következtében az oláh vajdák, természetesen Töhötöm- és utódaitól való függésben, szolgaságra nem kárhoztatott népök fölötti hatóságukat továbbra is gyakorolhatták, s csapataik, melyeknek hadba vezérlése volt még a későbbi magyar királyok alatt is a vajdák főtiszte, a magyar álladalom haderejének növelésére szolgáltak.

Igy lőn Erdély, a saját nemzeti szerkezetükben Árpád felsőségének elismerése mellett föntartott székelyek földének kivételével, Töhötömnek, illetőleg a vezérlete alatt hóditott hetedik magyar törzsnek birtokává, s mennyiben e törzs a vérszerződés által a magyar nemzeti test tagja volt, s főnöke a kormányt Árpád felsősége alatt s a nemzet köz törvényei szerint gyakorolta, Magyarország saját területévé, s éppen nem külön állammá; bár a természet által erdős hegyek által övezve s mintegy külön kerítve, a duna- s tiszamelléki magyarságtól *Erdő elve*, azaz erdőn túli föld, külön nevet nyert, miből később a mai *Erdély* nevezet származott.

III. Erdély Töhötöm utódai alatt Sz. Istvánig.

Erdély történeteit a magyar vezérek korában sűrű homály fedi. Egyedűl az Erdélyt birt törzsfőnökök, Töhötöm és utódai, neveit tartotta fön számunkra őstörténetünk megbecsülhetetlen forrása, a névtelen

Digitized by Google

jegyző. De az erdélyi magyarság e kori bel-életéről, viszonyairól, jó és bal sorsáról mint nála, ugy későbbi történetiróinknál emlékezetet is alig találunk. S fogunk-é ezen csudálkozni, ha tudjuk, hogy az összes magyar nemzet e kori belviszonyairól is krónikáinkban mily gyér s halvány vonásokat lelhetünk, s mind azt, a mit később a nemzet keresztyénné válta s igy ugy szólván ujjá születése és átalakulása után irt krónikáink szerkesztői nemzetünk külföldi hadjáratairól följegyeztek, legnagyobb részben külföldi latin forrásokból meritették.

A pusztailag élő lovag magyar nemzet élete a X-dik században nem egyéb volt a Nyugot- és Kelet-Európa legtávolabb részeiben csak nem szakadatlan foglalkozásúl folytatott dúló háborúk lánczolatánál. Őseink a szántás-vetést, melyet utóbb a viszonyok hatalma által rabló kalandjaik folytatásától elzárva, s életforrásokúl egyedűl a hon dús termékeny földjére szorítva, szláv alattvalóiktól tanultak el, mint ezt gazdasági műszavaink nagy részének szláv eredete bizonyitja, szabad emberhez, mi nálok egyszersmind harczost jelentett, méltatlan foglalkozásúl tekintették. Harcz volt éltető eleme az uj magyar államnak; mint a kőszáli fenyő viharok zugása közben ver gyökeret, úgy az ifjú magyar nemzet uj honának térein harczok folytonos zivatara közben erősödött meg.

Európának e korban a nyomorúságig bomladozott viszonyai tág kaput nyitottak e dicsőség, kaland és zsákmány után egyiránt vágyó nemzet hadainak,

Digitized by Google

hogy a magyar nevet Konstantinápolytól az Atlanti tengérig rettegetté tehesse.

E hadjáratokban, mint nemzeti vállalatokban, a többi törzsekkel s székely szomszédaival együtt kétségkivül részt vett az Erdélyt meghóditott magyarság is s Erdély földirati fekvését tekintve igen is hihetőnek látszik, hogy a keleti birodalom ellen folytatott gyakori hadjáratokban Erdély vitézei nevezetes szerepet játszottak. Erre látszik mutatni az a körülmény is, hogy némely krónikáink azon magyar hadseregnek, mely 958-ban Konstantinápoly faláig dúlt, s melynek egyik mesés hőse Botond a népmonda szerint e vár érczkapuját bárdjával behasította, a község által választott fővezéréül Aport emlegetik, kit a székely krónikából mint az Árpád idejebeli székely fő rovóbán Apolt fiát ismerünk.

A keresztyénségnek Erdélyben terjedésével, mely ott 948-ban s igy Magyarország térítése előtt majd nem fél századdal kezdődött, nyerünk némileg bővebb világot Erdély belviszonyaira, legalább az ősvallás és a keresztyénség közti küzdelmekre nézve.

Szkülitzész byzanti iró tanusága szerint 948-ban, a görög udvarral kötött öt évi fegyverszünet letelendésekor, történt, hogy a byzanti udvarban megfordult Bulcsú nevű magyar főnök, kinek itteni barátságos mulatásáról Konsztántinosz császár is emlékezik, keresztyénné lett, s a birodalom patriciusává emeltetve gazdag ajándékokkal tért vissza hazájába. Példáját csakhamar más magyar főnök Gyula is követte, kit a

Digitized by Google

császár megkeresztelkedése után egy Hierotheosz nevű szerzetessel bocsátott vissza honába, hogy ez a magyarokat, kiknek pusztitó rohamaitól a polgárositó keresztyén vallás befolyása által óhajta szabadulni, téritse meg. Hierotheosz és szerzetes társai az idézett görög iró tanusága szerint csakugyan sikerrel működtek, s Gyula hihetőleg törzsének tetemes részével együtt a keresztyénségben állhatatosan megmaradt; bár Bulcsú az ős hitre visszatérve a görögök ellen később is harczolt, míg nem az augsburgi szerencsétlen csata után Ottó német király fogságába esve fölakasztatott.

Ezen Gyula magyar vezér alatt nem érthetünk mást mint az erdélyi főnököt Gyulát, Töhötömnek Horka fiától származott unokáját, Bulcsú nevét pedig a körülmények egybevetése után bizvást merhetjük egynek venni a székely krónikában emlegetett azon nemzetbiró Bucsin nevével, kinek idejében a keresztyénség a székely földre bevitetett. Igy mind e két főnök által a keresztyénség terjesztését csak Erdélyben gondolhatjuk. Csak ugyan legkissebb adatunk sincs, hogy a tulajdonképeni Magyarországon a keresztyén vallás már e korban gyökeret vert volna; míg a székely krónika a székely föld e miatti harczairól több adatot tartott fön, melyek, mint az ezen krónika latin szövegébe a szerkesztők által bár hibásan átvett s utóbb még hibásabban másolt görög szavakból kitetszik, egyenesen székelyföldi görög forrásokra utalnak. S a székely belharczok ezen aprólékos részleteiről

Digitized by Google

szóló görög iratokat kik szerkeszthették volna, ha nem a Hierotheoszszal jött s a székely földön később még Sz. László korában is működött görög szerzetesek? Ezek működésének tulajdonithatjuk, hogy bár a magyar faj idővel római hitre tért is, Erdély lakosságának nagy tömege, az oláhság, maig is a keleti egyházhoz tartozik.

A keresztyén vallás behozatalával mindjárt nemzeti belháborút látunk a székely földön kitörni, melynek következtében Apolt fia, kit a krónika *vizimádó*nak az az pogánynak nevez, a Csík széki Sósmezőn megveretve, magyar földre menekülni kényszerült. A bujdosó főnök a rovó-báni méltóságot csak Bucsin (Bulcsú) halálával szerezhette vissza, azonban a keresztyénség híveitől féltében hatalmában nem igen bizakodhatott, s végre is testvére fiától megveretve a Tatár havasoknál esett el. Hasonló körülmények és okok következtében hasonló belviszályok szinhelyéül kell képzelnünk Erdély többi részét is, míg nem Sz. István győzedelme, utóbb András és leginkább I. Béla király hatalmas visszatorlása az ős vallás híveinek többször megujított küzdelmét végkép el nem fojtotta.

A keresztyén erdélyi főnöknek Gyulának, Töhötöm unokájának, fiai nem lévén, birtoka testvérére Zsomborra, s erről ennek fiára ifjabb Gyulára szállt, ki mint az ős hitnek s a vérségi kormányszerkezetnek Sz. István reformjai ellenében makacs védője, hasonnevű nagybátyjával egészen ellenkező irányt követett. Az öregebb Gyula két leányának egyikét, a krónikáink

Digitized by Google

szerint tündérszép Saroltát, Gyejcs magyar vezér vette nőül, s a holtig hű keresztyén Gyula kétségtelenül keresztyénnek nevelt leányától született Magyarország térítője, Sz. István első apostoli királyunk, kinek hivatása lőn a magyar nemzetet a keresztyénségbe, s ez által hazáját az európai államok családjába avatni, s igy nemzetünk jövendőjét biztositni. Mi befolyása lehetett Saroltának, kit némely ujabb iróink, a Gyejcs második feleségét a lengyel Adelhaidot illető adatok rá ruházása után, tévedve rajzolnak férfias szellemű, férfiasan lovagló, vívó, sőt borozó hölgynek, fia Sz. István jelleme kifejlődésére, sem meghatározni nem tudjuk, sem vitatni nem akarjuk: Erdély azonban, annyi nagy magyar férfi szülője, nagy leányainak sorában legelsőül Sz. István király anyját büszkén mutathatja.

Sz. István a nemzeti élet gyökerére mélyen ható, az ős vérségi kormányszerkezetet alapjában fölforgató, nagyszerű reformjait a nemzetségfőnökök csak nem fejedelmi hatalma ellenében csak fegyverrel volt képes kivivni. S midőn Kopány megtörése után a többi főnökök megalázása vagy hódolása bekövetkezett, művét sikerültnek mondhatta, ha Erdélyből, melyet a természet oly erős védelmi helyzettel áldott meg, unokatestvére, a pogány ifjabb Gyula, az elkeseredés visszatorlásával nem felel azon túlságig kemény eljárásra, melyet a térítési buzgalmában határt nem ismerő király az ősi hit párthívei ellenében követett. Az erőszakos hatás erőszakos visszahatást szült, s a már rég

Digitized by Google

vegyes vallású Erdélyben megkezdődött a keresztyének üldözése. A székely földön a *vízimádó* Álmos éppen Gyula ösztönzésére pártot ütvén, a fő rovóbánt leölte s az előkelő keresztyén székelyeket birtokaikból kiüzette.

Sz. István, a székely krónika szerint Apolt keresztény utódjától, Apor Sándortól, a Sándor-család ősétől követek által segélyért fölkéretve, Erdélybe tetemes hadat küldött, s Gyulát fogságba ejtvén Bua és Bukna nevű fiaival örökös, némely krónikáink szerint azonban tisztességes, fogságban tartotta Magyarországban. S a székely földön Apor Sándort, kinek tetemes segélyével vivták ki hadai a diadalt, a nemzet fő rovó-bánjául megerősitvén s a nagyobb részben keresztyén székelyek közt az ősi szerkezetet a pogány szertartások eltörlése mellett sértetlenül meghagyván, Erdély kormányzására külön vajdát helyezett, Zoltán nevezetűt, ki e tartományt mint a magyar szent korona kiegészitő részét az ő nevében s az ujjá szervezett Magyarország törvényei szerint igazgassa.

Erdély e viszonyát a mohácsi vész gyászos következményei megszakították, s azóta három századnál tovább, egész 1848-ig, a magyar fájó szívvel nevezte Erdélyt külön, de testvér hazának.

Digitized by Google

IX.

KÁRPÁTALJI FELFÖLD.

Digitized by Google

Digitized by Google

IX.

Igaz-é, hogy a kárpátalji felföldet nem Árpád, hanem Szent István foglalta el?

(Megjelent: „Századok." 1868. 5. 7. füz.)

I.

A „Századok" folyó évi első füzetében Zsilinszky Mihály ismertetést ad Záborszky Jónásnak ily című czikkéről: „Mikor egyesíttetett a szláv föld Magyarországgal?", mely czikk a magyarországi tótok „Matica" nevezetű „tudományos társaságának" évkönyveiben jelent meg.[1])

[1]) A „Maticát" Zsilinszky a hazai *szlávok* tudományos társaságának nevezi; én azonban a *szláv* nevezetet, mely alatt egy egész népcsalád számos törzse, például a hazánkban lakó tótok, horvátok, ráczok, oroszok együtt véve értendők, nem tartom e népcsalád egyik törzsére alkalmazhatónak, és így hasz-

Digitized by Google

Ebben a czikkben, mint Zsilinszky eléggé részletes ismertetéséből látom, három főtétel van, mely a magyar történelmi források adataival s legtekintélyesebb történetiróink előadásával homlokegyenest ellenkezik, s melynek megvitatása s illetőleg megczáfolása, miután Zsilinszky a szükséges adatok kezénél nem léte miatt azok alapos czáfolatába nem ereszkedhetvén, e munkára a magyar történelem szakembereit szólítja föl, részünkről már csak azért is múlhatatlan kötelesség, nehogy tudományos ellenfelünk a hallgatást tanai elismerése jeléül vegye, és így teljességgel meg nem állható állításait éppen a magyar történetirók által is hallgatva elfogadottaknak s megdönthetetlen alapokon nyugvóknak képzelje.

Záborszky Jónás három főtétele következő:

1. Hogy a magyarok a honfoglalás alkalmával a „szláv földet," mely alatt Záborszky szerint Magyarország felföldének azon része értendő, melyet a Vág vidéke képez, nem foglalták el s azt még a X-dik század közepén sem birták.

2. Hogy az említett felföldi vidéket a magyarok 955-diki augsburgi veresége után I. Boleszláv cseh fejedelem foglalta el a Kárpátoktól a Dunáig és a Mátra hegységig.

3. Hogy ezen terület II. Boleszláv halála (999) után a lengyel Boleszláv Chrobryra szállt és attól

nálom a *tót* nevezetet, melylyel a magyar nemzet ezen hazánkban a Kárpátok alján lakó szláv fajú néptörzset majd nem ezer esztendő óta nevezi.

Digitized by Google

Szent István csak 1025-ben foglalta el, s ekkor csatolta a magyar korona birodalmához.

Mind e három tétel oly érvénytelen és semmis alapokra van építve, hogy azok halomra döntése bárki előtt is, ki ezen korszak történelmi forrásait ismeri, valóban nem nevezhető fáradságos föladatnak.

A mi az első tételt illeti: mind az egykorú nyúgoti évkönyvekből, mind a közel egykorú Konsztántinosz császár munkájából, mind a magyar krónikák előadásából bizonyos, hogy mielőtt őseink Árpád alatt a magyar hazát elfoglalták, a kérdéses kárpátaljai felföld az akkor Szvatoplug fejedelem kormánya alatt állott morva birodalom részét képezte.[1]) De mindezen három rendbeli források teljesen egyetértőleg állitják és bizonyitják azt is, hogy a morva birodalmat Árpád magyarjai teljesen elfoglalták és megsemmisítették. —

---

[1]) Egyedül *Béla király névtelen jegyzője* nem ismeri a Szvatoplug nevet, és e helyett a Duna s Tisza között a görög felsőség alatt álló Zalánt, a felföldön pedig a nyitrai vezért Zobort emlegeti. Azonban magára a dolog velejére nézve, hogy t. i. a morva birodalmat, és így a kárpátaljai felföldet is, a magyarok Árpád alatt elfoglalták, a többi forrásokkal teljesen egyezik, sőt ezen foglalás történetét kétségtelenül az ő korában, a XI-dik században, még élénk nemzeti hagyományok után, egyedül ő adja részletesen, külön fejezetekben irván le, mint foglalták el Árpád vezérei: Szoárd, Kadocsa és Huba a gömöri és nógrádi részeket, mint keltek át az Ipolyon és Garanon, mint vivták meg Nyitra várát, s mint hóditották meg a Vág melléki várakat, Semptét, Galgóczot, Trencsént, Bolondóczot és Bánt. *33—37. fej.*

Digitized by Google

Nevezetesen a X-dik század közepén élt Konsztántin császár világos szavakkal írja, hogy a magyarok, a mint a besenyők által Etelközből kiszoríttatva új hazát kerestek, „Nagy-Moraviába menvén, annak lakosait kiűzék és földjökre telepedének, a melyen mai napig is lakoznak.“ Ugyanő irja, hogy „a kereszteletlen Nagy-Moraviát a turkok (magyarok) megsemmisítették, melyben elébb Szfendoplokosz (Swietipolk, Szvatoplug) uralkodott.“ Ugyanő írja továbbá, hogy a magyarok „túl a Dunán is laknak a Moravia földén, de laknak innen is, a Duna és Száva közt.“ Sőt a morva birodalom végmegsemmisülésének indokolt leirását is adja, azt a Szvatoplug három fia meghasonlásának és e közben a magyarok rájok rohanásának tulajdonitja, mondván, hogy Szvatoplug fiai atyjok halála (894) után egy ideig békében éltek, de azután per és viszály támadván köztök, belháborút folytattak, mikor is „a turkok (magyarok) rájok menvén, őket teljesen kiirtották és elfoglalták országukat, melyben ma is lakoznak. S a mi a népből megmaradt, elszéledezett, a többi szomszéd nemzetekhez, a bulgárokhoz, a turkokhoz, a khrovátokhoz és a többi nemzetekhez menekűlvén.“[1]) Oly kétségtelenül világosak e teljes hitelt érdemlő iró szavai, melyeket, ha szükségesnek tartanám, nem csak a magyar krónikák, hanem a nyúgoti egykorú évkönyvek s maga az orosz

[1]) *Constantinus Porphyrogenitus, De administrando imperio. 38. 40. 41. 42. fej.*

Digitized by Google

Nesztor adataival is terjedelmesen igazolhatnék, hogy a Záborszky által tévedés hirdetésével vádolt magyar történetirók, kik a felföld elfoglalásának csak részleteit vették Béla király névtelen jegyzőjétől, a kárpátalji felföld meghóditását mint kétségtelen történelmi tényt hirdethetnék és bizonyithatnák, ha Béla király névtelen jegyzője, kit e tényre nézve Záborszky nagy fönhangon de teljesen alaptalanúl vádol ámitással, soha csak egy betűt sem irt volna is.

S valóban oly annyira meggyőző bizonyságúaknak ismerték el az általam említett különböző források e tényre vonatkozó adatait Európa összes történetirói, hogy én nem magyar, hanem valamire való tekintélyű német vagy szláv történetirót sem ismerek, ki Szvatoplug morva birodalmának Árpád magyarjai által történt megsemmisítését el nem ismerné, s Záborszkyval együtt azt hirdetné, hogy a magyarok országa még a X-dik század közepén sem terjedt a Kárpátokig.

Ezen állitásom bizonyitására elégnek tartom Záborszkyt csak egy-egy azt hiszem előtte is eléggé tekintélyes német és szláv iróra, Dümmlerre és Palackyra utasítni, kiknek egyikét sem lehet a magyarok iránti rokonszenvvel és különös kedvezéssel legkevésbbé is vádolni. Dümmlernél valóban alapos készültséggel terjedelmesen kifejtve olvasható, mint enyészett el éppen a magyarok berohanásai és szerencsés hadjáratai miatt nem csak Szvatoplug és fiai birodalma, hanem a német birodalomhoz tartozó ke-

Digitized by Google

leti határgrófság (Ostmark) is, melynek Kr. u. 907-ben már hire sem volt;[1]) Palackynál a magyar állam megszilárdulására valóban döntő eredményű pozsonyi csata leirását és eredményét ekként olvashatjuk: „A 907-dik év augusztus havában Pozsonynál, tehát az ó-morva területen, nagy ütközetre került a dolog a magyarok és IV. Lajos király német hadserege között: ez volt a legvéresebb, legdöntőbb ütközet, melyet a keresztyén Európa ezen vad hordák ellen eddig vívott, és a magyarok részére dőlt el, megmérhetetlen nagy eredménynyel. Német részről elesett abban nemzetének legnagyobb hadvezére Luitpold bajor herczeg a birodalom számos legelőkelőbb emberével együtt, Lajos király gyors futással alig menthette meg életét. Ugy látszik, hogy ebben a csatában lelte halálát övéivel együtt Mojmir (Szvatoplug fia) is, mint keresztyén s a keresztyének szövetségese a nyúgotot és polgárisúltságát romlással fenyegető barbarok ellen. Mert ettől fogva a magyarok majdnem ellenállás nélkül özönlöttek mindenfelé, embertelenül öldökölve, s a hová csak mentek, mindent tűzzel-vassal pusztítva. Morvaország neve egy századnál tovább teljesen elenyészik a történelemből, a tartomány a magyarok zsákmánya lett. Csak nyúgoti része jutott Csehországhoz, míg még a mai morva őrgrófságnak is több mint fele

[1]) Lásd Dümmler értekezését: Über die südöstlichen Marken des fränkischen Reiches unter den Karolingern (795—907). *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen. X. Bd. Wien. 1853. 8r. 1--85. l.*

Digitized by Google

félszázadnál tovább maradt a győztesek hatalma alatt.“ [1])

Mindezek ellenében Záborszky Jónás azt állitja, hogy „a magyarok még a X-dik század közepén sem foglalták el a nyitrai fejedelemséget, vagyis a Vágvidéket, a mai szláv földet.“ [2]) S ez állitásának bizonyitására éppen magára Konstántin császárra hivatkozik, kinél, mint láttuk, ellene erősebb bizonyitékot keresve sem könnyen találhatnánk. „Ezen koronás, következőleg jól értesült iró — mond Záborszky Jónás — a magyarok által elfoglalt földet folyók által határozza meg. Ilyenek a Temes, Tutes (Aluta?), Maros, Körös és Tisza. Ezek közt pedig nem emlittetik sem a Morva, sem a Vág, sem a Garam, sem az Ipoly, sem más nyitrai folyó. Következőleg a magyarok nem is foglalták volt el ezek táját. Földjük határai csak a Tiszáig terjedtek.“

Hogy Konstántin császárnak föntebb közlött adatai után az a körülmény, hogy ő a felföldi folyókat egyenként meg nem nevezi, oly nyomatékos érv volna,

[1]) *Palacky, Geschichte von Böhmen. I. Bd. 157. l.*

[2]) Jól tudom, hogy valamint régebben Palacky, ugy újabban a Bach-korszakban gombamódra cseperedett Büdingerféle magyarfaló osztrák történetirók a „Slovakei“-t mint valami önálló tartományt igyekeztek föltüntetni: azonban azt hiszem, hogy ezen Slovakei (szláv föld) legbuzgóbb apostolai sem állitják, hogy a történelem vagy törvénykönyvünk lapjairól egyetlen egy adatot is birnának fölmutatni Árpádtól fogva a mai napig, mely e területnek, mint külön tartománynak, saját közjogi külön állását képes volna bizonyitni.

Digitized by Google

melylyel az önálló nyitrai fejedelemségnek a X-dik században léteztét bizonyitni lehessen, azt hiszem, helyes birálat után senki meg nem engedheti. Hiszen, ha az állana, hogy a mely folyókat Konstántin név szerint nem említ, azok mellékeit Árpád magyarjai el nem foglalták: úgy Záborszky az Eger, Sajó, Hernád, Bodrog, Latorcza stb. folyók mellékét és így az egész felföldet Pozsonytól Máramarosig, sőt azon kivűl is a Szamos, Kraszna, Zagyva stb. mellékeit mind a X-dik századi nyitrai fejedelemséghez foglalhatja; s valóban nem értem, hogy képzelt birodalmának, az általa úgynevezett „szláv föld"-nek, történelmi multját ily alapra épitve, miért szorítja annak határait ily szerényen a Vág vidékére.

Záborszky szerint Konstántinnak Nagy-Morvaország elfoglalására vonatkozó szavai csak a Dunántúl (Pannonia) egy kis részére volnának értendők; azonban Konstántin idézett szavaiból világos, hogy az ő „Duna folyón túl" (πέραθεν τῆς Δανούβεως ποταμοῦ) kifejezése éppen nem a Pestről számított mai „Dunántúl"-ra, hanem a Duna éjszaki partján terülő vidékekre értendő, melyek, a császár székhelyétől számítva, neki csakugyan túl a Dunán feküdtek, ellentétben a Duna és Száva közével, melyet a maga álláspontjáról igen helyesen mond a Dunán innen fekvőnek.

Még abból is a X-dik századi nyitrai fejedelemség mellett okoskodik Záborszky, hogy Konstántin császár a horvátokat a magyarokkal egy helyt éjszakra a hegyek felé, más helyt dél felé mondja szomszédok-

Digitized by Google

nak. Azonban a ki Konstántin császár munkáját csak futólag olvasta is, tudja, hogy Konstántin nagyon világosan megkülömbözteti az Adriai tenger mellett fekvő Horvátországot az ősi Horvátországtól, melyet ő kereszteletlen (pogány) és fejér Horvátországnak (Belochrobatia) nevez, s melynek fekvését is meghatározza, azt mondván, hogy az Bagibarián (az az a Kárpát hegyláncznak Árva megye tetején maig is Babagora nevet viselő részén) túl fekszik. Ennek lakosairól mondja azt a császár, hogy ezek „Frankia mellett maradának s most belokhrobatoknak azaz fejér horvátoknak neveztetnek s tulajdon fejedelmök van. Alattvalói Ottónak, Frankia és Saxia királyának és kereszteletlenek, s a turkokkal (magyarokkal) sógorságot és barátságot kötnek“ [1]). Ezen fejér horvátok külön fejedelmét, kik, mint minden szláv történetnyomozó tudja, hazánktól éjszakra, Krakkó környékén laktak, s Konstántin császár szerint pogány őseinkkel barátságos szomszédi viszonyban voltak, nem lehet a képzelt nyitrai fejedelemséggel semmi egybeköttetésbe hozni.

Azonban, ha ne talán mindez nem volna elég arra, hogy Záborszky hitét a X-dik századi „szláv földi“ nyitrai fejedelemség iránt megingassa, ha fölfedezéséhez tovább is ragaszkodva a névtelen jegyzőt ámitónak, bennünket magyar történetirókat tovább is tévúton járóknak akar tartani és hirdetni: szabad le-

[1]) *Constantinus Porphyrogenitus i. h. 30. fej.*

Digitized by Google

gyen őt figyelmeztetnem, hogy igyekezzék állitása mellett nem ily semmit sem bizonyitó puszta okoskodásokat, hanem egykorú vagy közel egykorú hiteles forrásokból s oklevelekből merített tényleges adatokat hozni föl. Mutassa ki, kik voltak, mily tetteket vittek véghez ezen szláv föld fejedelmei a X-dik században? mutassa ki, hogy, ha a magyarok a Vág vidékét Árpád korában nem foglalták el, ugyan mi lehet annak az oka, hogy a Szvatoplug korában valósággal önállott nyitrai szláv püspökség éppen a magyar honfoglalás korában elenyészik, és csak Sz. István idejében a magyar egyház szervezésekor támad új életre?[1]). És én biztositom őt, hogy, ha az emlitett önálló nyitrai fejedelemség mellett egyetlen egy érvényes bizonyságot föl tud mutatni a világ összes történelmi forrásaiból, én leszek a legelső, ki ügyének diadalát hirdetni fogom. Addig azonban maradok teljes hitelű forrásokból merített meggyőződésem mellett, hogy a nagy morva birodalmat Árpád magyarjai megdöntötték,

[1]) A német eredetű nyitrai püspököt, Wichinget már 893-ban Arnulf király udvarában találjuk mint kanczellárt. Utódjáról a történelemben nincs emlékezet. Ha elgondoljuk, hogy a Vág vidékének meghódítása az Arnulf német király által Szvatoplug ellen segitségül hivott magyar hadak által 892-ben történt, Wiching távozását, illetőleg menekülését nagyon természetesnek találjuk. — Ha Záborszky szerint a nyitrai szláv fejedelemséget még 950 táján sem foglalták el a magyarok, a nyitrai püspökségnek is fön kellett volna maradni, melyről sem 950-ig sem azután ujra alapitója Sz. István koráig semminemű történelmi forrásban egy szó említést sem lehet találni.

Digitized by Google

s attól fogva önálló szláv fejedelemség a Kárpátok alatt a Vág vidékén soha nem létezett.

Most térjünk át a második tétel megvitatására. „Hogy az emlitett felföldi vidéket — irja Záborszky — a bretislávi ütközettel a csehek foglalták el s még 973-ban is birták, azt Palacky a prágai — VI. Benedek pápa és I. Ottó császár által megerősitett — püspökségi levéltárból (helyesen értve: püspökség alapító okleveléből) bizonyítja, mely ugyanez évről való. Azon levéltár (helyesen: oklevél) adata szerint a prágai püspökséghez tartozott az egész régi Fehér-Horvátország, a Tátra innenső és tulsó részén. A püspökség határai a Tátrán túl: Stry, Lemberg, Bug és Podlachia folyók; innenső részén hozzá tartozott mindaz, a mi a Tátra, a Duna és a Mátra közt fekszik, s neveztetik a vidék azon okmány szerint Vág-Provinciának. — Ezen okmányból látható, hogy 973-ban, midőn Esztergomban Gejza fejedelem uralkodott, az egész mostani szlávföld egyházi tekintetben Csehországhoz tartozott s Palacky ekképen végzi: „A régi kor ismerői előtt alig kell emlitni, hogy itt az egyházi és állami határ együvé esett", azaz, hogy a szlávföld államilag is Csehországhoz tartozott" [1]).

Mint látjuk, itt Záborszky csupán Palacky után beszél, és igy Palacky állitása alapját és erre épitett okoskodása helyességét kell megvizsgálnunk, illetőleg

[1]) Idézve Zsilinszky Mihály forditása szerint, mely a „Századok" 1868. évi I. füzetének 51—52. lapjain olvasható.

Digitized by Google

megdöntenünk. Én ezt a kötelességet a történelmi valóság kiderítésének érdekében már ezelőtt mintegy három évvel megtettem, magából a prágai püspökség határleirásából kimutatván, hogy Palacky föntebb ismertetett állítása teljesen alaptalan;[1]) most azonban szükségesnek látom ezen akkor általam csak mellesleg említett kérdést bővebben kifejteni és észrevételeimet, melyeket akkor egy jegyzetbe szorítottam, részletesebben előadni.

Halljuk tehát magát Palackyt, ki a 955-ik évre, miután a magyarok augsburgi vereségét s egyik magyar hadosztálynak visszatérő útjában Csehországban történt tönkretételét s ez alkalommal Lél vezér elfogatását leirta, igy folytatja: „Az egykorú évkönyvirók hallgatása daczára nem vonható teljességgel kétségbe, hogy I. Boleszláv mindjárt a 955-dik év után a magyarok ellenében egyszer kivívott előnyeit tovább folytatta. Elvette tőlök nem csak a mostani Morvaországot, a mennyiben az hatalmuk alatt állott, hanem az egykori Nagy-Morvaország keleti területét, a mai szláv földet (Slovakei) is a Duna és Kárpátok között, egészen a Mátra hegységig.“ Ezen merész állitása igazolására, melyről az összes világ egykorú vagy közelkorú forrásai még álmukban sem emlékeznek, pedig a cseheknek a magyarokon nyert ily roppant eredményü diadalát valamint a magyar források, melyek nemzetünk valódi vereségeit nem titkolják, megemlitették

[1]) „*Buda-pesti Szemle*“. *Uj folyam III. köt. 156—157. l.*

Digitized by Google

volna, úgy különösen a pogány őseinket egész elfogultsággal gyűlölő nyúgoti évkönyvírók két kézzel kapva fogták volna hirdetni, Palacky a 973-ban fölállitott prágai püspökség határairól alább kifejtendő előadására hivatkozik, megjegyezvén egyszersmind, hogy: „habár nem lehetetlen, mégis igen valószinűtlen, hogy Csehország területének ily nagy kiterjesztése csak II. Boleszláv korában, alig hat évre terjedő oly igen rövid időköz alatt (967—973) és nagyobb részint már nem I. Boleszláv alatt 955—967 között történt volna".[1])

Mint látjuk, Palacky megczáfolása végett a prágai püspökség régi határleirásának hitelességét kell megvitatnunk, mit rögtön meg is fogunk tenni; azonban addig is, míg ebbe ereszkedném, szabad legyen Záborszkytól egy pár kérdésre fölvilágositást kérnem. Ha ő szerinte a Vág vidéki felföldet a magyarok még 950 táján sem birták, mit Palacky teljességgel nem állit, ugyan kitől foglalták el azt 955 után a csehek a bretislávi ütközettel? Talán csak nem a még akkor is uralkodó nyitrai szláv fejedelemtől? Ezt, megvallom, kiváncsi volnék bizonyitva látni. De még határtalanabb kiváncsiság gyötör a Záborszky úr által emlitett bretislavi ütközetet illetőleg, melyről, megvallom tudatlanságomat, az általam meglehetősen ismert ezen kori bel- és külföldi forrásokban, de még ujabbkori történetiróknál sem találtam egyetlen szó emlékezetet sem. Ezen hazánkra nézve állitólag oly neve-

[1]) *Palacky, Geschichte von Böhmen I. Bd. Prag. 1844 221. l.*

Digitized by Google

zetes eredményű ütközet és diadal helyét, idejét, körülményeit és hőseit nem lenne szíves Záborszky úr előttem ismeretlen forrásaiból kimutatni és meghatározni? Mert eddig a valóban egyik legnagyobb szláv történettudós Palacky föntebb közlött előadásából valóban nem tudhatom, valamint, őszintén megvallva, ő maga sem tudja ezen döntő ütközetnek nemcsak idejét, hanem még helyét sem.

Csehország kérdéses nagy kiterjedését illetőleg, melyet a prágai püspökség határleirására alapit, igy ir Palacky: „A legfelötlőbb tünemény ezen idők történelmében a cseh birodalom rendkivüli kiterjedése és nagysága ezen uralkodó (II. Boleszláv) alatt, még pedig mindjárt uralkodása kezdetén (967). Ezen birodalom határainak II. Boleszláv alatt olyan kiterjedése volt, a milyet az azóta soha, még II. Ottokár és IV. Károly legdicsőbb napjaiban sem ért el. Mert a tulajdonképeni Csehországon kivül magába foglalta nemcsak Morvaországot, hanem az egész úgynevezett szláv földet (Slovakei) is Magyarországban, a Duna és Kárpátok közt, kelet felé a Mátra hegységig; onnan húzódott a határ éjszak felé a Kárpátokon keresztül a Stryj folyóhoz Lemberg környékén, s aztán a Bug mentén le a mai podlachiai vajdaságig. Éjszakra a határ innen nyúgot felé, a Piliczán és Felső-Warzán keresztül, Boroszló és Glogau közt az Oderig s a Boberen át (Bunzlau táján) az Iser hegységig húzódott, úgy hogy Felső- és Közép-Szilézián kivül a mai lengyel királyság egész déli felét is magában foglalta.

Digitized by Google

E szerint Boleszláv a csehek valamennyi legközelebbi törzsrokonain uralkodott, a Kárpátok és Szudettek mindkét oldalán. Szvatoplug országa és Nagy-Horvátország cseh tartományokká, s a vad jatzvingek Podlachiában valamint Oroszország hatalmas uralkodói Kiewben a csehek tőszomszédjaivá lettek. Azonban jóllehet ezen tény történelmileg és oklevelesen bizonyossá van téve: mégsem tud senki a felől fölvilágositást adni, mikor és hogyan alakúlt e birodalom? Kétségen kivül, mint föntebb mondám, már I. Boleszláv vetette meg a birodalom ezen nagyságához az alapot; mi azonban csak azt tudjuk, hogy II. Boleszláv alatt fönállott, kinek halála után csakhamar Csehország minden dicsősége hosszú időre ujra elenyészett.“ [1])

S mire építi a nagy szláv történetiró e valóban mesés kiterjedésü Csehországot, melynek létezéséről egykorú és közelkorú hiteles irók, még magok a szláv évkönyvek sem emlékeznek, melynek valamint mikor s hogyan történt alakúlását, fönállása alatt előfordult viszontagságait, úgy mikor, hogyan s ki által történt elenyésztét maga Palacky sem képes saját puszta gyanitásain és hozzávetésein kivül semmivel csak egyetlen egy hitelt érdemlő adatocskával is bizonyitni.

Történelmileg és oklevelesen bizonyitva van a cseh birodalom ezen nagy kiterjedése — ugymond Palacky egy e helyre tett jegyzetében — „a prágai püspökségnek I. Ottó császár és VI. Benedek pápa

[1]) *Palacky, Gesch. von Böhmen I. köt. 226–228. l.*

Digitized by Google

által megerősitett alapitó oklevele által, melynek határleirása IV. Henrik császár 1086-diki megerősitő oklevelébe (*Cosmasnál 168—171.*) szóról-szóra átment. Ezen határleirás az igazat megvallva, nincs kellően rendezve és egy részben már érthetetlen is: Termini ejus occidentem versus hii sunt: Tuguzc (Taus), quae tendit ad medium fluminis Chub (Kamb), Zelza (?), Zedlica (der Elbogner Kreis), Lucsane (der Saazer Kreis), Daciane (Teschner Kreis), Lutomirci (Leitmeritzer Kreis), Lemuzi (?) usque ad mediam sylvam, qua Bohemia limitatur. Deinde ad aquilonem hii sunt termini (von O. nach W.) Psouane (?), Chrouati et altera Chrouati (also ein doppeltes Chrowatien), Zlasane (Schlezien am Zobtenberge), Trebouane (?), Boborane (am Boberflusse), Dedosesi (zwischen der Oder und der Bober) usque ad mediam sylvam, qua Milcianorum (Oberlausitz) occurrunt termini. Inde ad orientem hos fluvios habet terminos: Bug scilicet et Ztir (Stryj) cum Krakoua civitate, provinciaque cui Wag nomen est, cum omnibus regionibus ad praedictam urbem pertinentibus, que Krakoua est (wie unbestimmt!). Inde Ungarorum limitibus additis usque ad montes, quibus nomen est Tatri, dilatata procedit. Deinde in ea parte, quae meridiem respicit, addita regione Moravia usque ad fluvium, cui nomen est Wag, et ad mediam sylvam, cui nomen est Mudre (Matra?) et ejusdem montis, eadem parochia tendit, qua Bavaria limitatur. Itt — jegyzi meg Palacky — az első fogalmazó nyilván bizonytalanúl tapogatózott, mert az

Digitized by Google

igaz, hogy neki tábortörzskari térképek nem állottak rendelkezésére: de még szerencsétlenebbek voltak a későbbi magyarázók, különösen a külömben derék Dobner (*Annal. IV. 217—222).* A Lengyel- és Magyarország felőli határok meghatározásában az alapos búvárt Lelewelt követjük, kihez hosszas ellenmondás után végre Bandtkie is csatlakozott. (Tygodnik Wilenski 1816. 27. és köv. sz., jegyzetek Ossolins k Kadlubekjéhez 483. és 610. l. Atlas do ziejow polskich, Varsó. 1830.) A régiség ismerője előtt bizonyosan fölösleges az a megjegyzés, hogy az egyházmegye ezen határai az állam határai is voltak." [1])

Szóról-szóra idéztem Palacky e hosszas jegyzetét, nehogy valaki azzal vádolhasson, hogy csak egyetlenegy szavát is mellőztem vagy elhallgattam, melylyel a prágai püspökségnek 973-dik évi roppant kiterjedését, nevezetesen hazánk felföldének egész a Mátráig ahoz és igy a cseh államhoz tartoztát törekszik bizonyitni.

Világos, hogy a vitatott kérdés tisztába hozatala és eldöntése a Palacky által közlött okirat hitelességének, s az abban foglalt adatok helyes értelmének megállapitásától függ. Azért lássunk hozzá e koránt sem nehéz munkához.

A prágai püspökség 973-dik évi eredeti hiteles alapitó oklevele nem létezik, és igy a prágai püspöki megye eredeti határainak kijelölésére nézve Palacky

[1]) *Palacky, Gesch. von Böhmen I. köt. 227. l.*

Digitized by Google

és társai csak IV. Henrik császárnak 1086-ban, több mint 110 év mulva, kelt megerősitő okleveléből kénytelenek okoskodni, melybe, állitásuk szerint, I. Ottó császár és VI. Benedek pápa 973-diki alapitó levelének határkijelölése szóról-szóra be lett volna igtatva. Ugy de még IV-dik Henrik ezen 1086-diki oklevele sem létezik, sem eredetiben, sem hiteles átiratban, sőt még egész terjedelmében szóról-szóra leirt egyszerű másolatban sem; hanem ezen oklevélnek csak a prágai püspökség határairól szóló részletét birjuk az 1125-ben elhalt Kozma prágai dékán, a cseh történetirás atyja, krónikájában, a szláv tudósok hite szerint szóról-szóra beigtatva.

Ezt tudva, úgy hiszem, még a legelfogultabb ember sem állithatja, hogy a Kozma dékán krónikájába beigtatott sorokat, melyek a krónika többszöri másolóinak kezén keresztül kivált a helynevekre nézve tetemes eltéréseken mehettek át, éppen oly kifogástalan okleveli hitelességűeknek lehetne és kellene elismernünk, mint ha magokat a 973-diki eredeti oklevél szavait olvasnók. Ezt annyival kevésbbé követelheti tőlünk Palacky, minthogy a Kozmánál olvasható határleirást ő maga is kellő rendben nem lévőnek s egy részben érthetetlennek tartja, sőt éppen a vitatott kérdésre nézve a legfontosabb helyen az első fogalmazót bizonytalan tapogatózással vádolja, azzal mentegetvén, hogy hijába! az első fogalmazónak nem állottak tábortörzskari térképek rendelkezésére. Mire szabad legyen röviden annyit megjegyeznem, hogy ha

Digitized by Google

valósággal a 973-diki eredeti oklevél szövege feküdnék előttünk, arról meg lehetünk győződve, hogy abban a fogalmazónak az illető határhelynevekre nézve ingadozást, tapogatózást senki szemére nem vethetne; mert az oklevélnek az illető területet bizonyosan ismerő szerkesztője tudta is, akarta is az egyházmegye határait pontosan leirni; a minthogy a régi földrajzra nézve az ily egyházi alapitó okleveleknél hitelesebb forrást kívánni sem lehet, a mennyiben tudniillik magok az ily oklevelek nem koholtak, hanem kétségtelen hitelességű eredetiek. Ha pedig Kozma átirt sorainak ily kétségtelen hitelessége felől, mint látjuk, magának Palackynak sem volt s nem lehetett rendületlen meggyőződése: ugyan hogy alapíthatta ennek egyetlenegy hibásan értelmezett helynevére (Mudre = Mátra?) II. Boleszláv roppant kiterjedésű cseh birodalmát?

Azonban, ám tegyük magunkat a szláv tudósok álláspontjára, mellőzzünk minden lehető kifogást és ellenvetést a Kozma krónikájába átirt szöveg hitelessége ellen, s olvassuk meg annak illető szavait minden elfogultság nélkül, s mit fogunk tapasztalni? Azt hogy magok a prágai egyházmegye határait kijelölő szavak határozottan ellenkezőjét bizonyitják annak, a mit Palacky és társai elfogultságokban belőlök ki akarnak erőszakolni. Ha még előbb e kérdésben netalán kételkedtünk volna, e szavakat olvasva lehetetlen meg nem győződnünk, hogy Magyarország kérdéses része valamint Szent István idejétől fogva nem tartozhatott, úgy előbb 973-ban Gyejcs korában sem,

Digitized by Google

és igy soha sem tartozott a prágai püspök hatósága alá.

Hogy ezt kimutassam, nem szükség a prágai püspökség nyúgoti és éjszaki határainak leirását magyarázgatnom, mint a melyek hazánkon kivül, tisztán szláv fajú népek által lakott területekről szólnak; csak a keleti és déli határokról szóló tudósitást kell fejtegetnem, melyekben hazánk területe is érintve van.

„Kelet felé — mond Kozma — ezen folyók határai: a Bug, tudniillik és a Stry, Krakkó városával és azon tartománynyal, melynek neve Vág, az emlitett városhoz, tudniillik Krakkóhoz, tartozó minden vidékekkel együtt. Innen a magyar határszéleket hozzá adva, azon hegyekig terjeszkedve nyúlik, melyeknek neve Tátra." E szavak szerint a napfénynél világosabb, hogy a prágai egyházmegye hazánktól éjszakra a Tátra hegységig, az akkori s mai Magyarország határáig terjedt, és igy a magyar határszélek (Ungarorum limites) nevezet alatt nem Magyarország területének, hanem a leirt Krakkó vidéki szláv tartománynak Magyarországgal szomszéd szélei értendők. Mert hogy a Krakkó városával együtt emlitett Vág tartomány (provinciaque cui Vag nomen est) teljességgel nem vehető egynek a magyarországi Vág folyó mellékével, már csak abból is bizonyos, hogy mint mindjárt látni fogjuk, ezen Vág folyót maga a Kozmánál közlött átirat a morva határszéleken említi a prágai püspökség határául, nem is emlitve azt a nehézséget, hogy ha a prágai püspökség területe a Vág völgyét is magába

Digitized by Google

foglalta volna, akkor nem lehetett volna róla azt irni, hogy Krakkó felől a Tátra hegyéig terjed. Az itt említett Vág provinciát, — melyet Záborszky a nyitrai szláv fejedelemséggel egynek gondol, — a tudós cseh Dobner csakugyan megkülömbözteti a Vág folyó mellékétől, és azt, Mabillon szavait idézve, ki szerint a Wága folyó a magyarországi hegyekben eredve rövid folyása után a Dunajeczbe ömlik, a Tátrán túl Galliciában folyó Fekete Dunajecz mellékének magyarázza.[1])

Az ezután következő szavakból pedig: „Innen azon oldalon, mely délre néz, azon egyházmegye, Morvaországot is hozzáadva, azon folyóig, melynek neve Vág, és azon erdő és hegy közepéig terjed, melynek neve Moure,[2]) a hol Bavária határa van" azt látjuk, hogy a prágai püspökség határa délre a morva földet is magába foglalta, s a bajor föld határát képező Mure vagy Moure hegynél végződött. Ezen bajor földdel határos hegyen a némileg hasonlitó nevű Mátrát értenünk józan birálattal lehetetlenség. Nincs is rá semmi szükség, hogy Palackyval e nevet Mudre-ra ferditve Mátrára magyarázzuk. Mert csakugyan ott, a hol a

---

[1]) *Wenceslai Hagek Annales Bohemorum. Ed. P. Gelasius a S. Catharina (Dobner). Pars IV. Pragae. 1772. 4r. 226. l.*

[2]) Ezen hegy nevét *Dobner i. h. 227. l.* Murenak, Palacky Mudrenak adja, Kozma krónikájának leghűbb kiadásában pedig: *Pertznél Script. rerum Germ. IX. köt. 92. l.* Moure van.

Digitized by Google

X-dik századi bajor terület a morva földdel szomszéd volt, a mai Alsó-Ausztria éjszaki részén, a mai Morvaország határszélétől alig egy óra távolságra, találjuk Malberg mezővárost, melyről a Chronicon Gottvicense középkori oklevelekből dolgozó tudós szerzője kimutatja, hogy hajdan Morvaországhoz tartozott, és a régi oklevelekben Mouriperg név alatt van emlegetve.[1]) Idáig igen is terjedhetett a prágai püspökség határa, mint a meddig a morva föld terjedt, mely 973-ban csakugyan cseh fensőség alatt állott, de nem a Mátráig, melynek vidékéig a cseh állam hatalmát soha ki nem terjesztette. Hazánk területét illetőleg, a föntebbi szavakat betűszerénti értelembe véve, legfölebb még annyit engedhetnénk meg, hogy a prágai püspökség eredeti határa Morvaország felől, és igy Trencsén vármegyében a Vág folyóig hatott, a hol ez a morva határszéllel csaknem egyenközűleg, attól alig egy-két órányi távolságban folyik. Azonban még arra is, hogy ezt kétségbevonhatatlan történelmi tény gyanánt elfogadhassuk, döntőbb hitelű bizonyságokra volna szükség.

Ezek után — úgy hiszem — bátran és határozottan kimondhatom itéletemet, hogy mindaz, a mit az idézett és fejtegetett szavakból Palacky igen vak-

[1]) *Dobner i. h. 228. l.* — Ezen Malberg mezőváros nevéről csakugyan *Raffelsperger* is megjegyzi : *Allgemeines geographisch-statistisches Lexicon aller österreichischen Staaten IV. Bd. Wien 1847. 521. l.* Mailberg, vor Alters Mouriberg, Maurperg.

Digitized by Google

merően következtet és hirdet, hogy tudniillik a prágai egyházmegye 973-ban hazánkban a Dunáig és a Mátráig terjedt; hogy e szerint II. Boleszláv, minthogy a cseh püspökség hatósága idegen állam határaira ki nem terjedhetett, a Kárpátok és Szudetek mindkét oldalán lakó szlávokon uralkodott; hogy Magyarországnak a Kárpátok, a Duna és Mátra között terülő részét a vitéz I. Boleszláv az augsburgi csata után a magyar birodalomtól egy diadalmas hadjárata által elszakasztotta, nem egyéb valóságos hiú ábrándnál. — Egy ily nagyszerű hódítást nem lehet egyetlenegy félremagyarázott helynév hangzásába, egy eredetiben vagy teljes hitelű átiratban föl nem mutatható oklevél egy-két szavának helytelen értelmezésébe, igazán a szavak egérfarkába kapaszkodva, kétségen fölül álló ténynek hirdetni, mint Palacky teszi; ennek bebizonyitására nem ily erőltetett s teljesen alaptalan névhasonlati játék, hanem tényleges történelmi adatok kellenének, miket Palacky és társai a világ összes történelmi emlékeiben hasztalan keresnének: mert azok I. Boleszlávnak, I. Ottó császár vazalljának, ezen hódító hadjáratáról, mint maga Palacky is elismeri, egy árva szóval sem emlékeznek.

Most már térjünk át Záborszky Jónás harmadik tételének megbirálására.

„II. Boleszláv halála után (999), — így ír Záborszky — mind az, mit a csehek Fehér-Horvátországban birtak, a Tátra déli és éjszaki oldalán, tehát

Digitized by Google

a szláv föld is, a lengyel Boleszláv Chrobryra szállt.[1]) Hogy mikor és miként történt ez, Palacky nem birja meghatározni, de osztja Lelewelnek és más lengyel történészeknek állitásait, kiknek van egy 12-dik századbeli krónikájok, mely szerint az 1000-dik évben Lengyel- és Magyarország közt így állott a határ: a lengyel határ egész a Duna folyóig, Esztergom városáig terjedt, onnét Eger városáig s tovább a Tiszáig, s onnét meghajlott a Cepla (Tepla) folyó mellett Gál-Szécsig."

„Mit látunk ebből? — kérdi Záborszky. Esztergom, a fejedelmek székhelye, az 1000-dik évben határerősség volt, s egész Egerig s Gál-Szécsig lengyel birtok? Ily közeli tanúbizonyságnak igen nehéz ellentmondani. Ha tán téved is némely események elbeszélésénél, mint minden krónikás, de a határ ezen jelölését csak nem találhatta fel magától. Ezen állitás a hitelesség bélyegét viseli s földrajzilag helyes. Cepla patak neve egészen megfelelő az azon vidéken élő sárosi és zempléni kiejtés módnak. „Castrum Gallis" vagy Galli név megegyezik a mai Gál-Szécscsel."[2])

[1]) Az ősi Fehér-Horvátországot eddig magok a szláv történetirók is a Tátrától éjszakra helyezték; Záborszky annak határait minden legkissebb bizonyiték nélkül, sőt a régi hiteles adatok ellenére, a Tátrától délre, még az ő úgynevezett „szlávföld-"jére is kiterjeszti. Hogyan egyeztethető ez meg az ő vágvidéki nyitrai fejedelemségével, mely szerinte még 950. táján is mint önálló ország fönállott volna?

[2]) Idézve Zsilinszky forditása szerint *Századok. 1868. I. füz. 52. l.*

Digitized by Google

Miután Záborszky okoskodása elején a kárpátalji felföldnek lengyel kézre kerültét illetőleg ismét Palacky után indul: hogy ezen állitólagos történelmi tény igaz vagy nem igaz voltáról itélhessünk, halljuk magának a tudós cseh történetirónak erre vonatkozó szavait:

„Alig hogy az öreg Boleszláv (II. Boleszláv cseh fejedelem) meghalt (999-ben), nagyravágyó, eszes és erős unokaöcscse, a Chrabry (vitéz) nevezetű Boleszláv lengyel fejedelem mindjárt beütött a cseh tartományokba, és legelsőben Krakkót vívta. Az ottani cseh őrség nagy vitézűl sokáig védte magát: minthogy azonban az új fejedelem (III. Boleszláv) legsürgetőbb kérelmökre sem ügyelve, segitségére sem pénzt, sem hadat nem küldött, végre is az ellenség túlnyomó erején megtört, és a mint irják utolsó emberig levagdaltatott. Igy lett a régi horvát főváros lengyellé, s attól fogva századokon keresztül maig is az maradt. Krakkó bukása maga után vonta nem csak a Kárpátoktól éjszakra fekvő városok és birtokok, hanem Morvaország és az egész szlávföld (Slovakei) elvesztét is. Hogyan történt mind ez, hogy oly széles tartományokat s még ezen felül egész Sziléziát is oly rövid idő alatt elszakasztották a csehektől, egyetlen régi krónikás sem jegyezte föl; csak az a tény áll szilárdan, hogy mielőtt II-dik Boleszláv halálától fogva egy év eltelt, az első Boleszlávok vitézségének minden gyümölcse elveszett, és a cseh fejedelem hatalma ettőlfogva

Digitized by Google

az egyetlenegy eredeti Csehországra maradt szorítva.“ [1])

Palacky ezen előadására megjegyzem, hogy annak első része, hogy t. i. a lengyelek Krakkó városát a csehektől elfoglalták, valóságos történelmi tény, melyet az általa idézett prágai dékán Kozma és Dalemil, de ezeken kivül még más szláv források is igazolnak, de a mit ezután Palacky minden bizonyitás nélkül oda vet, hogy ugyanekkor a vitéz Boleszláv lengyel fejedelem a Kárpátoktól délre terülő szlávföldet is elfoglalta a csehektől, teljességgel nem állhat; miután, mint föntebb kimutattam, a cseh állam hatalma Magyarország ezen vidékére soha ki nem terjedt, s a Dunáig és Mátráig terjedő cseh birodalom csak Palacky ábrándja.

Azonban nem hallgathatom el, hogy Palacky az 1000-dik évre előadván a lengyel Boleszláv-Chrabry intézkedéseit, melyekkel kiterjedt birodalmát megszilárditotta, hogy tudniillik a gneseni érsekséget az alája rendelt kolbergi, krakkai és boroszlai püspökségekkel megalapitotta s a császárral és pápával megerősíttette, így szól: „így uralkodott aztán Boleszláv Chrabry hatalmasan és meg nem támadott joggal mindazon széles tartományokon, melyek a Bálti tengertől a Dunáig terülnek.“ S annak bizonyitására, hogy a Boleszláv lengyel birodalma csakugyan a Dunáig terjedt, idézi is Martinus Gallus ezen szavait:

[1]) *Palacky, Geschich. von Böhmen. I. köt. 248. 249. l.*

Digitized by Google

„Vajjon ő (Boleszláv) nem győzte-é meg gyakran harczban a magyarokat, s azok földjét egészen a Dunáig nem vetette-é uralma alá?“ — azonban ezen idézetet e szavakkal kiséri: „Bizonyosan igenis; de ezt a földet a Dunáig nem magoktól a magyaroktól, hanem a csehektől vette el s birta mind haláláig.“ [1])

Mint látjuk, az idézett iró a vitéz Boleszlávval a magyaroktól véteti el a kárpátalji felföldet a Dunáig, azonban ezen oly nevezetes ütközetek és hadjáratok idejéről, helyéről és körülményeiről egy szóval sem emlékezik; az idézett sorok nála a dicső (gloriosus) Boleszláv magasztalására szánt nagyon is dagályos fejezetben fordulnak elő mintegy sallang gyanánt.[2]) S hogy mit kelljen ezen iró ily általánosságban odavetett kifejezésére adnunk, arra nézve elégnek tartom Potthast szavait idézni, a ki szerint ezen lengyel krónika szerzőjének „a legujabb ideig helytelenül tartották Martinus Gallust, e kétséges személyt; az hihetőleg egy olasz munkája; nyelve dagályos.“ [3])

Ugy de, mondhatják a szláv történetirók, kik a lengyel Boleszláv birtokát a Dunáig terjedtnek hiszik, van egy XII-dik századi lengyel krónika, mely szerint a lengyel határ az 1000-dik évben Esztergomnál a Dunáig, onnan Egerig s a Tiszáig terjedt. S csak-

[1]) *Ugyanő u. o. 251. 252.*

[2]) Martini Galli chronicon 6. fej. *Bielovskinál, Monumenta Poloniae Historica I. köt. Lwow, 1864. 4r. 399. l.*

[3]) *Potthast, Bibliotheca historica medii aevi. Berlin. 1862. 8r. 203. l.*

Digitized by Google

ugyan idézi is Záborszky e krónikát, melyet Palacky jónak lát nem emlegetni, de Lelewel és más lengyel történetirók mint hiteles forrást használnak.

Hogy ezen állitólag XII-dik századi lengyel krónika oly nevezetes adatának hitelességéről helyes itéletet alkothassunk: mulhatatlannak tartom e krónika mivoltát s tartalmát röviden ismertetni.

Ez a krónika, melynek címe: „Cronica Hungarorum, iuncta et mixta cum cronicis Polonorum et uita Sancti Stephani“ [1]) nem egyéb egy képtelenségekkel teljes hitvány férczmunkánál, mely a Hartvik (Chartuitius) által irt Szent István király életét itt-ott rövidítve, másutt saját képzelgéseivel és koholmányaival toldozva adja, s a magyar történelemre egyedül ott ér valamit, a hol az alapjául szolgáló Hartvikot irja ki, egyebütt pedig oly kézzel fogható otrombaságoktól hemzseg, a milyeneket csak egy a történelemben tökéletesen járatlan és tudatlan lengyel barát firkálhatott össze.

Hogy ezen állitásomat igazoljam, rövid ismertetését adom e krónika tartalmának, megjegyezve, hogy ha az egészben előforduló minden tévedést és képtelenséget részletesen akarnék kimutatni és tárgyalni,

[1]) Önállóan megjelent e krónika „Kronika Wengierska“ czim alatt Varsóban 1823. 8r. Közzé tette *Endlicher* is egy XIII. századi varsói codexből: „*Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. Sangalli. 1849. 8r. 60—82. l.* — Legujabban lengyel előbeszéddel és jegyzetekkel kiadta *Bilelovski, Monumenta Pol. Hist. I. köt. 485—515. l.*

Digitized by Google

magánál e férczműnél terjedelmesebb munkát kellene irnom. Azért csak a főbb baklövésekre szoritkozom; azt hiszem, hogy az ezen krónika hitelét védelmező tudósoknak ennyi is elég lesz.

A lengyel krónika három első fejezete Attila korát, fia Kálmán király horvátországi hóditását, s Kálmán unokája Jesse (Gyejcs) megtérését tárgyalja, ez utóbbi pontot illetőleg Hartvik szövegét röviditve.[1])

Attila — kit krónikánk Aquila rex-nek hív — legelsőben Lithvát, azután később Svécziát és Dácziát (Dániát) hóditja meg, onnan táborozik a Rajnához Köln alá; itt le van irva az ismert középkori legenda a tizenegyezer szűz leöletéséről; Köln alól megy Attila Ausztriába (igazán Austrasiába), innen Apuliába (igazán Aquitaniába), onnan vonúl Lombárdiába, s végre Róma alá. Itt közbe van szőve egy a lengyel barát fejéből koholt jelenet. A Jézus Krisztus t. i. Attilához álmában angyalt küld, ki őt meginti, hogy ne lépjen be Rómába, hanem menjen vissza, s térjen be Kazimir (Krescimir) horvát- és tótországi királyhoz s annak gyilkosait bosszúlja meg; de e parancs mellett az angyal Attilát azzal az igérettel is megbiztatja, hogy idővel egy utódja Rómába megy, és ott a Jézus koronát fog neki adatni. Attila erre csakugyan Venéczia városába megy, ott egy új várost épit, melyet a maga nevéről Aquiléjának nevez, ezután bevonúl Horvát- és

[1]) Endlicher kiadásában a Hartvik által szent István életéhez irt s Kálmán királyhoz intézett ajánlás is olvasható, mely Bielovski kiadásában mellőzve van.

Digitized by Google

Tótországba, annak lakosait legyőzi és meghódítja. Innen átkel a Dráván, s a gyönyörű földet elfoglalja. Minthogy pedig serege azon huszonöt esztendő alatt, hogy keleti Magyarországból kijött, nagyon megfogyatkozott, s ezen igen elbúsúlt: elhatározza, hogy egész serege házasodjék össze a horvát és tót leányokkal, s maga is egy fejedelmi leányt nőül vesz. Ezután átkel a Dunán, s annak síkságát elfoglalja, a tót és horvátországi király e közben Spalatróban (in Sipleth) mulatozván. Végre elfoglalja a Tiszántúlt is, a földeket az ország nagyjai közt fölosztja, s rendelkezik, hogy ha neje gyermekeket szűlend, utódja az első szülött legyen. Neje csakugyan szűlt fiút, kit Kálmánnak nevezett (Columnen), s ki Horvátországból házasodott. Attila halála után fia Kálmán, s ennek halála után fia Béla uralkodik, ki visszatér Aquiléjába s ott a konstántinápolyi császárságból görög leányt vett nőül;[1]) de azután ismét hazajött Slavoniába, melyet nagyatyja (Attila) Ungariának nevezett; itt született

[1]) Itt, ugy látszik. az 1173-tól 1196-ig uralkodott III. Béla királyról rémlett valami a lengyel barát előtt, kinek Mánuel keleti császár csakugyan neje testvérét Annát adta nőül. Ezen körülményből, valamint abból. hogy a lengyel compilator Kálmán királyt, Horvátország meghóditóját, ki 1114. halt meg, egyenesen Attila fiának hiszi, lehetetlennek tartom, hogy e krónika a XII-dik században lett volna irva, mert ez esetben bármily tudatlan barátról is bajos föltenni, hogy a vele egy században élt Kálmánról ily képtelenséget irt volna. Az én hitem szerint e férczmű legfeljebb a XIII-dik század vége felé lehetett szerkesztve.

Digitized by Google

fia Jesse (Gyejcs), kinek neje Etheliga (Adelaid) a lengyel fejedelem Mesko (Miczisláv) testvére volt. Ez a Jesse aztán megkeresztelkedik.

Nem szükség hosszasan fejtegetnem, mily hitelt érdemel e krónika ismeretlen férczelője, ki Attilával hódíttatja meg Horvátországot, mely csak a VII. században keletkezik; ki Krescimir horvát királyt Attilával egykorúnak, Kálmán királyt Attila fiának, Bélát Kálmán fiának, s Szent István atyját Gyejcset, a X-ik század végén megkeresztelkedett magyar vezért, Béla király fiának hirdeti.

A krónika negyedik fejezete Hartvik 4. és 5. fejezetéből van kivonva, az 5. 6. fejezetben a Silvester pápa által adott magyar korona története van leirva Hartvik 9 fejezete után, megtoldva lengyel források vagy monda után annak bő fejtegetésével: miért kapta Szent István és nem a lengyel Meskó a pápától a koronát? A lengyel fejedelem kudarczának szépítésére van koholva az Attila és a Jézus által küldött angyal közt Róma alatt történt jelenet, melyről már emlékeztünk. Egyébiránt a compilator Hartvikkal együtt tévedésben van, nem tudván, hogy Szent István korában nem Meskó (Miczisláv), hanem Boleszláv uralkodott a lengyel földön (992—1025).

A krónika 7-dik fejezetének néhány első sora Hartvik 10-dik fejezetének rövid kivonata. Ezután következik hosszadalmasan leirva a lengyel fejedelem Meskó összejövetele és barátságos békekötése Sz. Istvánnal Esztergom mellett. Itt jön elő a lengyel föld

Digitized by Google

határának leirása e szavakkal: „Ki is (Meskó) egész seregét összegyüjtvén Esztergom elébe mene a királyhoz, s ott Lengyel- és Magyarország határán ütteté fel sátrait. Mert a lengyelek határai a Duna partjáig, Esztergom városáig terjedtek, azután Eger városához húzódtak, a Tisza nevű folyóig nyúlva, és visszafordultak a Cepla (Tepla = Tapoly) nevezetű folyó mellett Sóvárig[1]), s ott volt vége a határnak a magyarok, ruthének és lengyelek között."

A krónika 8-dik fejezete Hartvik 15. és 16. fejezetéből, a 9-ik fejezet 16- és 18-ik, a 10-ik ugyancsak 19- és 21-ik fejezetéből van böngészve, megtoldva óriási tévedésekkel, hogy t. i. Szent István neje Imre herczeg halála után szülte Leventét, ezután Pétert s harmadik évre Bélát, s hogy e nő Béla születése után hat hónapra meghalván, ezután vette nőül Szent István a német király nővérét, kivel együtt annak öcscse Henrik is bejött Magyarországra, továbbá, hogy Szent István halála után a magyarok Albát (Aba) választottak királynak: a mi annál föltünőbb botlás, minthogy a böngésző krónikás Hartvikból is tudhatta

[1]) Endlicher kiadásában *e. h. 72. l.* castrum Salis, Bielovskinál *i. h. 504. l.* castrum Galis áll, a mi Záborszky helytelen magyarázatja szerint Gál-Szécset jelentené. Azonban, hogy a lengyel compilator itt *Sóvárt* akarta értetni, bizonyos abból, hogy ezen fejezet végén az áll, hogy a lengyel fejedelem elbúcsúzván sz. Istvántól „In castrum *Salis* perrexit", a mi Bielovski kiadásában is igy áll.

Digitized by Google

volna, hogy Szent István halála előtt nővére fiát, a velenczei Pétert ajánlotta utódjául.

A krónika 11-dik fejezetének egy része Szent István haláláról Hartvikból van átvéve. Ezentúl a 12. és 13-dik fejezet a lehető legtökéletlenebb férczmű, melynek iszonyú tudatlanságból származott tévedései közzűl kiemelem e következőket: Szent István özvegye ösztönzésére öcscse Henrik haddal törvén az országra, Esztergom alatt megveri Alba (Aba) királyt, ki is Kaullal, Szent István fiai Leventa, Béla, Péter gondviselőjével, s ezen három gyermekkel együtt ezek nagyanyjához Lengyelország fejedelemnőjéhez az özvegy Dobrovkához menekűl, hol a királyi gyermekek ennek fiánál Boleszlávnál 16 esztendeig növekednek, mialatt Magyarországon a német Henrik zsarnokoskodik. A felnőtt három királyfi végre Boleszláv segélyével és vezérlete alatt Abával együtt visszatér Magyarországra; Pest körűl erős harczra kerűl a dolog Henrikkel, mely csatában Aba elesik, kiről nevezik maig is ott a tavat Aba király tavának (palus Albae Regis, melyen a székes-fehérvári tó volna értendő). Másnap Henrik magyar királyt Boleszláv és a királyfiak megverik, üldözik és Esztergom közelében a hegyek közt megölik; kinek halálán nénje, az özvegy királyné, elszomorodván, hirtelen meghal. Boleszláv ezután Leventét Székes-Fehérvártt királylyá koronáztatja, Pétert és Bélát pedig herczegekké teszi, azután visszatér Sóvárra vadászgatni. Hat hónap mulva Levente meghalván, Boleszláv Székes-Fehérvárra siet, és

Digitized by Google

nem az idősebb testvért Bélát, hanem öcscsét Pétert koronáztatja meg, kit különösen szeretett, s aztán elmegy Karinthiába határt igazitni, s onnan Ausztrián át diadalmasan tér Krakkóba. Két év mulva, Péter halálát hallva, Boleszláv Esztergomba siet, s Bélát Sz.-Fehérvártt megkoronázza. Bélának öt fia születik, első Albert, második Jesse, harmadik Kálmán, negyedik Salamon, ötödik László, kit az oroszországi herczeg Miczizláv fiává fogad, s egyetlen leányát hozzá nőül adván, Galiczia királyává tesz. László házassága után atyja Béla meghal s utódjául a magyarok Albertet választják. Ennek uralkodása alatt Kálmán és Jesse elhalnak, maga Albert is öt év mulva gyermektelenül elhal. Csak László élt még a testvérek közzül Galicziában, és Salamon, ki Slavoniában uralkodott. (Szent) Lászlót tehát a magyarok behozzák és megkoronázzák. Ennek rövid dicsőitésével a krónikának vége van.

Láthatjuk e rövid vázlatból, mily határozottsággal, mily pontossággal vannak itt leirva oly események, melyekben egy betű igaz sincs, s melyek hallattára az embernek lehetetlen föl nem kaczagni.

Boleszláv Szent István három fiát koronázza Székes-Fehérvártt magyar királylyá; ily roppant hatalmú lengyel fejedelem birtokát nem csuda ha az együgyű és tudatlan lengyel barát a Dunáig s Tiszáig terjedtnek képzelte és hirdette.

De azt követelni, hogy egy ilyen ostobaságokat koholó krónikás adatát a kérdéses határra nézve két-

Digitized by Google

ségtelen hitelességű tudósitásnak vegyük, mint ezt némely lengyel történetirók után Záborszky kivánni látszik, józan itéletű embernek teljes lehetetlenség. Mert Záborszky azon állítása, hogy némely tévedései mellett is mentegetett krónikása „a határ ezen jelölését csak nem találhatta föl magától“ mit sem nyomhat; miután látjuk, hogy ő bizony nem csak ily csekélységet, hanem egy egész századi magyar történelmet tudott és képes volt a maga fejéből koholni, s oly bámulatos tudatlansággal összeférczelni, a milyennek párját én legalább egyetlenegy középkori krónikában sem találtam.

Azonban úgy látszik, mintha Záborszky maga sem tartaná lehetetlennek, hogy a felföld már 998-ban magyar kézen lett volna: miután Thúróczinál olvasható, hogy a Koppány lázadása ellen fegyverkező István a Duna éjszaki partján a Garan folyó mellett vonta össze hadait. De bár a krónika hitelét nem akarja is megtámadni, a képzelt lengyel birtokot még sem adja föl, azt vitatván, hogy ezen itt emlitett hadak Boleszláv Chrobry szláv csapatai voltak, melyeket az sógorának Istvánnak nemcsak a kárpátalji felföldről, hanem a Tátrán túlról is küldhetett segitségül. Azonban Thúróczi s a magyar krónikák, de még a külföldi krónikák sem emlékeznek Boleszláv ezen segélyéről, s az, hogy István a Garam mellett nem saját birodalmában, hanem egy szomszéd állam terűletén szervezte volna Koppány ellen inditandó seregét, oly állitás, melyet erős képzelődő tehetség mellett

Digitized by Google

könnyű ugyan kimondani és elhinni, de megállható érvekkel, nem pedig puszta képzelgésekkel támogatni, az általam ismert forrásokból éppen nem lehet.

Thúróczi bizonyosságánál Záborszky szerint „több értékű azon igazság, hogy Szent István az egész szláv földön egy püspökséget sem alapított, sőt legkissebb egyházi intézkedést sem tett. S ezt nem lehet föltenni oly buzgó egyházpártolóról, mint a minő István volt," ha t. i. István a szláv földet birta volna.

Ez az ellenvetés, megengedem, hogy nyomna valamit a latban, ha t. i. igaz volna. De csak nem fogja talán senki elvitathatni, hogy Szent István alapitotta az esztergomi érsekséget? S ugyan kérdem, hol volt ezen érseki megye terűlete? A Dunán túlra, valamint a Duna s Tisza közére, a vele szomszéd győri, veszprémi, pécsi püspökségek és a kalocsai érsekség terűlete miatt csak igen csekély mértékben terjedhetett: hanem igenis terjedhetett és terjedt a Dunától éjszakra, a hol fekszik maig is ezen egyházmegye terűletének legnagyobb része. Hát a hajdan, mint Záborszky is bizonyosan tudja, oly roppant kiterjedésű s gazdag jövedelmű egri püspökség terűlete nem foglalta-é bé magába a kárpátalji felföld egy részét? S vajjon éppen az úgynevezett felföldön nem Szent István állitotta-é a nyitrai püspökséget?

Ezt Záborszkynak természetesen tagadni, s igy a Szent István által 1006-ban a nyitrai káptalan részére kiadott adománylevél hitelességét is kétségbe kell vonnia, minthogy, a mint mondja „ha a levél hi-

Digitized by Google

teles volna, akkor széthullana mindaz, a mit föntebb a szláv föld 1026-dik évi meghóditásáról mondottunk.“ Én az 1006-diki oklevél eredetiségét és alaki hitelességét, ugy a mint azt Desericzky újkori másolatból s utánna Fejér György közlötte [1]), nem vitatom teljességgel: azonban azt nem mulaszthatom el megjegyezni, hogy csupán azért, hogy ezen a nyitrai káptalant illető oklevél nem hiteles alakban maradt fön, sőt még ha talán annak szövege későbbi korban lett volna is szerkesztve, sőt koholva: nem lehet azt állitani, hogy maga az abban foglalt tény, t. i. a nyitrai káptalannak már Szent István korában létezte, igaz nem lehet. Hiszen azon esetben a pannonhalmi monostor 1001-ben fönlétét is tagadnunk lehetne; miután annak 1001-ben kelt alapitó levelét a történelmi birálat kétségtelen hitelű eredetinek el nem fogadhatja, sőt később korban, de a valódi tényállás szerint s hiteles adatok nyomán szerkesztettnek ismeri, a nélkül azonban, hogy magának a monostornak Szent István s illetőleg atyja által történt alapittatását kétségbe akarná vonni.[2])

S ha tekintjük II. Gejza (Gyejcsa) királynak a nyitrai püspökség részére 1158-ban kelt levelét, melyben a szentkirályok rendelkezésére történik hivatko-

---

[1]) *Innocentii Desericii, Initia Hung. V. köt. 181. l.* és *Fejér, Codex Diplomaticus Regni Hung. I. köt. 285. 286. l.*

[2]) Lásd *Szalay, Magyarország története. 2-dik kiad. 1. köt. 48. l.*

Digitized by Google

zás,[1]) vajjon nem jogosan tarthatjuk-é ezen püspökséget a Szent István által állitott tiz püspökség egyikének, annyival inkább is, minthogy legkissebb adatot sem lehet arra nézve fölhozni, hogy ezen püspökséget, mint például a váczit, nagy-váradit, Szent István után következő valamelyik királyunk alapitotta volna?

Úgy de Záborszky szerint Szent István csak Boleszláv halála után 1026-ban foglalta el a kérdéses szláv földet, és így a lengyel birtoknak elébb csakugyan a Dunáig kellett terjedni. „A míg ő (Boleszláv) élt — irja Záborszky — István nem gondolt semmi hóditásra. De mikor Boleszláv-Chrobry 1025-ben meghalt: István félre tette a rokonságot és hálát, irígy szemet vetett a Dunán át a szép szláv földre, s a dolog könnyű volt. Mert valamint Csehországban a vitéz Boleszláv után a méltatlan III. Boleszláv következett, ugy Lengyelországban is Beleszláv-Chrobry után az ő gyenge fia Miczizláv jött. A mint könnyű volt a lengyeleknek II. Boleszláv halála után elfoglalni a csehektől a szláv földet és Morvaországot, úgy Boleszláv-Chrobry halála után könnyű volt Istvánnak elsajátítni mind a kettőt, Morvát ideiglenesen, a szláv földet örökre.“

Hogy ezen okoskodást igazolja, Záborszky ismét Palackyra hivatkozik, ki az 1026-dik évre igy ir: „Veszprém, II. Miczizláv testvére, anyjáról Juditról, a lengyel király Boleszláv második nejéről, István

[1]) *Fejér*-nél *Codex Diplom. Hung. II. köt. 152. l.*

Digitized by Google

magyar király hugáról, ez utóbbinak kis öcscse volt. Valószinű, jóllehet egy krónikás sem jegyezte föl, hogy ő, miután testvére apai osztályrészéből kiszoritotta, elsőben nagybátyjához menekült.[1]) Mert már 1026-ban háborúba elegyedett István király Miciszlávval, melyben nemcsak a Duna és Kárpátok között fekvő földet, hanem Morvaország legnagyobb részét is meghódította, s mind kettőt magának megtartotta."[2])

Ezen állitólagos történelmi tény bizonyitása végett Palacky a Boczek által Olmüczben 1836-ban kiadott morvaországi Codex Diplomaticusra hivatkozik, melyben csakugyan van némi töredékes adat közölve arra, hogy Szent István Morvaországot — melyet, mellesleg emlitve, az augsburgi csata után szakasztottak el a magyar birodalomtól a csehek, — a vitéz Boleszláv lengyel király halála után visszafoglalta; de arra, hogy Szent István, Palacky ábrándja szerint, az Esztergomig, Váczig, Egerig terjedő lengyel birtokot foglalta volna a magyar szent koronához, egy betű bizonyság sem olvasható. Pedig e kérdés eldöntésére éppen ezt kellene adatokkal, hitelt érdemlő adatokkal

[1]) Palacky itt idézi Wippot, De vita Chunradi Sabici. *Pistorius-Struvénál, Scriptores rerum Germ. III. köt. 470. l.*, ki azt mondja, hogy Otto (Besprem) Oroszországba (in Ruziam) menekült. Minthogy azonban Szent István fia Imre a hildesheimi évkönyvekben *(Perczné̊l Script. rer. Germ. V. köt. 98. l.)* dux Ruizorum czimen van emlitve, Palacky szerint természetesnek látszik, hogy Veszprém Magyarországba menekült, s ott keresett segélyt, a honnan leginkább várhatott.

[2]) *Palacky, Gesch. von Böhmen. I. köt. 269. 270. l.*

Digitized by Google

bizonyitani, a milyeneket sem Palackynál, sem a világon egy történetirónál sem találhatunk.

Tudományos harczban — igy végzi Zsilinszky Mihály Záborszky czikkéről adott ismertetését — nem kevesebb dicsőség illeti a legyőzött félt, mint a győztest, mert az igazság földerítése az, melyért harczra kelt.[1]) Mindazáltal erősen hiszem, hogy a győző a magyar rész leend.

Én a Zsilinszky e szavaiban foglalt fölhivásnak szíves készséggel igyekeztem megfelelni. Hogy a győzelem a szláv tudósok részére vagy részemre dől-é el? annak elitélését nyugodt lélekkel merem bármely elfogulatlan, akár magyar, akár szláv illetékes birálók szavazata alá bocsátni.

---

[1]) Már ezt minden tudományos vitáról nem merném állitani. Vannak különféle érdekekért hirdetett történelmi állitások és nemcsak a történelmi igazságok földeritéséért folytatott tudományos harczok is. — Exempla sunt odiosa.

Digitized by Google

X.

PIROSKA, SZ. LÁSZLÓ LEÁNYA.

Digitized by Google

Digitized by Google

X.

Piroska, Szent László leánya.

(Megjelent: Szépirodalmi lapok. 1853. 49. sz.)

Történetiratunk lapjai, kivált hazánk első századaiból, igen kevés magyar nő emlékezetét tartották fön s még kevesebbnek adják jellemrajzát. Régi krónikáink szerzői s szerkesztői csaknem szakadatlanúl a bel- és külháborúk rajzával s inkább a királyok mint a nemzet összes életének megirásával foglalkozva, néhány kitűnőbb magyar hölgyről csak alkalmilag adnak egy pár szót. Kevés ennélfogva, mit honi évkönyveinkből Sz. László királyunk leányáról Piroskáról is tudhatunk.

Honi forrásaink e tekintetben Bonfini, Túróczi és a Sándor-féle székely évkönyv. Ez utolsó szerint midőn László király Piroska vagy Iréné nevű leányát a székely földön keresztül a byzanti udvar küldöttségé-

Digitized by Google

nek a keleti császár számára eléje vitte, számos székelyt, kik a hölgyet elkísérték, gazdag örökséggel ajándékozott meg a hét erdő vidékén a székely földön.[1]) Ez adatra nézve meg kell jegyeznünk, hogy Piroska férje, Komnénosz János, Komnénosz Elek császár fia, csak atyja halálával 1118-ban s így László királyunk halála után több mint húsz évvel jutott a byzánti trónra, s igy László királyunk neki csak mint trónörökösnek s nem mint császárnak adhatta leányát. Meg kell továbbá jegyeznünk, hogy László király, leánya és Komnénosz János közt csak eljegyzést vagy menyegzőt tartott-é? adatok hijányában meg nem határozhatjuk, s így Szalayval, ki (Magyarország tört. I. d. 185. l.) Piroskát 1095-ben a görög császárfi jegyesének írja, bizonyost nem mondhatunk.

Bonfini a II. István magyar király és Komnénosz János császár közti háboruról emlékezve s ennek

---

[1]) *A nemes székely nemzet constitutiói 289. l.* — Az itt említett székely évkönyvben mind az eredeti magyar Piroska, mind a görög Iréné név, melylyel az idegen név a byzanti udvar szokása szerint fölcseréltetett, s melyen ismerik e nőt egyedül a byzanti irók, a latin szövegben görög betükkel van adva, még pedig az első név ezen évkönyv 1533-diki szerkesztőinek, s talán a másolók és kiadó görög nyelvben való járatlansága miatt meglehetősen elrontva. E körülményből kétségtelen, hogy ezen évkönyv szerkesztői előtt ez adatra nézve valamely eddig ismeretlen görög kézirat feküdt, azok saját elismerése szerint a maig virágzó székely Sándor család egyik ősének Sándor Menyhértnek levéltárából, melynek irataiból szerkesztették ezen évkönyvet az annak végén magokat megnevező csík széki férfiak.

Digitized by Google

okát fejtegetve Piroskáról alkalmilag ekként emlékezik: Piroska (Pyrisca) Szent László leánya, a konstantinápolyi császár neje, kit többen Emmánuelnek akarnak (ezek tévedésben voltak, mert Piroska az egykorú byzanti irók szerint Komnémosz János neje s igy Mánuelnek anyja volt), férjével a magyar király felől szóba ereszkedvén, midőn ez Istvánt keménynek és kegyetlennek nevezte, kissé makacson ellenmondott, s miután férje vele ezért keményen bánt, fölingerülten unokavérének (II. Istvánnak) mindent megizent.[1]) Ez adatból látjuk, hogy Sz. László leánya a byzanti fényes trónon is véréhez s nemzetéhez természetes vonzalmát annyira megőrzötte, hogy rokonának II. István magyar királynak méltán kárhoztatható kegyetlenségeit is mentegetni óhajtotta, s annak megbántását még férjétől sem szívelte el. Egyébiránt az emlitett görög-magyar háborút, mely 1128. és 1129-ben az Al-Duna vidékén mindkét részről változó szerencsével és kíméletlenül folyt, nem az itt előadott csekély körülmény, hanem a magyar trónt követelő Álmosnak Byzantban szivesen fogadtatása s követelt kiútasitásának megtagadása okozta.

Túróczi, ki mint látszik Bofinival egy azon forrást használta, azzal egészen egyezőleg emlékezik Piroskáról, kinek nevét Pyrisk alakban adja.[2])

---

[1]) *Bonfini, II. tized VI. könyv. 196. l.*

[2]) *Túróczi, Chron. Hung. II. rész LXIII. fej. Schwandtnernél Script. rer. Hung. I. d. 140. l.*

Digitized by Google

Honi forrásainknál bővebben s igen szépen jellemzi e magyar királyleányt Kinnamosz byzanti iró, Piroska fiának Mánuel császárnak kortársa, e szavakkal: „János császár Irénét, László (magyar király) leányát vette volt nejül, ki igen okos és a legerénydúsabb nő volt. A mit csak férjétől a császártól s a császárságból kapott, sem fiaira osztályúl nem hagyta, sem piperében pazarlásra s fényűzésre nem vesztegette, hanem egész élete folytán át jót téve a szűkölködőknek osztogatta. Állitott Byzantionban a mindenek urának nevére egy monostort is, mely diszre és nagyságra a legkitünőbbek egyike. Ilyen volt ezen császárnő.“ [1])

E nevét örökitő fényes egyházról, melybe temettetett el később fia Mánuel császár, a későbbi byzanti irók magasztalólag emlékeznek.

Halála Kinnamosz szerint az alatt, míg férje Ázsiában Taniszmán mohamedán fejedelem ellen táborozott, s így hozzávetőleg 1130 körül, történt.

Férjét, kitől négy fiat és három leányt szült, a XII. század utolsó felében virágzott Niketász Khóniatész mint jó kormányzót, példás erkölcsü, rendes életü, bőkezüen adakozó, az udvart megvesztegető fényűzést és dobzódást nem szívelhető, komoly, de nyájas, emberséges férfiút rajzolja, magasztalását azzal végezvén, hogy soha senki életét el nem vétette,

[1]) *Johannis Cinnami Epitome. Bonnae. 1836. 9—10. l.*

Digitized by Google

senkit meg nem csonkittatott s így a Komnénosz családbeli császárok méltó dísze volt.[1])

Négy fia közzűl kettő: Elek és Andronikosz még atyjok halála 1143 előtt elhalt. A haldokló apa a más kettő Izsák és Mánuel közzűl az utolsót, bár ifjabbat, de trónra termettebbet ajánlotta, ki csakugyan mint utóda a keleti birodalmat 1180-ig szokatlan erélylyel kormányozta, s e közben nagyra törő terveivel, melyek végczélja nem egyéb volt, mint sajátjává tenni nagyatyja László király országát, hazánknak véres háborúkat s nem csekély aggodalmakat okozott.

Mánuelt, kinek jellemében árnyoldala mellett is sok kitünőt találhatunk, kortársa Nikétász ifjú korában öreg eszű, harczias, merész, rettenthetetlen, veszélyt kereső, nagyra törekvő, s csatára mindig kész férfiúnak rajzolja. Szerinte arczáról kellem sugárzott, tekintetében valami bűbáj volt; sugár termetén némi mérsékelt büszkeség ömlött el; arczszine sem hófehér, mint az árnyékban nőtteké, sem fekete mint a napégetteké, de közép, fekete és fehér közt, s bár feketére hajlott, még így is kellemes volt.[2])

Ha a magyar példabeszéd szerint: „nem messze esik az alma fájától", fiúról anyjára szabad következtetnünk, Szent László királyunk egyetlen leányának képét élénk képzelődéssel könnyen elénk varázsolhatjuk.

---

[1]) *Nicetae Choniatae Historia. Bonnae. 1835. 62—64. l.*

[2]) *Ugyanő e. h. 68. 69. l.*

Digitized by Google

Digitized by Google

XI.

A MAGYAR NEMZETI BÜSZKESÉGRŐL.

Digitized by Google

Digitized by Google

A magyar nemzeti büszkeségről.

(Megjelent: Növendékek lapja. Kolozsvár. 1865.)

Büszke magyar vagyok én!
Kölcsey.

Mindnyájan tudjuk, mindnyájan érezzük, kik magunkat a magyar nemzet fiainak valljuk, de még a külföldi nemzetek is tudják és hirdetik, hogy a magyar nemzeti jellem egyik fővonása a büszkeség. Ez a nyilt, őszinte, férfiasan komoly magyar jellem egyik ékessége, melyben, mint a nap sugárai a virág szirmai közt rezgő harmatcseppben, a nemzeti lélek fénye tükröződik vissza. Ha volna hatalom, mely a magyar lelke mélyében gyökerező büszkeséget ki tudná irtani, nemzeti jellemünk zománcza lenne megsemmisitve.

De jól értsük meg: nemes büszkeségről, az igazi magyar büszkeségről van szó, mely annyira különbözik a kevélységtől, mint a bátorság a hetvenkedéstől. Kevély lehet egyes ember, egyes osztály őseire, gazdagságára, hatalmára, eszére, s kevélysége mellett korcs fia lehet a derék ősöknek, irigye a gazdagab-

Digitized by Google

baknak, meghunyászkodhatik, porban csúszhatik a nagyobb hatalom előtt, s árúba bocsáthatja eszét, az ég e legszebb adományát: de büszke csak az lehet, ki erkölcsi önbecsét érzi, ki lelkében tisztában van az iránt, hogy az igazság, emberség és becsület törvényeit szentül követte, s kötelességeit lelkiismeretesen teljesitette. Az ily embert hizelgés, csábitás, fenyegetés és erőszak el nem tántoríthatja, meg nem ingathatja.

Szerencsés a nemzet, melynek lelkével e nemes büszkeség egygyé forrt; mert az ily nemzet erkölcse ép, romlatlan. Jöhetnek az ily nemzetre a megpróbáltatás, a szenvedés nehéz napjai, sújthatják a sors keserves csapásai, s nem aljasodik el, nem sülyed el, nem veszhet el; mert a nemzeteket erőszakosan elölni lehetetlen. Egy nemzet csak úgy veszhet el, ha kebelében az erkölcs, mely Berzsenyiként „minden országnak támasza, talpköve", megveszett; egy nemzet csak erkölcsi halállal múlhatik ki, azaz: erkölcsi romlottságával maga ássa meg magának a sirt.

A magyar büszkének érzi magát nemzete nevére. A sors honától elszakaszthatja, idegen nemzetek közzé vetheti: de a világ legtávolabb részeiben is, akár a földi jóllét tengerében úszszék, akár a nyomor keserű kenyerét egye, nemzetiségét meg nem tagadja, s boldog vagy boldogtalan napjaiban örömmel s büszkén vallja magát magyarnak. Nincs oly boldogság melyben e nevet feledni akarja, nincs oly boldogtalanság, melyben e nevet szégyenleni tudná.

Digitized by Google

Igen, mert a magyar név mindnyájunk lelkében oly fogalmakkal van elválhatatlanúl összekötve, melyek e nevet bizonyos varázszsal veszik körűl. Ezeren meg ezeren lehetnek honfiaink között, kik szavakban talán nem, vagy csak alig tudnák kifejteni, mi az, a mi ez egyetlen szóban az önérzetet annyira emeli, hogy rá magát az ember büszkének vallhassa: de ꝑ név varázshatását mindenki érezi. A ki ezt érezni nem tudná, vagy nem akarná, születhetett volna magyar anyától, beszélhetne ősei nyelvén, lélekben többé nem volna magyar.

Nemzeti érzelmeink egyik legszentebbike ez, s éppen azért, mert nemzeti, közös tulajdona minden magyarnak: a hatalmas főúrnak, kinek ősei seregeket vezettek a csaták mezejére s királyokat emeltek a trónra, éppen úgy, mint a napbarnitott földmivelőnek, ki verítékével áztatja azon föld barázdáit, melyet édes hazájának vall; csak úgy érzi ezt a külföldön vándorló egyszerű mesterlegény, mint a tudományos míveltségért fáradó egyetemi tanuló. Tekintsd meg a magyar katonát, a kastélyokban nevekedett főtisztektől kezdve a kunyhókban született s pusztákon nőtt közlegényekig, s arczáról, tartásáról, magaviseletéről nemzeted fiát mindegyikben fölismerheted; mintha csak büszke, nyilt homlokára volna irva, hogy magyarnak született.

Ez érzelmet, mint őseink századok hosszú során át, úgy mi is az édesanyai tejjel szívtuk be. Megvan, nyilatkozik, kitör az nálunk már a gyermekkorban,

Digitized by Google

hogy majd kiforrva, megtisztúlva, férfiúi jellemünk egyik fényvonását képezze.

Igen jól emlékezem rá, mintha csak ma történt volna, hogy az alföld egyik falusi iskolájában, még azon egyszerű korban, midőn a mostani szép képes, verses olvasókönyveknek hirét sem hallottuk, s egy ábéczével, zsoltárral, kátéval s a jó öreg Losonczi István uram „Hármas Kistükör"-évei három-négy esztendeig kézikönyvűl beértük (de ezt a keveset aztán Isten igazában meg is tanúltuk), a „Kis Tükör" e legelső kérdésére, melylyel a magyar nemzet históriájának küszöbére léptünk: „Micsoda nemzet vagy?" száznál több pajtásommal együtt mily fölemelt fővel s mily egyszerre hangoztattuk a feleletet: „Magyar nemzet vagyok." De kiki tudhatja, hiszen melyik magyar fiú nem játszott volna katonásdit, hogy a mint a legjobb iskolapajtások két táborra oszolva küzdenek, mily lelkéből küzd a magyar tábor a török ellen, melynek, akarja, nem akarja, veszteni kell; mert a magyarnak engedni, magát hagyni, megfutni nem illenék, neki nem győzni szégyen volna. Egy-két kék folt a viadal hevében ilyenkor csak gyermekjáték; de a magyar becsület, az már nem tréfa dolog.

S miért van mind ez így? Miért van ez az érzés oly mélyen szivünkbe vésve, hogy az egyszeri öreg táblabiróval, ki élte alkonyán buzgó szívvel adott hálát Istennek, hogy magyarnak teremtette, szinte hajlandók vagyunk magunk is legmelegebb hálánkat ezért emelni hozzá? E kérdésekre megkisértem rövid magyarázatot

Digitized by Google

adni. De talán magatok is tudnátok, ki többet, ki kevesebbet felelni! Talán már maga a nyelv, melyet mindnyájan értünk s beszélünk, e legrégibb nemzeti kincsünk is, mutathat föl egyes szavakat, melyek a magyar nemzeti büszkeség helyes megértésére a kulcsot kezünkbe szolgáltatják? Figyeljünk egy kissé és gondolkozzunk.

Mit tesz ez a szó: *magyaráźni, megmagyaráźni?* Felelet: valamely gondolatot, eszmét oly értelmesen előadni, oly világosan kifejteni, hogy a ki eddig nem értette is, tisztán fölfoghassa. Ezt nyelvünkben csak ezen egyetlen egy szó fejezi ki igazán: *magyaráźni*, mely szó gyökere maga nemzeti *magyar* nevünk. — Mintha csak azt akarná e szó hirdetni, hogy a magyarnak természetében van tisztán, világosan, értelmesen beszélni. Mit jelent továbbá valamit *magyarán* megmondani? annyit, mint nyiltan, komolyan, határozottan, hizelgés és félelem, himezés hámozás nélkül kimondani az igazat. Mintegy érezteti e szó velünk, milyennek kell lenni lelkünk nyilatkozatának, hogy magyarhoz illő legyen.

Nem szólok hosszasan a magyar szivességről, a magyar vendégszeretetről, a magyar vitézségről, a magyar lelkesedésről. Ez utóbbiról pedig megmondhatnám, hogy bár ne engedtük volna soha és ezután se engednők soha szalmatűzhöz hasonlitani. Mindezek közpéldabeszéddé vált ismeretes dolgok. Csak a magyar becsületről teszek még néhány szót.

Digitized by Google

Őseinktől e szót oly fogalommal örököltük, hogy azon szennyet ejteni, mocskot tűrni nemzeti bűn; de még csak e szót könnyelműen, hiában ajkainkra venni sem szabad. Ha a magyar valamit becsületére állitott, ez annyit tett, hogy a mit mond, szent igaz, mihez kétség vagy gyanú nem férhet; a mit valaki magyar becsületére igért vagy fogadott, abba mindenki bátran bizhatott: mert a magyar annyira szentnek tartotta s tartja ma is az adott szót, hogy a ki szavát megszegi, arra megvetéssel mondta és mondja, hogy nem magyar ember; míg megforditva, ha valakit igaz, derék, jó magyar embernek mondunk, annak bizonyosan egyenes lelkü, nyilt szivü, szavatartó embernek kell lenni.

Igy gondolkozott, igy érzett nemzetünk, ugy a közönséges, mint a magán életben, igy gondolkozik és érez ma is minden jóra való fia: bár megengedem, hogy valamint régen, ugy az ujabb korban is akadtak és akadnak egyesek, kik e nemzeti örökségünket, a becsületet, nem őrizték és nem őrzik oly szentül, mint a nemzet szelleme követeli. Hitvány, aljas emberek egy nemzet milliói közt mindig voltak és lesznek: de ezek nemzetünk nagy tömegében, hála Istennek, még mindig csak kivételek, s e korcs fiaktól a nemzet közérzülete oly nyilt s határozott megvetéssel fordul el, hogy még ellenségünk sem vitathatja el tőlünk, hogy becsületünkre összes nemzetül féltékenyek, kényesek ne volnánk.

Digitized by Google

Ha már elgondoljuk, hogy a magyar ember lelkében kitörölhetetlenül él egy ily kép, melyet magának gyermeksége óta az igaz magyar jellemről alkotott; ha elgondoljuk, hogy a magyar, midőn magát magyarnak vallja, ez egy szóban mennyi nemes gondolatot fejez ki, s lelke mint emelkedik, ha magát nemzete méltó fiának érezheti: könnyen megérthetjük, miért lényeges, miért elmaradhatatlan vonás nemzeti jellemünkben a büszkeség. De egyszersmind azt is általláthatjuk, hogy az ily büszkeséget, mely forrását a sziv nemes tulajdonaiból veszi, melynek alapja az erkölcsi önérzet, kárhoztatni nem lehet, félremagyarázni, könnyelmüen elitélni nem szabad.

Mondhatná talán valaki, hogy nemzeti jellemünk e sajátsága, a büszkeség, könnyen kárunkra válhatik, a mennyiben hazánkban lakó nemzettársaink szivében, kikkel jó s bal sorsban együtt kell élnünk, idegenkedést, rosz érzést kelthet irántunk; gátolhatja továbbá szellemi fejlődésünket és előhaladásunkat az által, hogy önmagunkkal megelégedve, a jobb és tökéletesebb után törekedni nem igyekezünk.

Ez igaz volna, ha büszkeségünk kevélységre, önérzetünk önhittségre fajulna: de e mételyektől megmenti nemzeti jellemünket a természetes józan ész, mely a magyar fajnak oly kitünő sajátja.

Minden magyar ember tudja, mert ki ne ismerné a közpéldabeszédet, hogy „a ki mást megbecsül, magát becsüli meg," s minthogy a magyar a becsületre sokat ad s büszkesége is éppen azon alapszik, hogy

Digitized by Google

magát becsülni tudja s más által is becsültetni kívánja: erkölcsi lehetetlenség, hogy más nemzeteket kevélyen lenézzen, megvessen s a mi bennök becsülendő, a mit magában is becsültetni kíván, illően meg ne becsülje. S hogy ez valóban igy van, hogy a magyar soha sem volt önző, az idegenek iránt szűkkeblü, egész nemzeti élete, multja s jelene bizonyitja.

Ha a magyar történelmen végig tekintünk, azt tapasztaljuk, hogy a magyar az idegenek iránt Árpádtól fogva, kinek diadalmas zászlói alá idegenek is sorakoztak, a legujabb korig mindig emberséges, szives, sőt nagylelkü volt. Királyaink német, olasz, orosz, rácz gyarmatokat szállitottak hazánkba, kik itt, mint vendégek (latin törvényeinkben s okleveleinkben *hospites)* egyes vidékeket megszállottak, falukat, városokat alapitottak, kedvezésekkel, kiváltságokkal halmoztattak el, oly jogokban részeltettek, hogy uj hazájokból elhagyott régi hazájokba vissza többé nem kivánkoztak s maradékaikban maig is közöttünk élnek. Sőt többet mondok: voltak hazánkban oly idegen vendégek, kik a magyar korona védelme alatt oly jogokat, szabadságokat élveztek, oly nemzeti önkormányzással, saját törvényekkel és külön törvényhatóságokkal, külön nemzeti gyüléssel, a közhaza országgyülésén oly befolyással dicsekedhettek, hogy az országban, ugy szólván, országot alkottak. Ezek az erdélyi szászok, kiknek jogait, kiváltságait a magyar korona, a magyar törvényhozás hat századnál tovább fentartotta, védte, oltalmazta. Lehetett volna-é ez igy, ha a magyar az

Digitized by Google

idegenek iránt emberség, szivesség és nagylelküség helyett megvetéssel, gyülölettel, üldözéssel viseltetett volna?

Továbbá hazánk történelmében a legrégibb kortól fogva a legujabb időkig, igen számos külföldi eredetü s idegen nemzetiségü férfiut látunk szerepelni, kiket a haza fiaivá fogadott, kiket a nemzet jogai, szabadságai osztályos társává tett, az ország legfényesebb hivatalaira emelt, s kiknek utódai ma is hazánk főúri családai közt fénylenek. A magyar nemesség közt ezer meg ezer más nemzetiségü, német, szláv, oláh, örmény eredetü családot, sőt egész falukat találunk idegen ajku magyar nemes lakosokkal, kik a magyar alkotmány védelme alatt ugyanazon jogok részesei voltak, mint az Árpáddal bejött honfoglalók utódai. Nem világos bizonysága-é ez annak, hogy a magyar az érdemet elismerte, becsülte s a hazája iránti jó szolgálatot nemeslelküleg jutalmazta?

A ki a magyar lelkületét, gondolkozásmódját ismeri, be fogja vallani, hogy nemzetünk, valamint a vallásfelekezetek, ugy a nemzetiségek iránt türelmes; ragaszkodik apái hitéhez, mely meggyőződésébe, vérébe ment át, de mint a lelkiismeret szabadságának hive, melyért annyit küzdött, mások vallásos meggyőződését tiszteletben tartja; ragaszkodik nemzetiségéhez, melyre büszke, melyet féltékenyen őriz s minden veszélytől életével kész védeni, de éppen azért, mert a magáét becsüli, félti, védi, másokét jogtalanúl megtámadni, eltiporni nem lehet hajlandó. Nemzetünk

Digitized by Google

tudja, mily mélyen fáj ily megtámadás, elnyomás s a mit magának nem akar, józan gondolkozással másnak sem akarhatja.

A mi azt illeti, hogy nemzetünk büszkeségében önmagával igen is megelégedve, a haladás, tökéletesedés pályáján nem igyekeznék előre törekedni, ez ellenvetést a tapasztalás fényesen megczáfolja.

Elmultak azok az idők, midőn a magyar ember a henye nyugalom és az édes semmit nem tevés párnáin szunnyadozva s önmagával eltelve szokta mondogatni: „Extra Hungariam non est vita; si est vita, non est ita“ (Magyarországon kivül nincs élet; ha van élet, nincs oly élet). Ezek az idők a nemzeti szellem hanyatlásának, a nemzeti lélek korcsosulásának szomoru napjai voltak; mikor országgyüléseken, megyegyüléseken a hon atyái latinul szónokoltak; mikor ősrégi főuri családaink nyelvben, viseletben és szellemben a hazában idegenekké váltak, mikor a mivelt magyar bajuszát levágva parókát viselt s ősei díszes öltözetét ugy eltorzitotta, hogy a régi képeken mosolygás nélkül nem nézhetjük; mikor gyönyörü nemzeti nyelvünk, Erdélyt kivéve, hol az idegen majmolás mételye gyökeret nem verhetett, csak a köznép és a még romlatlan kis birtokos nemesség körében talált menedéket.

Ezek az idők rég elmultak s ma már mindenki tudja, hogy ha nemzetünket azon polczra akarjuk emelni, mely fényes multjánál, szellemi képességénél, hivatásánál fogva megilleti, sem tétlen nem heverhe-

Digitized by Google

tünk, sem helyben nem maradhatunk; mindenki érzi, hogy sok a tenni, sok a pótolni valónk. A legegyszerűbb ember is tudja, hogy vannak a magyarnál szerencsésebb, boldogabb, tudományban, miveltségben előhaladtabb nemzetek, kiknek példáján okulnunk, kiket erőnk, tehetségünk szerint megközelitni, kikkel a szellemi haladás terén versenyezni törekednünk kell. S a magyar nemzet a mult század végén mintegy félszázados tespedéséből fölócsudva, s elmaradását, melyet annyi szerencsétlen körülmény idézett elő, belátva, lelkének egész erejével küzdött, hogy a nemzeti mivelődés, az alkotmányos fejlődés pályáján előre törhessen, s fáradozásait a jelen század első felében oly fényes siker követte, melyre mindig büszke önérzettel tekinthetünk. Akadtak a mult században Európában tudósok és politikusok, kik azt hitték, hogy a magyar nyelv kihalásának évei kiszámithatók, hogy a maroknyinak állitott magyar nemzetnek az őt környező s fenyegető idegen elemekbe olvadása és igy elenyészése bizonyos: s ime a fölriadt, föleszmélt s lelki ereje önérzetére ébredt magyar tettekkel bizonyitotta, hogy élni akar, hogy élni fog, mert életereje ép, kioltathatatlan. S ma már ott állunk, hogy nemzetiségünk, a haladás és mivelődés vivmányaira támaszkodva, öntudatosabb s erősebb, mint valaha.

Ha hazánk történetein végig tekintünk, azt látjuk, hogy nemzetünk élete folytonos küzdelem, gyakran a lételért, a fennmaradásért folytatott küzdelem. Talán egy országot sem ért annyi csapás, annyi rom-

Digitized by Google

bolás, mint a magyar hazát, melynek, ugy szólván, minden talpalat földje őseink vérével van áztatva és megszentelve. E közben a magyar nép számban, erőben megfogyatkozhatott, de lelkében meg nem tört, el nem aljasodott; minden csapás után ujult erővel emelkedett fel hazája védelmére, a jog, törvény és szabadság ügye mellett.

Ez a lelki erő az, melyre nemzetünk büszke lehet, ez teszi előttünk szentté őseink emlékét; ez vigasztal bennünket a nehéz napokban, ez nem enged csüggednünk, lelkileg sülyednünk a szenvedések éveiben; ez adja meg hitünket, bizalmunkat a jövő iránt.

A mely nemzet multjára büszke és méltán büszke lehet, a mely nemzet ősei emlékét szentül őrzi, a haza törvényeit tiszteletben tartja, a jog és igazság útjáról el nem tántorodik, annak jövője biztositva van, mert az ily nemzet a jövőt megérdemli.

Ápoljuk azért lelkünkben e. nemes büszkeséget s minden tettünk, minden szavunk, minden gondolatunk oda legyen irányozva, hogy annak zománczán mocskot ne ejtsünk, szennyet ne türjünk. S hogy büszkeségünk öntudatos lehessen, hogy annak okairól magunknak és másoknak számot adhassunk, tanuljuk szorgalmatosan hazánk történelmét, melynek olykor sötét gyászos lapjai közt számos oly fényes lapok tündöklenek, melyek lelkünket emelik s az ősi dicsőség és nagyság fényét tükrözik vissza. Hazánk történelme megtanit bennünket arra, hogy büszkeségünk erkölcsi, nemes legyen,

Digitized by Google

hogy a hazát, melynek szeretetét az édes anyai tejjel szivtuk be, értelmesen, okosan tudjuk szeretni.

Ragaszkodjunk mindenhez a mi nemzeti életünkben szép, nemes és jogos; becsüljük, miveljük őseink nyelvét, melylyel együtt él vagy hal a nemzet; tiszteljük az ősi törvényeket és szokásokat, melyek apáinkról ránk szállott drága örökségeink; gyönyörködjünk régi magyar nemzeti viseletünkben, melyet szégyenleni s idegenért elvetni semmi okunk nem lehet. Szóval igyekezzünk testben lélekben magyarok lenni, jó vagy bal sorsban magunkhoz hivek, a magyar névre méltók maradni.

Hogy pedig ezt tehessük, igyekezzünk az erkölcsi, a lelki miveltség pályáján mind előbbre törni; ez az, a mi egy nemzetnek örök életet biztosit. Óvjuk lelkünket minden erkölcsi mételytől, óvakodjunk attól, hogy büszkeségünk kevélységgé, önérzetünk önhittséggé, szabadságszeretetünk féktelenségi viszketeggé, nemzetiségünk tiszta szeretete más nemzetek iránti türelmetlenséggé, ellenszenvvé fajuljon. Becsüljünk meg más nemzeteket, legyünk igazságosak iránt, hogy ők is bennünket becsüljenek és szeressenek; tanuljuk el más nemzetektől mind azt a jót, szépet és hasznost, mivel hazánk javára, nemzetünk mivelésére szolgálatot tehetünk; tanuljunk saját történelmünkből őseink dicső tettein lelkesülni, erényeiket követni, tévedéseiket, vétkeiket kerülni.

Azt pedig soha egy pillanatig se feledjük, hogy minden magyarnak, a legelsőtől a legutolsóig, fényes

Digitized by Google

pályán vagy a legszerényebb körben, a haza iránt, melyben s melyért „élnünk, s halnunk kell," szent kötelességei vannak; s higyjük el, hogy nincs oly szerény állás, nincs oly szük hatáskör, melyben e kötelességet híven leróni, a hazáért tenni, a nemzetért áldozni nem lehetne.

Ha e kötelesség érzete vezet bennünket pályánkon; ha e pályán az igazság, emberség, becsület lesz lelkünk vezércsillaga, ha mint ember, mint hazafi kezünket szivünkre téve, nyugodtan s önérzettel tekinthetünk vissza éltünk folyamára, s érezni fogjuk a költő szavainak varázserejét: „Szent hazánk! megfizettük mind mivel csak tartozánk": akkor, csak akkor mondhatjuk el Isten s világ előtt fölemelt fővel nagy Kölcseynk e szavait, melyeket ő magáról oly méltán zenghetett: „Büszke magyar vagyok én!"

Digitized by Google

XII.

EMLÉKEZZÜNK RÉGIEKRŐL.

Digitized by Google

Digitized by Google

XII.

Emlékezzünk régiekről.

(Megjelent: Növendékek lapja. Kolozsvár. 1865.)

Huszonnégy esztendő mulva[1]) ezer esztendeje lesz annak, hogy a magyar nemzet Kr. szül. után 889-ben a Kárpátokon áttörvén azon föld határára lépett, melyet vérének hullásával szent tulajdonává avatott, hol magának és késő utódainak maradandó hazát alkotott, melyet saját nevéről Magyarországnak nevezett.

Huszonnégy év egy ember életében nagy idő; az öregek, kiket a leélt nehéz idők viszontagságai megtörtek, nem remélhetik, hogy fölviradni lássák a nagy napot, melyen nemzetünk a magyar haza ezer éves fennállásának örömünnepét fogja ünnepelni; a férfiak közzűl, kik most erejök javában munkálnak és küzdenek, ki merné magának biztosan igérni, hogy a nemzet ez örömnapját megéri? Csak az ifjuság, melyé a jövő

[1]) Ez a czikk 1865-ben volt irva.

Digitized by Google

minden reményével, vágyaival és örömeivel, csak az ifjuság adhatja át magát azon édes hit örömének, hogy a haza ezredéves ünnepén megszentelendi a dicső ősök emlékét, kik e hazát megalkották, kik e hazát ezer év nehéz viszontagságai közt oly sok küzdelemmel, oly sok áldozattal, „annyi balszerencse közt, oly sok csapás után“ is föntartották.

Ti ifjak, növendékek, kikre még egy egész élet vár, ti lesztek e nemzeti ünnep férfiai; tiétek lesz a legtisztább öröm, hogy férfiúi tetterővel léphetitek át a haza második ezredéves pályájának küszöbét; tiétek lesz a hivatás és kötelesség, azt nemes nagy tettek által a jövendő kor előtt emlékezetessé szentelni. Adja a magyarok istene, mely e sokat szenvedett haza fölött soha sem szünt meg őrködni, hogy e napot, mint a fölviruló, boldog, szabad magyar haza fiai üdvözölhessétek.

Ezer év az idők végtelen folyamához mérve csak annyi, mint néhány pillanat az ember életében: de az országok és nemzetek életében, mely, mint minden a mi emberi, mulandó, valóban nagy idő. Egy ezred év alatt hány virágzó birodalom roskad össze, hány nemzet száll sirjába? Melyik halandó, bár a legbölcsebb is, merné biztosan kiszámitani, hogy a világ mostani birodalmai közzűl ezer év mulva melyik fog fönállani, melyik elenyészni, melyik lesz viruló, melyik hanyatló állapotban; melyik nemzet emelkedik föl a miveltség, szabadság és dicsőség pályáján, melyik sülyed a sötétség, szolgaság és erkölcsi halál homályába?

Digitized by Google

A természet örök és változhatatlan törvényei szerint minden, mi anyagi, folytonos változásnak, alakulásnak, fejlődésnek, virágzásnak, hanyatlásnak és enyészetnek van alá vetve; életet e földi világban halál nélkül gondolni sem lehet. E törvény alól a nemzetek sincsenek kivéve. Ők is, mint az egyes emberek, születnek, élnek és meghalnak. A dicső görög nemzet, mely egykor a miveltség pályáján az emberiség előtt tündöklő fényben ragyogott, ma már csak névben él; a hajdani szabad és dicső Hellász fenséges életét emberi hatalom többé vissza nem varázsolhatja. A római birodalom, mely valaha a félvilágnak osztott parancsokat, összeroskadt, s a régi Róma föltámasztásáról csak gondolkozni is haszontalan ábrándozás volna. Ez államok örökre meghaltak s romjaikból új országok élete csirázott föl; a régi görög és római nép elenyészett, s elpuhultság és szolgaság járma alatt elsatnyult utódaikban „más faj állott a kimult helyére.“ Csak egyetlen hagyományuk maradt, mely örök és romlatlan, mely míg az emberi nemzet él, folyvást élni és hatni fog; ez szellemök, melynek alkotásai tudományban és művészetben az emberiség közkincseivé váltak és azok maradtak; mert csak a lélek az, mely örök és halhatatlan.

A nemzetek, mint a történelem bizonyitja, halandók; egyik bukik, míg a másik emelkedik, egyik enyészik, míg a másik gyarapszik, egyik letűnik a világ szinpadáról, míg helyébe másik lép, hogy nyomdokain új pályát kezdjen. Azonban a mulandóság e gon-

Digitized by Google

dolata a nemzetekre nézve nem lehet leverő; mert a nemzetek életének nincs a természet törvényei által megszabott határideje. Egy ember élete 60—70 esztendő. Kik több időt érnek, csak kivételek, kik egy századra birnak visszatekinteni, valódi ritkaságok: de a nemzetek életpályája nincs századokra, nincs ezredévekre mérve. A nemzetek életében nincs gyermeki, nincs ifjú-, nincs férfiú-, nincs aggkor, melyre mulhatatlanúl a halálnak kelljen következni. A nemzetek, melyek fiaikban mindig ujra ifjulnak, testileg soha meg nem vénhednek, mint az egyes emberek, természetes halállal ki nem mulhatnak; hanyatlásuk csak a nemzeti szellemnek, a milliók ez egy testté forrasztójának sülyedésével, vénségök csak a nemzeti lélek elkorcsosodásával állhat be. Egy nemzet saját vétkeivel szerencséje tetőpontjáról néhány évtized alatt, egy-két nemzedék letüntével, sirjába rohanhat, míg egy másik a sors csapásaival küzdve századokig föntarthatja magát s pillanatnyi bukásai után újult erővel emelkedhetik föl; mert a nemzetek életereje szellemökben rejlik s azzal együtt száll alá vagy emelkedik.

Ha ezt tudva nemzetünk életén végig tekintünk s látjuk, hogy a magyar nemzet, mely számra s anyagi erőre, valamint most nem versenyezhet, ugy hajdan sem mérkőzhetett Európa nagyobb nemzeteivel, Nyugat-Ázsia síkjairól Európába nyomulva, annak szivében, a négy folyó mellékén, e téjjel-mézzel folyó Kanahánban, magának nemcsak állandó hazát birt foglalni, hanem azt oly szilárdan meg is tudta alkotni, hogy

Digitized by Google

ezer év zivatarjaival daczolhasson: lehetetlen büszkén nem gondolnunk azon nemzeti lélekre, mely honfoglaló őseinket e hon megalkotásában vezérelte; lehetetlen tisztelettel meg nem hajolnunk őseink emléke előtt, kik a nemzeti lélek éltető erejét kebelökben a sors legnehezebb csapásai közben is soha kialudni nem engedték s utódaikra szent örökségül átszállitották.

Talán egy nemzet életét sem fenyegette több veszély, mint a magyarét; alig van nemzet, melynek lételéért oly hosszu s oly nehéz harczokat kellett volna vívni, mint a magyarnak; az augsburgi vereség 955-ben, a mongol pusztitás 1241-ben, a mohácsi veszedelem 1526-ban a nemzetet a végromlás örvénye felé látszott sodorni. Századokon át küzdött a magyar, vérét nem kimélve, az európai miveltséget végveszélylyel fenyegető török ellen; másfél századig nyögött a szétszaggatott magyar haza nagyobb része a török sulyos járma alatt; számtalanszor vívta nemzetünk az élethalál harczát életénél drágább szabadsága és alkotmánya megmentéseért: de a küzdelmektől soha vissza nem rettent; eltiport, örökre elveszettnek hitt és hirdetett jogait mindig visszaszerezte; mert ezekről kislelküen lemondani keservesebbnek látszott volna előtte a halálnál. Minden csapás után új bizalommal, uj erővel emelkedett föl, mert szentül megőrizte keblében a hitet, hogy hivatásának pályáját még be nem végezte, hogy viszontagságos, de dicső multja után egy szebb jövőre érdeme és joga van. És e jövőért előtte semmi áldozat soha drága nem volt.

Digitized by Google

Azon nemzetek közzűl, melyekkel a népvándorlás folyama a középkorban Európát elözönlötte, egyedűl mi vagyunk azok, kik hazánkat s nemzeti életünket az enyészettől meg tudtuk menteni. A hatalmas góthok birodalmai, melyek a skandináv félszigettől Krímig és Spanyolországig alakultak, csak rövid életüek voltak; a vandalok rettegett hatalmát ma csak átkos emlékezetök hirdeti; rokonaink és elődeink a húnok roppant birodalma, kik Attila alatt a világ meghóditására látszottak törni, e lángeszü hóditó halálával összeomlott: örököseik az avarok, csak harmadfél századig birták rettegett birodalmukat a Duna mellékén föntartani, s a IX-ik század elején, Nagy Károly fegyverétől megtörve, nemzeti lételöket, sőt nevöket is csakhamar elvesztették; a törökök, a népvándorlás ez elkésett rajai, kik Ázsiából a XIV-dik században Európába áttörve a százados harczokban vérző magyar nemzet testén át fenyegették eltiprással Nyugot-Európa miveltségét, Európában ma is csak idegen elemet képeznek, mely hanyatló életét mintegy kegyelemből tengeti, s a mivelt világ kebelében jövőre méltán nem számithat. De a magyar, mint az európai népcsalád életrevaló tagja, nemcsak multjára tekinthet vissza önérzettel, hanem bizalommal nézhet a jövő elébe is, melyből hivatásának dicső pályája int felé.

S ha elgondoljuk, hogy hazánk nagy költője szavai szerint „a magyar elszakadott testvértelen ága nemének;“ ha tudjuk, hogy egykor nálunk hatalmasabb vér- és nyelvrokonaink, az avarok, a kozárok, a kú-

Digitized by Google

nok, a besenyők részint egészen kihaltak, részint enyésző maradványaikkal a magyar nemzet testébe olvadtak; ha érezzük, hogy Európában idegen nemzetiségek tengerében sziget gyanánt állottunk és állunk, melynek partjait a zajló hullámok elborítással fenyegetik: fönmaradásunk a csudaszerüvel tetszhetnék határosnak, ha nem tudnók, mi az a mi bennünket egy ezredéven át föntartott és megmentett; s talán kétség férne szivünkhöz jövőnk felől, ha nem éreznők, hogy megmentő talizmánunkat, nemzeti szellemünk életerejét, nemzeti jellemünk tisztaságát, ma is oly hiven őrizzük kebelünkben, mint apáink századok során át őrzötték.

A világtörténelem itélőszéke a nemzetek részrehajlatlan igazságos birája. A nemzetek élete nem függ a vak eset, a véletlen szeszélyeitől; a mely nemzet századok hosszu során át élt és virágzik, önlelkében hordja, abból fejtette ki az erőt, mely őt föntartotta és emelte; a mely nemzet lehanyatlott vagy elenyészett, önkebelében hordta és ápolta romlása magvait. Egyik mint másik sorsát egyiránt megérdemelte; mert a világtörténelem csak az örök igazság itéleteit hirdeti.

E tanulság az, mely a történelmet a tudományok egyik legszebbikévé, egyik leghasznosabbjává emeli; ezért kell a történelem lapjait gondosan és lelkiismeretesen tanulmányoznunk, hogy a multból a jelenre okulást merithessünk s a jövőre magunk elébe biztos irányt tüzhessünk. Minden nemzet élettapasztalása saját történelme lapjára van följegyezve, hogy belőle a jövendő kor életbölcseséget meritsen; a mely

Digitized by Google

nép e lapokat nem becsülné meg, azokból önismeretet, okulást, szerencsés napjaiban intő szózatot, szenvedéseiben vigasztalást és erőt nem igyekeznék meritni, az jelenét könnyelmüen fecsérelné el s jövendője zálogát dobná el magától. Ily nemzet századokon át élni sem képes, sem érdemes nem volna.

E tanulságokat olvastam én le hazánk történelmének lapjairól, melyeket ifjuságom óta figyelemmel és szeretettel forgattam, s éppen azért nem tudom eléggé buzditólag ajánlani nemzetem ifjuságának, mely hivatva van, hogy a hazának szebb jövőjéért küzdjön és munkáljon, hogy tanulja szeretettel a haza történelmét, melynek ismerete nélkül a jelent érteni s a jövőre célirányosan munkálni nem lehet. Ne merüljünk el csak azon tanulmányokba, melyek a mindennapi élet pillanatnyi szükségeit kielégitik, ne csüggjünk lelki szemeinkkel csak a jövő ábrándos képein, hanem tekintsünk vissza a multra is, hogy ismerjük a pályát, melyet megfutottunk s ne téveszszük lelki szemeink elől az irányt, melyet nemzetünk szelleme elénk kitüzött. Midőn a jelenben élünk s a jövőért munkálunk, ne forduljunk el hidegen a multtól, melynek köszönhetjük azt, a mik vagyunk, mely jövendőnknek szilárd alapja, s ne feledjük, hogy a mult drága vérrel szerzett szent örökséget hagyott ránk, melyet könnyelmüen elvesztegetnünk nem szabad, mert annak minden porszemeért az utókor előtt felelősök vagyunk.

Digitized by Google

„Tiszteljed apádat és anyádat, hogy hosszú idejü légy a földön“ ez a vallás szent parancsa, mely éppen ugy szól a nemzeteknek, mint az egyes embereknek. Elhunyt őseinknek csak a hű megemlékezéssel róhatjuk le a tisztelet és hála adóját; emlékezzünk azért s kegyelettel „emlékezzünk régiekről.“

A legrégibb magyar historiás ének legelső versszorai igy hangzanak:

„Emlékezzünk régiekről,
Az Szittyából kijöttekről,
Magyaroknak eleikről,
És azoknak vitézségekről.“

A középkori magyar verselővel egy azon czélt tüztem én is magam elébe: emlékezni akarok honszerző őseinkről. De míg az idézett vers irója megelégedett azzal, hogy latin krónikáink előadását magyar versekbe foglalva leirta, miként foglalták el Ázsiából jött eleink mai hazánkat: addig én többről, tanulságosabbról, érdekesebbről akarok egy pár órát beszélgetni. — Lehető röviden, de hiven szándékozom rajzolni ősapáink szellemi, erkölcsi, katonai és polgári életét. Egy képet akarok alkotni a magyar nemzetről, a milyennek azt Európába telepedése első századában, a pogány hőskorban, csak nem ezer év homályán át a régi irók tanubizonyságai után ismerhetjük. Mellőzöm azért leirni, hogy és mint jött ki a IX-dik század végén a hét magyar nemzetség a Volga mellékéről; hány és mily véres csatával foglalta el e hazát; nem irom le csudással határos hadjárataikat, melyeket első

Digitized by Google

vezéreik alatt nyugotra az Atlanti tengerig, délre Olasz- és Görögország végéig legtöbbnyire fényes diadalok közt folytattak: szóval nem a magyar vezérek korának történeteit fogom elbeszélni, hanem azt irom le igazán, hitelesen, ugy a mint a régi irásokból tanultam, milyenek voltak testileg lelkileg honfoglaló ősapáink, milyen volt vallásos, polgári és katonai életök, milyenek voltak szokásaik és erkölcseik.

Melyik magyar fiu, melyik magyar leány volna az, ki ne örülne, ha akad egy jó öreg bácsija, ki neki mind erről szivesen elregélgeti, a mit bizony nem egy két öreg könyvből tanulgatott? Azt gondolom, hogy ilyenre nem egy könnyen akadok: mert szeretem hinni, hogy e lapok olvasói közt aligha találkozik egy kettő, ki föntebb kitüzött kérdéseimre magának s másnak feleletet ne szeretne adni. A kinek kedve van a letünt régi kor képein gyönyörködve okulni, annak édesörömest beszélgetek dicső elődeinkről s hiszem nem egy hamar fogyok ki a mondani valóból.

I.

A magyar ősvallásról.

A vallás az, melyből a nemzetek lelkét mintegy tükörből legtisztábban megismerhetjük. Minél régibb korra tekintünk vissza, annál erősebben össze volt szövődve a vallás a nemzetek polgári életével; sőt a legősibb korban az emberiséget, a polgári társaságot kirekesztőleg a vallás törvényei kormányozták.

Digitized by Google

Legelső s legfontosabb kérdés azért, ha Ázsiából jött őseink lelkét, lelki miveltségét meg akarjuk ismerni, milyen volt az, az apáikról örökölt ősmagyar vallás, melyet Európába magokkal hoztak?

E kérdésre csaknem ezer év mulva teljesen kielégitő feleletet adni igen nehéz. Nincs egyetlen egy lap irásunk, mely pogány őseinktől maradt volna; pedig nem kételkedhetünk, hogy valamint a székelyeknek volt saját irásmódjuk, melyet még két száz esztendővel ezelőtt a székely földön, bár kevesen is, értettek és használtak, ugy a magyarok sem voltak irástudatlanok. De ha voltak is könyveik, melyek a vallás törvényeiről, a nemzet régi történeteiről szólottak: azokat a XI-dik században a többnyire idegen térítők túlbuzgósága, mint a pogány kor gyülölt emlékeit megsemmisitette, s később a keresztyén magyar papság is mindent elkövetett, hogy a nemzetből az ős pogány kori szokásokat kiirtsa, sőt azoknak emlékezetét is eltörölje.

Mindemellett is részint idegen irókból, részint régi latin krónikáink egy-egy elejtett szavából, de leginkább nemzeti nyelvünkből, mely egyes szavakban és kifejezésekben az ősmagyar kor gondolkozását hiven tükrözi vissza, a magyarok ős vallásáról annyi egyes adatot csakugyan összeszedegethetünk, hogy azokból magunknak e vallásról helyes fogalmat alkothatunk.

A magyarok hitték és imádták az egy Istent, a világ teremtőjét, fentartóját és kormányzóját. A VII-ik századi görög iró, Theofülaktosz az ázsiai turkokról,

Digitized by Google

mely név alatt emlegetik a X-dik századi görög irók Árpád magyarjait is, igy ir: „A turkok rendkivül tisztelik a tüzet, tisztelik a levegőt és vizet, a földnek énekeket zengenek: de csak azt imádják s nevezik Istennek, a ki ezt a világot teremtette; ennek lovakat, ökröket, juhokat áldoznak.“ Magát az *Isten* nevet őseink Ázsiából hozták magokkal s azt keresztyénekké lételök után is megtartották.

A magyar nép, mint a régi zsidó is, saját nemzeti Istent hitt, ki őt vezérelte, ki az országot, Attila örökségét, neki általadta. E külön nemzeti Isten fogalma lényegesen eltér a magasztos keresztyén vallás tanitásától, mely Istent az összes emberi nemzet Atyjának vallja s mindnyájunkat egyazon Isten fiainak és igy a szeretetben atyafiaknak hirdet. Maig is találunk nyelvünkben kifejezéseket, példabeszédeket, melyek a „*magyarok Istené*“-nek emlékezetét fentartották. „Él még a magyarok Istene“ mondja a magyar, midőn a sors csapásai által sujtott nemzetének jobb jövőjére hittel s reménnyel gondol; ma is, ha igazságtalan bántalmakat szenvedve, a bosszú s megtorlás vágya kél zajló szivében, mintegy öntudatlan kiáltja ellensége fülébe: „megemlegeted a magyarok Istenét!“ mert nem halt még ki népünk szivéből a hit, hogy mint a példabeszéd mondja: „Nem rövidült keze magyarok Istenének!“

Mily élénk és erős lehetett ősapáink hite a magyarok Istenében, hogy emlékezetét népünk majd nem kilenczszáz éves keresztyén élete sem törölhette el!

Digitized by Google

Mielőtt Szent István király nemzetünket a keresztyénségbe avatta, a vezérek és az ősvallás korában, a nemzeti közgyűlés végzéseit és parancsait ezen Isten és a magyar nép nevében hirdették ki a kiáltók; ennek nevében szólitották fegyverre a nemzet fiait, mint krónikáink följegyezték, e szavakkal: „Isten és a magyar nép szava, hogy ez s ez nap, ez s ez helyen kiki fegyverben pontosan megjelenjen, a község tanácsát és parancsát meghallani.“

A föntebbiekből sejthetjük, mily fogalmuk lehetett pogány őseinknek Istenökről, kit, mint általában az őskorban a népek, saját magukhoz minél hasonlóbbnak képzeltek, saját jellemöket és erkölcseiket Istenökben is mintegy megtestesitvén és megdicsőitvén. A magyar, mint kiválólag harczias nép, ki hazáját s mindenét fegyverrel kereste, fegyverrel védte; ki szántás-vetéssel nem foglalkozva, életét harczokban töltötte, vagyonát, kincseit háborukban szerezte, örömét, dicsőségét hadjáratokban találta, Istenét sem tudta máskép gondolni, mint a hadak hatalmas vezérének, a seregek urának, ki saját népét csatáiban vezérli, védi, támogatja s a nemzet ellenségeit bosszúálló fegyverével összetöri. Népünk a villámlásban és mennykőben maig is „isten nyilát“ látja, s ellenségét meg átkozva isten nyilával kivánja üttetni.

Attilát, a húnok vagy helyesebben khúnok, azaz: kúnok világrenditő királyát, a megrémült Európa népei isten ostorának hitték és hirdették; e hitet vallásos meggyőződéseikhez alkalmazva a pogány magyarok

Digitized by Google

is elfogadták, s magokat Isten boszúja eszközeinek tartották, ki őket a keresztyén világ ostorozására rendelte. Midőn krónikáink az augsburgi véres csatában Kr. u. 955-ben fogságba került magyar vezérek, Bulcsú és Lél, fölakasztatását elbeszélik, azt irják, hogy a német császár, a mint őket elébe vezették, kérdezte tőlök: Miért olyan kegyetlenek a keresztyénekhez? s a magyar vezérek igy válaszoltak: „Mi a nagy Isten boszúja vagyunk, ki minket ostorúl rendelt ti reátok; mert azonnal a ti rabjaitokká leszünk, mihelyt titeket üldözni megszünendünk."

Mint láttuk, a régi magyarok hitték, hogy a világot Isten teremtette s ezért imádásuk tárgya az egy Isten volt, kit kétségtelenül e világon minden jó forrásának, a rosz büntetőjének és boszúlójának tartottak. Ugy látszik azonban, hogy mind azt a roszat, mit e világon tapasztaltak, mitől féltek, rettegtek, nem voltak hajlandók a jó, az imádott Isten akaratjából történtnek hinni, hanem mind a természeti, mind az erkölcsi világbeli roszat egy félelmetes emberfölötti gonosz hatalomnak tulajdonitották. E képzelt hatalmasságot, a rosz, a gonosz kútfejét, *ördögnek*, vagy mint régen ejtették, *ördöngnek* hivták.

Bizonyos, hogy az ördög név nem a keresztyénséggel jött be nyelvünkbe, és igy valamint az Isten nevének és fogalmának, ugy az ördögének is már a magyar pogány korban létezni kellett. Keresztyén papjaink e szót a bibliabeli sátán és a görög diabo-

Digitized by Google

losz, latin diabolus, nevek fordítására csak készen átvették és fölhasználták.

Hogy őseink a roszat az ördög munkájának tartották, kitetszik mai napig fönmaradt s fájdalom igen is divatos káromlásainkból, milyenek: *ördög adta*, *ördög teremtette*, *eb adta*, *kutya teremtette* stb. Mind ezen valódi pogány eredetü és érzelmü káromlásokkal, melyek vallásos és mivelt keresztyén ember szájába nem illenek, a nyers pogány magyar ember azt akarta kifejezni, hogy a kit vagy a mit e szitkokkal illet, az oly rosz, oly alávaló, hogy hite szerint lehetetlen, hogy a jó Isten teremtménye volna, hanem a gonosz kútfejétől az ördögtől, vagy az azt személyesitő alávaló állatoktól, kutyától, disznótól kell származnia.

Ezen káromlások ellentételéül meg vannak nyelvünkben maig is az *Isten adta*, *Isten teremtette* kifejezések, melyek eredeti ősi értelmökben bizonyosan csak jót, kedvest, kivánatost jelentettek, de a melyeket ma már jámbor, ártatlan, de jámborságában együgyü, élhetetlen, ártatlansága mellett ügyefogyott emberre, vagy valami ártalmatlan, de haszonvehetetlen tárgyra szokás alkalmazni.

Az ördög hatalma e szerint őseink előtt félelmetes, gyülölt és átkozott volt; éppen azért az ördög nem is lehetett tiszteletök és imádásuk tárgya, minek régi emlékeinkben csakugyan legkissebb nyoma sem található.

Ezek után bátran tévedésnek merem nyilatkoztatni több ujabb kori tudósunk azon állitását, hogy

Digitized by Google

az ősmagyar vallás két egyenlő hatalmú, egyenlően tisztelt, imádott istenséget ismert volna, mint a régi persák vallása, mely Ormuzdot a világosság és a jó, Arimánt pedig a sötétség és rosz atyjának hirdette, vagy mint a régi szlávoké, kik a jó isten mellett, kit *fehérnek* neveztek, *fekete Istent* (Czerni Bog) hittek és imádtak. Tudósainkat ez állitásra régi *ármányos*, és ebből csak az újabb korban divatba hozott *ármány* szavaink hibás értelmezése vezette, mely szerint az *ármány* szót a régi persa rosz szellem *Arimán* nevével kapcsolták egybe s azt még ősi ázsiai vallásunk korából fönmaradt s azzal egybeköttetésben álló névnek állitották.

Szerintem *ármányos* szavunk értelmének megmagyarázására, mely régen *rablót*, *zsiványt* jelentett, most pedig *ravasz*, *furfangos*, *csintalan* értelemben szokott használtatni, nem szükség oly messze, Ázsiába s oly távol korba visszamennünk. Megfejthetjük azt magából élő nyelvünkből is. Mindenki ismeri és használja *ártani* igénk *árt* gyökét, melyből *ártalmas*, *ártatlan* stb. szavaink erednek. Ezen gyökből éppen ugy képződhetett *ártmány*, *ártmányos* szavunk, mint az illető gyökökből *takarmány*, *zsákmány* s több hasonló szavaink, s igy *ártmányos* vagy könnyebb kimondás kedvéért *ármányos* szavunk régi *rabló*, valamint újabb jelentéseit is sokkal helyesebben kimagyarázhatjuk, mint ha a persa *Arimán* névhez folyamodunk, melynek hitem szerint a magyar ősvalláshoz semmi köze nincs.

Digitized by Google

A pusztában sátrak alatt tanyázó, ugy szólván lóháton élő, vadászattal, halászattal, baromtenyésztéssel, harczokkal foglalkozó népek, miveltségök e fejletlen állapotjában, mint az észak-ázsiai és észak-európai mongol és finn fajta népeknél ma is láthatjuk, nem lehetnek képesek annyira fölemelkedni, hogy istent, mint a magasztos keresztyén vallás parancsolja, „lélekben és igazságban“ imádják.

A természet szabad kebelén élő ember lelkére varázshatással vannak a természet fönséges nagyszerü jelenetei, melyeknek okait, eredetét megfejteni s érteni nem tudja; mindennapi életére sokkal nagyobb jótékony és kártékony befolyással vannak ezek, mintsem menekülhetne azon érzelmektől, melyek őt a természet iránt részint áhitatos tiszteletre, részint önkénytelen félelemre késztik. Igy fejlik ki lelkökben a természet tisztelete, istennek, a láthatatlan legfőbb hatalomnak, a természeti látható tárgyakban való imádása.

Igy volt ez őseinkkel is. Tisztelték és imádták isten hatalmát a természeti elemek: a tüz, viz, levegő és a föld képében.

Különösen a tüz tisztelete az, melyet legélénkebben gyakoroltak. A nap, mely az egész természetre jótékony világával fényt és életet áraszt, a hold, mely szelid fényével az éj zord sötétségét eloszlatja, a csillagok számtalan ezrei, melyek éjjel egyedüli kalaúzaik voltak a végtelen síkságon, s melyek forgása szerint osztották fel idejöket, a pusztákon élő magyarok lelkét buzgó hálára és tiszteletre ragadták. Ezen égi

Digitized by Google

testeket mind annyi égő tüznek képzelték; mit legvilágosabban bizonyit nyelvünk, mely a felettünk terülő menny boltozatját *ég*nek, az azon tündöklő millió meg millió kisebb-nagyobb fényes pontokat pedig csillogásokról *csillag*-oknak nevezte. De nyelvünkből még arra is találunk bizonyságot, hogy az ős magyarok az összes természet életadó és éltető elemének a tüzet tartották. Nemcsak a nap s az égi vagy más égő testek fényét hítták ugyanis világnak, hanem az egész látható természetet, a mindenséget, is *világ* szóval nevezték, ez által mintegy azt fejezve ki, hogy a mindenség éltetője a világító tüz, hogy világosság azaz tüz nélkül az egész természet, melyet *világ*-nak nevezünk, nem létezhetnék.

Az ég, azaz: a tüz, imádása, Észak-Ázsia népeinél régen általános volt; de vannak népek, mint a tunguzok, valamint több török-tatár törzsek, melyek mai nap is az eget imádják. Egy chinai iró szerint, a tüzimádó tunguzok nem ülnek fára, mert azt hiszik, hogy a fában tüz lakik; azért gyékényt vagy bőrt teritnek a földre s arra ülnek. A finnek az ős időkben a napot tüztömegnek s a földi tüzet a napanya fiának tartották; nálok, mint bizonyosan őseinknél is, a tüzimádás a nap tiszteletével együtt járt. Égimádóknak állitják a chinai irók a *hiongnu* népet is, melyet több történetvizsgálók az Attila alatt oly hiressé lett húnok vagy khúnok őseinek tartanak.

Ha ezeket tudva Erdély czimerére és pecsétére tekintünk, s abban a magyarok czimere, a kiterjesztett

Digitized by Google

szárnyu sas vagy karvaly fölött a székelyek czimeréül a *nap* és a *hold* tűnik a szemünkbe; ha továbbá a régi *Kúnország* (Cumania, a mai Moldva és Bessarabia) czimerén, melyet a magyar királyok koronázása alkalmával a koronázási zászlók egyikén a legújabb korig láthattunk lobogni, a *hold* és a *hajnalcsillag* képével találkozunk: vajon nem azt kell-é hinnünk, hogy ezen ősrégi czímerek a magyarral testvér húnok vagy khúnok égimádó ősvallásának emlékeiül intenek felénk? Ezt annál biztosabban hihetjük, mert a székelyeket valamint legrégibb hiteles krónikáink, ugy a firól-fira szállott nemzeti hagyomány egyenesen Attila húnjai maradékainak hirdeti, s mint tudjuk, nálok az ősi szokások és erkölcsök a legújabb időkig a legtisztábban fönmaradtak.

A húnokkal és magyarokkal a rokon avaroknál is, kik mai hazánkon harmadfél századig uralkodtak, a tüzimádásnak bizonyos nyomát találjuk. Baján az avarok hatalmas khánja, Kr. u. 582-ben a rómaiakkal a Száva partján, Sirmium mellett szerződést kötvén, midőn e szerződésre ősi szokás szerint esküt tett, egyéb borzasztó átkok közt azt kivánta magára és nemzetére, ha a rómaiak ártalmára törekednék, „hogy az ég omoljon fejökre, és a *tüzisten, ki az égben van* (azaz: a nap) szakadjon reájok.“

Hogy a tüz őseinknél vallásos áldozataik alkalmával nagy szerepet játszott, bizonyosnak tarthatjuk. De a temetkezési szertartásoknál is használták a tüzet. Hogy a húnok halottaikat megégették, bizonyitják a

Digitized by Google

Székes-Fejérvármegyében Százhalom mellett látható ugynevezett *kúnhalmok*, melyekben krónikáink szerint a tárnokvölgyi ütközetben Keve kapitánynyal együtt elesett 125,000 hún hamvai nyugszanak. E nagyszerü sirhalmok néhányát az újabb időben fölbontván s tudományosan megvizsgálván, mindegyikben égetett csont- és fegyverdarabokon kivül csak hamut találtak. Egy ily nagyobb sír fenekén még annyi s oly ép szénre is akadtak, hogy szekérderékkal lehetett a közel kovácsműhelybe hordani s ott a kohónál használni. A halottak megégetésére a magyar vezérek korából is van kétségtelen hitelü adatunk. Midőn 926-ban egy magyar csapat Schweizban kalandozván a st.-galleni kolostor alatt tanyázott s azt kirabolta, egy magyar, a mint a kolostor tornyán állott réz kakast aranynak vélve le akarta verni, a másik pedig az egyház tornyából véletlen lezuhant s mindegyik szörnyet halt. Ezeket mint egy odavaló szerzetes, szemtanuk elbeszélése után, följegyzette — bajtársaik ott rögtön az egyház küszöbe előtt megégették s a lobogó máglyát körbe állván az égő üszköket kopjáikkal piszkálgatták.

Ezen halottégetési szokás emlékét tartja fenn a maig is divatos magyar példabeszéd; „*sem hire, sem hamva*," melyet olyan emberről szoktunk mondani, ki ugy eltünt, hogy azt sem tudhatjuk róla, él-é még, vagy már meghalt és igy hamuvá lett.

A keresztyénség behozatala után is maradtak némi nyomai a tüztiszteletnek. Ilyen a Szent-Iván estéjén különösen Magyarország északi vármegyéiben s

Digitized by Google

a palóczságon a legújabb korig szokásos tüzrakás, melyet a falu ifjusága dal közben körültánczol és átugrál, s az ugrásból, a mint szerencsésen vagy bajjal történik, jót vagy roszat jövendől. Az Ipoly mentén szokásos ez alkalommal a tüz és füst felé egy nyaláb *tisztes* füvet tartani s ezt mondani: „Kelés ne legyen a testemen, törés ne legyen a lábamon.“ Ugyancsak a tüztiszteletre emlékeztet bennünket az örömtüzek gyujtása, mely szokás nálunk az új korban városaink, lakaink kivilágitására változott, de a finn népeknél ünnepélyes alkalmakkor még maig is divatozik. Menynyire tisztelte a magyar a tüzet, kitetszik onnan is, hogy népünk a tüzbe valami tisztátalanságot vetni, vagy mint pajkos gyermekek szokták, bele köpni, ma is nemcsak illetlenségnek, hanem valódi véteknek tekinti, s ezért a dorgálás és fenyités nem igen szokott elmaradni. A tüzet a házi tüzhelyen kialudni hagyni népünk ma is kárhozatos hanyagságnak, a szomszédba menni tüzért illetlennek tartja, s az egyszerü paraszt házakból a tüzet vagy éppen nem vagy csak némi babonás félelemmel merik kiadni. A *háztüznézés*, mely népünk házassági szertartásai közt névszerint maig is fönnvan, az ős időkben bizonyosan vallásos tüztiszteleti szertartás volt, ma azonban már értelmét vesztette s a vőlegény szülei részéről a leányos háznál tett látogatásra szoritkozik.

A viz tisztelete, mely némely finn, török és mongol népségeknél, kik a tengernek, tavaknak, folyóknak és forrásoknak maig is állatokat áldoznak,

Digitized by Google

mint már emlitettük, nemzetünknél is erős divatban volt. A csíki székely krónikában, melyet 1533-ban régi irományokból s ezek közt görög nyelven keresztyén görög papok által irt följegyzésekből szerkesztettek, egy pár meglehetősen eltorzitott görög szót találunk a latin krónikába görög betükkel átirva, melyeknek értelmét csak *viztisztelőre* és *vizimádóra* magyarázhatjuk. Igy nevezi az emlitett krónika azokat a székelyeket, kik a X-dik század közepe táján és igy Szent István téritése előtt, az ősi hitben megmaradva, a keresztyénség ellen, melyet Erdélyben a görög császári udvar 950 táján már terjesztett és a székelyek közt sikerrel terjesztett, harczoltak.

Valamint a finnek, lappok és esztek földén maig is több folyó és tó *szent* nevet visel, ugy hazánkban is számosak Heves, Nógrád, Esztergam, Győr, Baranya, Vas és más vármegyékben a *Szent Kút* nevezetü helységek. Ezek nagy része bizonyosan még őseink pogány korából kapta ezen elnevezést. Tudjuk ugyanis Sz. László királyunk törvényéből, hogy a pogány magyarok a kútaknál szoktak áldozni, s a forrásokhoz, fákhoz, kövekhez vitték az istennek fölajánlott zsengéket. A keresztyénség elterjedésével is megmaradtak e szent kútak a nép kiváló tiszteletében, de az idők és erkölcsök változtával búcsújáró helyekké alakultak át.

Krónikáinkban olvassuk, hogy midőn Árpád magának a meghóditandó hazából egy marok fekete földet, egy tömlő Dunavizet és egy nyaláb füvet hoza-

Digitized by Google

tott, és ezeket átvévén, a hazát mintegy előre birtokába vette, a vizet kürtjébe öntve népe szine előtt az ég felé emelte s ugy imádkozott a mindenható istennek, hogy az országot nekiek örökre birni engedje.

A temetkezésnél, mely, mint látjuk, a halottak megégetésével történt, a viztiszteletnek is vannak nyomai. A sírokat, melyekre minél nagyobb halom földet szerettek hordani s melyeket régi okleveleink *pogán sér* néven emlitnek, források fejénél vagy folyóvizek mellé helyezték. Igy Árpádot, mint legrégibb történetirónk Béla király névtelen jegyzője irja, az Attila király városa, a mai Ó-Buda fölött eredő patak forrásánál temették el tisztességesen, mely szent helyen később keresztyén egyház épült s e mellett Fejéregyház nevü falu keletkezett, mely ez előtt egy pár száz évvel a török uralom korában pusztult el. Ekkor az egyház is romba dőlt, de alapját a legközelebbi években sikerült buzgó régiségbuvárainknak fölfedezni, s igy biztos tudomásunk lehet azon szent emlékü helyről, hol hazánk alapitójának hamvai nyugszanak. Ugyanezen iró tudósitása szerint Botond vezért a Verőcze folyó mellé temették. Krónikáink följegyezték a hagyományt, hogy Árpád unokáját Taksot pogány szokás szerint a Duna mellett Takson falu közelében temették el, s hozzá teszik, hogy Taks unokája Levente is, ki testvérei I. Endre és I. Béla keresztyén királyaink korában is az ősvallás hive maradt, ugyanott nyugszik eltemetve.

Digitized by Google

A viztiszteletnek népünk szokásaiban csak kevés emlékezete maradt fenn. A húsvéti locsolódás, mint keresztyén eredetü, itt szóba nem jöhet. De már az a szokás, hogy az arató gazdát, midőn koszoruzott fejjel társaival együtt énekelve haza tér, le kell önteni vizzel, hogy a termés bő legyen, az őspogány gondolkozásra mutat, mely szerint a viz, mint a föld megtermékenyitője és igy az áldás adója, különös tiszteletben részesült. Népünknél sok helyt szokásban van, hogy asszonyok, midőn a kútból meritettek, a tele korsóból egy keveset a kútba visszalocscsantanak, mi a forrásoknak szánt áldozatokra emlékeztet. Midőn idegennek inni adnak, a korsóból egy keveset a földre öntenek; ezen szokás korán sem azért történik, mint némelyek első pillanatra gondolják, hogy az edény szája a netalán rajta lévő portól, szeméttől megtisztuljon, hanem az ősvallási áldomások most már értelmét vesztett régi maradványa.

A földnek a turkok, mint olvastuk, énekeket zengettek. A tisztelet e neme fönmaradt aratóinknál, kik koszoruval s énekelve térnek meg hajlékaikba. A földet a finnek *maa*-nak hivják, régi énekeik *maaemä*, azaz: *földanya* néven emlegetik. A finneknél a föld anyja, *maan emo*, is hatalmas és imádott istenség volt. Őseink is a földet az élők és igy az emberi nem anyjának hitték. A *föld anya*, a viz mostoha, mint a magyar közmondás tartja. Ez ős felfogásnak nevezetes emlékét találjuk egy kecskeméti néphitben, mely szerint a kinek torka fáj, térdepeljen le a földre és

Digitized by Google

mondja háromszor egymás után: *Édes anyám föld, neked mondom, torkom fáj*, csókolja meg háromszor a földet, s azután térpedelve még egy miatyánk-ot mondjon el, mely utóbbi pontban már a keresztyén vallás befolyását látjuk ez őspogány kori szokás értelmének szeliditésére.

A föld, mint édes anya, iránti tiszteletre mutatnak némely népszokásaink, mint például, hogy az ujdon szülött kis gyermeket legelsőben a földre, mintegy édes anyja keblére teszik le, s csak azután adják át szüléinek; továbbá, hogy a haldoklót a földre teszik, s azt hiszik, hogy ez által halálos küzdelmeit megkönnyebbitik; mely hitnél fogva az alföldi nép közt a haldokló beteg az ágyból maga is a földre szokott kivánkozni.

Népdalainkban és regéinkben nem egy nyoma van azon ősi korról örökölt néphitnek, hogy a föld az istentelen ember holt testét nem veszi be, hogy a hitszegő, hamisan esküvő testét a föld magából kiveti. Ez utóbbi hit onnan származik, hogy a régi magyar esküvésben szokás volt a földre esküdni s az esküvőnek magára azt az átkot kivánni, hogy ha nem igazat mond, a föld nyelje el, sülyedjen el alatta, vagy hogy testét ne fogadja be, hanem vesse ki. Törvénytárunkban I-ső Lajos király és Hunyadi János idejebeli esküformákban olvassuk: „föld tetemedet ugy fogadja halva, harmad napon ugy ki ne vesse.“ Különösen a határjárásoknál és határigazitásoknál divatozott a régi nemzeti magyar eskü, melyet törvénykönyvünk komoly

Digitized by Google

és rettenetes esküformának nevez, s melynek szertartása ebből állt: azt a kinek a biró itélete szerint a peres föld iránt esküt kellett tenni, a hely szinén mezitlábbal a földbe övig beásták, ki is jobb kezébe földet véve s azt feje fölé tartva elmondván a kiszabot rendes esküt, ezt mondta utána: „ha ezen esküt hamisan, csalva tettem volna le, *ez a föld nyeljen el*, és soha sem nekem, sem örököseimnek, sem ezen falu lakosainak hasznos és termékeny ne lehessen, hanem gazt és tövist teremjen.“ A magyar népnél maig is igen divatos átkozódás „a föld nyeljen el; sülyedjen el a föld alattam, ha igazat nem mondok“ sat.

A régi korban a magyarok nemcsak magát az anyagi földet tisztelték, hanem hitték és rettegték a földben lakó szellemet is, melyet a finnek *maan emo* (föld anyja) néven tiszteltek. Ennek emlékét gondolom fönmaradottnak a *manó* szóban, melyet népünk most már értelmezni nem tud s valami ijesztő szellemnek tart. Közmondásaink: tudja a manó; vigyen el a manó; eredj a manóba stb., csak ugy értelmezhetők, ha *manó* szavunkat a finnek emlitett földistene nevével és fogalmával hozzuk összeköttetésbe. Ezt annyival inkább tehetjük, mert a *manó* szót, mint némely tudósaink teszik, a persa *Arimán*-nal, vagy Persiában *Manes* által alkotott *manichaeusok* vallásával hozni egybeköttetésbe, igenis merész hasonlitás.

Tisztelték a pogány magyarok a levegőt is, melyet az alföldi nép közt akárhányszor hallottam *lebegő ég*-nek nevezve. Ez ősrégi magyar elnevezést tudva,

Digitized by Google

mi nélkül magát a *levegő* szót nem is lehetne értenünk, sejthetjük, hogy a magyarok pogány korukban két eget hittek és külömböztettek meg: a *lebegő eget* és a *meny eget;* amazon értették a földünkhöz tapadó légkört, mely ködével, felhőivel, a szelekkel, viharokkal fejünk fölött mintegy lebeg; a *meny eget* ellenben fénylő csillagaival szilárdnak, ingathatatlannak hitték, s gyanithatólag azért nevezték *meny ég*-nek, mert annak boltozatja, a mint a föld forgásáról nem tudó tanulatlan ember látja és hiszi, *megyen*, vagy régiesen *menyen*. Ezt *menyország*-nak is nevezték, miből következtethetjük, hogy ott a földi élethez hasonló életet képzeltek. Bizonyitja ezt a nyelvünkben fönmaradt *égi háboru* nevezet is, mely arra útasit bennünket, hogy a pogány magyarok, kik itt e földön harczok és háboruk közt töltötték életöket, a villámlásban és menydörgésben az égben folyó háboru jelenségeit képzelték és hitték.

A *levegő* vagy *lebegő* ég volt őseink hite szerint a szelid jótékony tündérek lakhelye. Minthogy pedig ezek a föld fiainak nem ártottak: a romboló viharokat, pusztitó orkánokat őseink a fellegekben lakó gonosz szellemnek, a *garabonczn*ak, tulajdonitották. A tündérekről szóló népmesék, valamint népünknek a *garabonczás deákról* maig is élő hite még a régi pogány kor gondolkozásának és hitének maradványai.

A lélek és test közötti külömbség, valamint a léleknek a halál utáni fönmaradásáról, azaz: a lélek halhatatlanságáról szóló tudomány ismeretes volt po-

Digitized by Google

gány őseink előtt. Kitetszik ez krónikáink azon helyéből, melyben a magyaroknak Taks vezér korában történt konstantinápolyi hadjárata s a roppant erejü Botondnak az óriás görögge vívott párbaja egyenesen a pogánykori régi népmonda után van előadva. E szerint, midőn az óriás görög a Konstantinápolyt vívó magyarok táborába kilépvén, fönhangon hirdette, hogy két magyarral kiván megküzdeni, oly föltétellel, hogy ha mind a kettőt legyőzi, a görög császár semmivel se tartozzék a magyaroknak, de ha le nem győzi, adófizetőjökké legyen: Botond, az óriás elébe e szavakkal lépett: „Én vagyok Botond, az igazi magyar, legkissebb a magyarok közt; végy magad mellé két görögöt, *hogy az egyik elszálló lelkedet fogja föl, a másik testedet temesse a földbe:* mert bizonynyal mondom, adófizetőjévé teszem a görög császárt nemzetemnek." Hogy e szavainak súlyt adjon, Botond bárdját ragadva oly rést vágott azzal egy csapásra a város arany kapuján, hogy rajta a monda szerint egy öt esztendős gyermek könnyedén ki- s bejárhatott volna; azután az ünnepélyes párviadalban ugy a földhöz vágta az óriást, hogy a monda szavai szerint *„lelkét azon helyt rögtön kiadta."*

Hitték e szerint őseink a léleknek a halálon túl is fönmaradását, hittek egy más világot, hol a halottak új életet fognak élni. De valamint Istenöket magokhoz minél hasonlóbbnak, ugy a mennyországot, a más világot is ezen világhoz s földi életökhöz hasonlónak képzelték és hitték. Bizonyitja ezt a krónikáink-

Digitized by Google

ban Lél és Bulcsú haláláról fönmaradt hagyomány, melyben pogánykori nemzeti hőskölteményeink egyik legszebb töredékére ismerhetünk.

Midőn az augsburgi csatában 955-ben elfogott két magyar vezért a császár elébe vitték, ez halált mondott fejökre, de megengedte nekik, hogy szabadon válaszszanak magoknak olyan halált, a milyet óhajtanak. „Hozzák elő kürtömet — mond Lél — hadd fújam meg még egyszer életemben, s azután rögtön válaszolok.“ A kürtöt előhozzák, Lél előlép, a császár felé néhány lépést közeledik, kürtjét ajkához emeli, de e pillanatban oly erővel sújtja a császár homlokához, hogy az a csapásra rögtön szörnyet halva rogy össze. Ekkor igy kiált föl a magyar vezér: „Eredj előttem a halálba; *a más világon is az én szolgám lészsz.*“ A scythák hite ugyanis azt tartja — mint a krónika magyarázólag utána veti — hogy a kiket életökben megöltek, azok őket a más világon szolgálni tartoznak.

Minthogy őseink, mint ez más pogány népekre nézve is bizonyitható, a más világot e földi élet másának hitték, ezért volt nálok szokásban az elhalt szolgáit, hadi foglyait, harczi paripáját leölni s mind ezeket, valamint fegyvereit, ékszereit vele együtt eltemetni, hogy t. i. mind ezekben a más világon ne lásson szükséget. A velünk rokon fajú népekre nézve a történetirók több ily esetről emlékeznek, melyek közzül egy párt érdekesnek tartok megemlitni. Egy VI-dik századi görög iró szerint a turkok fejedelme, Tur-

Digitized by Google

xanthes, atyja Dizabul torát ünnepelve, annak lovaival együtt négy hún foglyot is leöletett, megparancsolván előbb nekik, hogy atyjának vigyenek hirt, hogy s mint folynak az ő dolgai e földön. Még érdekesebb egy más eset, melyet egy más irónál olvashatunk. A Feketetenger mellékén tanyázó kúnok közt egy előkelő ember elhalván, temetésekor legjobb lovát s egy szolgáját elevenen sírjába szállitották, a fejedelem a szolgának egy nyalábban nagy csomó aranyat és ezüstöt akasztatott nyakába, s megígértette vele, hogy azt neki a más világon visszaszolgáltatja; azután egy levelet adott kezébe, az elhalt királyhoz szólót, melyben azt megkérte, hogy az elhalt vitézt, mint a ki neki híven szolgált, gazdagon jutalmazza meg; mire a sírt az élő szolga és ló fölött erősen bedeszkázták s kövekből és földből roppant halmot hánytak fölébe. Hazánkban ez előtt csak egy pár századdal is divatozott az a szokás, hogy az előkelő vitézek temetésekor a koporsó előtt vezették a sírig harczi paripáját; miben az ősi temetkezési szertartás némi maradványára ismerhetünk.

Őseink vallásos szertartásai közzűl kettőt tartok különösen kiemelendőnek: az áldozatot és az esküvést.

Hogy őseink az istenitiszteletet ünnepélyes áldozatokban gyakorolták, arra több rendbeli tanúbizonyságaink vannak. Legrégibb történetirónk, Béla király névtelen jegyzője szerint, midőn Álmos vezér és vitézei Ung várába bevonultak, „a halhatatlan Isteneknek

Digitized by Google

nagy áldozatokat tőnek és négy nap lakomázának.“ Ugyanő szerinte, midőn Ónd, Ketel és Tarczal Zalán fejedelemhez követségbe mentek s egy hegytetőre, melyet Tarczal nevéről maig is Tarczal hegyének hivunk, fölnyargalván, onnan a Tiszán túli roppant síkra letekintettek és az áldott földet körültekintvén kimondhatlanúl megszerették, „azon helyen pogány szokás szerint egy igen kövér lovat leölvén nagy *áldomást* tőnek“ (fecerunt magnum *aldumas*). Árpád és vitézei Szerencsen táborozva, a mint Szabolcs, Tas és Töhötöm vezérektől hirt vettek, hogy a Tiszán túli földet a Meszesig meghóditották, „pogány szokás szerint *áldomást* tőnek és örömükben egy hétig vigan lakomáznak vala.“ Krónikáink szerint *Vata* lázadása alkalmával, midőn a magyarok az ősi hit visszaállitására fegyvert ragadtak, az összes nép áldozatokat tartott és kezdettek lóhúst enni. Még Szent László törvényei is tilalmazzák a pogány áldozatokat.

Mint tudjuk, az áldozatok állatokból, lovakból, ökrökből, juhokból állottak. A magyaroknak, mint pusztai lovag népnek a ló lévén legkedvesebb állatjok, ezzel tették a legnagyobbszerü áldozatokat; e czélra, mint az ős korban a persákról is tudjuk, különösen a fehér lovat, mint legtisztábbat, szerették kiválasztani.

Az áldozat, bár erre nézve őseinket illetőleg határozott tudósitásunk nincs, bizonyosan abból állott, hogy a leölt barom húsának egy részét az istenség számára a tűzbe vetették; más részéből pedig ünne-

Digitized by Google

pélyes lakomát csaptak, mit *áldomás*-nak neveztek. Az áldomásivás népünknél vásári szerződések alkalmával maig is igen erősen divatozik s az adás-vevés megtörténtének a legkétségtelenebb hitelü bizonyitványa, mintegy szentesitő pecsétje; de a magyar köz- és magánélet ünnepélyes lakomái, a mulhatatlan pohárköszöntésekkel együtt, melyek sehol nem divatosabbak, mint nemzetünk közt, az őskori áldomások keresztyénies átalakulásai. Az alföldi népnél a legegyszerübb ebéd vagy vacsora alkalmával is illetlenség volna legalább az első pohár bort akár a gazda, akár a vendég részéről Isten nevének emlitése és jó kivánás, áldás nélkül kiüritni.

Mint tudjuk, az áldozatok forrásoknál, hegytetőkön, köveknél, fáknál történtek. A csíki havasokban maig is *áldomás feje* nevet visel egy patak forrása; mely ősrégi név bizonyosan a székelyek pogány korából ered, kiket, mint láttuk, a csíki székely krónika pogány korukban *vizisztelők*-nek, *vizimádók*-nak nevez.

Igen hihető, hogy a nemzet papjai, jósai — kikről a turkoknál már a VII-dik századi Theophylactus emlékezik s kiket népmeséink s régi irataink *tátos* néven emlegetnek — áldozatok alkalmával a leölt barom beleiből és csontjaiból jövendőt szoktak a népnek mondani. Attiláról irja a VI-dik századi Jornandes, hogy a catalaunumi (châlonsi) világhirü csatát megelőző éjjel a jósokkal, kik táborát követték, jövendőt mondatott magának, s ezek a barmok beleit és a le-

Digitized by Google

fejtett csontokon az ereket megvizsgálván, a húnok veszteségét előre megjövendölték. Régi szótárainkban csakugyan megtaláljuk a *bélnézö* szót jövendőmondó (*haruspex*) értelemben, s köznépünknél maig sem ment ki egészen szokásból a *nézők*-höz folyamodni, hogy a lopott jószágot visszakeritsék.

Nevezetes vallásos szertartásokkal járt az *eskü* is. — Történetirásunk atyja, *Béla* király névtelen jegyzője, elbeszélvén, hogy az Ázsiából Attila örökségének elfoglalására megindult hét magyar nemzetség miként s mily föltételekkel választotta Álmost, Árpád atyját, a nemzet vezérévé, ezt irja: „Akkor az emlitett férfiak pogány szokás szerint saját véröket egy edénybe bocsátva megerősitették az esküvést és jóllehet pogányok voltak, mind a mellett is az esküszerződést mind halálokig megtartották."

Hogy e vérszerződéskor — melyen, mint rendithetetlen szirtalapon nyugszik hazánk csaknem ezer éves alkotmánya — az esküvő férfiak az egybe ontott vért megitták, bizonyosnak tarthatjuk a régi irók előadásaiból, kik szerint ezen vérszerződési szokás a scythák, parthusok és médusok közt már a legrégibb időkben divatozott. De bizonyitja ezt a csíki székely krónika is, mely szerint, midőn a székelyek a magyarokhoz csatlakozván, a magyar vérszerződési alaptörvényeket ünnepélyes áldozatot tartva elfogadták, „vérök cseppjeit kiontva örömükben ünnepélyesen megitták." De még világosabb bizonyságot birunk erre nézve a velünk rokon kúnokról a XII-dik századból.

Digitized by Google

Ezeknek a görög császárral Andronicussal kötött szerződése így ment végbe: A görög császár és előkelői megmetszették eröket és véröket egy nagy ezüst edénybe bocsátották; a kúnok fejedelme és előkelői is ugyan igy tettek; azután a vért borral és vizzel vegyitvén kölcsönösen ittak belőle s ezzel egymást véreknek, atyafiaknak állitották és fogadták. A szerződés és eskü ünnepélyes perczei közben a kúnok ezen fölül egy kutyát vezettek a két fél közzé s azt kardjaikkal közösen darabokra apritották, ezt mondván: igy veszszen el, a ki a kötött szerződést megszegné.

Ezt tudva, fogjuk érteni a bajor püspökök által a 900-dik évben a pápához intézett levél azon szavait, melyekben emlitik, hogy őket ellenségeik a szlávok a szent szék előtt azzal vádolták, hogy „a magyarokkal együtt *kutyára vagy farkasra esküdtek*“ és e vád ellen ünnepélyesen tiltakoznak. Valamint a föntebbi példákban a kúnok, ugy őseink is, nem a kutyára vagy farkasra esküdtek, hanem csak az esküszegés büntetését jelképezve s a hitszegőt mintegy előre megátkozva vagdalták össze az emlitett állatokat.

Szokásban volt egyébiránt őseinknél eskü gyanánt a *kézadás* is, mely köznépünknél adás-vevés alkalmával maig is kötelező erejü. Midőn őseink Erdélyt hóditották, az oláhok, vezérök Gyeló eleste után önkényt *kezet adva* választották Töhötömöt urokká, s a helyet, hol ezen eskü történt, azért nevezik a hagyomány szerint maig is *Esküllőnek*.

Digitized by Google

Még keresztyén királyaink korában sem ment ki szokásból a sajátságos *magyar eskü*. IV-dik László királyunkat — ki a még akkor is pogány kúnokkal czimborált s azért *Kún László* nevet kapott — a pápa háromszoros esküjére emlékeztette, melyet elsőben az oltárnál a feszület előtt, másodszor jobb kezével királyi hitére, harmadszor pedig *magyar szokás szerint* tett volt le.

Milyen lehetett e magyar eskü, hozzá vethetünk az avar khán esküjéről, melyet Sirmium alatt avar szokás szerint igy tett le: „Kardját kirántván és az ég felé emelvén, magára és az avar nemzetre *irtóztató átkokat mondott*, hogy ha valami gonosz szándéka volna a rómaiak ellen abban, hogy a Száván hidat veretett, maga és egész nemzete egy lábig veszszen el, az ég a magasból omoljék feléjök s a tűzisten, a ki az égben van, szakadjon rájok, az erdők és hegyek rájok dőlve boritsák el s a *Száva* vize rájok áradva nyelje el őket.“

Temetési szertartásaikról már alkalmilag többször emlékeztem. Az eddig mondottakhoz tudhatjuk még, hogy előkelőik, kedveseik halálát pogány szokás szerint ugy gyászolták, hogy hajaikat levágták s arczokat meghasogatva mintegy vérkönyeket sírtak. Igy tett a hún vagy khún nép Attila halálakor. Az ázsiai turkoknál is hasonló szokást találunk. Ezek fejedelme Turxanthes, midőn atyja halálát gyászolta, a görög császár nála lévő követeit is fölszólitotta, hogy vegyenek részt atyja Dizabul halála fölötti gyászában és

Digitized by Google

hasogassák meg arczaikat. Hogy az elhunytakért nagyszerü *tort* tartottak, mi lakomával volt összekötve, tudjuk Attila temetésének leirásából, mely szerint e lakoma maga a király sirhalma fölött történt. A *tor* eredeti értelme azonban nem az lehetett hajdan a mi ma. Legalább *megtorolni* szavunk, melynek értelme annyi, mint bosszút állani, arra utasit bennünket, hogy a *tor*, különösen a csatában elesettekért, abból állott, hogy a halott megbosszúlására fogoly ellenségeket vagy rabszolgákat öldököltek le. Ide czéloz az Attila fölött mondott halotti gyászének is, melyet az alig egy századdal később élt Jornandes a még akkor élénk hagyomány után jegyzett föl. Ezen énekben Attila nagy tettei dicsőitése után elmondatván, hogy őt nem ellenség, nem övéi csele ejtette el, hanem boldogan, szerencsésen, öröm közepette fájdalom nélkül húnyt el, a végsorok igy hangzanak: „Ki mondhassa hát ezt halálnak, melyet senki sem tart *megtorlandónak?*“ Krónikáink ily megtorlásról csakugyan emlékeznek. Az augsburgi csata után, mint irják, Botond hadai a Rajna mellékén egy sereg németet legyőzvén és elfogván, a magyarok mind azoknak, a kiket elfogtak, mintegy nyolcz ezer fegyveresnek, fejöket vették „bajtársaik torául“ (pro exequiis sociorum); midőn pedig Bulcsú és társai csúfos fölakasztatásáról értesültek, „valamennyi német foglyot, még az asszonyokat és csecsemőket is, husz ezerig valót, leöldököltek.“

Házassági szertartásaikról igen kevés emlékezet szállott ránk. Pápai Páriz Ferencz nagy-enyedi tanár

Digitized by Google

a XVII-dik század vége felé irt munkájában azt irja a régi magyarok eljegyzési szertartásairól: „Szokásban volt a régi magyaroknál, hogy a jegyes mátkájának valamely Isten ezüst bálványképét adta a kötött házasság jelétül, ilyet ajándékozott a nő is leendő férjének s ezt mindketten holtokig hordották.“ E szokás maradványa maig is megvan Szegeden a népies házassági szokások közt, hol a vőlegény és menyasszony közt az ezüst bábalak váltása maig is divatozik. Hogy egyébiránt a pogány korban a férj a nőt szüleitől vette, mutatják *vő*, azaz: vevő, *vőlegény*, *vőfél* szavaink, valamint az *eladó* leány nevezet. Házastársát a magyar igen megbecsülte, magával egyenlőnek tartotta, mint ezt *feleség* szavunk bizonyitja. Maga a *feleség* szó is arra útal, hogy a régi magyarok egynejüek voltak; nincs is csakugyan legkissebb bizonyságunk sem arra, hogy a némely ázsiai népeknél divatozott többnejüséget ismerték volna.

Volt-é őseinknél szokásban bálványok tisztelete: oly kérdés, melyre régen tudósaink többnyire tagadólag feleltek. A XIII-dik században az ősi hazában, a Volga melléki ugynevezett Nagy-Magyarországban, az ott járt magyar térítő szerzetesek bálványokat nem találtak. Ezek tudósitásában azt olvassuk, hogy az ott talált magyar atyafiaknak semmi ismeretök sem volt a mindenható Istenről (mit a keresztyén papok bizonyosan csak elfogultságból irhattak), de bálványokat sem imádtak. Mind e mellett is, ha *Bálványos* nevü helységeinkre, várainkra s az ugynevezett *Pogány-*

Digitized by Google

várakra gondolunk, melyekről a néphagyomány maig is azt tartja, hogy e helyeken áldoztak a pogány magyarok bálványaiknak, ezek léteztét nem lehet kétségbe vonnunk. Hogy egyébiránt a bálványokat, melyeken faragott szobrok értendők, imádták volna, azt, vallásos nézeteiket ismerve, lehetetlen elfogadnunk.

II.

Az ősmagyar hadi élet.

Hogy Árpád magyarjai, a mint a Volga mellékéről Európa szivébe az ősi Hunnia visszafoglalására előnyomultak, a négy folyam mellékét a Kárpátoktól Adriáig néhány év alatt folytonos diadalok közben meghódithatták, s csakhamar ezután hadaikkal Európát minden irányban átszáguldozva, zászlaikat éjszakra Hamburg és Bréma tájáig, nyugatra az Oczeánig, délre Olaszország alján Otrantóig s keletre Konstántinápolyig félszázadnál tovább legtöbbnyire győzedelmesen lobogtathatták, annak okát korántsem nemzetünk túlnyomó számában s igy nyers erejében, hanem hősi jellemében, katonai szellemében, hadi szerkezetében s azon fensőségben kell keresnünk, melyben a hadtudományt illetőleg nemzetünk Európa akkori népeivel szemben állott.

A magyar nemzet minden tagja egyiránt szabad, egyiránt fegyveres, minden magyar született katona volt. Zsoldosokat, kik bérért harczoltak volna, a magyar nem ismert; idegen volt előtte a hübéri rend-

Digitized by Google

szer, mely a nemzetben úri és szolgai osztályokat teremt; a vezérek korában, kiket a nemzet szabad választása emelt a nemzeti had parancsnokává, a háboru joga a nemzeti közgyülés kezében volt; ez hivta fegyverre Isten és a magyar nép nevében a nemzet fiait; ez választotta az egyes hadjáratokra a seregek kapitányait, kiknek eljárása fölött itélni, kiket feleletre vonni jogában állt. Szóval az ősmagyar hadsereg valódi nemzeti had s a nemzet valódi hadsereg volt.

A szabadság a fegyverviselés s a honvédelem kötelességével együtt járt. Ez elv szerint mindazon rokon faju vagy idegen eredetü vitézek: székelyek, oroszok, kik a hét magyar nemzetséghez csatlakoztak s a honfoglalás és honvédelem munkájában részt vettek, szabadok maradtak s a nemzet tagjaivá váltak; ellenben ha akadt magyar, ki a közgyülés táborba szólitó parancsára helyes ok nélkül meg nem jelent, vagy magát a csatatéren gyáván viselte, az vagy halállal lakolt, vagy szabadságát vesztve megszünt a nemzet tagja lenni s a fegyverrel hóditott, vagy külföldről hadi foglyokúl behurczolt idegenek sorsába, a szolgaságba taszittatott. Magyarnak lenni annyit tett, mint szabadnak lenni; szabadnak lenni annyit tett, mint a hazát fegyverrel szolgálni.

A velünk rokon húnok, vagy helyesebben khúnokról tudjuk, hogy nálok a szolga is szabaddá lett, ha ura által csatatérre vitetve ott magát vitézségével kitüntette. Kétségtelenül igy volt ez őseinknél is, kik nemcsak az önkényt meghódolt szláv lakosok előkelőit,

Digitized by Google

mint szabadokat, hanem még szolgáik közzűl is a vitézebbeket a hadjáratokra magokkal vitték.

Mily elismeréssel adóztak honfoglaló őseink a vitézségnek, annak bizonyitására elégnek tartok csak egy érdekes esetet fölemlitni. Midőn Bölcs Leó keleti császár a bolgárok ellen Árpád magyarjaival szövetkezett s ezeket hajóhadával a Dunán fölfelé szállittatta, Simeon bolgár fejedelem a folyót erős kötelekkel elzárván, a hajóhad előnyomulását s a magyarok partra szállását vitézeivel egy darabig akadályoztatta; azonban a görög fővezéri hajó kormányosa, Barkalász Mihály harmad magával csolnakba szállva, a köteleket a parton az ellenség szeme láttára szétvagdalta, mit látva a magyarok, igy kiáltottak föl: „Ezt illetné meg, hogy patriciussá nevezzék s a hajóhad fővezére legyen."

A mennyire becsülték azonban még idegenben is a vitézséget s a hősies önfeláldozást, éppen annyira szigoruak voltak saját véreik iránt is, ha gyáván, a nemzet katonai becsületét meggyalázólag., viselték magokat. Krónikáink a hagyomány után beszélik, hogy az augsburgi csata után Ottó császár a fogságba jutott számtalan magyar közzűl hetet kiválasztott, s a többieket leöletvén, ezeket a magyar nemzet rettentésére levágott füllel bocsátotta vissza hazájokba, e szavakat intézvén hozzájok: „Menjetek el magyarjaitokhoz s mondjátok meg nekik, hogy soha többet a kínok e helyére ne jőjenek." Minthogy pedig e hét magyar, krónikáink szavai szerint „nem akart inkább együtt meghalni bajtársaival, a község (azaz a nem-

Digitized by Google

zeti közgyülés) ily itéletet mondott rájok, hogy mindenöket, a mijök ingóban vagy ingatlanban volt, veszitsék el s nejeiktől, gyermekeiktől elválasztva, gyalog, mezitláb járjanak sátorról-sátorra koldulni mind halálokig. E hét magyart aztán e botránkoztatásért a köznép *magyarkáknak*, *gyász magyaroknak* nevezte."

Őseink ily gondolkozását ismerve s az egykoru Bölcs Leó császár értesitéséből tudva, hogy a magyar hadseregben igen szigoru fegyelem uralkodott, kezdjük érteni, hogyan lehetett képes nemzetünk a X-dik században azon csaknem meséseknek tetsző hadjáratokat végrehajtani, melyeknek bámulatra gerjesztő leirásával Európa távol tartományainak egykoru évkönyvei telve vannak.

A magyar nemzet hadereje Európába telepedésünk idejében tisztán lovasságból állott. Valamint a húnok, kik ugy szólván lóháton töltötték életöket, ugy a lóra termett magyar sem volt képes e korban gyalog harczolni. Milyen lehetett e lovasság, melynek párját Európa Attila korától fogva nem látta, könnyen elképzelhetjük, ha ezredéves utódaikra, a magyar huszárokra gondolunk. Történetirásunk atyja, a XI-dik századi névtelen jegyző, midőn a scythiai gyors lovasság kemény harczos voltáról beszél s azt mondja, hogy e nép nyilazásra a világ minden nemzeténél különb volt, e szavakat veti utána: „hogy ilyenek voltak, maradékaikról megismerhetitek." Mi is az ősmagyar lovasságról fogalmat akarva adni, büszkén mutatha-

Digitized by Google

tunk a világ legelső könnyü lovasságára, a magyar huszárra.

E lovasságban, mely nem nagy, de rendkivül gyors és győzős lovaival, hideget, meleget, éhséget, szomjuságot könnyen tűrő legénységével, távolságot és akadályt nem ismert, mely szükség esetében Európa legnagyobb folyóit vakmerően átúsztatta, mely Schweiz óriási havasain, a Pyrenaei zord hegylánczon keresztül mert és birt törni, mely a Duna s Tisza partjairól néhány hét alatt a Rajna és Szajna mellékén ütötte föl sátrait, e lovasságban rejlett azon erő, mely a magyart az elámult és megdöbbent Európa előtt jó darab ideig a győzhetetlenség varázsfényével övezte, mely a magyar nevet nyugaton és keleten közrettegés tárgyává tette.

Mint maga e lovasság, ugy egész harczmodora szokatlan és megdöbbentő volt Európa népeire nézve, melyek aránylag csekély számu nehéz lovasságukkal a magyarok villámgyors rohamait visszaverni s hasonlóan nehéz fegyverzetü gyalogságokkal a lóhátról nyilazó magyarok öldöklő nyilzáporának ellenállni nem birtak.

A nyil volt őseink legrettentőbb fegyvere. Ennek ügyes kezelésére gyermekeiket kicsiny koruktól fogva a legnagyobb gonddal oktatták, sőt a nyilazásra szolgáikat is megtanitották. Rendkivül erős és ruganyos szaru-íjaikról hihetetlen messzeségre, oly pontosan irányozva röpitették nehéz nyilvesszeiket, hogy azok halálos csapásait alig lehetett kikerülni. A bren-

Digitized by Google

tai csatában a 900-dik évben, midőn Árpád magyarjai legelsőben száguldozták be Felső-Olaszországot, de Berengár király túlnyomó hadereje által űzőbe vétetve s kifáradt lovaikon menekülést nem remélhetve, minden foglyuk, zsákmányuk, sőt minden legényre egy-egy ló kivételével felesleg lovaik átadására s e mellett még azon fogadásra is ajánlkoztak, hogy soha többé Olaszország földére nem lépnek, azonban ajánlataik gúnyos és dölyfös visszautasitása után a gyáva önmegadás helyett a kétségbeesés utolsó harczára szánták el magokat, a könnyü magyar lovasok oly véletlen lepték meg az erejében elbizakodva henyélő olasz tábort, s oly villámgyorsan röpitették a lakomázók közzé záporként omló nyilaikat, hogy a X. századi Luitprand cremonai püspök szavai szerint „sokaknak utolsó falatjukat torkukba szegezték". Diadaluk tökéletes lett; néhány óra mulva 20,000 olasz holtteste hevert a Brenta folyó mezején. A pozsonyi véres csatában, 907-ben, midőn Árpád halálával, fia a gyermek Zsolt lépvén kormányra, Németország elérkezettnek képzelte a pillanatot, melyben az alig megalakult magyar államdalmot megdönthesse, őseink a tökéletes diadalt leginkább nyilakkal vivták ki, melyeket mind szemben rohamaik alkalmával, mind hátat forditva, szinlett visszavonulásaik közben egyenlő ügyességgel szórtak elleneikre. Lóhátról előre vagy hátra, helyt állva, vagy a legsebesebb rohamban a czélt nem tévesztve, nyilaival maga körül halált szórni, a magyar egyiránt ügyes és gyakorlott volt. Nem ok nélkül irta azért

Digitized by Google

Bölcs Leó keleti császár, ki Árpád szövetségese s a bolgár-magyar háboruban 888-ban a magyar hadak fényes diadalainak szemtanuja volt, hogy a magyaroknál „a győzelem minden reménye nyilazásukban fekszik.“ A magyar vezérek korában Olaszország és Dalmátia egyházaiban nem ok nélkül szőtte azért a mindennapi imába a magyaroktól rettegő papság e szavakat: „A sagittis Ungarorum libera nos Domine!“ (A magyarok nyilaitól ments meg Uram minket.)

Mint távolról a nyillövésben, ugy közelről a kards lándzsaforgatásban egyiránt gyakorlottak voltak ősapáink. Ezek mellett döntő kézviadalok alkalmával használták a buzogányt és harczi bárdot is. A nemzeti monda századokon át élénken emlékezett *Botond* bárdjáról, melylyel Konstántinápoly érczkapuján egyetlen egy csapásra olyan rést vágott, hogy a mint a késő kor regélte, rajta egy öt esztendős gyermek könynyedén ki s bejárhatott volna.

Védelmökre paizst használtak; paizson emelték föl Árpádot, szabadakaratból választott vezéröket, a nemzet fejévé. Hogy lovaikat, melyeket különös becsben tartottak, az ellenség lövéseitől védjék, ezek szügyeit is vas- vagy erős lemezvérttel boritották.

De nem annyira e fegyverekben, azok ügyes használatában, mint sajátságos harczmodorukban rejlett az az előny, mely számukra az európai hadseregek ellenében a diadalt csaknem bizonyossá tette. E harczmodorról az egykoru krónikák itt-ott érdekes vonásokat közölnek; de hogy arról alapos ismeretünk

Digitized by Google

lehet, az egykoru s szemtanu Leó keleti császár tudósításának köszönhetjük.

Leó előadása szerint nem annyira kézviadallal és igy nyers erővel, mint inkább hadi cselekkel, meglepésekkel, az ellenség segélyforrásainak elzárásával, és igy észszel, igyekeztek ellenségeiket legyőzni.

Táborban nem zárkoztak sánczok közzé, hanem törzsek s nemzetségek szerint eloszolva sátoroztak, lovaikat béklyókban sátraik közelében készen tartva. Előőrseiket nagy távolban, de sűrün állitották föl, hogy véletlen meg ne lepethessenek.

Hadaikat a csatára rendesen éjjel szokták rendezni. Minthogy erejök a nyilazásban feküdt, lovasaik egymás megett csak néhány sorral, de egymás mellett sűrün állottak; ezredeik között is oly csekély volt a hézag, hogy az egész hadsereg egy tömegnek látszott. Az arczvonal egyenességére nagy gondot forditottak, ugy hogy hadaik, mint a kőfal, oly tömören s oly egyenesen állottak szemben az ellennel.

Tartalékról, valamint podgyászuk őrzéséről, melyet mintegy 2000 lépésre tartottak a sereg mögött, rendesen gondoskodtak. Távol hadjárataikban feles lovakat vittek magokkal, melyeknek teje és húsa szükség esetében élelmökre szolgált; hadaikat számos társzekér követte, részint, hogy zsákmányukat azokra halmozzák, részint, hogy végső szorultságukban, mint Attilával a chalonsi mezőn s őseinkkel az augsburgi csatában 955-ben történt, magokat e szekerekből rögtönzött várukban utolsó csepp vérökig védelmezhessék.

Digitized by Google

Csaták alkalmával az első rohamot, melynek sikerére a legnagyobb súlyt fektették, rendkivüli hévvel, gyorsasággal és erővel intézték. E közben, mint a húnoknál is szokás volt, irtóztató harczrivalgással igyekeztek magokat lelkesitni, ellenségeiket megdöbbenteni. Igy rohanták meg az olaszokat a brentai ütközetben 900-ban s Lajos király német hadait Ensburg közelében 907-ben. A merseburgi csata alkalmával 933-ban az egykoru Luitprand püspök szavai szerint „rút és pokoli *huj! huj!* riadásuk gyakorta hallatszott.“ Az augsburgi csatában is, melynek első napja a magyar fegyvereknek kedvezett, irtózatos lármával rohanták meg a németeket.

Ha rohamaikat az ellenség föl birta tartani s a szerencse nem látszott részökre kedvezni, gyorsan visszavonulniok néhány pillanat müve volt. Olykor rövid támadás után futást szinlelve, vad rendetlenségben vonultak vissza. Ha az ellenség ekkor erejében bizva s a diadalt kezében hive, utánok nyomult s üldözés közben hevétől magát el hagyta ragadtatni, vigyázatlanságáért keservesen lakolt. A rendetlen száguldó magyar lovasság, mely futás közben is jól irányozva szórta üldözőire nyilait, nehány percz alatt magát összeszedve s arczot forditva ujúlt erővel és hévvel intézett támadást a megbontakozott ellenséges csapatok ellen; olykor az üldözők csak azon vették észre, hogy a gyors lovasság által bekeritve s hátba vannak fogva; másszor képzelt diadaluk mámorából a leseikből előrontó pihent magyar hadosztályok vad harczriadá-

Digitized by Google

sára józanodtak ki. Ilyenkor az ellenség menthetetlenül veszve volt. Ily hadi cselfogásokkal sikerült őseinknek a pozsonyi csatában 907-ben a német haderőt kifárasztani, halálra zaklatni s végre teljesen tönkre tenni, s csakhamar ezután Lajos király pihent hadait Ensburgnál lesbe csalva megsemmisitni.

A meglepéseket különösen kedvelték. A pozsonyi csatában 907. aug. 9-én a Duna jobb partján tanyázott bajor hadat tönkre tévén, még azon éjjel a Dunát a legnagyobb csendben átúsztatták s másnap hajnalban, mielőtt Luitpold kèleti határgróf a bajorok romlásáról értesülhetett volna, az ő táborát is meglepték és összetörték. 910-ben Augsburgnál hadaikat éjjel elrendezve, hajnal hasadta előtt oly véletlen rohanták meg a Lech mezején táborozó németeket, hogy sokakat közzülök csak nyilvesszeik halálos sülöltése ébresztett föl utolsó álmukból s másokat lándzsáikkal még sátraikban heverve vertek át.

Ha sikerült az ellenséget zavarba hozva szétriasztaniok s megszalasztaniok, semmivel sem gondolva, zsákmányra nem ügyelve, szakadatlanúl s kiméletlenül folytatták az üldözést, mindaddig, míg az ellenséget teljesen tönkre nem tették. A mily kitartók voltak e tekintetben, éppen oly nehezen engedték át a diadalt ellenségeiknek, ha a hadi szerencse koczkája ellenök talált fordulni. A magyarok — mond Leó császár — „első csatában meggyőzetve más népek módjára nem hagynak föl a harczczal, hanem míg csak erősen le nem verik őket, sokképpen igyekeznek elleneiket megejteni.“

Digitized by Google

A magyarok nyilt csatához szokott lovasságukkal, valamint sánczok mögé zárkózni nem szerettek, ugy a várak rendes ostromához sem volt kedvök és kellő ügyességök. Leó szerint, ha ellenségeik várakba menekűltek, folytonos megszállással, teljes berekesztéssel, az élelmezési segédforrások elzárásával igyekeztek őket önmegadásra vagy egyezkedésre kényszeritni. Szükség esetében azonban makacs kitartással feküdtek az erősségek vívásának. Igy beköltözésök alkalmával Kiew alatt két hétig tanyáztak s a várost, midőn már rohamhágcsókat alkalmaztak falaihoz, csakugyan megadásra birták. Nyitra várát véres viadal közben foglalták el. Veszprémet egy hétig szorongatták, a mikor a megfélemlett őrség kiszökött belőle. A bihari sziklavárat a bérczek közt növekedett székelyek segitségével a tizenharmadnapi vívás után megadásra kényszeritették.

Külföldi hadjárataikon a várak vívásával keveset törődtek s komoly ellenállásra találván, gyorsan tovább száguldoztak, ha csak az erősségekben s városokban rendkivül gazdag zsákmányra nem lehetett kilátások. 924-ben Páviát, Európának akkor egyik legfényesebb és gazdagabb városát, ostromárkokkal keritették be, s miután rendes ostromszereik nem voltak, nyilvesszeikre tekergetett égő kanóczokkal gyujtották föl minden oldalról s igy rommá s hamuvá téve keritették kézre. 954-ben Bulcsú hadai Franciaországban Cambray városát hasonlóan tüzes nyilakkal lődözték s több helyt föl is gyujtották: de a falak ellen intézett

Digitized by Google

rohamokkal semmire sem mehettek. Hasonlóan sikertelen volt a százezer főnyi magyar lovasság néhány napi ostroma Augsburg falai ellen, melyet Ottó király hadainak közelgetésére félbe kellett hagyniok.

A magyar tábori élet hű rajzát tartotta fönn számunkra egy XI-dik századi schweizi szent galleni szerzetes, ki még többeket ismert azok közzűl, kik a 926-ban a szent galleni kolostor alatt tanyázott magyarokat szinről szinre látták. Ennek igen érdekes és élénk elbeszélését, mely pogány őseink jellemére, szokásaira és erkölcseire nagyon tanulságos világot vet, olvasóinkkal közölni fogjuk.

Zsolt vezér idejében, 926-ban, a magyarok Németországra rontván, a sváb és frank földet hirtelen elözönlötték. Közelgetésök hirére kiki élete és kincsei megmentésére gondolt, városokba, erősségekbe vonult, vagy a rengeteg erdőkben keresett menedéket.

A Boden tava mellett, a mai Schweizban fekvő szent galleni kolostor apátja Engilbert — mint e kolostor krónikájában Ekkehárd szerzetes irja — a mint hirét hallotta, hogy a magyarok a sváb földet dúlják, maga is fegyvert ragadt, pánczélt öltött, szerzeteseit is mind fegyverbe öltöztette. Minthogy kolostorát az ellenállásra nem tarthatta elég erősnek, a közel bérczek közt egy szűk szoros által védett hegy ormára hirtelen kastélyt épittetett s a kolostor kincseit oda hordatta, a nőket, gyermekeket és öregeket pedig a közel falvakból a Boden tóban egy félszigeten fekvő s igy könnyen védhető wasserburgi várba költöztette.

Digitized by Google

Maga azonban szerzeteseivel a kolostorban maradt, őröket állitott a hegyek teteire s kémeket küldözött a vidékre, hogy a magyarok mozgalmairól értesülhessen.

Igy telt nap nap után s a szent galleniek már azon reményben kezdték magokat ringatni, hogy a magyarok más felé vették útjokat, midőn egyszerre az őrök egy lovas csapat közeledését jelentették. A magyarok előszáguldozói csakugyan nem sokára a kolostor közelében termettek. Az apátnak és társainak alig volt annyi idejök, hogy az egyházi szent edényeket magokkal a kastélyba szállitsák; a sietségben szent *Othmár* ezüst kelyhét is ott felejtették.

Volt akkor — mint Ekkehárd folytatja — a mieink közt egy igen egyűgyű hóbortos barát, Heribáld nevezetü, kinek szavain és tettein a többiek sokat nevettek. A mint a barátok ijedten a kastély felé indultak, ezt is eleget sürgették, hogy ő is velök menjen. Fusson — válaszolá Heribáld — a kinek tetszik, én ugyan sehova sem futok, mert nekem a gazda az idén nem adott bőrt sarúra. A barátok végső pillanatokban erővel is akarták kényszeríteni, de ő sokáig küzködve megesküdt, hogy sehova sem megy, ha csak az idei sarubőrt kezébe nem adják. Igy csakugyan ott maradt s félelem nélkül várta be a magyarokat.

A mint ezek tegezzel, kopjákkal, dárdákkal fegyverkezve a kolostorba berontottak s azt össze-vissza kutatták, elcsodálkoztak a mint *Heribáldot* egymagát, nagy bátran s gondtalanúl fel s alá sétálva találták.

Digitized by Google

Némelyek meg akarták őt ragadni és ölni, de előljáróik ezt megtiltották s azután tolmácsok által kikérdezték. A mint feleleteiből észrevették, hogy hóbortos, mindnyájan jót nevettek s bántatlan hagyták. Ezután parancsolták neki, hogy vezesse őket a kolostor rejtett kincseihez. Heribáld gyorsan egy rejtek ajtócskához ment, de a mint ezt feltörték, mögötte gyertyatartókon s aranyozott csillárokon kivül semmit sem találtak. E rászedésért a magyarok a barátot pofonveréssel fenyegették, de csak fenyegették.

E közben két magyar közvitéz fölment a toronyba s azt hivén, hogy az annak hegyében ragyogó érczkakas aranyból van öntve, egyikök lándzsájával le akarta feszegetni, miközben a súlyegyent elvesztve alázuhant s rögtön szörnyet halt. A keleti toronyban hasonló sors érte egy másik bajtársát, ki annak faláról leesve összetört. Ezek tetemeit ott a hely szinén rögtön megégették s a máglya tüzét körülállva, kopjáikkal versenyezve piszkálták.

Mások a kolostor pinczéibe hatottak, hol egy pár hordó borra akadtak, melyeket a barátoknak nem volt idejök elszállitani. Egyikök már fölemelte szekerczéjét a hordóra, midőn Heribáld, ki már egészen otthonossá vált köztök, oda rohant s igy kiáltott rá: ne bántsd barátom! mit akarsz? mit igyunk majd, ha ti eltávoztok? A magyar ezt tolmács által megértvén, elkaczagta magát s társait is kérte, hogy az ő bolondja hordaihoz ne nyuljanak.

Digitized by Google

E közben a magyarok portyázókat küldtek szét, hogy a vidéket fölkutassák s jelentést tegyenek. Ezek tudósitásán megnyugodva a folyosókon s a kolostor előtti gyepen lakomázni letelepedtek. Az előkelők a kolostorban vendégeskedtek. Köztök Heribáld is, mint maga később mondta, ugy jóllakott, hogy jobban soha sem. A magyarok ebédjöket elkölteni a zöld gyepre heveredtek, Heribáld azonban magának s egy fogoly papnak, kit a magyarok magokkal hoztak, széket keritett. Az ebéd félnyersen sütött húsból állt, melyet kés nélkül fogaikkal rágtak le a csontokról; ebéd végével e csontokat enyelegve egymásra hajigálták. A bor telt kupákkal állt a középen s kiki különbség nélkül annyit ivott, a mennyit tetszett.

A bortól fölhevülve ujongani s tombolni kezdtek, s a papot és barátot is kényszeritették, hogy velök kiabáljon. A pap, ki a magyar nyelvet jól értette, egy ideig hatalmasan danolászott velök: de később, eszébe jutván, hogy más nap a kereszt föltalálásának ünnepe következik, ennek antiphonéját, a „Sanctifica nos"-t kezdé keservesen énekelni, mit Heribáld is, ámbár rekedt hangon, együtt énekelt vele. A foglyok e szokatlan énekére a magyarok mind körükbe tódultak s kitörő kedvvel tánczra kerekedtek és danoltak főnökeik előtt. Némelyek fegyverrel összecsapva bajnokjátékokkal mulattaták az előkelőket.

A pap ez általános jó kedv közepett elérkezettnek vélvén az időt, hogy szabadulásáért könyörögh essen, keservesen zokogva a főnökök lábai elébe borult:

Digitized by Google

de ezek fölindulva fütytyökkel s zúgással adják tudtára boszuságokat s legényeiknek intenek. Azok rögtön ott teremnek, a papot megragadják s késeiket kirántva ugy teszik magokat, mintha a pap nyirott fejéről késeikkel pilist akarnának metélni, mi azonban csak tréfás ijesztgetésnek maradt.

Egyszerre a kastély felé terjedő erdőből kürtriadás hangzott s a magyarok kémei csakhamar sietve jelentették, hogy az erdőben egy fegyveresekkel megrakott kastélyra bukkantak. Erre a magyarok, a papot s barátot ott hagyva, rögtön csapataikhoz siettek s szokásuk szerint hihetetlen hamarsággal csatarendben állottak. Megértvén azonban, hogy a kastély fekvése oly erős, hogy csak nagy áldozattal lehetne megvívniok, a felé nem is közeledtek, hanem más irányban indultak meg, s mivel éjjeledni kezdett, hogy láthassanak, a falu néhány házát fölgyujtották s minden szót és zajt betiltva a legnagyobb csendben vonultak Konstáncz felé.

A mint a kastélybeliek a tüzet látták, azt vélvén, hogy a magyarok a kolostort gyujtották föl s igy odább állottak, a kastélyból kitörtek s a magyarok utócsapatát, mely a főseregtől távol maradt, megtámadván, néhányat közzülök megöltek, egyet pedig megsebesitve elfogtak. A kürtjeladásra a magyar haderő rögtön nyilt térre sietett s ott a szekereket és podgyászt körbe állitva, gyorsan hadi rendbe állt; ezután őröket állitottak ki s a legénység a fűbe leheveredve csendesen iddogált és aludt. Hajnalban a közel falva-

Digitized by Google

kat benyargalászva kizsákmányolták, s az útfélen eső épületeket fölgyujtogatva tovább vonultak.

Engelbert apát az éji támadás után a kolostort megtekintette s Heribáldot, vagy ha megölték volna, holttestét gondosan kerestette, de nyomára nem akadhattak. Őt ugyanis a pap, a mint magokra maradtak, nagy nehezen rá beszélte, hogy meneküljön vele s igy az éj homályában mindketten darab ideig egy közel hegy tetején a bokrok közt lappangottak, azután a kastélynak tartva, reggel felé csakugyan oda érkeztek. Az őrök őket a homályban távolról kémeknek gyanitva jelt adtak, mire az őrség egy része kirohant s Heribáldot megismervén, a pappal együtt az erősségbe bevitte. Itt mindkettejöket megvendégelték, sőt a behurczolt magyar sebesült foglyot is ápolás alá vették. Ez csakugyan fölgyógyulva megkeresztelkedett, megházasodott, családos ember lett s nem tért soha vissza hazájába.

Miután a magyarok végkép eltávoztak s az apát a barátokkal a kolostorba visszatért, ezek gyakran kérdezték a hóbortos Heribáldtól: hogy tetszettek neki szent Gallen oly számos vendégei. Ej! nagyon is jól — válaszolá a barát — higyjétek el nekem, soha sem emlékezem, hogy kolostorunkban vigabb embereket láttam volna, mert ételben italban igen bőkezüek; hiszen a mi szűkmarku pinczemesterünktől alig mertem volna kérni, hogy ha szomjaztam, csak egyszer is innom adjon, de azok, mihelyt kértem, bőven adtak. S ha nem akartál inni — mondá a pap — po-

Digitized by Google

fokkal kényszeritenek. Nem tagadom — felele a barát — ez az egy sehogy sem tetszett, hogy csakugyan ilyen garázdák voltak. Igazán mondom nektek, soha sem láttam ilyen garázda embereket. Azok a barmok éppen ugy viselték magokat az egyházban és kolostorban, mintha künn a mezőn lettek volna. Midőn egyszer kezemmel intettem nekik, hogy magára az Istenre emlékezve legalább az egyházban csendesebben legyenek, jól tarkón vagdaltak; de ellenem elkövetett hibájokat borral kinálva azonnal helyrehozták, mit közzületek ugyan senki meg nem tenne.

Mennyire megtetszettek az együgyű barátnak a magyar vendégek, kitetszik abból, mivel Ekkehárd e kaland elbeszélését befejezi, hogy t. i. később, midőn az a hir terjedt el, hogy az ellenség, szokása szerint visszatérve, ismét a monostorban jár, a bolond nagyon rimánkodott, hogy ereszszék ki az ő kedves magyarjaihoz.

Ily embereket vérengző kegyetlen fenevadaknak jellemezni, mint számos újkori nagy hirű német tudós teszi, teljességgel nem lehet; sőt ellenkezőleg ez érdekes rajz után a X-dik század magyar vitézeiben a természet nyers, szilaj, hirtelen indulatú, de jó szivű, hirtelen engesztelődő, vidor életkedvű s romlatlan lelkű fiaira kell ismernünk.

Digitized by Google

Digitized by Google

XIV.

EMLÉKBESZÉD BENKŐ KÁROLY FÖLÖTT.

Digitized by Google

Digitized by Google

XIII.

Emlékbeszéd

Benkő Károly fölött, az erdélyi muzeum-egyesület 1863. november 11-kei tudományos ülésében.

(Megjelent az Erdélyi Muzeum-egylet Évkönyveiben III. köt. I. füz. 1864.)

Minden nemzet tudományos irodalmában, mely csak természetes, lassú, de lépésről-lépésre biztos haladás utján emelkedhetik virágzásra, száz meg száz férfiu nevére találunk, kik munkásságukkal korukban a nemzeti tudományosságnak ha dicsőségére nem is, de valódi hasznára szolgáltak, kik a nemzeti tudományos élet fejlesztésére tehetségök szerint hiven és buzgón közre működve a jövendő szerencsésebb, előhaladottabb kor tudományos férfiainak az alapot összehordták, melyre épithessenek, az útat egyengették, melyen minél biztosabban haladhassanak. Száz meg száz ily hű munkásnak kell fáradni, küzdeni, míg egy

Digitized by Google

nemzet egy-két valódi nagy írót, egy-két kitűnő tudóst mutathat föl, kik elődeik vállain emelkedve, ezek örökségét fölhasználva, lángeszök örök becsű műveivel fényt árasztanak nemzetökre, s az újabb kor előtt árnyékba helyezik és feledségbe meritik az előttök küzdött és fáradott munkások százainak, ezreinek szerény neveit.

Igen, a tudomány folytonos haladásával száz meg száz névre fog árnyék borulni, melyek nélkül a néhány innepelt név az elismerés, a dicsőség általa kivívott fokára nem emelkedhetett volna.

De vajon azért hogy ez igy van, s az örökre elébb-elébb törekvő emberi szellem törvényeinél fogva másként nem is lehet, megtagadhatjuk-é a tudomány igaz hű munkásától érdemei elismerését; vajon, ha reményljük, hisszük, sőt tudjuk, hogy korunk valamely férfiának neve idő multával csak a tudomány történelmének vizsgálója előtt áll majd becsben, a kor, melyben e férfiu élt, munkált, hatott, elfelejtkezhetik-é róla, ki híven, igazán fáradt, tett, áldozott, a mennyit csak kora, nemzete és magán élete viszonyai közt tehetett és áldozhatott?

A kor, mely embereit igy elfeledné, igazságtalan, a nemzet, mely tudományossága jelenének férfiait nagyobb s fényesebb jövő reményében, vagy más előhaladtabb nemzetek világhirü tudósaival vetve össze, becsülni nem akarná vagy nem tudná, e jövőre bizonyosan érdemetlen lenne. A mult tisztelete, a jelen megbecsülése, a jövőnek legbiztosabb záloga.

Digitized by Google

Ily gondolatok ébredtek lelkemben, midőn tollat fogtam, hogy néhány lapot szenteljek Benkő Károly emlékezetének, ki küzdelemmel teljes munkás életének délutánján ugyan, de tudományos irodalmunkra nézve még is korán hunyt el, mielőtt befejezhette volna munkáját, a székely föld geographiai, topographiai és statistikai leirását, melyért s melyben élte utolsó tiz évében élt; e munkát, mely nevének atyja Benkő Ferencz, az első magyar mineralogia irója, s rokona Benkő József neve mellett volt helyet jelelendő. Ily eszmék hatása alatt határoztam el magamat, hogy Benkő Károly emlékezetének ünneplésére éppen az erdélyi muzeum-egyesület tudományos ülését válasszam, mint a mely intézetnek egyik kitűzött czélja s nemes hivatása nemzeti tudományos életünk fejlesztésére hatni, s Erdélyben a magyar tudományos irodalom központjává, éltető lelkévé válni.

Benkő Károly tudományos munkásságát két szempontból tekinthetjük, mint gyüjtőét s mint feldolgozóét.

A ki elgondolja, hogy a történettudomány mezején mennyi munkás kéznek kell működni, hogy a szétszórtan heverő adatokat megmentse, összegyüjtse, birálatilag tisztázza, s egy jövendő kor hivatott tehetségének, a nemzet ihletett történetirójának, rendelkezésére adja, hogy a szellem a holt anyagból élő művet teremthessen, a rendetlen tömegből egy fenséges egészet alkothasson; a ki tudja, hogy e téren hazánkban, de különösen Erdélyben, annyi vihar dú-

Digitized by Google

lása s annyi szorgalmas és gondos búvár kutatása után is, mennyi még az aratni való és aránylag mily kevés az arató: az bizonyosan szives elismeréssel adózik egy fáradhatatlan, lelkiismeretes kutató és gyüjtő csak áldozattal szerezhető érdemének.

Benkő Károly, a nagy történetbuvár Benkő József név- és vérrokona, ugy látszik örökölte ennek szenvedélyes hajlamát a hazai történettudomány iránt. Már 15 éves korában, mint enyedi tanuló, szorgalommal és lelki odaadással olvasta a hazai történelmi műveket és útleirásokat. Olvasott és gondosan jegyzett, mely jó szokását haláláig híven megtartotta, e kedvencz foglalkozása közben ételről, italról, álomról is megfelejtkezve. Mint ifju s férfiú mind szenvedélyesebb és munkásabb lett az adatok buvárlatában és gyüjtésében. Kitartását a fáradságban egy eszme tartotta ébren, türelmét egy eszme edzette, hogy egy erdélyi történelmi életrajzgyüjteményt állitson egybe. E czélra gyüjtött 1825-től fogva, mikor Maros-Vásárhelyt királyi táblai irnoknak felesküdt, 1848-ig, oly szorgalommal, hogy évek folytán könyvekből, folyóiratokból, a Teleki-könyvtár kincseiből, a királyi tábla s Maros szék levéltárából, valamint a magánosoknál felkutatott kéziratokból és oklevelekből e czélra vett másolatai, kivonatai és jegyzetei ötszáz ívre szaporodtak. Az általa gondosan másolt ritkább történelmi kéziratok, az eredetiben megszerezhetett vagy lemásolt oklevelek halmaza volt vagyonának legbecsesebb, legféltettebb kincse, melynek egy részétől élte utolsó éveiben csak

Digitized by Google

családja föntartásának keserves gondjai kényszeríthették megválni.

A mennyire e kéziratgyüjtemény tartalmát a bizalmas barátjával Wass József tanárral közlött s ez által a Korunk 1863-diki 78. 79. számaiban megismertetett jegyzékből megítélhetjük, mert kézirati hagyománya pontosan összeirva s megvizsgálva maig sincs, az Erdélynek a fejedelmi korbeli történeteire s különösebben a székely földre vonatkozott. Eredetiekben, melyekhez helyzeténél s vagyoni állásánál fogva bajosan juthatott, szegénynek mondhatni, s becsében, melyet ő maga 1854-ben a szükségtől kényszerítve áruba akarván bocsátni, 2600, de már 1856-ban még nyomasztóbb helyzetében csak 800 pengő forintra szabott, azon kivül hogy eladogatás és véletlen eset által csonkulást szenvedett, már az által is vesztett, hogy az újabb időben több terjedelmes darabja, mint Kemény János, Cserei, Enyedi s többek munkái, nyomtatásban megjelentek. Mind e mellett is, miután az ő kéziratai s illetőleg a rá atyjáról szállott iratok és levelezések tartalmát pontosan nem ismerhetjük, éppen az erdélyi muzeum érdekében nem tartanám czélirányatalannak hátra hagyott iratait pontos összeirás után megismerni, sőt, ha szükségesnek mutatkoznék, apróra is átvizsgálni.

Azonban véleményem szerint nem ez a tér az, melyen Benkő Károly magának maradandó érdemet szerzett. Kézirat- s oklevélgyüjteményt öröklés, családi összeköttetés, kedvező hivatalos és magán viszonyok

Digitized by Google

mellett többen is szerezhetnek s bizonyosan bírnak is Erdélyben nem csak az övével mérközőt, hanem gazdagabbat, becsesebbet is; míg azon a téren, melyen őt pályája közepén megtörve leroskadni láttuk, értem a székely föld történelmi, földrajzi és statistikai leírását, versenytársát a jelenben éppen nem láthatjuk, s e nehéz, hálátlan munkatéren a közel jövőben is alig várhatjuk.[1])

A sors úgy akarta, hogy Benkő Károly, mint az életben gyakran megtörténik, bizonyos kitűzött czélra tervezzen, gyüjtsön, munkáljon, s fáradsága eredményét más téren használja fel, melyre talán nem gondolt, nem számított, de a melyen a nemzeti irodalomnak ha nem több, de aligha kevesebb hasznot tett, mint ha eredeti tervét, az erdélyi történelmi életrajztár kiadását, végrehajthatja.

Az 1848/9-diki események és következményeik, melyek Erdélyben annyi magyar család romlását vonták magok után, Benkő Károlyt, ki ifju korában 1826-ban az egyik ősrégi székely nemzetség nevét viselő Medgyes családba házasodván Mező-Kövesdre gazdának telepedett, 1830-ban Marosszék tiszteletbeli jegyzője, 1831-ben a szék adóiró biztosa lett, 1849-ben pedig a hivatásának leginkább megfelelő állomásra, a szék levéltárnokságára választatott, miután a családja föntartására szükséges vagyonban kárt vallott, arra

[1]) Örvendek, hogy ezen véleményemet Orbán Balázs, „A székely föld leirása“ czimű munkájával, mely öt kötetben 1868-tól 1871-ig jelent meg, oly hamar megczáfolta.

Digitized by Google

bírták, hogy 1850-ben Maros széken a mező-madarasi járásban mint segédhivatalnok működjék. Innen 1851-ben Csík székbe földadórendszeri becsübiztossá neveztetett ki, mely állomáson 1854 végéig folytatta hivatalos teendőit.

Itt ő, míg egyik kezével a szükség és kötelesség parancsolta napszámosi munkát végezte, melylyel családjának kenyerét kereste, másik kezével nemzete és hazája iránti tartozását igyekezett leróvni, a kezébe jutott hivatalos statistikai és általa gondosan fölkutatott történelmi adatokból hivatalos teendőitől szabad óráiban egybe állitván „Csík, Gyergyó és Kászon leirások" czimű munkáját, mely Kolozsvárt 1853-ban jelent meg. Ez az első s mai napig egyetlen nyomtatott magyar munka, mely egy székely földi törvényhatóság föld- és helyrajzi, történelmi és statistikai leirását és ismertetését tűzte föladatává.

Nem lehet itt helyén e munkának mint tudományos és irodalmi műnek részletes ismertetésébe és birálatába bocsátkoznom; elégnek tartok itt annyit emlitni, hogy e könyvnek mind azokra nézve, kik a a székely földet és viszonyait nem ismerve arról keveset tudtak és tudhattak, de tanulni kivántak, valódi nyereségnek és kedves tüneménynek kellett lenni. Azt a kárhoztatást pedig, melyet Benkő Károly úgy ezen mint kéziratban maradt más munkáira irodalomban és magán életben oly gyakran hallottam emlegetve, hogy t. i. Benkő stylusa az irodalmi nyelv előhaladásától messze maradván munkáját a mai korban élvezhetet-

Digitized by Google

Digitized by Google

XIV.

EMLÉKBESZÉD BENKŐ KÁROLY FÖLÖTT.

Digitized by Google

De néhány nap mulva mily kedves volt meglepetésem, midőn a már-már csüggedni kezdett férfiút hozzám örömsugárzó arczczal belépve pillantottam meg. Munkája kiadása három székely honfia által biztositva, s a részére járandó tiszta jövedelem fejében előlegül egy pár száz forint, családja megmentésére elég összeg, kezében volt. Nem gondolhattam, nem sejthettem, hogy ez életének utolsó öröme.

Könnyült szivvel, aggodalom helyett reménynyel és örömmel volt megtérendő, hogy majd munkáját újult erővel folytassa, képzeletében magát annyi év óta szenvedélylyel űzött czélja közelében látta; munkában és sanyarban edzett testi s lelki erejének önérzetében bizalommal hitte, hogy az egész székely föld leirását, melynek most már második kötetét is nem sokára megjelenendőnek reménylhette, néhány év alatt bevégezheti. Nem tudta, nem gondolta, hogy életéből csak néhány nap van hátra; nem sejtette, hogy haza jutva szeretett övéinek öröm és vigasztalás helyett keservet és gyászt viend.

A végzet könyvében igy volt megirva. A testi s lelki erejében még nem hanyatló férfi, ki április első napjaiban Kolozsvárról a magyar irói segélyegyesülethez intézett levelében éppen azért kért kölcsönsegélyt, hogy nagyszerü munkája bevégzését, melyen erős hittel és bizalommal csüggött, az anyagi gondoktól szabad lélekkel minél gyorsabban eszközölhesse, néhány nap mulva Kolozsvárról áthűlés következtében félbetegen, de baját veszedelmesnek koránt sem gyanitva,

Digitized by Google

indult haza. Megszokva egészsége változásának jobbra fordultát szoros étrend s magára vigyázás mellett erős természete jótékony működésétől várni, sem Kolozsvárt sem út közben orvosi tanácscsal és segélylyel nem élt; haza érvén betegsége súlyosbodtával a segély már későn jött. Keveset szólva hallgatagon türte testi kínjait; nagyobbak voltak lelki fájdalmai s gondjai. „Ha családja jövőjére gondolt — mint bátyja irja — haláláig folytonosan hullottak könnyei; ha nejét vagy gyermekeit látta, fájdalma zokogásban tört ki.“ Április 11-én élete 59-dik évében, (született március 5-én 1805) a halál véget vetett fáradsággal és szenvedéssel teljes pályájának.

Nem tekinthettem föladatomnak élete pályáját, melynek, kivált ifjabb korát illetőleg, kéziratai közt bő leirását hagyta hátra, hosszasan leírni; mellőzhetőnek véltem kéziratban maradt ifjúkori szépirodalmi kisérletei s több tudományszakba vágó későbbi dolgozatait elősorolni, melyek közzül csak Benkő József életrajzának általa családi levelek és hivatalos irományok adataival bővített új kidolgozását emlitem meg; elégnek tartottam itt őt tudományos munkássága terén mutatni be, kitűntetve mit várhatott tőle irodalmunk, mit tett volna, ha még csak néhány évet él, ősei szülötte földéért, a székely földért, melynek multját annyi éven keresztül hévvel tanulta, jelenét alapos öntapasztalás és vizsgálat után nála aligha egy székely is jobban ismerhette. Pályája közepén roskadt ő összve, de irodalmunknak igy is jó szolgálatot tett; meg-

Digitized by Google

törte az utat, kimutatta az irányt, melyen utódai szerencsésebb viszonyok közt kedvezőbb eredménnyel haladjanak, így is tett, így is megérdemelt annyit, hogy honfiai, kortársai róla kegyelettel emlékezzenek, s mindnyájunknak sajnálattal kelljen éreznünk a veszteséget, melyet halála irodalmunk egyik meglehetősen parlag mezején jelel.

A képhez, melyet róla mint történetbuvárról és iróról talán igen is szűk keretbe foglalva adtam, mellőzhetetlennek tartom még Benkőnkről mint emberről is néhány jellemvonást mellékelni.

Benkő Károly természeténél fogva nagyon is igénytelen, túlságig szerény, magát kitüntetni nem tudó s nem akaró, visszavonulásra, magába zárkozásra hajlandó volt. Jellemének ez oldala az, mi őt, a 21 éves korában nősült s falusi magányba vonult s majd nem halálig ott rejlett férfiút, tehetsége s képessége mellett is a világi szerencse keresésében, föltalálásában és használásában leginkább gátolhatta. Gyermeteg ártatlan szivével könnyenhivőség párosult, mi őt, ki mindenkiről csak jót tett fel, mindenkitől csak jót várt, oly keserű csalódásokra vezette. Családját forrón szerette, s lelkét méla fájdalom boritotta el, ha elgondolta, érezte s tapasztalta, hogy élte delén a beállott nehéz évek folyta alatt csekély vagyonában mind inkább fogyatkozva, szerettei jövőjét biztositni spártai szigor mellett, folytonos de hálátlan fáradság és küzdés árán sem képes. És még sem lett komor, nem volt lelkében árnyéka sem az ember- és világ-

Digitized by Google

gyülöletnek. Barátjai előtt, kikhez gyermeteg őszinteséggel vonzódott, mint jámbor nyilt arcza, úgy szíve minden érzelme, lelke minden gondolatja tárva állott.

Sokat szenvedett, hasztalan sokat fáradt, reményében sokat csalódott, és még sem csüggedt el. A munkától, melyre magában hivatást érzett, a nyomor legnehezebb napjaiban sem tudott visszavonulni. Igen, mert lelkének egy eszme volt vezércsillaga, hogy bár szerény körben működve, hazájának, nemzetének valóban hasznos szolgálatot tegyen. Ez eszme létesitése rá nézve élete czélja, az e czél felé tett fáradságos haladás jobb napjaiban lelki gyönyöre, utóbbi keserves éveiben egyetlen egy reménye és vígasztalása volt. Csak igy érthetjük, hogy ő ez eszméért oly sokat: erejét, éjjelét, nappalát, csekély vagyonát, családja jövőjét, úgy szólván mindenét föl birta áldozni. S ez az áldozat valóban nagy, rá nézve valóban drága volt. Mert „mind egy az áldozat legyen nagy, legyen kicsiny, ha mindene az áldozónak.“ Ez az áldozat tiszteletet kér és érdemel.

A tudomány iránti szenvedélyes szeretete, mely éveivel együtt folytonosan növekedett, fáradhatatlan munkássága, mely a legnehezebb viszonyok közt sem hanyatlott, tántorithatatlan hite, hogy a köznek szentelt munkás élet nem veszhet el nyom és haszon nélkül, mi lelkét a kétségbeesés szélén is emelte, őt az ifju nemzedék követendő példányképéül tünteti fel. Benkő hitt a jövőben, mely kinek-kinek érdeme szerint igazságot szolgáltasson, bizott a nemzet ifju nem-

Digitized by Google

zedékében, mely az elődök verejtékes fáradozásainak gyümölcsét becsülni tudja s használni fogja. Lemondott, tűrt, munkálkodott, áldozott és kiszenvedett.

Ott nyugszik ő a mező-kövesdi egyszerű temetőben; sírját, mint nagy elődjéét Benkő Józsefét, nem jeleli bármily egyszerü, de a honfiui tisztelet által az érdemnek állitott emlékkő. De fáradságos életének jutalma a síron túl még sem veszett el; özvegyének és árváinak sorsáról a magyar írói segélyegyesület utján a nemzet gondoskodik; sajtó alá kész munkáinak sorsa lelkes honfiai kezében van. E munkák életet adandók a halott nevének; e munkákért élt ő, ezek az ő emlékkövei, ezekben fog, s hiszem hogy honfiai e meggyőződésben nem engednek csalatkoznom, neve s emléke köztünk sokáig fönmaradni.

Digitized by Google

XIV.

EMLÉKBESZÉD MIKE SÁNDOR FÖLÖTT.

Digitized by Google

Digitized by Google

XIV.

Emlékbeszéd Mike Sándor fölött, az erdélyi muzeum-egyesület nagy gyülésén, 1868. február 17-kén.

(Megjelent az Erdélyi Muzeum-egylet Évkönyveiben. V. köt. 1-ső füzet. 1869.)

Őszintén megvallom, némi lelki szorongással lépek e díszes közönség elé, midőn egyszerü emlékbeszédemmel nem annyira magán becsülésem, tiszteletem és szeretetem hálatartozását szándékozom leróni, mint inkább kifejezést óhajtanék adni a köz becsülésnek, köz tiszteletnek és köz szeretetnek, melyeket Mike Sándor nem csak kortársaitól, barátaitól, ismerőseitől és őt csak hirében ismerő tisztelőitől teljesen megérdemelt, hanem nemzeti tudományosságunk ügyéért buzgó minden hazafitól, sőt bátran ki merem mondani, nemzetünk jövendő korbeli értelmiségétől is méltán megérdemel.

Digitized by Google

Ha ugyanis e teremben körültekintek, számosakat látok, kik Mike Sándorral együtt nőttek, mint férfiak vele együtt munkáltak s együtt őszültek meg; még többeket szemlélek, kik őt férfiú korának vídám delén tanulták ismerni és becsülni; míg én az ő személyes ismeretségével csak a legközelebbi nyolcz éven át, életének hanyatló estvéjén, dicsekedhettem. Nem ok nélkül tarthatok azért attól, hogy az a kép, melyet róla adandó vagyok, nem lesz hibátlan, nem lesz teljesen hű, s jellemrajzában nem tudom kiemelni s kellő világitásba helyezni mind azon finomabb vonásokat, melyeknek művészi kivitelét vele régi baráti viszonyban állott tisztelői méltán megkivánhatják tőlem, ki Mike Sándor emlékezetét éppen e körben megünnepelni vállalkoztam.

Szives elnézést kérek ennélfogva munkám lehető gyengeségeiért, melyek között legkevésbbé tartok az emlékbeszédek leggyakoribb hibájától, a hizelgésig kedvező színezéstől, az érdem tulságos magasztalásától, mint a mikkel az egész életében minden föltünést és csillogást került férfiú elköltözött szellemét megbántani vételnek tartanám.

Én Mike Sándort, hogy róla az eredetit megközelitő képet adhassak, három szempontból tartom jellemzendőnek: mint a hivatalos kötelesség, a tudományos munkásság és a magán élet emberét. Ő mind e három oldalról tekintve egyaránt becsülésre, tiszteletre

Digitized by Google

méltó volt, s bajos lenne meghatározni, hogy a sírjánál oly általánosan nyilvánult fájdalom a haza hű és páratlan képességű hivatalnokát, a tudomány fáradhatatlan buzgó munkását, vagy a nemes jellemű, eredeti sajátságaiban oly kedves embert illette-é nagyobb mértékben? Benne e három a legszebb egyességben élt, — mit nem minden nagynak látszó s nagynak magasztalt férfiúról lehetne elmondani —; e szerencsés harmonia tette egyéniségét oly vonzóvá, emlékezetét oly kedvessé.

Mike Sándor, ki Aranyos széken Szent-Mihályfalván 1795-ben január 22-kén született, a felsőbb tudományokat és a jogi tanfolyamot a kolozsvári kir. lyceumban dicséretes sikerrel végezvén, 1819-ben 24 éves korában lépett a hivatalos pályára s az erdélyi kir. főkormányszéknél mint tiszteletbeli irnok tiz évig szolgált fizetés nélkül; 1830-ban nyerte meg napidijassá, 1837-ben rendes irnokká kineveztetését. Az ezen idő alatt a kormányszéki dicasterialis kezelés minden ágával megismerkedett 37 éves férfiú mint alárendelt hivatalnok nem sokára ott nyert alkalmazást, hova hajlama, szenvedélye, az ifjú kora óta kedvencz tanulmányává vált hazai történelem vonzotta, hol képességét és tehetségeit magának is lelki örömére, a köz ügynek is legnagyobb hasznára, leginkább használhatta és kitüntethette. 1833-tól fogva a kormányszéki levéltár mellett dolgozott.

Egy mind eddig ki nem aknázott gazdag bánya tárult föl ekkor előtte, melynek rendezetlen, vagy a

Digitized by Google

mi talán rószabb, roszúl rendezett, és igy használhatatlan állapotban heverő kincseivel csakhamar alaposan megismerkedett, s egyszersmind a bajokat és hiányokat általlátván megalkotta magának a tervet egy gyökeresen új célirányos elrendezési rendszerhez, melynek életbe léptetésére azonban mint alárendelt hivatalnoknak még akkor munkatere hiányzott. Néhány év alatt a levéltár mellett kitüntetett szorgalmas munkásságát, bebizonyitott hivatottságát és tiszta jellemét tekintetbe véve, a főkormányszék őt 1837-ben február 3-kán levéltári lajstromozóvá nevezte ki.

E hivatallal szélesebb tér nyilt munkásságának, különösen midőn nem sokára abban a megtisztelő kitüntetésben részesült, hogy az 1837-ki szebeni országgyülésre a főkormányszék őt, a még csak másodrendű hivatalnokot, küldte ki a levéltár egy részével, mint a melyre az országgyülésnek s a kinevezendő rendszeres bizottságoknak szüksége lesz. Kötelességének itt nem csak teljesen eleget tett, hanem azon felül kutatásai közben tudomására jutván, hogy a kir. főkormányszéknek 1790-ben, az alkotmány visszaállitásakor, Kolozsvárra költözése alkalmával nevezetes irományok maradtak hátra Szebenben, miután ezeket egy pinczében nedvesség és penész által félig rongált s veszendő állapotban megtalálta, kényelmével, pihenéssel s egészségével nem gondolva, a szenvedély hevével fogott a munkához, s mind azt a mi még megmenthető volt megmentette, rendezte, jegyzékbe vette és Kolozsvárra átszállitotta. A főkormányszéki levéltárnak

Digitized by Google

külön zár alatt őrzött legbecsesebb oklevelei közt maig is láthatni a gondos Mike által már csak igen rongált állapotban megmenthetett néhány nevezetes irományt, e jellemző, saját kezű rájegyzésével: „a szebeni rossz levéltárkezelés sajnos bizonyitványa.“

E fáradságos munkát, — mely közben a nedves hideg pinczében erős fejfájást és fülzúgást kapott, s hallását is annyira elvesztette, hogy haláláig kénytelen volt hallcsövét használni, — s az ezzel a köz ügynek tett fontos szolgálatot a főkormányszék 1838. márczius 20-kán kelt iratában elismerő köszönet szavazásával, az udvar pedig 1000 ezüst forinttal jutalmazta meg.

Érdemeinek ily kitüntető elismerései után Mike Sándor a néhány év mulva megürült levéltári aligazgatóságért teljes bizodalommal s jogos önérzettel nyujthatta be a főkormányszékhez 1843-ban márczius 13-kán kelt folyamodványát. Szakértőleg kifejtvén ebben az e hivatalra megkivántató képességi és készültségi kellékeket, avatottan előadván a főkormányszéki levéltár régibb kezelésének hiányait és orvoslásuk módjait s eszközeit, hivatkozott eddig teljesitett szolgálataira, kimutatta azon ellenvetés tarthatatlanságát, mely az Erdélyben a hivatalok viselésében ekkor gyakorlatban volt ugynevezett vallási egyensúlyra való tekintetből előléptetésére nézve netalán akadályul szolgálhatna; megemlitette hogy üres idejét készülésre s a levéltár hiányainak pótolgatására forditotta, hogy több mint ezer ív jegyzete áll készen, s 1837 óta a legfonto-

Digitized by Google

sabb ügyek fölvilágositására ő adja a szükséges előterjesztéseket. Mind ezeknél fogva, ugy mond, megbocsátható hiúságnak tekinti, ha magát a levéltárra nézve szükségesnek tartja.

Kérelmére két hét mulva, kétségtelenül az általa emlitett okon, tagadó választ kapott ugyan; de már két hónap mulva kezében volt a kineveztetéséről szóló, 1843. május 24-kén kelt oklevél. Ő a levéltárra nézve nem csak, mint maga írá, szükséges, hanem igazán mellőzhetetlen volt.

Most állott Mike Sándor annyi évi hű szolgálat után, 48 éves korában, azon a helyen, mely már oly régen megillette volna; csak most nyilt előtte tér kedvencz eszméjének, a roppant terjedelmű levéltár czélszerű új berendezésének, kivitelére, mely fárasztó munka közepett magát teljesen elemében találta. Ekkor mutatta ő meg, mire képes, mily bámulatos munkát bír s mily szakértőleg bírja végezni. Nekem azonban tartózkodnom kell a hasonlithatatlan munkásság részleteinek netalán untató elősorolásától, nehogy tisztelt hallgatóim figyelme el találjon fáradni az általa végzett munkák végig hallgatásában, melyekben ő éveken át napszámoskodva soha nem unatkozott, melyek az ő vas türelmét és szorgalmát ki nem bírták fárasztani. Élő bizonysága ennek az egész levéltár, melynek minden terme, minden szekrénye és fiókja az ő rendező kezeiről tanuskodik; maradandó emléke a 25 ívrét kötetre menő ugy nevezett Mike-index, melyben nem csak az ezen levéltárban, hanem tudományos

Digitized by Google

folyóiratainkban s egyes értekezésekben elszórva található adatok is hangyaszorgalommal egybe vannak gyűjtve s illető helyeikre igtatva. Ezen tárgymutató s száz meg száz ivekre menő, czélszerűen rendezett különféle magán jegyzetei segélyével képes volt ő az erdélyi történelem, közigazgatás és törvénykezés bármely nehéz kérdésére rögtön útba igazító, olykor teljesen kimeritő választ adni. Ezért nevezték s méltán nevezték kortársai „élő archivum"-nak. S valóban az ő munkás élete nélkül az erdélyi főkormányszéki levéltár gazdag tartalma hosszas ideig holt kincs maradt volna.

Mint levéltári aligazgatót találták őt s ez állomásán hagyták az Erdélyt oly iszonyúan földult 1848. és 1849-ki évek viharai. Érezte, tudta Mike Sándor, hogy itt helyén van, sőt csak itt van igazán helyén, bármily nehéz körülmények közt is. Azért helyt állott és soha sem tágitott. A nemzeti gyász bekövetkezett sötét napjaiban, midőn az értetlen vandalismus s a gonosz értelmesség kezet fogva, megcsonkitással, pusztítással, megsemmisítéssel fenyegették a levéltár kipótolhatatlan kincseit, Mike Sándor Erdély rettegtető és rettegett katonai kormányzójának Urbánnak 1849-ben deczember 18-kán kelt rendelete értelmében nyilatkozatra hivatván föl: akar-é hivatalában szolgálni?, bár honfi szive vérzett és vére a történtek miatt fölforrt, nem késett határozott igennel válaszolni. S beadott folyamodásában fölemlítvén, hogy „a mindennapi tapasztalás mutatja, hogy nem csak magánosoknak, ha-

Digitized by Google

nem a közigazgatásnak is még sokáig szüksége leend e levéltárra," ennélfogva kérte: „méltóztassék kevés hátra lévő napjaimban eddigi szolgálatomban meghagyni, melytől 18 esztendők alatt soha, sem a béke napjaiban, sem a forradalom zivatarai közt, a levéltár nagy hasznára s épségben maradására el nem állottam."

Idő közben, míg ügye eldöntendő volt, egymást érték minden kigondolható érvekkel támogatott előterjesztései, melyekkel a döntő befolyással biró katonai kormányköröket annyira birta, hogy az egy ideig lepecsételve katonai őrizet alatt tartott országos levéltárt ezen ostromállapot alól fölmentették. Hivatalát azonban a Bach-rendszer alatt mint törvényes, alkotmányos magyar érzelmeiről ismert egyén nem nyerte vissza, hanem fél fizetéssel nyugalomra bocsáttatott. Minthogy azonban őt a levéltár körül magok az akkori kormány emberei is mulhatatlanúl szükségesnek látták, teendői folytatásával ismét megbizták, s ezért jutalmúl fizetése másik felét is megadták.

A Bach-rendszer buktával rövid időre visszaállott alkotmányos korszakban, 1861-ben április 11-kén, Mike is visszanyerte aligazgatói állomását, 1863-ban pedig köz szolgálata 43-dik, életének 69-dik évében levéltári igazgatóvá neveztetett ki; de már a következő 1864-dik évben egész fizetéssel nyugalmaztatott. A nyugalom méltán megérdemlett napjait azonban még ekkor sem élvezhette; ezután is majd nem másfél évig folytonos hivatalos munkában lehetett találni a még testben és lélekben eleven öreget, míg hivatali

Digitized by Google

utódjának a levéltárt saját kezével írt pontos átadási jegyzőkönyv mellett átadhatta; mi közben a legfontosabb hivatalos végzendők terhe is folyvást rá súlyosodott.

A valódi nyugalom napjai, melyeket saját lakán könyvei és kéziratai halmaza közt régi szenvedélyének ifjui hévvel élve sietett használni, fájdalom rövidek voltak; 1867-ben május 27-kén a nyugalmazott levéltárnok, kinek már ekkorra utódjává veje, a történet-irodalmunk terén ismert nevű Jakab Elek lett, mintegy tiz napig tartó s eleinte sem maga, sem mások által veszélyesnek nem tartott betegség után életének 73-dik évében örök nyugalomra szenderűlt.

Ez volt Mike Sándor mintegy 44 évre terjedt hivatalos pályája, melynek első felével a mai kor ifjai közzűl az ő sarúszíját megoldani nem méltó képességek sem volnának megelégedve; második felének legszebb napjait pedig annyi lélekölő, testrongáló munka, annyi önfeláldozás árán tőle még ellensége sem irígyelhette volna.

Nagyon tévedne azonban s teljességgel nem fogta volna föl Mike Sándor jellemét, ki őt sorsával, hivatalos állásával elégedetlennek tudná képzelni. Eleget zsémbelt, és a régi jobb kort a nem rég letünt keserves korszakkal, amannak jellemben, tehetségben, tudományban tiszteletre méltó kormányférfiait emennek fölszinre vergődött s hatalomra kapott embereivel összehasonlítva nem is ok nélkül zúgolódott a jó öreg, mintha nem csak a világ folyásával, nem csak az

Digitized by Google

újabb korszak hatalombitorló jogtapodóival, hanem saját helyzetével sem tudna többé kibékülni: de azért helyezte volna őt nem az önkényes uralom, hanem a legszabadabb alkotmányos kormány, bár sokkal tekintélyesebb, sokkal jövedelmezőbb, sokkal kényelmesebb hivatalos állásba, bizonyosan nem érezte volna magát boldogabbnak, bizonyosan visszavágyakozott volna kedves levéltárába, melynek testes foliansai, avult irományai, mind, de mind oly régi jó ismerősei voltak.

Igen, mert ő hivatalát lelkéből szerette, szerette azért, mert igazán arra volt születve. Ő nem a hivatalt tekintette magáért, hanem magát a hivatalért létezőnek. S éppen ezért nem elegédett meg azzal, hogy kötelességét szabályszerüleg, pontosan, híven teljesitse, hanem tett, szíves örömest tett azon fölül sokat, igen sokat, minden lehetőt, a mivel a gondjaira bizott levéltár ügyének s ez által egyeseknek ugy, mint a köznek hasznos szolgálatot tehetett. Mert jól tudta azt, hogy az avatatlan szemek előtt talán hiába való idővesztegetésnek tetsző száz meg százféle aprólékos foglalkozásával, rakosgatásával, gyűjtögetésével, jegyezgetésével, — melyeknek egy pár hétig vagy hónapig folytatva ugy szólván látszatjok sem volna, de éveken évtizedeken át bámulatos eredményök mutatkozik, — a jövendő kornak dolgozik, a hazai történetirodalom ügyét szolgálja, melynek haláláig leghívebb napszámosa volt.

Mike Sándorban ugyanis, mint minden igazi levéltárnokban, a levéltárnok egyesülve volt a történet-

Digitized by Google

tudóssal: a mint hivatalában emelkedett, azon arányban növekedtek különféle jegyzeteinek rendezett csomagai s eredetiekben és másolatokban gazdag kézirat- és oklevélgyűjteménye; azon arányban vált mind tekintélyesebbé a hazai történelemre és segédtudományaira valódi műismerettel gyűjtött jeles könyvtára, melynek gyarapitására, kiegészitésére széles egybeköttetései előnyeit fölhasználva, utánjárást, levelezést, fáradságot és költséget nem kimélt, s melyekről, mint hanyatló kora egyik legfőbb gyönyörűségéről, az általa különösen kedvelt Horatius szavaival igazán méltán mondhatta el: O et praesidium et dulce decus meum!

Nála ezek a gyűjtemények nem voltak heverő kincsek, holt tőkék; ő azoknak ugy szólván minden lapjával régi ismerős volt, ő gazdag adataikat, hogy időt nyerjen, éjfél előtti rövid álma után egy két órát ismét lámpája mellett virasztva, folyvást olvasgatta és czéljai szerint kijegyezgette, s igy nem csuda, hogy szüntelen gyakorolt óriási emlékező tehetségénél fogva ugy szólván fejében tartotta. Valóban Mike sokat, végtelenül sokat tudott; tudománya lelkének egy hosszú élet izzadásával öntözött és a szenvedély melegével érlelt nemes gyümölcse volt.

S ez a tudomány nem volt véka alá rejtett gyertya; világitott ő azzal mindenkinek, ki utasitásért, tanácsért, adatokért hozzá folyamodott. A legszívesebb készséggel utasitotta s látta el kellő könyvekkel a tudományos pályához lelki vonzalmat érző s tehetséget mutató ifjút; százaknak meg százaknak szolgált

Digitized by Google

fölvilágositásokkal, szükséges okiratokkal magán ügyeikben; a kormány hivatalnokai számára a közigazgatási és törvénykezési bonyolultabb kérdésekben gyakran adott a legrövidebb idő alatt alaposan kidolgozott terjedelmes munkálatokat; a hazai történetirodalom munkás férfiai pedig, — kik iránt ő, ha talán nála sokkal ifjabbak voltak is, nem csak őszinte tisztelettel, hanem igazi pietással viseltetett, — ha őt személyesen nem ismerve a távolból csak egy pár bizodalmas sorral keresték is meg, soha tőle üres kézzel nem távoztak.

Ez utolsó pontot illetőleg szives közlékenysége határt nem ismert. Hogy ennek mértékéről kellő fogalmat adhassak, nem fejezhetem ki magamat helyesebben, mint ha azt mondom, hogy ebben Mike Sándor önmagát multa felül. Hivatkozhatom erre nézve hazánk tekintélyes tudósainak az ő gyűjteményében tömegesen található leveleire, melyek a köszönet és hála kifejezésére alig találnak kellő szavakat, s hivatkozhatom minden álszerénykedés nélkül saját tapasztalásomra. Kitörölhetetlenül él ugyanis lelkemben azon óra kedves emlékezete, melyben ezelőtt tizenkét évvel, az akkor a székely krónika ügyében gróf Kemény Józseffel folytatott tudományos vitám első czikkének megjelenése után, engem, a nevemről is alig ismert kezdő irót, barátságos buzdító levelével a távolban fölkeresett, s egyszersmind egy erdélyi tudományos folyóiratnak czélomra használható egy pár kötetével,

Digitized by Google

kisded könyvtáram maig legkedvesebb darabjaival, megajándékozott.

Visszaélnék tisztelt hallgatóim türelmével, ha a mit különben is csak töredékesen tehetnék, elő akarnám sorolni mind azon hasznos szolgálatokat, melyeket ő ez úton a magyar tudományos irodalomnak a legönzéstelenebb szívességgel, ugy szólván, titokban tett. Csak egy igen jellemző eset megemlítésére szorítkozom. Midőn ezelőtt egy pár évvel az erdélyi történelem mezején annyi nevezetes munkájáról ismert Szilágyi Sándor néhány hétig itt buvárkodott, egyik legelső teendőjének tartotta, gyermekkora óta folytonos tisztelete tárgyát s törekvéseiben mindig hathatós támogatóját, a könyvei közzé munkás nyugalomba vonult öreg Mikét meglátogatni. Ez alkalommal órákig forgatván az ő gazdag eredeti oklevélgyűjteményében, mely Erdély történelmének bizonyos rövid korszakaira még a gróf Kemény József e tekintetben páratlan gyűjteményénél is becsesebb, mintegy meglepetve a talált kincs nagyságán, mely nevezett munkájához a legérdekesebb adatokkal kinálkozott, jóllehet Mike szivességét senki nála jobban nem ismerte, még is csak némi kétkedő habozással merte kérni, hogy a legnevezetesebb eredeti államokiratokat lemásolás végett néhány hónapra magával vihesse. S Mike Sándor nem csak ezeket, hanem összes gyűjteményének a kitüzött czélra használható minden darabját neki használatra rögtön fölajánlotta, s midőn a napokig válogatott levelekről Szilágyi Sándor téritvényt akart irni, azt hatá-

Digitized by Google

rozottan el nem fogadta. Ismerte ő a tudomány igaz munkását; jól tudta, hogy a hazának szánt s rég fölajánlott gyűjteménye bármi csekély megcsonkítását minden becsületes magyar iró lélekben járó bűnnek fogná tartani. Engem pedig, ki e jelenetnek tanúja voltam, Mike Sándornak nem annyira ez az eljárása lepett meg, mint inkább az a minden szavában, minden mozdulatában kitörő csaknem gyermeteg öröme, hogy gyűjteménye e darabjaival a hazai történetirodalomnak oly nevezetes szolgálatot tehet. Valóban nem tudtam meghatározni, melyik örült jobban, Szilágyi Sándor-é, ki e kincseket használhatta, vagy Mike Sándor, ki azokkal neki s általa irodalmunknak szolgálhatott.

Ily lekötelező szivességgel nyerte ő meg a tudomány és irodalom férfiainak, öregének, ifjának, közelben és távolban, őszinte tiszteletét, sőt többet mondok, igazi szeretetét. Ennek gyöngéd szivélyes kifejezése az irányában mind ezek, s közöttök az általa csaknem bálványozott gróf Kemény József, sőt bizodalmas jó emberei s ismerősei által is használt *Mike bácsi*, *édes Mike bácsi* elnevezés, mely az ő hiúságtól ment, őszinte, egyenes lelkének a világ minden más czíménél jobban esett. Czímekre magát illetőleg semmit, s másokban is, ha a külső czímnek és rangnak a belső valóság nem felelt meg kellően, igen keveset adott.

Mint minden szenvedélyes történetbuvár és gyűjtő, Mike Sándor sem volt s nem lehetett soha azzal ki-

Digitized by Google

elégitve a mit már ismert, a mit birt, a mit tudott. Minél több ismeretet, minél több adatot gyüjtött, annál inkább belátta, hogy a tudomány mezeje végtelen, s hogy egy emberi élet igen is rövid arra, hogy e végtelen mezőn egyszerre több munkássági tért fogjon föl s mivelésében egyaránt kitünő eredményt mutathasson; mi a legkedvezőbb körülmények között is csak ritka kiváló szellemi tehetségeknek sikerülhet. Ezért ő, a történelmi adatoknak csak gyűjtésére és rendezésére, s tudományának jegyzeteibe mintegy tárházba rakására szoritkozott, hol azok vele együtt el ne enyészszenek, hanem a jövő számára fönmaradjanak. E tárház kincseinek fölhasználására ideje sem maradt, de hivatást sem érzett magában. Ő, bár gyakran fölszólittatva, a történetirói pályára soha föl nem lépett. Sokan készek lettek volna, sokan készek volnának felényi tudással az olvasó közönség előtt az irói babérért versenyezni; sokan vágynának és tudnának annak csak tized részével is csillogni, a mit ő tudott: de ő hivatását félre nem ismerve jobb szeretett a levéltár csendes magányában lappangani, mint az irodalom nyilvános mezején magát felküzdeni. Az irói ambitio neki egy nyugtalan órát sem okozott. Tudva azt, hogy sokat tudni és jól irni két külön dolog, hogy sok tudás mellett lehet és van elég középszerü sőt selejtes iró, ő csak egy téren, kedvencz terén maradt; jelentéktelen iró lenni nem kivánkozott.

Éppen ezért ha tudományos vállalataink, folyóirataink szerkesztői egy vagy más történelmi, életrajzi,

Digitized by Google

nemzedék- vagy czimertani kérdés megvitatására kérték föl, adatait ismert irói tehetség kezébe adta, a földolgozást gyakorlott tollra bizta. Ő tudományos munkásságával nem tündökleni, nem magának hírtnevet szerezni, hanem mindenkinek használni kivánt. És elmondhatjuk, hogy irodalmunknak gyüjteményével s jegyzeteivel többet használt s jövőre is többet használ, mint ha neve néhány kötet czimlapján vagy néhány tudományos értekezés alatt szerepelne.

Midőn Mike Sándort mint hivatalnokot s mint tudóst jellemezni törekedtem, úgy sejtem, hogy neki mint embernek is nem egy kitűnő jellemvonását érintettem. Róla mint magán emberről, mint kedves sajátságaiban eredeti egyéniségről, mondhatnók egyetlen példányról, élethű képet adni csak mesteri ecsetnek volna könnyü feladat. Annyival nehezebb pedig nekem, ki sem e tulajdonnal, sem hosszas ismeretségével nem dicsekedhetem, minél elevenebben él a csak imént elhunyt férfiu felejthetetlen képe mind azok emlékezetében, kik őt nem csak mint én hajlott korában, hivatalos és magán szobája csendes foglalkozásai közt, hanem ez előtt majdnem fél századdal mint pezsgő vérü ifjut az élet zajában, s mint viruló férfit nem csak a hivatalos munka, hanem a társas élet, a vidám baráti társaság, a boldog család boldogitó körében is jól ismerték.

Az én édes Mike bácsim, kit én csak a közelebbi nyolcz év alatt ismerhettem, már nem az egykori ifjui heves vérü, testi és lelki erőben viruló,

Digitized by Google

vidor életkedvü, szikrázó elmésségü Mike Sándor volt. Jól termett s edzett teste erejét ugyan a hanyatló kor sem törte meg; sőt a 70—72 éves öreget, bárki is, ha őszbe vegyült de tömött haját, eleven szemeit, élénk beszédét, egyenes tartását, sebes járását tekintette, hajlandó lehetett 10—12 évvel ifjabbnak tartani; lelke még ekkor sem volt borult vagy lankadt, keble még ekkor sem volt a rokon lelkek előtt zárkozott, nézetei az életről, a világról még ekkor sem sötétedtek el, sőt eleven elméjének szikrái sem hamvadtak ki: de mind e mellett évről-évre lehetett észlelni, hogy életének napja, melyhez azonban még tiz évet is bátran mert volna az ember neki igérni, hanyatlóban van. S vajon ha a napot csak hanyatlása bágyadó fényében látta volna, melyik költő merné sikerültnek reményleni a képet, melyben az emelkedő nap ragyogó tüzét vagy a verőfényes delet akarná festeni?

Mike Sándor magán életében is, aligha csalódom, ha az egész életén végig húzódó munkásságot, szíves kedélyességet és önzéstelen szerénységet emelem ki fő jellemvonások gyanánt.

Munkásság volt az ő lelkének éltető eleme, annyira, hogy őt foglalkozás nélkül találni csaknem a lehetetlenségek sorába tartozott. Rá nézve a pihenés a munka változásában állott; a tétlen heverés büntetés lett volna. Ha hivatalos napi munkájából haza tért, rögtön keresett és talált magának üditő szórakozást bokrokkal, virágokkal maga által kertté alkotott udvarában egy vagy más teendővel, vagy könyvtárában

Digitized by Google

olvasással, irással foglalkozva. Ha nyáron a levéltár fojtott levegőjéből a szabad természet kebelébe kivánkozott, válogatott fajokkal s nemes oltványokkal sajátkezűleg megrakott szőllejében és gyümölcsösében mindig akadt valami hasznos tenni valója. Otthon könyvtárában a könnyebb s csekélyebb könyvkötői munkákat maga végezte, szekrényeit s polczait a szükséghez képest maga javitgatta, ha ruhájáról gomb vagy sinór leszakadt, maga fölvarrta; neki a háztartásban ugy szólván minden nap szükséges mesterségekhez való szerszámai megvoltak, mind rendben, mind a maga helyén, s ezekhez értett annyit, hogy sok kontárt megszégyeníthetett. Mint jó gazda az idő becsét nagyon értette, s hogy az idővel gazdálkodhassék, álmát is lehető rövidre szabta; estve korán feküdt, de éjfél után, ekkorra már megpihenve, egy vagy két órát ismét olvasásra takaritott meg, s ezután egyet szenderedve napkeltekor ujra munkájához látott. Szobáját, legalább élete utolsó korszakában, télen-nyáron nyitott ablakok mellett maga takarította: ott, hol minden a maga helyén állt, hol minden darabocska papirnak meg volt a maga becse, értetlen kezek neki csak rendetlenséget, kárt és bosszúságot okozhattak volna; reggelijét maga készitette; mint átalában mindenben ugy ebben is szeretett még saját háznépétől is független lenni; ruháit maga tisztogatta; a miben lehetett, kerülni igyekezett, hogy másra, bár saját cselédjére szoruljon. Udvarában, kertjében, szobájában rend és tisztaság csínnal és izléssel párosult, s öröme telt benne, ha

Digitized by Google

elgondolta, hogy mind ennek nagy részét saját keze munkájának köszönhette.

Családja körében kedélyesen boldog éveket élt: de ez évek nem voltak arányban az ő hosszú életpályájával. Első nejével Köpeczi Nagy Juliánnával 1832-ben kelt egybe, ki őt 1837-ben egyetlen leányával Rózával ajándékozta meg. Szeretett nejének 1842-ben korán bekövetkezett halála sokáig vérző sebet ejtett szivén; csak 1847-ben nősült ujra, egybe kelvén a szellemdús Szacsvay Sárával, kit 1855-ben szintén elvesztett. Öröme és vigasztalása ezentúl egyetlen leánya maradt, ki mind leány korában, mind férjhezmenetele után mint Jakab Elekné folyvást mellette maradva élete végső éveit minél kellemesebbekké igyekezett tenni. A leányára pazarolt atyai szeretetben utóbb az unokák is dúsan részesültek; ezek körében, kiket egy-egy szép könyvecskével, képpel vagy játékszerrel, de még inkább jó szivével s kedélyes beszélgetéseivel egészen magához tudott vonzani, érezte magát a mind nehezebb-nehezebb hallása miatt a társaságoktól félrevonult öreg legotthonosabbnak, legboldogabbnak.

Hivatalával s magán dolgaival elfoglalva, házi körében és bizodalmas barátjai társaságában elég örömet és szórakozást találva, a köz ügyekbe nem avatkozott, sehol szerepet vinni nem igyekezett, sőt minden föltünéstől, minden legcsekélyebb kitüntetéstől lehetőleg félre húzódott. Még csak a szíves szolgálataiért megérdemelt nyilvános köszönetet sem szerette; ő

Digitized by Google

azokat bárki részére nem jutalomért, nem köszönetért tette. A dicsőség kivánása vagy keresése az ő nézete szerint nagy férfiakban is emberi gyarlóság volt; szerinte a szépet, jót, igazat ezekért magokért kellett szeretni, tenni és követni. Néhányszor csaknem megneheztelt rám, ha muzeumi könyvtárunknak adott egy-egy becses könyvből vagy kéziratból álló adományát a hivatalos kimutatásban hirlapilag közzé téve látta; ilyenkor csak azzal a mentséggel birtam megengesztelni, hogy nekem az adományok közzététele hivatalos kötelességem. Ez ellen nem lehetett szava; de ezt tudva, később, ha valami ajándékkal kedveskedett, azt rendesen e szavakkal hozta hozzám: „tegye be ezt édes barátom a maga helyére, oda a gróf Kemény József gyüjteménye közzé; nem kérdés, ki adta; csak hogy meg van a muzeumban."

Szerénységének jellemző bizonysága, hogy magát számos tisztelői s barátjai, még az általa mélyen tisztelt gróf Mikó Imre sürgető unszolásaira sem engedte soha lefényképeztetni. Olajban festett egyetlen egy képe maradt még első házassága idejéből, melyet könyvtárában még övéi elől is gondosan elrejtett. Ennek hol létét halála előtt egy pár nappal sugta meg szeretett kis leány-unokájának, szivére kötvén, hogy azt halála után csak három hónap mulva mutassa meg szüléinek. „Még akkor, veté hozzá, én is derék legény voltam, a világot rózsaszinben láttam; én is szerettem a világot, engem is szerettek." E kép után, mely őt 1842-ben, 47 éves erőteljes férfi korá-

Digitized by Google

ban hiven ábrázolja, készült a „Vasárnapi Ujság"-ban közelebb közlött arczképe, s az itt e teremben fölállitott jeles másolat, Jakab Elek és neje ajándékából muzeumunk tulajdona.

Mily keveset tartott magáról, érdemeiről, menynyire nem kivánta, hogy nevét hirdessék, egy eset elbeszélésével bizonyithatom. Midőn Török János, mint az Egyetemes Magyar Encyclopædia szerkesztője, Jakab Eleket, kit maga helyett éppen Mike ajánlott e vállalathoz dolgozó társnak, fölszólitotta, hogy irja meg a gróf Lázár Miklós, Gyergyai Ferencz és Mike Sándor életrajzát, ez a kivánt életrajzokhoz kellő adatokért ipjához Mikéhez fordult. Az öreg kevés szóval késznek ajánlkozott rá, s néhány nap mulva csakugyan át is adta neki a kivánt adatokat három külön ivre jegyezve. A gróf Lázárt és Gyergyait illetők pontosak és kimeritők voltak: de a harmadik iv papiron csak e két sor állott:

„Egy Cæsart illetnek a faragott kövek,
Neked legyen elég egy fekete czövek!"

E sorokban azonban, valamint nála természetes és éppen nem negélylett némi különczködési hajlamaiban, koránt sem életunottság, világ- vagy embergyülölet, hanem még öregségében is csergedező vidám humora nyilatkozik. Neki az életről, a bölcsészet nagy kérdéseiről éppen nem voltak sötét nézetei; a beteges kedélyek világfájdalmát, meghasonlottságát nem ismerte, sőt szeretett olykor-olykor jó ízűt nevetni a világ gyarlóságain. Ő valódi életbölcseségi nyugodtsággal

Digitized by Google

nézett vissza multjára s tekintett a jövő elébe; mit csak az tehet, ki, mint ő, egy hosszú életet igazán jól használt.

Halálát nem volt oka óhajtani, de midőn közelgett, nem tudott tőle félni. Rövid betegség után, melyet keresztyén türelemmel s bölcsészi nyugalommal viselt, életerejének hirtelen kimerültével csendesen szenderült el az igazak örök álmára.

S most végbúcsút mondanék az ő elköltözött szellemének, ha még kötelességemnek nem érzeném iránta mint muzeum-egyesületünk egyik legbuzgóbb s legérdemesebb tagja iránt mind magam, mind intézetünk nevében a kegyeletes hála adóját néhány rövid szóban leróni.

Mike Sándor buzgó és tevékeny részt vett az erdélyi muzeum-egyesület kezdeményezésében és megalapitásában. Midőn az 1855-ben elhalt gróf Kemény Józsefnek a hazai történelemre nézve megbecsülhetetlen értékü könyv-, kézirat- és oklevél-gyüjteményét, mely az alapitandó erdélyi muzeumnak volt hagyományozva, a nemzet számára meg kellett menteni, nehogy e kincsek idegen kezekre kerüljenek, szét szóródjanak s talán a hazából is kivándoroljanak, Mike Sándor egyike volt a lelkes hazafiaknak, kik 1856-ban nagyméltóságu elnökünk gróf Mikó Imre vezetése alatt ezen intézet fölállitásának tervén tanácskoztak, s a terv kivitelét szívvel lélekkel, szóval és tettel előmoz-

Digitized by Google

dítani buzgólkodtak. Miután a veszélylyel fenyegetett gyűjtemények elhelyezésére gróf Mikó Imre díszes kerti lakát az alapitandó intézetnek ajándékozta, Mike Sándor azzal az ajánlattal lépett föl, hogy mind addig, míg az intézet életbe nem léphet, az emlitett gyűjteményeket ingyen őrzi, rendezi, lajstromozza, sőt az azokat használni kivánók szolgálatára is mindig készen fog állani. S szavát mintegy négy éven át nem csak beváltotta, hanem még annál is többet tett; mert ez intézet fölállitása s megnyilta után is, helyettem, ki tanári hivatalom s családi körülményeim miatt csak 1860-ban május elején foglalhattam el állomásomat, a könyvtárnoki teendőket négy hónapig a legszívesebben folytatta; miért, minthogy életében meg nem engedte, csak most fejezhetem ki nyilvános köszönetemet.

Mily szívből lélekből iparkodott ő e tudományos közintézet fölállitását, virágzását előmozdítni, arról mind azok, kik az ő élete föladataiúl kitűzött törekvéseit ismerték, még akkor sem kételkedhetnének, ha a legnagyobb ékesen szólásnál is ékesebben nem hirdetné muzeumunk ügye iránti buzgóságát Kolozsvártt 1857-ben január 17-kén, intézetünk tettleg megnyilta előtt majdnem három évvel kelt, az ő saját igénytelenségét visszatükröző s hozzá teljesen méltó alapító levele, vagy, mint ő maga nevezte, ajánlata. Ebben minden szóvirág, minden legkissebb bevezetés nélkül részletes lajstromban elősorolván egész életén át szenvedélylyel gyűjtött és rendezgetett kéziratai gyűjteményének egy erdélyi muzeumban helyet foglalni általa

Digitized by Google

méltónak tartott mintegy 160 kötetre menő tárházát, életének legfőbb kincsét és gyönyörűségét, s 150 kötetnyi érdekesebb erdélyi hirlapjait és folyóiratait, im ez egyszerű néhány sorban fejezi ki az intézet s annak halhatatlan emlékű legelső alapítója iránti érzelmeit: „Az elősoroltakon kivűl mind annak, valami a gróf Kemény József gyűjteményéből hiányzik, (milyen ha jól emlékszem az 1740-beli diaetai protocollum is) és az enyémben megtalálható lészen, valamint azt a nagy ember életében is tettem, az ő gyűjteményének kiegészitésére örömmel, készséggel átengedem, fölajánlom." Mennyire jellemző e szavakban magát s adománya becsét mintegy önkényt árnyékba helyezni s imádásig tisztelt példányképének neve alá rejteni kivánó szerénysége!

Az erdélyi muzeum-egyesület iránta méltányos gyöngédséggel viseltetve alapitványi ajánlata teljesitését tőle életében nem kivánta. Nem akarhatta őt megfosztani öreg napjainak legfőbb örömétől, vigasztalásától; e kincseket biztosabb, hívebb őrző, sőt gyarapító kezekre ugy sem bizhatta volna.

Ez a gyűjtemény lesz az ő nevének fényes márvány-sírkőnél, ércz-szobornál állandóbb, s hozzá legillőbb helyen emelt emléke: mert e gyűjteménynek nézetem szerint kézirat-tárunkban az ő nevét kell viselni és örökíteni. S én meg vagyok győződve, hogy míg az erdélyi muzeum állani fog, — s melyikünk ne óhajtaná, hogy az minden márvány- és ércz-szobornál tartósabban álljon, — s míg a hazai történelem mivelői

Digitized by Google

e köz használatra szerzett és szentelt gyűjteményben haszonnal fognak buvárkodni, — pedig mily messze még az idő, mikor irodalmunkban a Mike-gyűjtemény használata fölöslegessé válhatik, — az ő neve a magyar történettudomány mivelőinek emlékezetében sokáig, nagyon sokáig fog élni.

Nyomatott Bécsben, Fischer J. C. és társánál.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

Digitized by Google

Digitized by Google